

Léderer Katalin
EGY ISMERETLEN TÖRTÉNET

SORSOK ÉS SZENVEDÉLYEK

Sorozatszerkesztők:

Buda Béla és Demetrovics Zsolt

A sorozatban eddig megjelent:

Sinkáné-Sinka Rita: *Kővirág. A drogpokol hétköznapijai*

Fekete Péter: *Szerencsejáték életre-halálra*

Léderer Katalin

EGY ISMERETLEN TÖRTÉNET

L'Harmattan
BUDAPEST – 2008

Nemzeti Drogmegelőzési Intézet
National Institute for Drug Prevention
1134 Budapest, Tüzér u. 33-35.
Tel: (+36 1) 237 67 00, Fax: (+36 1) 237 67 40

L'Harmattan France
7 Rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Brava, 37
10124 Torino–Italia
T./E.: 011.817.13.88

© Léderer Katalin, 2008
© L'Harmattan Kiadó, 2008

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A sorozat borítótervét Pacher Nóra készítette
Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
A nyomdai előkészítés Dávid Ildikó,
a szokszorosítás a Robinco Kft. munkája

ISBN 978-963-236-135-2
ISSN 1785–153X

A sorozat kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Telefon: 267-59-79
email@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Az alábbi (élet- és lélek)történet amolyan „utazás a lelkem körül”, egyúttal szenvedély(betegség)eim története. Szereplői mind valóságosak.

Közülük a halottaktól bocsánatot kérek „kiadatásukért”, hiszen ők már nem tudnak se támadni, se védekezni, és mert nekik már megbocsátottam mindazért, amit tettek, vagy amit elmulasztottak megtenni.

Az élőkkel (még) nem ez a helyzet.

„A kényszer, hogy az emléket rögzítsem, úgy jelentkezett, mint egy második betegség, amelynek kezelése nélkül az elsőből se tudok teljesen gyógyulni.”

(Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül)

Szüleim emlékének

Sztálin és a csikkek

Születésemet Sztálinnak, pontosabban Sztálin halálhírének köszönhetem. A családi legenda szerint amikor a rádió 1953. március 5-én bement az embereket a világnak ezen a fertályán megrendítő vagy ujjongással eltöltő gúszhírt, apám – aki különös módon az utóbbiakhoz tartozott – két dolgot tett. Kihúztá hatalmas, ónémet íróasztalának cigarettacsikkektől – melyeket, úgymond, rosszabb időkre gyűjtögetett – dugig teli, búzló felső fiókját, tartalmát pedig kiürítvén imígyen szólt:

– Erre már nem lesz szükség. – Majd anyámhoz fordult, és kijelentette: – Verácska, mégis csinálunk gyereket!

Hiszen jobb idők jönnek, ezt már gondolatban tette hozzá. Ekkor már nyolc éve éltek együtt, és a XX. századdal egyidős apám ötvenharmadik évét taposta. Így születtem, szülehettem meg mintegy apai engedélyre – igaz, csak tizenhat hónappal később – 1954 nyarán. Tehát nem tartozom a nem kívánt Ratkó-gyerekek sorába, ellentétben sok egykori osztálytársammal.

Hogy apám – a régi kommunista – honnan tudta, hogy ez örömhír, az rejtély. Bár igazán csak három évvel később könnyebbült meg. Tudniillik csak 56 februárja után, a XX. kongresszust követően érezte magát fölszabadulva. Mivel ő nyugati emigráns is volt, a koncepciós pereket valóban koncepciós pereknek tudta. Ismerte Lenin Sztálin-végrendeletét, neki óriási fölszabadulás volt Hruscsov fellépése. Ötvenhat éves volt akkor, de úgy érezte, hogy most kezdődik el az élet. És egy-két dolog el is kezdődött számára.

Anyám, az én zseniális, ám mégis butus anyám, aki 1953-ban huszonhat éves volt, zokogott Sztálin halálhíre hallatán. Zokogott, holott akkor ő már évek óta kizárt párttagként tengette robotos életét pedagógusként. Ami egyfelől azt mutatja, hogy apám jó tanára lehetett anyámnak, hiszen ő „nevelte” kommunistává, másfelől azt is sejteti, hogy tudása egy részét nem adta át. Maga elől is próbálta elrejteni az igazságot. Sokat tudott, és még többet sejtett „szeretett” pártjáról, amelynek illegális kommunistaként 1918-tól tagja volt egészen haláláig, csaknem hat-

van évig. Tehát a pártrag megnyugodott, és több értelemben is új életre szánta el magát, míg a pártonkívüli volt az, aki gyászolt. Talán még mindig rajongott Joszif Visszarionovicsért, akihez korábban, a 40-es évek végén, 50-es évek elején dicsőítő verseket is írt a kor stílusában és a korabeli költőktől elvártnak megfelelően. Íme egyikből egy részlet:

„Hogy védjem éjtől büszke fényeid, hazám –
s e földön élhessek soká, hol minden szem tanít,
szeretni mind – s ezt Sztálin mondta így –
kik hűhó s lárma nélkül építik világukat,
a két szemükben hordva tiszta fényeit.”

De anyám biztosan nem a kor elvárásai miatt tette. Sztálint láthatóan mégsem dicsőíti – azt gyanítom, nem az akkori nézeteibe, inkább az esztétikai látásmódjába vagy egyszerűbben a jó ízlésébe nem fért volna bele –, csak mintegy kénytelen-kelletlen belebiggyeszi a versbe. Túl naiv és őszinte ember volt ehhez. Hívő – hit nélkül is. Meg rajongó. Sok emberért lelkesedett teljes elfogultsággal, arra méltatlanokért is olykor, és még időskorában is hiányzott belőle minden cinizmus és keserűség, no meg a szervilizmus. De akkoriban, a sötét ötvenes években bizony írt verset az *Öreg kínai a felszabadító néphadsereghez*, aztán *Egy görög partizánlányhoz* címmel is.

Rajongása első tárgya persze apám volt, apám, akire fölnézett. Föl is nézhetett rá, hiszen vagy harminc centivel volt magasabb nála, és akit kerek e világ legnagyobb emberének látott.

– Kútba ugornék érte – mondta sokszor, és bizonyára nem csak jelképesen gondolta.

Amikor anyám – optimális életkorban, huszonhat évesen – állapotos lett velem, és ennek híre ment a technikumban, ahol akkoriban tanított, két férfikollégája között a következő párbeszéd hangzott el:

– Hallottad, hogy Vera gyereket vár?

– Az lehetetlen! Vera nem nő!

„Férfiasságának” – holott semmi maszkulin jelleg nem volt benne, a puritán öltözködésén kívül – eredete is van: amikor tízéves korában dolgozatot kellett írniuk arról, hogy mit kívánnának, ha találkozoznának a mesebeli tündérrel, akkor ő első helyen azt kérte, hogy férfi lehessen. És ebben az egyik motívum az lehetett,

hogy szülei feltehetőleg azért hozták a világra, hátha sikerül a halott fiúgyermekük helyett és egy leány után újra fiút nemzeni. Mert bizony nagy csalódást okozott a nagyapámnak, hogy legkisebb gyermeke újra lány lett. Volt még egy ok, egy nagy ambíció: anyám elég hamar eldöntötte, hogy filozófus akar lenni. És nagy filozófus (meg nagy zeneszerző) még sosem került ki a gyengébb nem köréből. Persze ő még nem tudhatott Edith Steinről, Ayn Randról, Hannah Arendtről vagy Simone Weilről.

A gyerekcsinálás ötlete azonban mégsem volt a legszerencsésebb (mondom én hálátlanul, aki ennek köszönheti létét). Az ő szimbiotikus kapcsolatukba igazából nem fért bele egy harmadik lény, még ha az az ő utódjuk is lett. Ha az analógia nem is pontos, mégis szíven ütött a következő pár szó, melyet Nyikolaj Leszkov *Kisvárosi Lady Macbeth*jében olvastam: *„Ameny nyire szerette gyermekének apját, annyira nem érdekelte maga a gyermek: nem ritka jelenség ez a nagyon szenvedélyes nőknél.”*

Apám talán tudta, mit vállal, hiszen neki már volt egy lánya az első házasságából, és nem véletlenül húzódozott évekig az újabb gyermekvállalástól. Talán már időseknek, fáradtnak is érezte magát hozzá. Anyám meg mit tudhatott az anyaságról? Túl sokat nem, csak annyit, hogy neki nem volt anyja. Ténylegesen volt, még élt is a kamaszkoromig, de anyaként (majd nagyanyaként) nem funkcionált soha a legkisebb mértékben sem. Anyai nagyanyámnak anyám volt a harmadik, a legkisebb gyermeke. (A nagyapámnak már a negyedik, s talán – erről nem volt szabad beszélni, ez volt az egyik családi titok – „szélről” volt még egy ötödik is.) Az első közös gyermekük, egy fiú, akit Lacinak hívtak, s aki a családi legenda szerint szintén zseniális kislány volt, négyéves korában agyhártyagyulladásban meghalt. Amikor vagy hetven évvel később elmentem a Síp utcába, a Hitközségbe zsidó származásomra vonatkozó igazolás beszerzéséért, hogy a nagylányom el tudjon utazni Izraelbe, a hatalmas, régi anyakönyvekben se anyám, se a nővére nevét nem lelték, talán azok az évfolyamok hiányoztak, de Lászlót, a sosem ismert, még anyám születése előtt meghalt nagybátyámat megtalálták, így erről kaptam igazolást. Előzőleg anyámtól kértem valami papirost, aki csaknem sírógörcsöt kapott, azt mondván, remélte, hogy a származását soha többé semmilyen célból nem kell igazolnia. Nem is talált semmit, egyedül az érettségi bizonyítványát, egy hatalmas lepedőnyi papirost – tele jesssel –, melyet az Izr. (így, rövidítve) Hitközség Leánygimnáziuma állított ki. Végül ez a három betű is elegendőnek bizonyult igazolásképpen. 1945 előtt kizárt volt, hogy más származású járjon a zsidó gim-

náziumba. Minderre a Szochnutnak, ennek a cionista szervezetnek volt szüksége, mely a diaszpórában élő zsidóknak a Szentföldre való alijáztatásával, azaz visszasegítésével, kivándoroltatásával foglalkozik.

Ott, az utazás előtti megbeszélésen csapott meg először közvetlenül a rasszizmus szele, még ha fordított értelemben is: azért van szükség az eredeti igazolásokra, mondta gyűlölködve a Szochnut akkori vezetője 1991-ben, mert ezekre a kedvezményes utakra „befurakszanak” bizonyos goj elemek. A rosszullét kerülgetett, és csaknem úgy döntöttünk, hogy hagyjuk veszni a lehetőséget. Nos, ennek a Laci gyerekek talán nemzedékekre ható szerepe volt az életünkre, még ha kisfiúként halt is meg.

Nagyanyám

Csak az anyai nagyszüleimet ismertem – apai nagyanyámat megölték Auschwitzban, apai nagyapámról meg semmit nem tudok, talán eltűnt a nagyvilágban –, de velük is alig voltam kapcsolatban, egyetlen emlékem sincs arról, hogy valaha meglátogattak volna, ne adj’ isten, vigyáztak volna rám, ajándékot vagy egy kedves szót kaptam volna tőlük – szinte nem léteztek számomra és én sem számukra. Anyámmal sem törődtek, nem segítettek semmiben. Így aztán elmondhatom, hogy nem voltak nagyszüleim.

Sehol, egyetlen ágon sincs a szüleim fölmenői között értelmiségi. Anyai dédnagyapám nagyon korán halt meg tüdőbajban, a dédnagyanyám, úgy tudom, hogy csarnoki árus, kofa, libás asszony volt. A másik anyai dédnagyapám falusi kocsmárosként és állítólag rabbiként tevékenykedett. Nagyon vallásos ember hírében állt. Ő talán valamennyire értelmiségi lehetett. Anyám nem ismerte egyik nagyszülőjét sem.

Anyám anyja, az én szörnyűséges – önző, hideg és közömbös – nagyanyám nő volt, igazi nő. Nagy kalapokat viselt, őrzök ilyen fényképeket róla – nos, anyám nem akart ilyen lenni. Talán csak egyet vett át tőle: emlékszem, volt egy kis púderkompaktja, amellyel mindig púderezte az arcát, de más smink szóba sem jöhetett. Egyszer valaki merő jóindulattal javasolta neki, hogy érdemes lenne kegnegetnie valamivel a kirepedezett, száraz kezét, mire fölháborodva tiltakozott: – Csak nem képzeld, hogy ilyesmivel töltöm a drága időm!

Anyám magyarázata (és fölmentése) szerint az ő anyja azért nem volt „anya-

szerű”, mert első gyermeke, a fia halála után már nem akart több gyereket megszeretni – elkerülendő a későbbi veszteségeket és fájdalmakat. Nos, ez sikerült neki. Anyámat soha nem bántotta, kezét sem emelt rá – egyszerűen nem törődött vele. Csak a ruhái érdekelték, meg a kávéház. No meg a férje, a nagyapám.

Anyám egy csúnya, belvárosi utcában, az Ó utcában született, és a közelben járt elemibe, a Bazilika melletti utcában, a Szent István téren. Az első három osztályt ott járta. Egy nyomasztó emléke fűződik ehhez, nem is az iskolához, hanem a térhez. Ugyanis mindig érte jöttek az iskolába – annak ellenére, hogy a távolság nem volt nagy –, mert nyilván nem engedték átmenni azon a széles úttesten, a mai Bajcsy-Zsilinszky úton. És ő nagyon engedelmes kisgyerek volt, az utasítás pedig úgy szólt, hogy mindig meg kell várnia, amíg valaki érte jön. Azonban egy napon otfelejtették. Négy-öt órát állt egy helyben a téren, és várta, hogy jöjjenek érte.

A nagyanyám 44-ben nem értette, mi zajlik körülötte, amolyan szomnambul állapotba került, mint egy alvajáró járt fel s alá.

1944. március végén megjelent egy SS-tiszt, és azt mondta, hogy a Hidegkúti utcai lakást, ahol akkoriban a nagyszüleim a lányaikkal laktak, három órán belül a teljes berendezéssel át kell adniuk. Azt is mondták, hogy az asztalt terítsék meg nyolc főre. A nagyanyám szinte féllálomban az asztalt terítette, amikor talált egy kis lyukat vagy valami hibát az abroszon, és azzal foglalkozott, hogy kicserélje. Mint hogyha saját vendégeinek terítene, úgy viselkedett, amolyan holdkóros állapotban, aminek megvolt az az előnye, hogy nem volt istenigazából összeomolva attól, hogy az otthonát – noha otthon- és tárgyszerető ember volt, tárgyakhoz, értékekhez ragaszkodó ember –, mindenét elveszik tőle. Anyám perze a könyveit csomagolta teljes higgadtsággal.

Amikor a családot elvitték Jávor Pálnak, a kor népszerű színészének – akit 1944. október 15-én Pasaréti úti házából Sopronkőhidára, majd Pfarrkirchenbe hurcoltak – villájához, és a lépcsőn lerugdalták őket a már dugig tömött szenespincébe – ahol fölülni nem lehetett, csak feküdni a szénen – nagyanyám azt mondta nagyapámnak:

– Apuci, megengeded, hogy megfogjam annak az úrnak a kezét? – Egy idegen férfi feküdt mellette, úgy heverték a szénen, ahogy érkeztek, és a nagyapám beleegyezőleg bólintott.

Nagyanyám „anyaszerűtlenségére” a legdurvább példát 1944-ben a Gestapofogdában mutatta. Amikor az emberektől zsúfolt szenespincében híre ment, hogy másnap deportálják a fiatal lányokat (ez érintette mindkét lányát: anyámat és a

nővérét is), csak ennyit jegyzett meg megkönnyebbülten: – Akkor legalább lefekhetünk!

Amikor a nagyanyám 1970-ben meghalt, a nagyapám mintegy mentegetődzve azt mondta anyámnak: – Tudom, hogy rossz anya volt, de jó feleség.

Nagyapám

Bár körülöttem és a családom fölmenői közül is sokan küzdöttek a depresszióval – apai nagyanyám, akivel előfordult, hogy hónapokig föl sem kelt az ágyból; az apám; aztán a férjem sok éven át; az ő apja, aki tizenhat éves parasztfiúként föl akasztotta magát a pajtában, de még időben leszedték a kötélről; egy időben, apám halála után, a mélyen gyászoló anyám is; végül a gyerekeim –, az anyai nagyapámat mindenki alapvetően derűs embernek ismerte. A nagyanyám a második felesége volt, ahogy apámnak is második lett anyám. A nővérem sosem vált el, a lánya sem, a fia viszont igen. Családunkban a férfiaknál szokásban volt a válás, a nőknél nem. Tudomásom szerint ebben én vagyok az első, és ez sem tekinthető törvényszerűnek. Nem akartam én válni, aztán 22 év után mégsem láttam más lehetőséget.

Nagyapám igazi hedonista volt. Szeretett enni, jókat enni; szerette a nőket; szerette, hogyha büszke lehet arra, hogy becsületesen, jól eltartja a családját; szeretett kártyázni, lóversenyezni (és nyilván nyerni is). Talán családtörténetünkben ő az első szenvedélybeteg. Derűs, emberkedvelő férfi volt. Így anyám alapvetően, genetikusan hozta magával a derűt. Ami, úgy látszik, kifogyhatatlannak bizonyult nála. Nálam már fogyófélben.

Nagyapám egy erdélyi faluból került föl Pestre, és kiskereskedő lett. De olyasmivel kereskedett, amit valójában csak nagyban lehet űzni. Íme a paradoxon. Géptisztító ronggyal, melyet gyárosok vesznek. Ennyiben számított ez nagykereskedelemnek, amelyhez neki egy kis bolt állt rendelkezésére az Ó utcában. Nagyszerű üzletember volt, jómódú kispolgár, aki nem gyűjtött vagyont, mert inkább jól akart élni. A zsidótörvények idején, a harmincas évek végén kezdett elszegényedni. De a szűkülő keretek között is ügyes dolgokat csinált. Például külföldről behozatott olyan textilmaradványokat, amelyek ott rongynak számítottak. Valójában ezek fecnik, hímzett vászon madeiradarabkák voltak, amelyeket Magyarországon a varrónőknek nem rongyként adott el, hanem anyagként, amelyből

blúzt varrtak. Ezzel a módszerrel nagyon sok pénzt keresett. De azt szét is szórta: lóversenyezett, kártyázott – igazi hedonistaként. Nagyon szerette a gyerekeit is.

A nagyanyám sosem dolgozott. A nagyszüleim tanulatlanok voltak. Nagyapám hat elemi végzett, a szorzásig jutott el, osztani már nem tudott – élete során pedig sokszor kellett osztania. Ezt mindig úgy csinálta, hogy próbaszorzásokat végzett. Tehát nem ismerte az osztás műveletét. Mégis szédületesen okos és intelligens ember lehetett, anyám elmondása szerint. Könyveket nem olvastak, a lakásban egyetlen könyv sem volt, még Biblia vagy hittankönyvek sem. Nagyanyám állítólag kiváló emlékezőtehetséggel rendelkezett, azzal a bizonyos gépies memóriával.

A nagyanyám közönyét a nagyapám tudta valamennyire kompenzálni; a maga módján igyekezett jó apa lenni. Bár keveset tartózkodott otthon, mégis ha éjjel hazament a kártyapartiból, tréfás, játékos szavakkal próbálta ki, hogy alszanak-e a lányai. Fölbresztette őket, hogy kedveskedjen velük, mielőtt elalszik. Anyámnak egyetlen hasonló emléke sincs a nagyanyámról.

A nagyszüleim nem voltak vallásosak, de a főbb rítusokat betartották. Megtartották a szombat esti vacsorát gyertyagyújtással, a nagyapám el is ment a templomba, és persze anyámra esett a választás, aki a héber imát hamar meg tudta tanulni, és el tudta mondani. Emelte a szombati vacsora fényét, hogy van egy kislány, aki héberül tud imádkozni, és elmondja a *mánistánut*, a széder esti imát. A nagyanyám tálalt, az ő szerepe mindössze erre szorítkozott.

Kisgettő

Apám nem akart zsidó lenni; anyám sem, ő magyar író akart lenni. Nem is voltak zsidók. Nem (csak) az üldöztetések miatt, sokkal inkább ideológiai megfontolásból. Ők baloldali európeér, kozmopolita értelmiségieknek tartották magukat. Úgy szoktam mondani, hogy mind a négy nagyszülőm izraelita volt, a szüleim viszont nem. Ezzel aztán kezdjen mindenki azt, amit akar. Én mit kezdjek vele? Jól megvagyunk egymással, én és a származásom. Úgy gondolom, nem árt, ha egy mégiscsak zsidó eredetű ember valamennyire meghatározza a zsidóságtól való távolságát. Lehet, hogy az centikben, lehet, hogy kilométerekben mérhető, de tagadhatatlanul létezik. Annyit mondhatok már, hogy az enyém valamivel kisebb, mint az övék volt. Egyszer egy kedves zsidó ellenségem, véletlenül egy rab-

bi, aki valamiért bántani akart, jobb ötlet híján a szégyenkezéstől lehajtott fejű *marannushoz* – kényszerből megkeresztelkedett, de eredeti vallásához hű, spanyolországi zsidóhoz – hasonlított. Meghökkenem az ötleten. A fejemet sokszor lehajtom, sokféle szégyenből, megalázottságból, kétségbeesésből kifolyólag, de nem mint hitét a világ előtt megtagadó zsidó. Nem tudom se vállalni, se megtagadni, ami nem volt bennem soha.

Tehát nem voltunk zsidó család, bár leginkább kisgettónak látom az életünket, a lakásunkat, a kis famíliánkat. Zártsága és szinte fullasztó melegsége okán. Ezt csak erősítette a rokonság hiánya is.

Nagy ritkán azonban a szüleim akaratlanul „elárulták” magukat. Bizony ők, akik soha embert származása szerint nem azonosítottak. Nem is tudtam senkiről az ismerőseink közül, honnan valók, mik a gyökereik. De apám a halála előtt egy orvostól, aki ráadásul zengzetes, háromtagú arisztokrata nevet viselt – y-nal végződőt persze –, azt mondta anyámnak: – Olyan jóságos, mintha zsidó lenne.

Anyámról is van hasonló emlékem, bár úgyszintén talán csak egyetlenegy. Ő is „elszólta” magát egyszer. A harmincas éveim derekán, legboldogabb és legkiegyensúlyozottabb életszakaszomban, amikor meglátogattam a lakásán, beszélgetés közben, sőt derűs csevely közepette, egy rövid szünetben egyszer csak váratlanul rám nézett, szinte egy kívülálló szemével, és ezt mondta nekem, a saját lányának: – Milyen szomorú zsidó lány vagy!

Mélyen igaza volt, valóban mindig is az voltam. Még boldogságomban is.

Nagy szökések

Egyszóval, megszülettem mint várva várt gyermek. Apám ugyan fiút akart volna, már a nevem is megvolt: Mihály, anyám viszont... nos nem igazán tudom, de gyakran mondogatta: – Mindig ilyen gyereket akartam, éppen ilyet.

Ez sokszor elhangzott a szájából. Talán meg akarta győzni magát.

De valahogy már a születésem is rosszkor jött. Apám éppen akkor betegedett meg, és került kórházba. Allergiás rohamot kapott egy darázscsípéstől, amelyet penicillinnel kezeltek. De a penicillinre szintén allergiás volt, s már csaknem meghalt, megfulladt, úgy földagadt az arca, a torka, mindene, végül csak az mentette meg, hogy megtagadta a gyógyszer bevitelét. Így aztán anyám már az első napokban is őt látogatta az én gondozásom helyett. Apám – talán csak fényképről – még lá-

tott satnya, ráncos újszülöttként (2 kiló 70 dekával születtem), majd hetek múlva, amikor hazajött, csalódás ült ki az arcára, meglátván – nyilván a tápszertől – kikerekedett, új formámat.

A születésem körülményeiről semmit nem tudok, csak annyit, hogy éjszaka jöttem a világra. Hogy szoptattak-e? Túl sokáig bizonyára nem, hiszen hathetesen, szeptember elején bölcsődébe adtak, mert kezdődött az iskola, és anyám ment vissza dolgozni. Ő patológiusan pontos volt, ha pontosság az, hogy mindenhová jóval *előbb* ért oda. Soha életében nem késett, és talán az sem véletlen, hogy az akkoriban hathetes szülési szabadságot éppen kitöltve, nyári szülését követően már mehetett is vissza dolgozni egyetlen nap hiányzás nélkül. Bár nem hiszem, hogy fogantatásom időzítve lett volna, azokban az időkben ez még nem volt szokásban.

A történetem nem csak az enyém, hiszen az ötvenes években hat hét szülési szabadság után minden anyának vissza kellett mennie dolgozni. Jobb esetben a nagymamák vagy valamilyen dadus vették át az anyai szerepet. Ez történt az 1951-ben született későbbi férjemmel is, akinek így nem kellett bölcsődébe járnia. De hogy az édesanyja a hivatal mosdójában fejte le tejtől duzzadó mellét, ahelyett, hogy a fiát szoptatta volna, az jellemző a korszak brutalitására. Egy egész nemzedék sínylette ezt meg. Így aztán ez a könyv nemcsak egy kór-, hanem egy kortörténet is.

Nálunk nem volt (használható) nagymama és semmi más segítség sem, vagy anyám nem gondolt arra, hogy szükséges lenne szereznie hozzám.

„...minden gyereknek van egyfajta teherbírása arra, hogy anya nélkül legyen... Abban a pillanatban, amikor az anya egy egységgel tovább marad el annál, mint amekkorára a gyerek teherbírása, a gyerek úgy érzi, az anyja meghalt, és ő is meghal. Ez teljes abszolút tragédia. Amikor az anyja visszajön, az már nem ugyanaz az anya, az már valaki más, egy idegen. Azért nagyon fontos erről beszélni, mert az emberek ezt nem hiszik el. Ha elhinnék, akkor nem adnák be a gyerekeket bölcsődékbe... így gyártunk egy egész sérült generációt” – írja Feldmár András, az úgynevezett antipszichiátria jeles képviselője.

1954. szeptember 1-jén tehát elkezdődött „államosításom” története, mely rendületlenül tartott vagy tizenkét éves koromig. Bölcsőde, óvoda, iskola, napközi, nyári táborok – gyűlöltem mind, és sejtelmem sem volt arról, hogy lehetne másképp. Nem volt választásom. Sosem tiltakoztam.

„Nemzőink a világra pottyantanak minket... és az új embert már élete első három évében tönkreteszik... mihelyt már itt vagyunk, nem tudnak velünk mit kezdeni, tökéletesen elrontja az embert az ő ügytelenségük... hamar fel is adják, de min-

dig elkésve, immár csak akkor, amikor régen tönkretettek bennünket, mert hiszen az életünk első három évében okvetlenül megtörténik, éppen azokban a döntő években, amelyekről nemzöink semmit sem tudnak, nem is akarnak, sőt nem is tudhatnak semmit, miután évszázadokon keresztül mindig mindent megtettek az ő nemzöik és nemzöik nemzöi is, hogy ez a tudatlanság fennmaradjon. Tudatlanságukban tehát tönkretettek minket is, megsemmisítettek – még hozzá egész eljövendő életünkre szólanak tettek tönkre és semmisítettek meg...” – olvashatjuk Thomas Bernhard *Egy okkal több* című könyvében.

De talán mégis volt sejtelmem arról, hogy létezik más út is, hiszen már az óvodából megszöktem, hazafutottam – orvul, alattomosan. Veszélyes vállalkozásnak számított az egy három-négy éves gyerek számára: két úttesten és három utcán kellett keresztülzaladnom. Dobogott a szívem az izgalomtól, a kaland ízétől és a félelemtől, hogy mi vár rám. Meg a bátorságom miatt érzett büszkeségtől is. Nagy merészség volt az. Mint az üldözött, futottam, jobbra-balra lesve, a kerítések mentén, a házak oldalához lapulva szaladtam, tudván, hogy tilosban járok, hogy lelepleződhetek. Fényes nappal volt, és a szüleim „lebuktak”, ugyanis otthon tartózkodtak. (Minek kellett akkor nekem óvodában lennem? Fölmerült ez bennem, még ha nem formálódtak is szavakká és kérdő mondatá.) Kopogtam. Csengőt sosem használtunk, mindenki kopogott. Megdöbentek a látványomra, de beengedtek! Győztem. Aznap győztem. Az intézményesítés azonban folytatódott, nem volt apelláta.

Egyszer azért még az iskolából is megszöktem, elsős koromban, ugyanis nagyon nem tetszett nekem az otlét. A dolog lényegét nem értettem, nyilván nem készítettek föl rá a szüleim. Mit akarnak itt tőlem? Miért kell egy helyben ülni olyan sokáig? Feszengtem és szenvedtem. Hazasurrantam, megint csak izgatottan, büszkén. Ekkor is volt úttest, mely legalábbis egy gyereknek nagy távolság. Ezúttal nem találtam őket otthon. Kulcsom nem volt, de valamennyi zsebpénzem igen, így bánatomban elbandukoltam a közeli boltba, és vásároltam magamnak vigaszul egy zacskó Zizi cukorkát, színes puffasztott rizst, a kedvencemet. Ott, szeretett nagybátyám sokáig Zizinek is becézett emiatt, ahogy korábban Dodónak egy hasonló nevű bölcsődés társam miatt, akit állítólag sokszor emlegettem. Talán ő volt az első szerelmem? Később már nem kaptam becenevet, csak Katinak hívott mindenki, anyám néha Katkának. Irigyeltem is azokat, akik külön nevet kaptak kedvesüktől – életem nagy szerelme mindkét feleségét megajándékozta becenévvel –, ez számomra mindig is a bensőséges szeretet és a kiválasztottság jelének számított. Számított volna.

Visszamentem a házba, bánatosan leültem az udvar közepére, és miközben potyogtak a könnyeim, eszegettem a Zizit. Az étel korán fölfedezett vigasz lett a nyomorúságokra – kisiskoláskoromra emiatt már „*digi, dagi, daganat*” is lettem, aki „*kergeti a halakat, de a halak ügyesek, digi, dagi elesett*”. Az evés nemcsak vigasszá, de egyfajta mércévé, mértékegységgé is vált. Emlékszem egy korai számtanórára, ahol a háromszöget tanultuk. A tanító néni megkérdezte, tudunk-e mondani háromszög alakú tárgyakat. Fölcsillanó szemmel jelentkeztem, mire ő fölszólított.

– A sajt – mondtam lelkesen, a Mackó sajt háromszögletű cikkelyére gondolván. S mintha szánakozva vagy megrovóan néztek volna rám a hasonlat miatt. Persze, hogy az jutott az eszembe, amit meg lehet enni.

A szenvedélyek sorában a cigaretta kamaszkoromtól jött, az alkohol később. A szerelmi, féltékenységi és bosszúszenvedélyről meg a társfüggésről most még ne is beszéljünk.

Szóval majszoltam az édes és színes rizsszemeket, viszonylagos biztonságban érezvén magam, ha nem is otthon, de a házunk udvarán, amikor meglátott a Fecske. Fecske, a valahai ávós tiszt az első emeleten lakott, és nagyon gonosz bácsi volt. A körfolyosóról megpillantván engem, csak egy jutott eszébe: azonnal *följelenteni!* Meg is tette, orvul betelefonált az iskolába, hogy jöjjenek értem. Nemsokára föl is bukkant két markos legény, nem emlékszem rá, hogy felnöttek voltak-e, vagy nagyobb gyerekek, fiúk-e, vagy lányok, lényeg, hogy közrefogtak, akár egy bűnözőt, és visszakísértek az iskolába. Én megszégyenülten és megadóan baktattam közöttük.

A szökéseim persze nem arra irányultak, hogy elmenni innen messzire, csak el, el, el, hanem arra, hogy hazamenni, visszatérni, odamenni, ahová talán tartozom, de ahol valamiért nincs igazán jogom lenni.

Bár emlékszem egy céltalan szökésemre úgy nyolc éves koromból. Egy nyári napközis táborba küldött anyám, ahonnan szintén megszöktem. Ballagtam Budán, számomra ismeretlen utcákon – persze akkor is egy kiflit majszolgatva –, amikor váratlanul szembejött velem éppen az igazgatónő. Mélységesen megdöbbsent. Mit keresek itt egyedül? És visszavitt.

Ezekhez a szökésekhez bátorság kellett, nem csak menekülések voltak. Csak az engem jogosan megillető helyemre akartam kerülni. Aztán úgy megrémültem, úgy féltem mindentől és mindenkitől, hogy a legközelebbi nagy szökésemre csaknem négy évtizedet kellett várni.

A vágy a megfutamodásra, az elmenekülésre azonban megmaradt bennem. Szenvedtem minden közösségben. Minden munkahelyen is. Sosem felejttem el azt az érzést, amely akkor tört rám múlhatatlan erővel, amikor az osztállyal vonultunk kettős sorokban a Városliget felé éppen a mi utcánkban. Egyetlen, erős vágyam volt: a másik oldalon menni – egyedül, szabadon.

Közösségi érzés talán egyszer fogott el egész életemben: a kisdobosavatásomkor. A kék nyakkendő tatonák kötötték ránk, én kiválasztottnak éreztem magam, az egekbe röptültem a büszkeségtől – az nem tűnt fel, hogy mindössze egyetlen fiút, a verekedős, rossz gyereket nem avatták fel –, s utána jött az ünnepség. A tanító nénink elvitt bennünket a Köröndön levő cukrászdába. Akkor boldog voltam. (Lehet, hogy a cukrászsüteménytől?) Persze komoly agymosás előzte meg az eseményt. Akkoriban még példaképem is volt: Zoja Kozmodemjanszkaja, a hős partizánlány. Nem emlékszem, hogy bárki figyelmembe ajánlotta volna, kezembe került a könyvtárban egy róla szóló könyv, mely mélyen meghatott. Más „vörös” könyveket is óriási élvezettel olvastam, a nagy kedvenc a *Timur és csapata*, a híres Gajdar-regény volt. Elbűvölt ama úttörőcsapat szlogenje: „A titokban cselekedett jó a legnemesebb.” Igaz, nem követtem soha, ha nagy ritkán jóra vetemedtem, hiszen szükségem volt az elismerésre.

Azok a könyvek ragadtak meg leginkább, ahol a hős valamiért kitagadott, kitaszított volt. Legalább tucatszor olvastam a *Négyen meg a Békát*, Fehér Klára ifjúsági regényét. Béka nem vált királyfivá, se királylánnyá egy varázslat vagy egy senki által nem sejtett cselekvéssor által, Béka egy mindenki által utált *idegen* lány volt az osztályban, akit aztán egy család megismer, befogad és *megszeret*. Béka okos, tehetséges, különleges, érdekes lény – mindez lassan kiderül róla. Béka persze én voltam. Ahogy én voltam az igaztalanul börtönbe zárt Monte Christo grófja, aki később bosszút áll. Én voltam a Bögöly is (a *Bögöly* Ethel Voynich regénye, mely *Vihar Itália felett* címmel is megjelent), akinek a sorsán zokogtam.

Vigyázók

A közösségtől való irtózást – mely később kihatott valamennyi munkahelyi létezésemre – talán éppen a túl korai közösségbe kerülés okozta. Mint mondtam, hathetes koromtól. S ha beteg voltam, akkor sem lehettem otthon; anyám gondoskodott róla, hogy ilyenkor is legyen hová vinnie. A Felkerékhez vitt, a Nép-

köztársaság útjára, egy udvari szoba-konyhába. Felker néni házmesterként tevékenykedett, és úgy emlékszem, számos fiút szült. Ő vigyázott rám ilyenkor, pontosabban elvoltam én ott a többi gyerekekkel. Parasztéknál-munkáséknál a gyerekvigyázás mint önálló tevékenység ismeretlen fogalom. Kemény vonású, hegyes állú, szikár asszony volt, férje pedig egy fanatikus munkásember. Nagy nyomorban éltek már a sok gyerek okán is, de Felker bácsi időnként az asztalra vágva üvöltötte: – Én jól élek!

Hívó kommunistaként mi mást mondhatott volna? Pedig alig volt mit enniük.

Aztán, amikor vagy húsz évvel később apám meghalt, Felkerné azt mondta anyámnak: – Soha többé senki nem fogja úgy megemelni a kalapját előttem, mint a Léderer úr.

Igen, apám igazi úriember volt, és az ehhez illő gesztusokat mindenki előtt gyakorolta.

A sokaknál jól bevált módszer, a betegségbe menekülés vagy legalábbis a betegség eljátszása, például a hőmérő trükkös fölmelegítése nálam szóba se jött. Minek? Úgysem maradhattam volna otthon.

Még egy vigyázó néni-re emlékszem későbből, a Pityu mamájára. A Szív utcában laktak, és iskola után, napközi helyett egy időben oda kellett mennem. A néni előtt tisztaságmániásként két életcél lebegett: takarítani, tökéletes háziasszonynak lenni és a fiát, Pityut korrepetálni. Katonatiszt férje sosem volt otthon, és csalta az asszonyt. Hogy ezt honnan tudtam, nem is sejtem, de tudtam. A párnákat és dunyhákat hatalmasra föltornyozta az ágyakon, mint a parasztházak tisztaszobáiban, élükre vasalt, keményített ágyneművel, és csak egyre emlékszem, megint csak egy heves vágyra: rávetni magam az egyikre. Erről persze szó sem lehetett. Pityu talán nem lett volna olyan butácska, ha békében hagyják, ettől a sok tanulástól és fejtágítástól azonban lassan fogyatékosná vált. Szerencsére engem nem korrepetált az anyja, ez nem szerepelt a megállapodásban. Sosem korrepetált senki. Csak szánakozva néztem Pityu vergődését anyja karmai között, én viszont mérhetetlenül unatkoztam. Hiszen olvasni sem tudtam úgy, hogy az ágyra vetem magam. Pityu mamája mint kiváló háziasszony viszont eldicsekedhetett egy múlhatatlan érdemmel: isteni krumplis nudlit, azaz angyalbögyörőt tudott csinálni. Ismeretlen világ volt ez számomra: nálunk se fölpolcozott paplanok, se házi koszt. A fiókjainkból, ha valaki véletlenül kihúzta valamelyiket, számtalan bugyi és párja vesztett harisnya zuhant ki. Rendetlenség mindenütt. Kosz csak

azért nem volt, mert apám söprögetett, port törült olykor. Volt egy Mókusnak becézett, nyeles portörőlnök, azt használta. Meg hagyományos partvist.

Emlékszem egy harmadik vigyázóra is: anyám kolléganőjére, Lili nénire. Zuglóban laktak, a Kolumbusz utcában. Tökéletes családnak tűntek: papa, mama és két gyerek – egy fiú és egy lány. Anyám néha odaadott hozzájuk hétvégére. Hétfő reggel egyenesen onnan vittek az óvodába többször is. Reggel trolival mentünk, leszálltunk a Bajza utca és a faszor sarkán, az evangélikus templomnál, és én sóvárogva néztem a mi utcánk irányába, de nem oda vittek. Hanem be az óvodába. Nem volt mese. Amikor megszöktem, arról a sarokról szöktem meg, lesve, hogy a bácsi mikor tűnik el.

Lili néni állandó pénzzavarban volt, mindenkitől kölcsönkért, és az adósságai már százazrekre rúgtak. Talán velem törlesztett anyám felé, bár ahogy anyámat ismerem, biztosan így is fizetett neki az otlétemért. Aztán Lili néni pár év múlva egy huszárvágással megoldotta az életét: az adósok börtöne helyett (mely nem is létezett) Svájcba távozott az új férjéhez. Talán miatta is ültette el bennem anyám mélyen: Soha ne kérj kölcsön! Soha ne legyen tartozásod!

56

Még mindig a bölcsőde. 54 tele hideg volt, olykor a mínusz 20 fokot is elérte. Anyám hajnali hatra, téli sötétben vitt az utcánkban levő bölcsődébe, azért ilyen korán, hogy a reggel 8-kor kezdődő első órája előtt még tudjon írni egy órát egy kávéházban. Több törzshelyére is emlékszem: az Abbáziára és főleg a Savoyra az Oktogonon, akkoriban November 7. térnek hívták, meg a Greshamre a Roosevelt téren és a Gerbaud-ra a Vörösmarty téren. Akkoriban mindez megfizethető volt. Mára az Abbáziából bank lett, a Savoyból gyorsétterem, a Gresham és a Gerbaud – felújítva – megvan, de földi, csóró halandó nemigen teheti be egyikbe sem a lábát.

Babakocsiban tolt be a bölcsibe; előbb jól felöltöztetett, bebugyolált, majd milderre rátett egy dunyhát, hogy meg ne fázzak. Gondoskodott rólam, de bevitt, mégiscsak eltávolított a közeléből.

Bölcsődés voltam – kétéves és három hónapos –, amikor kitört az 56-os forradalom. Kis családunk mindegyik tagja részt vett benne – a maga módján. Anyám az első napon, a lengyelek melletti szimpátiatüntetésen jelen volt, ott vonult a töb-

biekkel. Forradalmárrá válását én akadályoztam meg, mert értem kellett jönnie a bölcsődébe. Esténként a szüleim izgatottan hallgatták a rádiót, amit rendre szintén én szakítottam félbe: furdetni kellett, mesét követeltem. Az én részvételem a „sajnálatos események” vége felé kezdődött: a kertben játszottam a tyúkokkal, amikor meghallottam a lövéseket, talán ágyúdörgést is. A fölismeréstől lelkesen, akár később a háromszögletű sajnál, kiáltottam föl: – Dörög az ég! – Azt hittem, vihar van. Boldog voltam. Ezek voltak ritka heuréka-élményeim. Különb is élveztem azt a két hetet, nem kellett bölcsődébe járni. Úgy élhettem, mint egy kétéves gyerek.

Apámnak is megvolt a maga „részvétele”: amikor hű kommunistaként meglátta a Felvonulási térről, a Sztálin-szobor ledöntéséről a Rádió felé vonuló tömeget, fölvette a telefont, és figyelmeztette az ottani elvtársakat a közelgő veszélyre. Ő valóban a rendszer megdöntésére irányuló ellenforradalomnak gondolta az eseményeket.

Anyám az alatt a két hét alatt még egyszer aktivizálta magát. Ugyanis akkortájt tanácsstag volt – ma úgy mondják: önkormányzati képviselő –, s ebbéli, mindig ingyenesen végzett önkéntes funkciójában számtalan rászoruló embernek intézte el az emberibb lakáshoz jutást. Nos, a forradalom alatt bizony akadozott az ellátás, hosszú sorok álltak kenyérért, és az is előfordult, hogy feltörték egy-egy élelmiszerboltot. Mindezt elkerülendő, anyám megszervezte az utcánkban levő kis bolt kinyitását és az élelmiszerek fegyelmezett szétosztását. Rendben, nyugalomban.

Ottó, apám öccse, amikor megnyíltak a határok, elindult, hogy elhagyja az országot. Ötvennégy éves volt akkor. Disszidálása előtt annak rendje s módja szerint mindenkitől ünnepélyesen elbúcsúzott. Aztán két nap múlva újra fölbukkant – meggondolta magát. Öreg fát már nehéz átültetni.

Vasárnapi áldozathozatal

Az államosításomnak nem csak anyám munkaszenvédelye volt az oka. Apámat akarta megkímélni – tőlem. „Hálából”, hogy engedte szülni, nem akarta megterhelni egy kisgyerekekkel és mindazzal, ami egy pronttyal jár. Arról nem is beszélve, hogy apámnak írnia kellett, és ehhez nyugalomra volt szüksége. Anyám legalábbis így gondolta. A soha meg nem született remekművek áldozatává váltam.

Apám – a meg nem értett, el nem ismert tehetség – áldozata, akit egyedül anyám tudott értékelni. Az eltávolításom szisztematikusan és éveken át zajlott.

Hiába volt azonban bölcsőde, óvoda, iskola, napközi, nyári táborok és Felker néni, azért óhatatlanul adódtak megoldatlan vasárnapok. Akkoriban még a szombat munkanap volt. És ekkor anyám áldozatot vállalt. Én apám „zsenijének” az áldozata lettem, anyám meg – olykor, olykor, mégiscsak – az enyém. Ő maga, saját kezűleg vitt el ide-oda. Mivel a Városliget közelében laktunk, voltunk a kis vidámparkban (a nagyban soha), az állatkertben, csónakáztunk a városligeti tavon, sőt moziba, bábszínházba is mentünk – mindig kettesben. A kirándulás és bármilyen testmozgás ismeretlen tevékenység volt a családjunkban.

A kis vidámparkban a pénztárban hosszú jegyfüzért lehetett venni és azzal végigjárni mind a fél tucat játékot: óriáskereket, hintát, dodzsemet és a többi. Amikor elfogytak a jegyek, rendre hisztizni kezdtem, hogy anyám vegyen még egy szalaggal. Nagyon bőgtem, arra emlékszem, és ezek szerint hálátlan voltam.

Az állatkert nem igazán kötött le. Bamba kisgyerekként, közömbösen néztem végig az addig sosem látott lényeket, a zsiráfot, a púpos tevét, a jegesmedvét, semmihez egyetlen szó kommentárt sem fűzve. Végül ámulva megálltam a víziló előtt, és a felfedezéstől meglepve megjegyeztem: – Nincsen neki *picője!*

Addig nem tűnt fel, hogy egyik lénynek sem volt. A sokat emlegetett gyerekszajtörténetek mind arról szóltak, milyen butuska, értetlen, sőt rendesen beszélni sem tudó kisgyerek voltam. A legfergetegesebb és legmegszégyenítőbb kacajt azzal értem el, hogy egyszer mélységes zavaromban így mutatkoztam be: Léderer Kaki.

A csónakázást élveztem, és az én híresen kétbalkezes anyám emlékezetem szerint meglehetősen ügyesen forgatta az evezőket. Egy ilyen alkalommal egyszer, miközben mi a tavon csónakáztunk, fölhívta egy kollégája otthon, és apám mondta neki, hogy Vera nincs itthon, evezni ment. Másnap futótűzként terjed el a döbbenetes hír a technikumban, hogy ő evezni jár! Bizonyára a Dunára. Ezen mindenki – joggal – elképedt.

A mozikról az az emlékem, hogy nincs jegy, már elfogyott, és én ettől a csalódástól megint csak bömbölni kezdek. Nem bírtam elviselni a frusztrációt. A mozihoz fűződő jó emlék viszont a sós perec, melyet pereces bácsi hordott körbe a nézőtérén: soha olyan finom sós pereceket nem ettem – azóta sem –, mint akkoriban. Egyszerre volt finom, puha és ropogós. Imádtam.

Később nagy mozirajongó lettem, úgy tízéves koromtól egyedül jártam moziba (négy forint volt egy mozijegy, a perec – az utolérhetetlenül finom perec – meg

mindössze egy, a fagyú gombócként örven fillér a Szív utcai cukrászdában), sokszor, nagyon sokszor. Mindig egyedül. Vörös Csillag, Tinódi, Mátra, Szikra mozi és a többi. A városban a mozik jelentették a tájékozódási pontokat. Sírtam a filmekben, a szovjet filmekben is, ezeket vetítették a leggyakrabban. A *Szállnak a darvakat* például gyönyörűnek találtam, mélyen megrázott. A *Negyvenegyedik* is.

A bábszínházhoz maradandó emlék fűz. Kettesben anyámmal, persze. Rettenetesen izgatottá tesz az előadás, ámulok-bámulok, lángol az arcom, vörös a fejem a – mondhatom – katartikus élménytől. Eksztázis. Eddig ismeretlen gyönyörűség. Teljes beleélés. Itt már szó sincs az állatkerti közönytől. A színészek élnek ezzel a hatással, sokszor tőlünk, a gyerekközönségtől kérdezik meg, hogy merre ment a ravas róka, ugye, jobbra ment, mire mi sikítózva igazítjuk el: Nem, balra! Hihetetlen érzés volt, hogy mi tudjuk az igazságot, az az ostoba bábos meg nem! Anyám a kezét forró homlokomra téve, azt hiszi, hogy belázasodtam, megbetegedtem, és a szünetben hazavisz. Talán valóban felszökött a lázam az izgalomtól, vagy ő unta meg ezt az időtöltést, nem tudom, de ezért hazavinni nem kellett volna a műélvezet kellős közepén. Igaz, talán rá se jöttem, hogy még nincs vége a darabnak. Dramaturgiai érzék? Ahhoz túl kicsi voltam. A színház aztán örök szerelem lesz. Még a Színművészeti Főiskolára is jelentkezem húsz évvel később, előbb színházrendező, majd dramaturg szakra – persze sikertelenül. Ezt nagyon kevesen tudják, nem árultam el senkinek. Nagy, titkos és reménytelen vágy volt. Ahogy anyám írta: „Valószínű, hogy majd’ minden ember elvetél néhányszor. Kiszakad belőle egy szerelem, egy gondolat, egy terv, egy elhivatottság – sűrű és erős vérzés kíséretében.”

Anyám mintha máskor is óvott volna a katarzistól vagy attól, hogy bármilyen felkavaró élményben legyen részem – mintha meg lehetne ilyesmitől óvni egy embergyereket?! Már nagyobbacska voltam, amikor egyszer egy moziban – talán háborús film volt – egy jelenetnél eltakarta a szemem. Persze eltoltam a kezét. Látni akartam.

Egyszóval, volt részem vasárnapi szórakozásokban. *Azért voltak szép emlékeink.*

Szép emlékek

Gondolkozom, vannak-e még szép gyerekkori emlékeim. Vannak. Már egész régről is, csecsemőkoromból. Azt mondják, az ember nem emlékszik a három-négy éves kor előtti időkre. Én egészen élesen emlékszem, hogy pár hónaposan fekszem a rácsos ágyamban, a hátamon, kis, fehér rékliben. Nyugodt vagyok, nézelődöm. Az ágy két,

rövidebb vége tömör, fehérre festett fa, csak kétoldalt vannak rácsok. A kisszobában áll az ágy. Egyedül vagyok persze, körülöttem egy árva lélek se. Nem vagyok éhes, se szomjas, se másmilyen hiányérzetem sincs. Nyugodt vagyok – egyedül.

Őrzök-e még szép gyerekkori emléket? Igen, őrzök. Nyári szünet, kánikula. Én a kertben ülök, olvasok. Apám bent van a lakásban. Egyedül vagyok. Elfoglalom magam. Nem bánt senki. Jó.

Nincs rosszabb a magánynál. Nincs jobb a magánynál.

Van még egy szép gyerekkori emlékem. Öt-hat éves lehettem. Apám vidéken dolgozott, nem tudom, hogy ez a tejjellenőri vagy a pártlapterjesztési korszakában volt-e. És egyszer késő este jött meg, magával hozva egy parasztembertől ajándékba kapott falusi étkeket: szalonnát, kolbászt, disznósajtot. És akkor nekiláttunk az előszobában falatozni (konyhánk sosem volt). Én boldog voltam. Az élet rendje helyreállt: apám a külvilágból, ahová azért ment, hogy dolgozzon, és gondoskodjon a családjáról, ajándékokkal megrakodva hazatér a családi fészekbe. Akkor először és utoljára úgy éreztem, mi egy igazi család vagyunk, apám egy férfi, egy apa, anyám egy nő, egy anya, és én egy gyerek vagyok.

Van-e más szép emlékem? Akárhogy töröm a fejem, nincs.

Anyám versei rólam

Kislány kendőben

Olyan vagy mint az öröm volt
Mely téged élni nemzett, –
Jókedvükben szétgurulnak
Kendődön mind a pettyek.

Hálaének

Tejecske, répa, tök,
Ti kedves ételek, –
Most kezdem érteni
Mélyebb értelmetek

Mert íme tőletek
Lett dundi és erős
E pompás kisgyermek –
Meg is hálálom én,
Csak lenne erre mód,
Neked, kedves alma
És fenséges spenót.

Utcagyerek

Azért jó volt még amolyan utcagyereknek lenni. Volt egy-két év, amikor a szemközti és a szomszéd házban lakó néhány gyerekekkel nagyokat játszottunk a házak előtt. Jó, ha óránként elhaladt egy Trabant az utcánkban, néha a jeges- vagy szódáskocsi, akkoriban még nem volt forgalom és zaj se, így aztán miénk volt a járda is meg az úttest is. Biciklim sosem volt, de mégis megtanultam kerékpározni az egyik szomszéd fiú, Imi járgányán. Kölcsönadta nekem a sajátját, én meg száguldozhattam a Városligetben.

Jókat játszottunk a Zoltán testvérekkel. Hárman voltak, és beteg, idős nagyszülei nevelték őket – hősiezen. A történetük megmozgatta a fantáziámat. Szülei a gyerekekkel együtt Venezuelába disszidáltak, majd – ki tudja, miért, talán elégük lett a nyűgből – a szülők mind a három gyereket, két fiút és egy kislányt, föltették a caracasi repülőgépre, és hazaküldték őket Pestre a nagyszülőkhöz. Attól kezdve a mellettünk levő ház egyik földszinti lakásában éltek. A nagyobbik fiú jól tudott spanyolul, ez imponált nekem. A kisebbik tántorogva járt, valami baj volt a fülében levő egyensúlyozó szervével – én ezt is érdekesnek találtam. Volt – még Caracasból – egy négy keréken guruló faelefántjuk, nagy szenzációnak számított az, sokat huzigáltuk egymást. Aztán a nagyszülők meghaltak, a gyerekek elkallódtak, és elkótyavetyélték a rájuk maradt kétszobás lakást. Nem tudom, mi lett velük.

Kis csapatunkba vagy öt-hat gyerek tartozott. A gazdag Szilvi és a különös Zója is velünk tartott olykor. Szerettem velük játszani, akkor igazi gyerek voltam. Emlékszem, hogy porcukrot tettünk citromkarikákra, azt eszegettük. Mindig mindenki azt csinálta, amit egyvalaki kitalált. Jó volt utcagyereknek lenni. A szüleim sosem tiltották. Addig is nyugtuk lehetett tőlem.

Kacsaanya

Mégis eszembe jut egy újabb szép emlék kicsit már nagyobb koromból. Anyámtól kevés dolgot tanultam, kevés ideje volt rám, amúgy sem tartotta fontosnak a tanítatásomat. A legfontosabbakat – úgymint írás, olvasás, alpműveletekben való számolás (az osztás azért már okoz némi nehézséget, ennek okára később majd fény derül) és gombvarrás – a tanító nénimtől sajátítottam el az alsó tagozat négy évében; ehhez már számottevő ismeretanyagot a következő nyolc évben, az érettségimig nem sokat tettek hozzá. És mégis van egy múlhatatlan érdeme anyámnak: miután minden úszómester kudarcot vallott velem, végül ő tanított meg úszni. Mély vízbe dobásról, holmi tempókról és technikáról szó sem esett, elvitt a Gel-lértbe – akkoriban nem volt luxusfürdő, bárki megfizethette a belépőt –, és igazi kacsaanyaként, körülöttem úszkálva és biztonságot nyújtva, szeretettel megéreztettem velem, hogy nem kell félnem a víztől, úrrá tudok lenni a mélységen, a felszínen tudom tartani a testem. Hiába, született pedagógus volt. Ráadásul ezek szerint – senki nem tudja róla rajtam kívül – evezést és úszást (is) oktatott. A mai napig sem úszom hibátlanul, de a legnagyobb biztonságban, a legmélyebb vízben is, végtelen sokáig képes vagyok rá – fáradhatatlanul. Csak egy svájci tengerszem hiányzik. Semmi nem tud ilyen nyugtató, felüdítő és szabadságérzéssel eltöltő lenni számomra. Örökre hálás leszek neki érte – a víz és az úzás éltető elemem.

Húsvét

Az óvodában ajándékot készítettünk az óvo nénik segítségével a szüleinknek húsvétra. Kis ajándék papírkosárkát hajtogattunk, melyet kibéleltünk zöld papírfüvel. Aztán mindenki azzal az utasítással kapta meg a kész művet, hogy tegyen bele, amit gondol, aminek a szülei örülnének, és majd úgy adják oda nekik. Én egy doboz Munkás cigarettát és fél deci pálinkát tettem bele. Honnan volt rá pénzem, azt nem tudom, de azt tudom, hogy abban biztos voltam, jól választottam. Bagó és stampedli – a fő örömforrások, ezt korán megtanultam.

Elég hamar egyedül jártam a közeli közértbe vásárolni, talán azért mertek engedni, mert egyetlen úttesten sem kellett átmenni. – A szokásost? – tette fel az eladó a kérdést, és már nyúlt is a Munkás és a feles után. Talán innen tudtam.

Egyszer anyámmal vásároltunk, és hazafelé kicsúszott a hálós szatyrából a min-

denkori üvegecske, amikor is egy járókelő fantasztikus reflexszel elkapta. Megmentette a drága nedűt, valami ilyesmit mondtak tréfálkozva – anyám nagyon hálás volt érte. Talán innen tudtam.

Meg onnan, hogy már ekkoriban is rendszeres családi program, amolyan rövid kirándulás volt, hogy kis családunk – apám, anyám és én – elbandukolt a Szív utca és Aradi utca sarkán található kocsmába, ahol apám minden délután felhajtott egy hosszúlépést, majd – mint akik jól végezték a dolgukat – hazamentünk. Ezek még igazán jó idők voltak, az együttlét és a mértéktartás, igenis a mértéktartás okán. Mint gyermeki program? Nos, számomra természetes volt.

Anyám sosem lett alkoholista, csak láncdohányos. Néha egy felest megivott, de talán azt is csak azért, hogy szolidáris legyen apám nagyfröccseivel. Még a nagyapám szoktatta rá őt és a nővérét a Tanács körüti csillagos házban a likőrre, pálinkára és a cigarettára. Igyatok, gondolhatta magában. Úgy könnyebb lesz elviselni. Anyám ezt az apja bölcsességének tartotta, én már kevésbé.

Betegség

Mióta az eszemet tudom, anyám mindig beteg volt.

Égész életében némileg önpusztító életet élt, ahogy mondják, elsősorban munkaszendélyével, két végéről égette a gyertyát. Mindig dolgozott, és ezúttal a „mindig” szó szerint értendő: dolgozott egész nap, dolgozott hajnalban, dolgozott hétvégén, de dolgozott a nyári és téli szünetben is, nyaralás alatt is, de még karácsonykor vagy szilveszterkor is. Egyetlen olyan emlékem sincs róla, hogy mosogatna vagy söpörne – mindig az írógépét verte. Nem volt jó háziasszony, és bizonyos női tevékenységek mindig idegenek maradtak számára. Egyszer a korabeli *Lúdas Matyinak* abban a rovatában, ahol kifigurázták a különböző sajtóorgánumokban megjelent írások abszurditásait, idéztek egy novellájából, melyben a hősnő fogja a kötőtűt, és horgolni kezd. És mindezt egy női író vetette papírra – tették hozzá. Mit tudta ő, mi a különbség kötés és horgolás között?!

Én nem haragudtam rá az örökös géppüfölésért, sőt imádtam az írógép hangját, az otthonosság érzetét keltette bennem. Igen, ha ezt hallottam, akkor legalább otthon volt. Ma már, a számítógép korában eltűnt ez a hang. Egyébként profi gyors- és gépírónő volt, tíz ujjal gépelt szélesebesen, még gyorsíróversenyt is nyert fiatal lánykorában.

Mint említettem, szenvedélyes dohányos volt, még tanítás közben is cigarettázott. Neki megengedték, vagy ő megengedte magának. Egyetlen pihenést ismert: a betegséget, mondhatni: időről időre betegségbe menekült. A betegség tette számára egyedül legálissá a kikapcsolódást. No meg legitimmé azt is, hogy gondoskodást, törődést kapjon.

Már egész fiatalon szívbeteget volt, gyakran került kórházba. Emlékszem, egyszer, úgy tízéves lehettem, Visegrádon nyaraltunk – végre együtt a kis család –, és elmentem anyámmal sétálni a Duna-partra, talán fürödni indultunk. De nem tudott sétálni – fulladozott. Vissza kellett fordulnunk. Akkor *kicsit* haragudtam rá.

Több műtétet és több infarktust élt túl, az utolsót hatvanévesen, s ekkor végre letette a cigarettát. Utána még hat évet élt, végig intenzíven dolgozott: írt (még a kórházi ágyon is) és tanított, végül hatvanhat évesen halt meg szív- és érrendszeri betegsége következtében.

Bizonyos értelemben szimbiotikus kapcsolatban voltam az alig jelen levő anyámmal, betegségeit legalábbis kísérteties módon átvettem: Tizenhat éves koromban anyám eltörte a karját, megcsúszott a jégen; két hét múlva, pontosan ugyanott, én is eltörtem a sajátomat – tornaórán. Svédsekreányra kellett ugrani, én rettegetem, de szó sem lehetett arról, hogy megtagadjam. Ügyetlen voltam mindig. A lányok jobbról-balról sort álltak. Érezni lehetett a levegőben az aggodalmat. Nekilendültem a két sor között, figyelő szemektől övezve. És akkor a feszült csöndben hallani lehetett a karom reccsenését. Amikor egy-két órával később váratlanul hazaállítottam begipszelt karral, láttam anyámon a megrendülést.

Apám „gipszgörlöknek” csúfolt bennünket hetekig.

Anyámat még 1945-ben, tizennyolc éves korában epekövel műtötték. Súlyos állapotban volt, akut májgyulladásal és sárgasággal. Mesélte, milyen csodálatos lebegést élt át a morfium hatása alatt a romos, havas városban.

Engem az első epegörcs tizenhat éves koromban lepett meg, de még újabb tizenhat évig szenvedtem vele, míg meg nem műtöttem magam. Hogy miért vártam ennyi ideig az operációval? Miért szenvedtem annyi éven át? Talán ez is önbüntetés volt. De van egy másik hipotézisem is: a heti rendszerességgel rám törő, elviselhetetlen fájdalmakat okozó görcsöket csak morfiumtartalmú gyógyszer vagy injekció tudta enyhíteni. Nálam is! Senki sem hívta föl rá a figyelmemet, hogy ez veszélyes, és függőséget okozhat. Van olyan utólagos föltevés is, hogy a görcsökkel „provokáltam ki”, hogy újabb morfiumhoz juthassak, és valójában ez volt

az első kémiai addikcióm, bár ennek talán ellentmond, hogy a műtét után, a fájdalmak megszűntével nem igényeltem többé ezt a fajta fájdalomcsillapítást.

Mindkettőnkénél túl korai volt az epekő létrejötte. A „pszichoszomatikusok” tipikusan olyan betegségnek tartják, melyet az elfojtott indulatok okoznak. Epés – inzulatos. Nos, ilyen rejtett érzések mindkettőnkben lehetnek.

Harminchét évesen majdnem belehaltam egy szívrohamba, intenzív osztályon kezeltek szívinfarktus diagnózissal. Mindenki „csodámra járt” a kórházban: ennyi idősen „nem szokás” infarktust kapni. (Később kiderült, hogy a szívemnek semmi baja, nem károsodott, a vérrög keletkezését egy autoimmun betegség okozta.)

Azóta is együtt élek ezzel a gyógyíthatatlan és gyakorlatilag kezelhetetlen immunbetegséggel, melynek beláthatatlanok a következményei. Mintegy Damoklesz kardjaként lebeg fejem fölött ez a diffúz tüneteket produkáló, rejtélyes kór. Önpusztítás ez is: a betegség lényege, hogy sejtjeim nem ismerik föl, s így idegen sejttekként kezelik egymást. Emiatt állandó gyulladás van a szervezetemben, melyet krónikusan magas vérsüllyedésem és különféle bőrproblémák jeleznek.

Viszont elhatároztam: anyám nőgyógyászati daganatait már nem kívánom követni. Kérdés persze, vajon ez elhatározáson múlik-e.

Létezik szimpátia, létezik empátia, de vajon van-e szó a teljes azonosulásra? Anyám egyik nagy műtétjénél végig kinn álltam a folyosón, és vártam. Huszonéves voltam, ő alig több ötvennél. Nem csupán féltém és szorongtam, hanem mindig hasogatva fájt az a testrészem, melyet éppen neki operáltak.

Mindkettőnkre jellemző az öngondoskodás, az önmagunkra figyelés, az önmagunkkal törődés mint készség hiánya, a saját testünkkel való „rossz bánásmód”. Bár az anyám minden betegség során „rohant” az orvoshoz, és engem is mindig elvitt kisebb-nagyobb betegségek alkalmával, akár szükséges volt, akár nem. (Bizony sokszor fölöslegesen is kezeltetett.) Úgy tűnik, a segítség egyetlen formája, amelyet elfogadhatónak tartott, sőt, amelyet – a többi híján – túlzott mértékben is igényelt. De a prevenció lehetősége – például életformaváltással, egészségesebb életmóddal – föl sem merült benne, és erre engem sem nevelt, ahogy apám sem, aki szintén önpusztító életet élt.

Egy szilvafa

Anyám pár hónappal a halála előtt, tudván, hogy betegsége egyre súlyosbodik, egyszer meglátogatta kedves kollégáját, Munkácsy Gyulát és annak feleségét mesz-szi, rákospalotai házukban. A kertben üldögéltek és beszélgettek. Volt ott egy korhadó, láthatóan végét járó szilvafa. És akkor anyám azt mondta: – Kihívom ezt a fát versenyre. Vajon melyikünk bírja tovább?

Ha nem is sokkal, de a fa győzött, később pusztult el. Viszont nem vágták ki gyökerestül, tövestül sem, mintegy mementóként ma is ott magasodik a törzse csupaszon, levelek nélkül, de emlékeket idézve.

Szemérmertlenség és prüdéria

Anyámból hiányzott a szégyenérzet, legalábbis, ami a testét illeti. Mindig meztelenkedett – legalábbis a családtagjai előtt. Nem szégyellte a sok műtéti hegét, sőt mintha kérkedett volna vele. A kora lenyomatait sem szégyellte. Íme, megnyit szenvedtem, tessék a bizonyítékok sora! Ez vagyok én, nézzétek! Néha megkért, hogy mossam meg a hátát. Én súlyosan feszélyezve éreztem magam ilyenkor. Nem akartam látni. Pironkodtam. Tudtam, hogy az anyám és velem azonos nemű, mégsem éreztem soha helyénvalónak ezeket a helyzeteket.

Én prüd vagyok, ahogy apám is az volt. A magamutogatás idegen tőlem. Még a szeretőim előtt se nagyon vetkőztem le. Mindig rejtőzködtem.

Sabin-csepp

Igen, anyaoroslánként tudott viselkedni, de csak akkor, ha betegségről volt szó. 1955-ben szörnyű gyermekparalízis-járvány söpört végig a városon, a mi utcánkon különösen – sorra vitték el a lebénult gyerekeket. Később géptüdőn tengették életüket, vagy – jobb esetben – járógépben, mankókkal lehetett viszontlátni őket. Már létezett a Sabin-csepp, de még nem terjedt el, még nem kapott minden gyerek, csak ha már elkapta a kórt. Halottnak a csók.

Anyám akkor kezébe vette a sorsomat. Megtudakolta, hol van az a laboratórium, ahol előállítják a csodaszert. Elvitt oda az ölében. Azt mondták neki, hogy itt csak

gyártják, de nem adják, menjen el. De ő maradt. – Jól van – mondta, mint a cigányasszonyok a tanácsok lakásosztályai előtt –, addig innen el nem megyünk, míg nem adnak Sabin-cseppet.

Végül adtak. Talán ezzel mentette meg az életemet.

Mindig arra panaszkodom, hogy elhanyagolt. Pedig igazságtalan vagyok, mert a betegséget halálosan komolyan vette. Privát gyerekorvos járt hozzám, akinek halapénzt fizetett az elképesztően alacsony pedagógusfizetéséből. Kiváló doktornő volt, híres gyerekorvos, akinek viszont a saját lánya egy elhanyagolt vagy félrekezelte középfülgyulladás miatt megsüketült.

Van még egy homályos történet: egyszer én is agyhártyagyulladást kaphattam, akár a Laci nagybátyám, s talán én is négy év körüli voltam, és akkor meglumbálták az agyamat.

Előfordult, hogy anyai buzgalmaiban a „legjobb” orvoshoz vitt: így történhetett meg, hogy amikor először vettem részt nőgyógyászati vizsgálaton, úgy tizenkét-tizenhárom éves korom táján, a nagynevű nőgyógyász egy nyolcvan felé járó, reszketeg kezű öregember volt. Igen, remegett a májfoltos keze, ráadásul szőr-szálak álltak ki az ujjából – első tapasztalatként nem a legszerencsésebb. Amikor ezt megláttam, mélységes undor fogott el. Csoda, hogy nem tett egy életre frigidé. Azt is megkérdezte, szűz vagyok-e, amivel mélyen megbántott. Hogy is feltételezhetett mást?

Az is előfordult, hogy anyám „fontoskodott”, és fölöslegesen rohant velem orvoshoz, vagy hívta a mentőket. Amikor tizenkét és fél évesen megjött az első mensesem, kórházba kerültem. Ugyanis anyám „bevitetett” vakbélgyulladás gyanújával. Mert görcsöltem. Rettenetesen szégyelltem magam akkor. Amiatt, hogy nem is voltam beteg.

Furcsa változata lett ez annak a drámai eseménynek, ahogy az ő menstruációja megjött – elég későn, csaknem tizennyolc évesen. Nagyanyám nem törődött vele, a legkevésbé sem, és nem is világosította fel semmi olyasmiról, amelyről a lányokat az anyák szokták. Amikor anyám azt tapasztalta, hogy vérzik, nem szólt senkinek, de biztos volt benne, hogy halálos beteg. Félrevonult – meghalni. Az apja vette észre, hogy mi történt. És akkor először és utoljára anyám hallotta, hogy a nagyszüleim veszekednek egymással.

Nálunk nemzedékeken átnyúló családi hagyomány a jó házasság, a férjek ön-alávető kiszolgálása és a rossz nevelés, a gyerekek elhanyagolása. Így együtt.

Igazán föloldódni soha, sehol nem tudtam. Talán, mint mondtam, csak a házunk kertjében éreztem jól magam – egyedül. Nem szelíd, hanem félszeg, gát-lásos kisgyerek lettem.

Az iskolát hatévesen és hathetesen (ez már tudvalevő) kezdtem – teljesen iskolaéretlenül. Ha csak még egy év haladékot kaptam volna! Nem értettem, mi ez az egész. Nem hiszem, hogy fölkészítettek rá. Erre sem. Nem értettem, hogy miért kell ülni egy helyben, nem értettem semmit. Olvasni nehezen tanultam meg, épphogy csak karácsonyra. (Ahány önéletrajzot eddig olvastam, mindenki arról számol be, hogy már tudott olvasni az iskolába kerüléskor, vagy pillanatok alatt megtanult.)

Rengeteget sírtam. A digi-dagi-daganat még böggömasina is lett. *Síró-pityogó, óvodába nem való.* Iskolába meg végképp nem. Mindennap sírtam. Mindenén sírtam. Már föl se figyeltek rá, megszokták. Legyintettek rá. Nem érdekelt senkit. Mint egy kakukkos óra, mely időről időre megszólal. Várható.

Négyes bizonyítványt kaptam, ami emlékeim szerint akkor rossznak számított, hiszen elsőben még mindenki jeles lett, aki megütötte az átlagot. Bár igazság szerint azt sem tudtam, hogy hányas lettem.

Mindig minden miatt szégyenkeztem. A szégyen érzése uralt: mindent szégyelltem, leginkább saját magamat. Minden megnyilvánulásomat, de a puszta léteget is szégyellnivalónak, hibásnak, szánalmasnak éreztem, ami miatt kinevethetnek, sajnálhatnak, szánakozhatnak rajtam, és elfordulhatnak tőlem, s ezt még jogosnak is tartottam. Elsüllyedni a szégyentől – milyen találó kifejezés. Igen, leginkább a föld alá süllyedtem volna, fölszívódtam volna, nem léteztem volna, vagy legalábbis szerettem volna nem *ott* lenni. Az, hogy dönthetek a nemlétezés mellett, csak nagy sokára merült föl lehetőségként.

A családom, a lakásunk, a körülményeink miatt soha nem pironkodtam: természetesnek vettem, hogy olyan, amilyen, eszembe sem jutott, hogy lehetne másképp. Akkor se, ha láttam, hogy mások egészen mások, és máshogy élnek. Olykor azért föl hívták rá a figyelmemet, olyankor meghökkentem.

Sikerélményre nem emlékszem, egyre sem, hosszú iskolás éveimből. Csak a megaláztatásokra és a kirekesztésre. Szerettem volna úttörővasutas lenni, de az nagy kiváltságnak számított, ahhoz sokkal jobb tanulónak és már akkor aktív mozgalmárnak kellett volna lenni. Szóba se jött, hogy beválasszanak. Igen,

a kiválasztottak kalauzok lehettek, nagy jegylyukasztóval járták a kocsikat, elmentmondást nem tűrően és méltóságteljesen kérték a jegyeket, és lyukaszthattak, volt, aki a pénztárakban ült, és jegyet árult, de talán legjobban a szalutáló vasutasokat irigyeltem, akik engedélyezték a vonat továbbindulását. Istenem, úttörővasút! Álmaim netovábbja. De csak utas lehettem, vasutas nem.

Máshová se választottak be soha. Egyszer egy nagy népünnepeélyre készültünk, talán május elsejei felvonulásra, ahol a gyerekek – persze csak a kiválasztottak – tömegesen mutattak be tornagyakorlatot, vagy valami mintát formáztak, vörös csillagot talán, egyszóval a tornatanár tartotta a válogatást. Sorba állítottak bennünket, és végül mindenki mehetett – rajtam kívül. A tornatanár, emlékszem, tapintatos akart lenni, és csak mintegy félszóval, éppen csak rám mutatva jelezte, hogy én nem kerülhetek be, álljak ki a sorból. Talán a túlsúlyom miatt? De hiszen elvesztem volna a tömegben! Megsemmisültem. Korán bekerültem a megalázottak és megszorítottak sorába. Később önvédelemből taktikát változtattam: már nem akartam ezeken a kivételes alkalmakon részt venni. Nem is jelentkeztem rájuk, talán el is hittem magammal, hogy még csak az kéne! Csak egyedül lenni. „... *velük voltam volna én boldogan.*” – Én nem, nem és nem, én hamar megtanultam, hogy ne is akarjak velük lenni. Mit is remélhettem volna attól?

Rémület

Két dologtól rázkódom össze ijedtemben: az egyik, ha a nevemet hallom, különösen, ha a vezetéknevemet; mintha egy szitokszó lenne. – Úristen, mit akarhatnak? – gondolom ilyenkor rémülten. Talán gyerekkori rossz emlékek miatt van ez így. Ha egy óvónő vagy egy tanár nevemen szólított, abból csak baj lehetett. Valami „rosszaság” leplezése vagy legalábbis számonkérés, felelés.

Volt gúnynevem is a Lédererből: Lédi, azaz Lady, ami nem is hangzott olyan rosszul, mégis utáltam. Valahogy nem volt szokásban egymást keresztnéven szólítani (én persze mindig így tettem az osztálytársaimmal), a vezetéknev viszont hideg és parancsoló volt, a legkevésbé sem barátságos közeledés jele.

A másik, amittől rendre összerázkódom, sőt pánikba esem: ha valaki azt mondja (különösen egy főnök), hogy beszélni akar velem.

– Ennek nem lesz jó vége. Mit akar? Lecseszni? Mit csináltam már megint? – ilyen gondolatok kavarnak ilyenkor a fejemben. Ha a beszélgetés elhalasztódik, csak még rosszabb, akkor napokig szorongok azon, mi vár rám.

Amikor ezt a könyvet elvitettem az első kiadóhoz, telefonáltak, hogy a kiadóvezető beszélni akar velem. Akkor már tudtam, hogy nem akarja kiadni. Így is történt.

Az esetek többségében teljesen ártatlan dologról van szó, tanácsomat, véleményemet kérik, sőt olyan is volt, hogy valamiért megdicsérték. Nem tudom, honnan ez a rettegés.

Ha az utcán megszólítanak, azt is utálok. Már menekülök is. Kivéve, ha útbaigazítást kérnek, vagy az időt kérdezik meg. Ez gyakran előfordul, bizalomgerjesztő embernek látnak.

Düh

Az, hogy súlyosan félszeg, ijedős és visszahúzódó voltam, nem gátolt meg abban, hogy – ha nagy ritkán is – dührohamot ne kapjak. Talán éppen az elfojtott indulatoktól.

Az óvodáról alig őrzök emléket. Egyszer nagyon durván megharaptam egy lányt, aki nyolc napon *túl* gyógyuló sérülést szenvedett. Az okára már nem emlékszem, de nagy botrány lett belőle. Később a terapeutáim azt állapították meg, nagy baj, hogy minden indulatomat és haragomat elfojtottam, elfojtom, így aztán óhatatlanul magam ellen fordítom. Hiszen valahol ki kell jönnie. Ezek szerrint nagyon is létezett bennem a harag, és akkoriban még olykor kinyilvánítottam. Igaz, súlyos következménye is lett. Hamar letörték.

„A nők számára... régóta tilos a haragjuk tudatosítása s őszinte kifejezése, hiszen fehér liliomként, friss rózsaszirmként, azaz mások gondviselőjeként, nyugtatgatóiként és békítgetőiként szerepelnek a közfelfogásban... Kötelességük, hogy mindenkinek kedvébe járjanak... s úgy ragaszkodnak egyes kapcsolataikhoz, mintha az életük függne tőlük” – írja Harriet G. Lerner *A harag táncában*.

Igen, valóban ritkán dühöngök, ritkán lázadok, évek, olykor évtizedek is telnek e nélkül, de ha aztán mégiscsak kitörök, nos akkor elszabadul a pokol, kő kövön nem marad. A nagy lázadásaim – melyekbe mindig én buktam bele – mindenkit meghökkentenek, annyira váratlanok, annyira érthetetlenek, mert annyira előzmény nélkülinek tűnnek. Valóban, sok kell hozzá. A legnagyobbhoz csaknem egy fél évszázad nyomorúsága kellett. Ölni tudtam volna.

Jóság

Jó ember vagyok, szelíd ember. Anyám, apám is az volt. Anyám, mint mondtam, egyszer azt mondta valakinek: – Kati még nálam is szelídebb.

Én ma már ezt nem szelídségnek hívom – se nála, se nálam. Életképtelenebb, inkább így mondanám. *Kedves* embernek mutakozom, szeretetre méltónak, nyilván így képzelem elfogadtatni magam a külvilággal. Ez afféle túlélési forma. Anyám is furcsákat írt a jóságról: „Én rettentő problematikus tulajdonságnak tartom a jóságot. Semmiképp sem erénynek. Valamilyen születési konstrukciónak. Animális dolognak. Valami ellenállhatatlan erővel lök, taszít egyet rajtam, ha látom, hogy a másik embernek baja van, de nem azért, mert én nemes, együtt érző lélek vagyok, hanem ez animálisan van adva bennem, mint a bőröm színe. Tehát a legkevésbé sem életelv, nincs köze semmilyen etikához, születési hiba, konstrukciós hiba inkább. És nagyon óvakodnék attól, hogy valamikor is az életben ezt a jóságot hirdetném, hogy na, tessék nézni, ez valami követendő.”

Egyszer csinált velem egy pszichológus Szondi-tesztet. – Ábel típusú személyiség – állapította meg. Hát igen, nem vagyok Káin, nem vagyok gyilkos. De az indulataimnál, a bennem fortyogó dühnél és engesztelhetetlenségénél ez is tetten érhető. Nincs bennem megbocsátás. Keresem, kutatom, de nem találok. Haragszom. Haragszom *rájuk*, haragszom a világra.

Valami történt

Nem az óvodában, de óvodáskoromban azonban történt valami. (Lásd Joseph Heller regényét. Abban is *valami történt*. Igazából kimondhatatlan és leírhatatlan. Mégis tudható.) Annak, ami velem történt, minden apró részletére emlékszem. Négyéves voltam. A szüleim állami gondozásba adtak. Intézetbe kerültem. Igaz, csak átmenetileg, csupán két hétre. Viszont elfelejtették megmondani, miről és mennyi időről lesz is szó. Ez 1958-ban történt. Anyámnak Norvégiába kellett utazni egy UNESCO-pedagóguskonferenciára, ahol előadást is tartott németül. Hatalmas sikert aratott, már önmagában azon ámultak-bámultak, hogy ez a sötét Balkánról, a vasfüggöny mögül jövő kis nő még Ibsenről is hallott! Apámmal nem tudom, mi volt, hol lehetett, miért nem ért rá, talán dolgozott (ez elég valószínűtlen), talán beteg volt, talán megint kímélni kellett. Senki más nem jött

szóba, a nagyszüleim soha nem vigyáztak rám, egyetlen órára sem, nemhogy két héten át. Ottó szeretett, de a gyerekvigyázás nyűg volt számára. Maradt az intézet. Fönn a hegyen. Rácsok, intézeti egyenruha. Egy-két napon belül teljes letargia, hospitalizáció, elveszettség. Elhagytak. Aztán egy hét múlva mégis remény csillan: Ottó meglátogat! Én azt hiszem, hogy hazavisz. De nem, csak látogatóba jött. Amikor elbúcsúzott, és távolodott a rácsoktól, én csak néztem, néztem, a vasrudakba kapaszkodva, és tudtam, hogy vége, vége mindennek. Örökre itt hagytak, örökre itt kell maradnom. Aztán mégis eltelt a két hét, és anyám értem jött. Nem emlékszem rá, hogy örülni tudtam volna neki. Egy öltözőben voltunk, fölállított egy padra, miközben egyenként levette rólam az intézeti ruhákat. Végül már csak egy szalag maradt a hajamban, és undorral mutattam oda, anélkül hogy megérintettem volna: – Ezt is!

Aztán hazamentünk. Én hetekig nem beszéltem (nehogy újra elvigyenek). Udvarias, jó kislány lettem, egy vendéggyerek. A szék szélére ültem, és egy idő múlva nagy bátran megszólaltam: – Kérek szépen egy kis kenyeret. – Elvégre azért enni mégiscsak kell. Adtak. Aztán, fölfogva, hogy baj van, összedugták a fejüket, és azt a döntést hozták, hogy ezentúl szeretni fognak.

Kis kert

Úgy nyolc-kilenc éves korom körül nagy ötletem támadt. Bár egy háromemeletes bérházban laktunk, mégiscsak volt egy közös kertünk, nem is kicsi, hanem szép, nagy kert. És én elhatároztam, hogy kertészkedni fogok. Kinéztem magamnak a kert végében egyetlen négyzetméternyi területet, és úgy gondoltam, oda fogok ültetni növényeket. El is kezdtem a terep ásását, előkészítését, amikor az egyik lakó tiltakozni kezdett, és megtiltották eme ártalmatlan ténykedésemet. A szüleim nem védtek meg, abba kellett hagynom. Korán letörték a kreativitásomat. Ugyan kit zavart volna az a négyzetméter? Ugyan miért nem harcoltak értem a szüleim? Ugyan miért nem harcoltam ki én, amit akartam?

Öcsödön rossz volt
kellett volna két kis ló, kis nő, kis eke
kis ház, kis kutya, kis csikó, kis kasza, kis búza –
minden arányosan hozzám...

Nekem soha nem volt szivacsagyam. Mégis mindenre emlékszem. Persze nem arra, amit az iskolában tanultam, vagy amit valaha olvastam – csak arra, ami érzelmileg érintett.

A hatvanas években volt egy ilyen című film – *Butaságom története* –, Ruttkai Éva játszott benne, s nekem, a nagy filmrajongónak nagyon tetszett. Akkor még fogalmam sem volt arról, hogy mindehhez bármi közöm lehet. Elmondom saját butaságom történetét, pontosabban annak eredetét.

Pár héttel az iskola elkezdése után jött a meghatározó élmény: a Szív utcai börtönömből, az iskolából ballagtunk haza anyámmal, még a helyszínre is emlékszem, a Körönd egyik negyedének kanyarulatában esett meg, s ő felületesen, szórakozottan, mintegy illendőségből megkérdezte tőlem, ahogy az igazán érdeklődő anyák szokták, mi volt az iskolában, és mi a lecke. Elmondtam, hogy környezetismeret tárgyból a fáról tanultunk. Nosza, mondd el! Elkezdtem: – A fa... a fa... a fa...

Sosem jutottam tovább, merő görcsben voltam, bénultság vett rajtam erőt. Tudtam, de képtelen voltam elmondani. Pedig ennyi lett volna az egész: a fa részei a gyökér, a törzs és a lombkorona. De nem ment, teljesen leblokkoltam. Annak ellenére (vagy éppen azért?), hogy tisztában voltam vele: *hic et nunc* eldől a sorsom, ezt pontosan tudtam. Nyilván arról is volt sejtelem, hogy anyám igazából éppen ezt várja el tőlem, és bizony meg akartam felelni ennek. Mély, rejtett tudás volt ez, de bennem volt. Tudtam a nem tudhatót, ahogy azt nagyon sok kislány tudja, jóval több, mint ahogy azt a felnőttek feltételezik. Tudtam azt, amit nyilván anyám, az én bölcs anyám sem tudott. Ekkor tehát szavak nélkül elhangzott az ítélet: butuska vagy! És egyúttal a következtetés: ne teljesíts! Alkalmatlan vagy! Minden ambíciómat egyszer s mindenkorra elvesztettem.

Ekkor csaknem egy életre stigmatizálódtam. De sokáig mindketten jól jártunk ezzel.

Valóban akkor és ott, azon a téren – melyet abban az időben még nem Kodályról neveztek el, hiszen még élt a zeneszerző, szép, hosszú, ősz haja volt, és ott lakott az egyik nagy ház földszintjén, gyakran láttam is őt – anyám, ez a különlegesen okos, tehetséges ember konstatálta és végérvényesen eldöntötte magában: az ő kislánya butácska, tehát nem érdemes vele a továbbiakban foglalkozni. Ettől kezdve soha nem kérdezősködött az iskoláról, soha nem kérdezte meg a leckét, nem kérdezett ki. A magyarázat önmaga számára úgy szólt: nem szabad a gyereket győ-

törni az iskolával, hadd éljen felszabadultan, nem szabad rá nyomást gyakorolni. „Dicséretesen” liberális nevelési elv, mondanánk ma. *Laissez faire, laissez passer!*

Ettől aztán még jobban, teljesen magamra maradtam. Semmiféle követelményt nem támasztottak irányomban, nem vártak tőlem semmit, gyakorlatilag hatévesen lemondtak rólam. Ez azonban kényelmes is volt anyámnak, többé időt nem kellett fecsérelnie rám, még több energiája marad a saját munkájára. Csak óvatosan teszem hozzá, hogy talán tudattalanul szerepet játszhatott az is, hogy egyszer s mindenkorra megszüntesse a bennem rejlő konkurencia lehetőségét. Ez lesz az a mód – az önként felvállalt butaság –, amellyel a nememet is el tudtam fogadtatni vele. Vele, aki elfogult volt a férfiakkal szemben. De erről majd később.

A fővállalt „butaságot” a házasságomban is eljártam: a nálam semmivel sem jobb – csupán néhány más területeken kiemelkedő – képességű férjem mellett. Én lettem az ostobácska feleség, én lettem a „buta bölcsész”, a „zseniális” matematikus mellett. S a férjem ennek megfelelően lenézett, sokszor fölényesen, gögösen, gúnyosan viselkedett velem, ami ellen sosem tiltakoztam. Ebben a kapcsolatban is ezt várták tőlem. A gyerekeim előtt, az én okos gyerekeim előtt is folytattam a színjátékot: kedves, de butuska anyuka lettem. Életem nagy szerelme, a későbbi professzor úr előtt? Vele kapcsolatban ez végképp nem volt többé probléma: szóba se jött, hogy egy színvonalon lehetnénk. Nem feszélyeztem magam, jó voltam így magamnak is, neki is – egy darabig.

Az első tanítási év lassan véget ért, eljött a bizonyítványosztás nagy napja. Anyám értem jött, és hazafelé menet, ugyancsak a Körönd ama szegletében tapintatosan, és óvatosan (nehogy a lelkembe gázoljon, ha nem túl jó eredményről hall) megkérdezte:

– Na, milyen lett a bizonyítványod?

Csodálkozva néztem rá, és azt feleltem:

– Nem tudom, nem néztem meg.

Nem voltam tisztában azzal, hogy ennek bármi jelentősége van.

És mindvégig megfeleltem ennek a különös szülői elvárásnak. Nem tértem ki, nem tűntem ki semmilyen téren.

Sok sérelmet hallok-olvasok arról, mit éltek át azok a gyerekek, akik számára a szülők irreálisan nagy elvárásokat támasztottak, akiktől túl sokat követeltek, akikkel mindig elégedetlenek voltak, akik letehettek bármit az asztalra, elismerésben soha nem részesültek. Ezt a nyomorúságot írja le Franz Kafka a *Levél apámhoz* című írásában: „Önértékelésem sokkal jobban függött Tőled, mint bármi másból, pél-

dául a külső sikertől... a Te súlyod mindig sokkal erősebben húzott le. Sohasem végzem el az elemi első osztályát, gondoltam, de sikerült... a gimnáziumi felvételi vizsgán biztosan nem felelek meg – ám ez is sikerült; de most már, a gimnázium első osztályában biztosan megbukom – nem, nem buktam meg... Ebből azonban nem született bizakodás, ellenkezőleg, mindig meg voltam győződve róla... hogy minél több dolog sikerül nekem, annál rosszabbul végződik majd az egész.” Velem szemben nem támasztottak követelményeket, mégis pontosan így éreztem.

Még azt is fölmértem hatéves eszemmel, hogy leginkább kívánatos anyám számára az lesz, ha négyes tanuló leszek: ennél rosszabb eredmény nagy valószínűséggel azért bántaná. Mindvégig, tizenkét évig, egyenletesen négyes tanuló voltam, amit minden segítség és minden erőfeszítés nélkül értem el.

Az ötöst, a kitűnőt, a kiválót megtiltottam magamnak. Ha csak a közelébe kerültem, akkor elrontottam valami apróságot. Emlékszem, már elsőéves voltam az egyetemen, és fonetikából vizsgáztam. A nyelvészek nem viselték el a mellébeszélést, én pedig még friss és lelkes egyetemistaként fölkészültem, megtanultam *csaknem* mindent. A felelésnél csupán ama apróság hiányzott. A tanár, miközben beírta az indexembe a szokásos négyest, fejét csóválva és *szomorúan* azt mondta: – Miért nem tanulta meg jelesre? Olyan kevésen múltott.

Költői kérdés volt, így nem is válaszoltam. De nem is tudtam volna mit mondani. Ma már tudnék: – Hát nem érti? Nem lehetett! Nekem nem lehet!

Csaknem harminc évvel később, egy másik egyetemen, egy másik szakterületen már „megengedtem magamnak”, hogy kitűnőre végezzek. Addigra tudtam föloldani magamban ezt a tiltást.

A meg nem felelési kényszer aztán a munkavállalási kísérleteimnél is jelentkezett. Számos interjúm vettem részt, olyan állások megpályázása kapcsán, melyeket nagyon szerettem volna elnyerni, amelyekre vágytam, s amelyek nekem valók lettek volna. És döbbenet kaptam magam azon, amikor egy ponton épp az ellenkezőjét mondom annak, mint amiről tudom, hogy várják, s ami egyértelműen eldönti a kérdést: nem fognak fölvenni.

Ha mégis fölvetek valahova, előbb-utóbb kirúgattam magam. A főnökeim mind azt hitték, hogy ők bocsátottak el!

Nem mondom, hogy valójában okos voltam: hamar megpróbáltam semmin se gondolkodni. Az veszélyes lett volna, megrendítette volna a léteimet, létezésem jogosságát és a világ valamennyire egyensúlyban lévő rendjét. Persze a merengések, az ábrándozások, a meditatív létezés megmaradt, sőt a valódi élet helyébe lépett,

védelmet nyújtott sokáig. Fügönyt vont körém és a külvilág közé. Az iskolában sosem figyeltem, csak bámultam ki az ablakon. Nem voltam jelen. Messzire elrepülni – az jó lett volna.

Egy okosság története

Hogy érthető legyen, miért kellett nekem butuskának lennem, szólni kell anyám zsenialitásáról.

1933-ban – ő hatéves volt akkor – adóvégrehajtó kereste föl a nagyapámat. Anyám épp sündörögött a szobában, mikor jött az adóvégrehajtó, és fölírta, hogy ezt meg azt a karosszéket fogja elvinni, hiszen az adóalany nem tud fizetni. És anyám, a kicsi lány hallgatta, hogy mi mindent fog lefoglalni a végrehajtó, aki aztán leült, és azt mondta: – De nem vagyok én vadállat. Megbeszélhetjük a dolgot.

Anyámnak fogalma sem volt arról, hogy ez fölszólítás a megvesztegetésre, csak hallotta a mondatot. Még nem tanították meg arra az illemszabályra, hogy mikor kell a gyerekeknek hallgatni, ezért ránézett az adóvégrehajtó bácsira, és azt mondta: – Szóval, ha el tetszene vinni a karosszéket meg azt meg amaszt, akkor vadállatnak tetszene lenni?

Logikus volt, mert ha azt mondja valaki, hogy nem vadállat, hát akkor, ha behajtotta volna a tartozást, akkor vadállat lenne. Szillogizmus. Iszonytató botrány lett. Kikergették, a WC-be menekült, magára zárta az ajtót, tudta, hogy nagy bajt csinált, de nem tudatosan, csak ahogy egy gyerek mondja a magáét. A nagyapám két nap múlva egy ebédnél kijelentette, hogy ebből a kislányból még lesz valami. Túl okos.

Ennek a történetnek a kapcsán fedezte föl a nagyapám, hogy a legkisebb lánya egy kicsit okosabb a kellenél.

Körülbelül kilencéves korában jött rá anyám, hogy untatja az iskola, és hogy előre tudja azt, amit tanítani fognak. Egyszer a tanítónőjének dolga akadt, és megkérte, hogy ő vezesse le a számtanórát. És ő nagyszerűen megtartotta, mert igen jó számtanos volt. Akkor még nem foglalkozott se irodalommal, se filozófiával. Tudta, hogy neki az semmi, amit tanítanak. A szellemi élet úgy csapott a világába, mint a villám. Azzal kezdődött, hogy egy magyar nyelvű Schopenhauer-kötetet kezdett el olvasni, amely véletlenül akadt a kezébe. Utána, úgy tizenegy éves korában jött Pauler Ákos, majd Windelband német nyelvű filozófiatörténete. El-

olvasta Szerb Antal világirodalom-történetét, és az írókat úgy olvasta hozzá, ahogy haladt a könyvben. Akkoriban a Thököly úton laktak, és ő a Róna utcai elemi iskolába járt, a közelben, a Nagy Lajos király útján volt egy magánkölcsonkönyvtár egy nagyon kedves tulajdonossal, mennyezetig értek a könyvek, és anyám azt a könyvtárat kiolvasta. Végigolvasta a világirodalmat, de csak azt, amit Szerb Antal is ajánlott. És senki emberfiával szót nem váltott az olvasmányairól. Ez a világ legfurcsább magánya volt, de mégsem igazi magány, mert teljesen benépesült Pierre Bezuhovval, a Karamazovokkal, Julien Sorellet, Hamlettel, miközben senkivel nem cserélte ki olvasmánytapasztalatait.

1943-ban franciául elolvasta a *Materializmus és empiriokriticizmust*, anélkül hogy tudta volna, kicsoda Lenin. Tehát ez totális magány volt azon az egyetlen tanáron kívül, aki az órákon és néha a lakásán társalgott vele. Róla majd később. Nem tudta, hogy kicsoda Lenin. Annak a francia kiadásnak az utolsó oldalán szerepelt egy kérdéssorozat azzal a megállapítással, hogy ha ezekre a kérdésekre igennel válaszol, akkor Ön materialista. Megnézte a kérdéseket, mindegyikre igennel válaszolt, és nagy csalódást érzett amiatt, hogy ennyi a materializmus. Nem talált semmi különöset abban a képben, ami ott kirajzolódott. Sejtelve sem volt arról, hogy kicsoda Lenin, de még behatárolni sem tudta ezt a nevet.

1946-ban ismerte meg az első eleven kommunisztát, az apámat. És akkor kezdett el az ő hatására Marxot olvasni úgy, ahogy valaha filozófiát. Észbontó fanatizmussal és nagyon nagy alaposággal. „Megtanulta” a marxizmust, mígnem kizárták a pártból.

A negyvenes évek elején még Pauler Ákos filozófiatörténetét forgatta, meg ősrégi filozófiatörténeteket, és nem tudta, hogy valahol folytatódott a filozófia. Nem tudta, hogy Hegel után nem Husserl jön.

Éjjel-nappal olvasott, tizenhárom éves korában kezdett el jegyzetelni komolyabb filozófiai olvasmányokat, akkor már németül is olvasott és írt. A mai napig megvan gyerekkori írásával kimásolva Hérakleitosz németül. Tizenhat éves kora körül írta az első filozófiai irományát, amelyet el is küldött az akkori *Filozófiai Szemlének*. 13-14 éves korában már vitt magával az iskolába munkát. Könyvet, papírt, és jegyzetelt az órák közben, a pad alatt.

Akkoriban már a Szabó Ervin Könyvtár központjából meg az Egyetemi Könyvtárból kölcsönözte a könyveket: ez az életformájává vált. A nagyanyám persze nem figyelt arra, hogy mit csinál a kisebbik lánya, nem támadt emiatt konfliktus, talán egyszer-kétszer a nagyapámban fölébredt némi aggodalom, de beletörődött

abba, hogy Vera lánya nem stimmel egészen. A nővére is elkönyvelte azzal, hogy a „Vera nem egészen normális”.

Anyámnak az volt a koncepciója, hogy ha az ember hazamegy az iskolából fél kettőre, kettőre, akkor természetesen rögtön nekiül dolgozni, értelmes dolgot művelni 2-től 8-ig. És aztán 8-tól 1-ig, éjjel behozza, bepótolja azt az öt órát, amit elvesztegetett az iskolában. Ehhez az is kellett, hogy egy életen át nagyon rossz alvó volt. Bizonyára azért, mert állandóan pörgött az agya. Meg végtelen szorgalma miatt nem akarta holmi álmokra pazarolni az idejét.

Még időmérleget is csinált. Egy kis füzetkét használt, ahová fölírta, hogy mit csinált 2 és 4, 4 és 6 között. Angol, orosz, Kant: 80 oldal jegyzetelés. Megtanult uralkodni az időn. Később ez nem folytatódott, sőt egész életében bohém módra bánt az idővel. Nem sajnálta az időt semmire, legkevésbé olyasmire, amivel hús-vér embereknek örömet lehet okozni, például hogy vásároljon nekik, vagy fecsegen velük. És mégis, azért az megmaradt ebből az időszakból, hogy a legnehezebb időkben, ha máskor nem is, hajnalban három óra szellemi munkát ki tudott hasítani. (Ezt aztán én szenvedtem meg a hajnali bölcsődébe-óvodába vonulatással.)

Nyelveket sajtáságos módon kezdett tanulni: szótárral és szöveggel. Nyelvtant nem tanult. Az iskolában tanították a héberen és a latinon kívül a franciát, amelyet akkor már nagyon jól tudott. Az iskolai francia semmi sem volt neki. Szövegeken tanult. Franciául úgy, hogy a Romain Rolland *Jean-Christophe*-ját olvasta el, elejétől a végéig, szótárral a kezében. Mire a végére ért, addigra már volt szókincese. Különböző dózisokat írt elő magának: hány idegen szót kell megtanulnia, majd kihallgatta magát. Egyik nyelvet a másik után sajátította el. Három nyelvet tanult nyelvtanár segítségével. Angolul 42-ben egy csodálatos nőtől, aki Budán lakott, és volt két gyönyörű gyereke. Egyszer azt mondta anyámnak, hogy amikor mind a két gyereke és a férje is alszik már, akkor olyan boldog, hogy arra gondol, ez nem is tarthat sokáig. Mind a négyüket megölték.

Olaszul egy gyanús férfitől tanult 43-ban; isten tudja, mit keresett ez az ember Magyarországon. Egyszer ki is kezdett az akkor tizenöt éves anyámmal.

Harmadikként oroszul is nyelvtanártól tanult, éppen 1944-ben. Na persze nem előrelátásból.

Spanyoltanulásról is tudok, sőt anyám műfordításokat készített spanyolból. Az egyetemen pedig kötelező volt az ógörög, szakvizsgát is tett belőle.

Ebből a sok nyelvből igazán csak a német és a francia maradt meg: írt, olvasott, előadást tudott tartani ezen a két nyelven.

Volt valami szellemi éhség benne, nemcsak érdeklődés. Amikor úgy érezte, hogy telefalta magát filozófiával, akkor egzakt dolgokat kezdett tanulni, többek között megtanulta az anatómiát. Meg fizikával is foglalkozott. Aztán matematikával is, sőt, egy időben matematikus akart lenni.

Az első önálló művét azon nyomban németül írta, és amikor már tudta, hogy itt a háború, és nem fogja azt abban a lakásban megélni, ahol éppen akkor éltek, fluszpapírra, aprócska betűkkel – egyébként mindig óriási betűkkel írt – átmásolta, hogy el ne vesszen. Akkora jelentőséget tulajdonított annak a kéziratnak. Némi becsvágyra vall, hogy valaki fluszpapírra másolja át, és rögtön német nyelven írja a művét.

Amikor 1944 júniusában csillagos házba került a családja, elvitte oda is a filozófiai könyveit, és egy ideig tovább jegyzetelt: egy Meinong nevű filozófusnak a *Logika* című könyvét; Stuart Mill *Logikája* is vele volt. Egy ideig, októberig, folytatta ott is a jegyzetelés életét, aztán ez lehetetlenné vált.

Anyám soha nem kért pénzt a szüleitől. A tanulmányaira pláne nem. Az apja nyilván adott volna, ha kér tőle. De ő nem kért. Például az angoltanárt abból fizette, hogy maga is franciára, matematikára meg németre tanított gyerekeket. Filozófiai könyveit, amelyekből egy-kettő még ma is megvan, szintén a saját kerestetéből vette meg az antikváriumban. Óriási igénye volt arra, hogy anyagilag is független legyen. Vágyott a szuverenitásra.

Betűmoly

Én is rengeteget olvastam.

Egy-egy iskoláskori felelésre emlékszem, meg nagy kudarcokra. Délutánonként sosem tanultam, elő sem vettem a tankönyveimet, füzeteimet, nem is várt mást tőlem senki. Félredobtam a táskám, és elkezdtem belemerülni a könyvekbe. Rengeteget olvastam, más világokba menekülve. A későbbi férjem is falta a könyveket (addig, amíg még képes volt rá), a sci-fit szerette leginkább, ezzel ő is más világba, többnyire a jövőbe menekült. Én inkább a múltat választom.

Először kiolvastam a Liszt Ferenc téri gyerekkönyvtárat, majd rátértem a felnőtt Szabó Ervinre. Faltam a betűket. Pöttyös könyvek, Csíkos könyvek, Delfin-könyvek. Még a gyerekregényeknél tartottam, amikor egy ilyen, olvasással töltött délután másnapján felelni hívott a tanító néni. Nem tudtam semmit. Edit néni megkérdezte:

- Mit csináltál tegnap délután?
- Olvastam.
- És mit olvastál?
- A *Kati, Katrin, Katinka* című könyvet.

Tényleg ez volt a címe, de éppen emiatt majd elsüllyedtem szégyenemben. Mint-ha lelepleztek volna, hogy egy saját magamról szóló könyvbe temetkeztem el.

Baloldal

Anyám igazi baloldali volt – zsigeri módon. Tízéves lehetett (a harmincas évek végén), amikor zárt, kispolgári környezetéből kitekintve először szembesült azzal, hogy nyomor van a világon. Ez teljesen megrendítette, és azon nyomban enyhíteni akart a nyomorgók szenvedésén. Összepakolt mindenféle ennivalót, és elindult egy cigánytelep felé, valahol a Rákos patak környékére. Amikor meglátták az úri kislányt a cigányok, ráusztották a kutyájukat. És ő ezt is megértette.

Később, felnőttként, persze csak attól fogva, hogy kicsinykét jobban ment neki – felhagyva a jótékonykodással –, a másokon való segítségnek egy egészen sajátos formáját fejlesztette ki. Igénybe vett bizonyos szolgáltatásokat: ruhát varratott, taxiba ült, sőt bejárónőt is foglalkoztatott, és mindegyiket messze túlfizette. Valójában nem a szolgáltatásért fizetett, hanem anyagi támogatást nyújtott nekik.

Jól emlékszem Paula néniére, az egyik takarítónőnkre. Nagy munkabírású, nagydarab, furcsa, vidéki asszony volt, aki éjjel-nappal gyászolta a balesetben meghalt fiát. Bár voltak ikerlányai is, ez nem vigasztalta meg a veszteségért. Csak a halálról tudott beszélni, és szenvedélyes temetőbe járó lett. Mindenkinek elsőként értesült a haláláról (vajon honnan?), és mindig megjelent a temetési menetekben, az első sorban. Minden közeli és távoli ismerősén és az ismerősök ismerősei búcsúztatásán. Persze ott volt anyám temetésén is. Messze túltett Zsófin, Németh László *Gyász* című regényének hősné.

Kiskamaszkoromban egyszer meg akartam hívni az osztálytársaimat amolyan házibulira. Anyám rám kényszerítette, hogy Paula néni ikerlányait is hívjam meg. Én szégyelltem a két ismeretlen, vidéki parasztlányt, ők nem voltak a barátnőim, soha nem játszottam, de nem is beszéltem velük, anyám azonban ellentmondást nem tűrően közölte, hogy őket is meg kell hívnom. El is jöttek – tönkretéve az estémet. Ez is anyám baloldalisága (barátkozni kell az „egyszerű” emberekkel!)

és valamiféle jótékonykodása volt – ezúttal az én kontómra. Aztán többé (ezért vagy másért) nem szerveztem ilyen összejöveleteket.

A Vinczénére is emlékszem, ő takarított anyámnál az utolsó éveiben. Léderer néninek hívta őt, holott idősebb volt nála, és igen slendrián módon takarított (az ágyak alatt például soha nem söpört) – igen szép summáért. Vinczénének anyám mindent megengedett, saját kulccsal rendelkezett anyám lakásához, és akkor jöttek, amikor akart. Ezt én képtelenségnek tartottam, de anyám nyilván úgy gondolta, hogy bizalommal kell lenni az „egyszerű” emberek iránt. Ez az elgondolása aztán egyszer kellemetlenségbe is sodort: éppen életem nagy szerelmével voltam pásztorórán a lakásban, amikor csörgött a zárban a kulcs, és Vinczéné beállított, lebuktatva minket. Kevesebb jogom volt ott lenni, mint neki. A történethez hozzátartozik, hogy ez a leleplezés annyira megviselt és fölzaklatott, hogy amikor aznap hazamentem, kezdtem elújságotlani a férjemnek: Képzeld, mi történt... Aztán időben rádöbbsentem, hogy ezt a történetet nem lenne szerencsés elmondanom neki. Hiszen más is kiderül belőle.

Anyám nem viselte el, ha van pénze, talán úgy gondolta, nem jár neki. Trip-la borraivalót adott a pincéreknek, a taxisofőröknek. Sőt, bizonyos értelemben viktimológiai eset volt, például sokszor „ellopatta” a pénztárcáját. Saját szememmel láttam, hogy úgy tette le a boltok pultjaira – mintegy fölkínálva –, hogy tessék, vigyétek! Sose szóltam neki ezért. Másért se.

Volt még egy hiedelme anyámnak: úgy gondolta, hogy a szegény emberekből, az „egyszerű” emberekből hiányzik a hamisság, amely megvan az úri népekben, s amelytől olyannyira idegenkedett. Aztán egy kiváló tanítványa, egy szegény sorból való fiú – vasutas apával – felvilágosította arról, hogy ez koránt sincs így. Neki aztán elhitte.

De egy életen át imádták a munkahelyein a portások, a takarítónők (a túlfizetett bejárónők meg pláne) – hasonlított hozzájuk, nem leereszkedett hozzájuk, hanem valóban olyan volt, mint ők. Vagy ez is egyfajta hamisság egy tanárnőtől, akinek a *Doktor Faustus*ról szóló egyetemi kurzusain fürtökben csüngtek a hallgatók?

Elmondása szerint jólesett neki, mikor apám halála után három évvel rászánta magát, és elment az IKV-hoz a nevére átíratni a lakásbérleti szerződést, és akkor azt kérdezte tőle nagyon kedvesen egy hivatalnoknő: – Ott tetszik házmesterné lenni a 12-ben? – Ez nemhogy nem sértette, de jólesett neki.

Még a kalapot viselő nőktől is idegenkedett, mert ez számára a „nagysága” létet jelentette. Azt már én teszem hozzá, hogy a szörnyűséges anyját is fölidézte.

Egyszer kaptam ajándékba egy fekete, nagy karimájú, nyúlszőr kalapot élttem nagy szerelmétől. Jól állt nekem, hordtam is egy időben. Ezt az egyet elnézte nekem anyám.

Apám

Életének utolsó évtizedében nemcsak kopott volt, de rongyos is. Egy nagyon viseltes zakót, amolyan kifakult, zsírtól fénylő házikabátot viselt, amíg hosszú küzdelmek után meg nem engedte, hogy kidobjuk. Méltóságteljes volt rongyosan is. Mondhatni, egy minden ízében baloldali gróf. Gögös, emelt fejű, szép férfi – örege is. Ennek a gögnek, ennek a méltóságnak az eredete már Rákospalotán meglehetett. Ez volt az egyetlen közös vonás közte és legjobb barátja, a későbbi pszichológusprofesszor között. Ennek mind a kettőjüknél a végtelen, megalázó nyomor volt a forrása: ezzel a nyomorral szegezték szembe a méltóságteljes tartásukat.

Az 1900-ban, egy felvidéki faluban született, majd Rákospalotán nevelkedett apám tehetségének köszönhetően került tandíjmentesen a rákospalotai gimnáziumba, amelynek Wagner Manó volt az igazgatója. (Ugyanebben a gimnáziumban érettségizett vagy harminc évvel később – csak akkor már a fiú, Wagner Aurél volt az igazgató – anyám szeretett és tisztelt filozófuskollégája, Munkácsy Gyula.)

Apám 1918-ban leérettségizett, majd ifjú kommunistaként részt vett az őszirózsás forradalomban, és szerepet vállalt a Tanácsköztársaságban. Az őszirózsás forradalom idején a baráti kör legendája szerint a lánchídi csatát ő robbantotta ki. Valóban kiment a Keleti pályaudvarra a katonavonatok érkezésekor, és azt mondta a katonáknak, hogy ne menjetek a frontra. Legyen már vége a háborúnak. És onnan a katonák tüntetni vonultak a Nemzeti Tanács elé.

A bukás után emigrálni kényszerült. Előbb Bécsbe került, ahova vele ment az öccse és néhány barátja is, és ahol beiratkozott az orvosi egyetemre, később pedig Olaszországba. Nem végezte el az egyetemet, és ezzel kezdődik a kudarcokkal teli, önsorsrontó életút. Ígéretes tehetségnek indult, írónak készült, de sosem tudott igazán dolgozni. A 30-as években írt ugyan két-három kiváló drámát, de nem aratott velük sikert. (Baloldali „parasztdrámákat” írt, melyet – állítólag – egy „urbánus” tollából nem vettek jó néven.) Egyetlen igazi sikere volt, 1948-ban: ekkor megnyerte a centenáriumi drámapályázatot, szintén egy „parasztdrámával”;

egy másik drámáját tíz évvel később, 1958-ban egy vidéki színházban be is mutatták. Ezzel vége is a sikereknek.

Apám talán el se viselte volna a komoly sikert, annak minden következményével. Azért az, hogy bemutatták az *Ispán Terézt* – gyöngye rendezésben, de bemutatták – a kecskeméti Katona József Színházban, életének nagy élménye lett. Anyám – később derült ki, hogy már akkor betegen, carditistól szenvedve – a bemutató előtt érkezett Kecskemétre; apám várta a buszmegállóban egy kis üveg, rendkívül kellemetlen illatú kölnivel. Anyám soha életében nem használt parfümöt, amit apám is tudott, de valami különleges ajándékkal akarta meglepni. Az akkori viszonyok között nagy dolognak számított, hogy olyan szállodaszoba-féleséget – nem volt ez valódi szálloda – tudott szerezni, ahol, mint örömmel közölte, fűtenek. Ez egy vaskályhát jelentett, és valóban fűtést. Már benne jártak az őszben. Apám izalmát mutatta, hogy a főpróbán hangosan korgott a gyomra. Különben sosem korgott a gyomra, még ha éhezett, akkor sem. A darab sikert aratott. Valami kiáramlott a műből, a kiváló főszereplő, Labancz Borbála szenvedélyéből kijött valami, ami csak az ő drámáinak hangvételére jellemző.

Hogy a munkaképtelensége vagy a külső körülmények játszottak-e szerepet korábbi és későbbi sikertelenségében, ezt már nehéz megítélni.

Amikor életének utolsó éveiben nem akart enni – különben is mindig csak éjel szeretett falatozni, titokban –, ez a gyerekkori nyomor térhetett vissza. Igazi zugevő volt; egyetlen emlékem sincs arról, hogy hárman együtt ebédelünk. Talán úgy érezte, nem érdemli meg az ételt. Amikor egyszer egy agyérgörcs nyomán elborult a tudata, akkor mohón falt. Megszűnt a gátlása, amely megakadályozta őt abban, hogy táplálékot vegyen magához.

Gyerekkorukban annyira szegények voltak, hogy nem is álmodhattak arról, hogy mínusz tíz fokos hidegben egyszer kesztyűt húzhasanak a kezükre. Tehát eldugták a kezüket, hogy ne lehessen látni, milyen vörös, mikor megérkeznek a Wagner Manó Gimnáziumba, ahol ők voltak az okos, bár zsidó gyerekek, a tandíjmentesek, mert ennek a gimnáziumnak is fel kellett mutatni néhány igazi, okos tanulót.

Rákospalotán a Grófi úton járkalva Kantról beszélgettek, és terveket szőttek. A barátja? Kardos Lajos akkor, talán tízéves kora körül eldöntötte, hogy egyetemi tanár lesz, apám pedig azt, hogy író. Alkottak is egy operát. Apám írta a forgatókönyvet, és a barátja bátyja, Kardos Józsi szerezte hozzá a zenét.

Apám lázadó diák volt a Wagner Manóban. Extravagánsan öltözködött, földig

érő sárga kabátot hordott. Ki is csapták a gimnáziumból, mert egy alkalommal az egyik tanára megütötte, mire fölállt, és azt mondta a maga érces hangján: – Maga nyomorult! A legszegényebbet merészeli megütni?!

Mégis letette magánúton az érettségét, és hittan helyett Spinozából felelt.

1919-ben Bécsbe menekültek. Apám, az öccse, néhány barát és rokon. Évtizedekkel később, az ötvenes években, mikor apám állástalan volt, és különböző helyekre jelentkezett, egyszer azt mondta anyámnak az életrajzát diktálva: – Írd azt, Verácskám, hogy 1919-ben a Vörös Hadsereg elől Bécsbe menekültem, majd Bécsből, Berei Andor (eredetileg közgazdász, a kommunista mozgalom egyik megszervezője, volt külügyminiszter-helyettes, a Tervhivatal főtitkára) terrorja elől Bolognába.

Ebben az egész politikai sorsa benne van. Nem bírta elviselni a Berei Andorokat és azok utódait. Egy kommunista, aki a saját közegében marginális volt. Soha nem tudta elviselni azt a pártot, amelybe 1945-ben hivatalosan is belépett. Igaz, a párt se tudta őt elviselni. Mint nyugati emigráns, tudott a perekről. És mint tisztán látó ember, tudta, hogy Rákosi kicsoda. 1948-tól kezdve félt, rettenetesen félt. Teljesen soha nem tárta fel előttünk a félelmeit.

Ennek ellenére volt néhány nagyon vakmerő gesztusa. Egy taggyűlésen, ahol a párttitkár Rákosiról mint a Tanácsköztársaság vezetőjéről beszélt, fölállt, és ennyit mondott: – A Tanácsköztársaságnak *sajnos* Kun Béla elvtárs volt a vezetője.

Nos, ebben a mondatban minden szó fontos. A *sajnos* is. Mert semmire se becsülte Kun Bélát. Jelentősége van annak is, hogy elvtársnak nevezte, hiszen Kun Bélát kivégezték a Szovjetunióban mint árulót. Tehát azt is ki akarta mondani, hogy nem fogadja el ezt az ítéletet, hogy árulónak tartják. Semmire sem becsülte Kun Bélát, de nem tekintette árulónak. És mivel úgy gondolta, hogy Gerő Ernő kevésbé ostoba, sőt talán okos közgazdász – mindenképpen valamivel többre becsülte, mint Rákosit, bár gonosz embernek tartotta, ez kétségtelen –, nos, följelentette Rákosit Gerő Ernőnél. Írt egy feljelentő levelet ellene mint a Pest megyei pártlapok terjesztője, azaz olyan lapterjesztő, aki vidékre utazgatott. Az volt neki a fontos, hogy ne kelljen beülnie négy fal közé, inkább emberek között járjon. Nyomorúságos, de szabad legyen. Mikor a feljelentő levél megérkezett, a pártközpontból telefonáltak a munkahelyére. Megkérdezték a párttitkártól, hogy ki az a Léderer Imre, aki írt egy levelet Rákosi ellen. És az a kedves parasztfiú, aki nagyon szerette apámat, azt mondta akkor a telefonba, amit gondolt. A fejéhez kapott, és így szólt: – A Léderer Imre, hát az bolond. – Tökéletes válasz volt, a túl-

só oldalon azt mondták: – Akkor rendben van – és semmi következménye nem lett a levelének.

Később tejjellenőr lett vidéken: marhavagonokban utazott a Nyugati pályaudvarról, anyám minden reggel kikísérte. Együtt mentek a Marx téri tejvendéglőbe írni és felmelegedni, onnan elkísérte apámat a vonathoz, és integetett neki.

Hipnózis

Apám okos ember volt, de se tanulni, se dolgozni nem tudott. Amikor a bécsi orvosi egyetemre járt, egy-két év után abba akarta hagyni, egyszerűen lustának bizonyult hozzá. A barátai – akik mind tehetségesnek tartották – hipnotizőrhöz fordultak segítségért. Elaltatták, majd jött a hókuszpókusz.

– Imre, tanulj, tanulj! – mondta a sarlatán.

A kísérlet nem sikerült, apám otthagya az egyetemet, és aztán már másikat sem kezdett el soha.

Skandalumok

Apám igazi nonkonformista ember hírében állt. Fiatalkorában nemcsak lázadó volt, hanem különös botrányokra is vállalkozott. Egy napon például Rákospalotán, még fiatalemberként, valamiféle grófi kastély közelében bement egy trafikba, vett egy doboz cigarettát, majd hanyag, előkelő mozdulattal hátramutatott az ott látható grófi kastélyra, és könnyedén közölte, hogy keresne személyzetet, inas, szobalány kellene neki. Azt is megmondta, hogy délután 5 órakor lehet jelentkezni. Aztán persze figyelte, hogyan tódulnak az emberek délután 5-kor a kastélyhoz. Elhitték, hogy ő annak a kastélynak a lakója.

Egy másik alkalommal egy másik házat vett szemügyre, melyet eladásra hirdettek. Szigorú képpel – mint komoly szándékú vevő – végignézte a számtalan szobát (egy fillérje se volt), majd megkérdezte:

– Telefon van?

A nemleges válasz után közölte:

– Sajnos akkor tárgytalan.

Ehhez hasonló kisebb botrányokat még 46–47-ben is csinált, amikor már együtt

volt anyámmal. Talán őt tette vele próbára, hogy elviseli-e. Az egyik a Körönd cukrászdában történt – ott, ahol ama nevezetes kisdobosavatásom volt –, valamikor 46 végén, 47-ben. Egy nagyon elegáns nő állt tőlük öt-hat lépés távolságban, és akkor apám az emberek feje fölött odaszólt hozzá: – Asszonyom, maga szemez velem. Ki akar velem kezdeni talán?

A botrány óriási volt. Anyám zavarba jött, de szó nélkül elviselte, és nem tett szemrehányást.

Ahogy akkor se, amikor ugyancsak ott egy forró nyári délutánon egy közelben ülő nőt figyelt, amint az legyezetgeti magát, és a kánikula elviselhetetlenségéről panaszkodik. Apám hirtelen ötlettől vezérelve fölkapta az asztalon levő szódásüveget, odalépett a szomszéd asztalhoz, és a következő szavak kíséretében: „Melege van, asszonyom?”, lespriccelte az ismeretlen hölgyet.

Fölháborodás, skandalum. Elkapta néha a vágy, hogy ilyen polgárpukkasztó módon viselkedjen.

Az ötvenes években visszahúzódott, és istenigazából akkor érezte magát biztonságban – vagy tán akkor sem –, amikor otthon volt.

A bérkocsis drámáiról

Ismeretlen író, el nem ismert zseni volt. A legenda szerint a nagyanyám, amikor első fia 1900-ban megszületett, azt mondta: ő lesz az új Petőfi Sándor. Hatéves korában már írt egy szerelmes verset:

Szilárdka, Szilárdka,
Te gyönyörű lányka,
Szébb vagy, mint a napsugár,
De még szébb volnál ám,
Ha engem megcsókolnál.

Bájos kínrímek.

A 30-as években tehát még tudott írni; anyám az egyik drámájáért különösen rajongott, remekműnek tartotta. Lehet, hogy ez a mű hosszú ideig nem lesz aktuális, mondta, de eljön az az idő, amikor nem egy baloldali fogantatású, plebejus

színmű lesz, hanem az emberi kisemmizettségnek a tragédiája. Hozzáteszem: eljött. Parasztdrámákat írt, az egyikben még egy eleven tehenet is szerepeltetett.

Amikor 1948-ban ama jeligés drámapályázaton első díjat nyert egy parasztdrámával, egy régi költőbarátja, Fodor József a lapjában a következő címmel tette közzé az eredményt, fettel szedve: „A bérkocsisok elnöke nyerte a centenáriumi drámapályázatot”. Ugyanis 1945-ben, a háborút követően apám vett egy lovat, egy gebét, egy munkaképtelen, csupa csont állatot, a Lacit. Ez a Laci ló a Benczúr utcában esett össze, a házunk előtt. Apám azt a képtelen tervet fűzte a Laci lovához, hogy a segítségével bérkocsis lesz. Talán egy hétig űzte ezt a mesterséget, de ezt is úgy, hogy ha az utasai az ő számára ellenszenves módon társalogtak a háta mögött, akkor megállt, és letessékelte őket.

Úgy kapott telefont, hogy a kérelmébe beleírta, miszerint ő a bérkocsisok szakszervezetének elnöke. Hogyha létezett szakma, amely végérvényesen megszűnt – talán három bérkocsis élt még Magyarországon –, hát ez az volt, és ő éppen ezt választotta. Valamikor 47-ben, amikor a szüleim a Gorkij fasorban sétáltak, megállt mellettük egy bérkocsis, levette a kalapját, és föltessékelte a párt, hogy megsétáltassa őket egy igazi tiszteletkörrel, mert apámra úgy tekintett, mint a bérkocsisok nem létező szakszervezetének valamikori elnökére.

A két világháború között jó barátja volt Fodor Józsefen kívül Remenyik Zsigmond és Szegi Pál is, valamint Füsi József; valamennyire benne volt a korabeli irodalmi körökben. Egyszer személyesen is találkozott József Attilával, akit lehetetlen, elviselhetetlen alaknak talált, és a költészete nagyságát sem ismerte fel – megmaradt Ady-rajongónak.

Levél

Apám írói „karrierjét” jól illusztrálja az alábbi, töredékben maradt levél, melyet az Irodalmi Alapnak írt 1962-ben.

Tisztelt elvtársak!

...Engedjék meg, hogy néhány sajtóságos körülményt elmondjak...

1946-ban beküldtem Ábrig Vendel című színművem a Nemzeti Színházhoz. Benedek András dramaturg a következő megjegyzéssel adta vissza: „Jó munka, de az efféle realitást a színház még nem bírja el.”

1948-ban a Nemzeti Színház centenáris drámapályázatán négy színművet emeltek ki, közöttük az enyémet, de a fent nevezett dramaturg ismét realitásomat hibáztatta.

1949-ben a főváros drámapályázatán színművem díjat nyert, és azt állapították meg, hogy a beküldött 145 darab közül munkám eszmei mondanivalójával és művészi megoldásával egyaránt magasan kiemelkedik. A sajtó – egy bulvárlap kivételével – egyetlen sort se írt erről.

1950-ben a Belvárosi Színház lekötötte egyik darabomat, de a bemutató elmaradt.

A következő évben megnyertem a SZOT drámapályázatát. A SZOT kulturális osztályának vezetője, Rostás Gabriella, amikor gratulált, megkérdezte, hogy miért nem ismernek engem az irodalmi életben. Válaszomban megmagyaráztam, hogy véleményem szerint ez Révai József és Horváth Márton kultúrpolitikájának tulajdonítható. Csak később, miután megsemmisítették a pályázat rám vonatkozó határozatát, tudtam meg, hogy a kulturális osztály vezetője Horváth Márton felesége.

1952-ben elküldtem Gyalázat című színművem Major Tamásnak, és megkértem, hogy ne adja Benedek András kezébe. Egy hét múlva levelet kaptam a Nemzetitől. A levélben többek között ez állt: Ez a dráma sokkal kiválóbb, mint amilyenek egy darabnak lennie kell. Aláírás: Benedek András.

Ugyanebben az évben a Szegedi Nemzeti Színház elfogadta ezt a színművet, de az igazgató meghalt, és a bemutató elmaradt. Ugyanez történt Békéscsabán.

1958-ban a Madách Színház szerződést kötött velem Ispán Teréz című drámámra. A bemutató az igazgató távozása miatt ismét elmaradt.

1958 őszén Kecskeméten színre került az Ispán Teréz. A bemutatóról egyetlen fővárosi napilap sem emlékezett meg. Egyébként különböző emberek csonkításokat és változtatásokat eszközöltek a szövegben, de így is mintegy harminc alkalommal játszották.

Mikor Ladányi Ferenc lett a Madách Színház igazgatója, tervbe vette a Fába vésett szobrok című drámám bemutatását, de távozása miatt ez is elmaradt.

Eddig van meg a levél. Úgy látszik, az önsorsrontás mellett a sors tőle függetlenül is beleszólt az események folyásába.

Találmányok

Apám nem a drámáiból akart meggazdagodni és sikeres lenni. Mindig az volt az álma, hogy egy szabadalommal szerez pénzt, és abból fog élni. Hogy miféle szabadalommal? Például arról ábrándozott, hogy átalakítja a szénvasalót villanyvasalóvá. Ennek költsége legfőlőbb tízszer akkora lett volna, mint egy új villanyvasalónak az előállításáé. De azért anyám segítségével megírta a beadványokat, aki legépelte őket egy kölcsönkért írógépen.

Egyik, anyámnak írott levelében ezt írja: *„A szipka már kész, és a Szabadalmi Hivatalban bejelentettem. Ma elküldöm Amerikába a leírást. Ugye, gyorsan dolgozom? Ma elkészítik a bemutató mintát, aztán megpróbálom értékesíteni.”* Emlekezetem szerint itt arról a csodálatos találmányról van szó, amely lehetővé tenné a villamoson való dohányzást – mások megzavarása nélkül!

Anyám egyébként is segített neki mindenben. Egy időben apám a gázgyár üzemi lapjának az újságírója volt, a *Gázláng* című „világlapnak”. Kötelezettségei közé tartozott a gyár éves teljesítményéről és pénzügyi mérlegéről beszámolni. Mint humán értelmiségi, irtózott a feladattól. Anyám leült, és könnyedén megírta helyette. Persze úgy, hogy fogalma sem volt a gyár ügyeiről. Igen, volt benne valami nemtörődomségség, nagyvonalúság, akár szélhámosság. Leült és megírta, miért is ne. A szerelméért mindent.

Szerelem, 1949

Egyszer találtam egy levélkét apám kalligrafikus írásával, ez állt rajta:

„Verácska!

Vegyél magadnak egy tojást, készítettem paprikás krumplit, egyél hozzá sok kenyeret.”

Valahogy mindig jutott pénz két deci borra vagy fél deci pálinkára, amelyet apám naponta megivott, anélkül, hogy anyám (akkoriban még) valaha látta volna részegen. Csak halála előtt, betegsége éveiben nem bírta már az italt. Keveset evett, gyöngye volt, anyám ezzel magyarázta, semmiképpen nem a mértéktelenséggel.

Anyám sokat beszélt arról, milyen boldogok voltak 1949-ben, pedig akkor zárták ki anyámat a pártból, akkor bocsátották el az állásából apámat, még hozzá úgy, hogy a kórházban kapta meg az elbocsátó levelet, mert vasúti baleset érte: am-

putálták két lábujját. A Koltóiban feküdt, a mostani traumatológián, hatalmas kórteremben – anyám bort vitt neki –, s végtelen kedélyével uralta a kórterem hangulatát. Mint aki egy színdarabot rendez, úgy élt ott fölpolcolt lábbal. Szörnyű volt ez a 49-es év. Ráadásul anyám szüleit – a nagyszüleimet – mint „osztályidegeneket” a kitelepítés is fenyegette, amelytől valószínűleg csak az mentette meg őket, hogy halálukig egy kis egyszobás udvari lakásban éltek a VII. kerületi Nefelejcs utcában, amelyre senki nem vetett szemet.

De a szerelemnek semmi sem szabott gátat. Azután is izzott, hogy apám két mankóval jött ki a kórházból. A Lukács fürdőbe járt utókezelésre, és elmankóztak a Jósika utcai kiskocsmába – egy órát is eltartott a tízperces út –, de nagyon boldogok voltak. Anyám csak egyet nem mondott el: apám ekkor még papírforma szerint nő volt, csak 1950-ben vált el az első feleségétől. Évtizedekkel később több esetben magam is megtapasztaltam: a legjobb menekülés az elkötelezettség és a házasság elől, ha el se válunk korábbi házastársunktól. Nincs jelentősége a papírnak, mondják ezek a férfiak, miközben felszabadultan és biztonságban úszkálnak a felemás agglégény-létben.

S ez a szerelem nem múlt el. Anyám harmincévi együttélés után, apám halála előtt is írt róla szerelmes verset:

Öreg királyfi

Arcod sovány,
Hogy köhögésed elmulasszam
Nincsen hatalmam.
S te nem nyughatsz, öreg királyfi.
Fehér lovadra szállsz naponta,
Hogy szertenézz a földön,
Nincs egy kis kontinens pedig
Mely neked szót fogadna.

Bejártad ma is az Egyenlítőt
S egy néhány óceánt,
A melléktengerekre már nem volt időd.

Arcod sovány, fél országod sehol,
De lásd, én serlegben nyújtom át borod
És nézlek, –
Fejcsóválva nézlek, ahogy állsz,
Gyönyörű hajaddal őszén
Iszonyú ismerősen.

Féltékenység

Apámnak – mint a fentiekből látszik – nem volt oka arra, hogy féltékeny legyen. Egyszer mégis sürgött-forgott anyám körül egy férfi, őt is Imrének hívták. Én gyerekként csodáltam azt az embert, egzotikus külseje, kreol bőre, sűrű fekete haja miatt, de főleg azért, mert tudtam róla, hogy partizán volt. Franciaországban harcolt a németek ellen. Aztán Algériába került. Ez romantikus képzeteket keltezt bennem, hősnek láttam. Emlékezetem szerint francia anyagokat fordítottak együtt – mindketten jól tudván a nyelvet. Sokat nem tudok a történetről, csak annyit, hogy apám egyszer zengzetes orgánumával figyelmeztette vetélytársát:

– Varga elvtárs, hagyja békén a feleségemet, különben a lábába lövök!

Egyszer még láttam ezt a férfit anyám temetésén. Mély megrendülés volt az arcán. Szerethette.

Több történetről nem tudok, csak sejtéseim vannak. De fontosnak tartom: nem kell mindenről tudnom.

Rozi

Tehát apámnak volt egy korábbi neje, Rozi, aki talán élete végéig szerelmes volt belé, de kibírhatatlan házastárs lehetett, állította ugyancsak anyám. (Az első feleség persze sokszor nem érti meg a férfit, akit az új asszony szeret, és csak ő fogad el igazán. A második asszony számára különleges vonzerőt, kihívást jelent megmenteni azt a férfit, akit annak idején a korábbi hitves nem értett meg.) Rozi nem tudott beletörődni abba, hogy nincs polgári férje, aki pénzt keres, aki tisztességesen eltartja a családot, hanem olyan férje van, aki ír, aki barátaival eljár néha kocsmákba, aki ábrándozik. Így nevelte föl a lányukat is, ebben a szellemben.

A háború előtt volt egy tehenészetük a Teve utcában, ezzel próbáltak boldogulni. Ez tartott a legtovább. De apám segédkezett egy antikváriumban, volt alkalmazott a postánál. Innen azért bocsátották el, mert sztrájkot szervezett, amelyet mindenki vállalt, majd a sztrájk napján ő volt az egyetlen, aki nem ment be dolgozni. Rozinak végül is az volt az utolsó csepp a pohárban, hogy a háború után az ő kommunista férje, aki végre karriert csinálhatott volna, végre betörhetett volna mint baloldali író, hirtelen hátat fordított az egésznek, és minden mást tett, csak nem a jövőjét és az új egzisztenciáját kezdte építeni. Illegális kommunista múltjáért följánlottak neki egy nagy budai szőlőt, amelyet sértett büszkeséggel utasított vissza, mondván, nem ezért tette, amit tett, ez ellenkezik a felfogásával. Ekkor aztán Rozi leírta őt, különköltöztek, majd el is váltak.

Rozi a mellettünk levő lakásban lakott haláláig. Ugyanis amikor különváltak, kettéválasztották a lakásukat, elég szerencsétlenül, ezért apámnak csak egy félkomfortos, konyha nélküli lakrész maradt, ahol aztán mi éltünk. Így esett, hogy két Léderer Imréné lakott ugyanabban a házban vagy húsz éven át. Mindig köszöntem Rozi néninek, de soha nem beszéltünk. Tudtam, ki ő, de sosem csodálkoztam a helyzeten, úgy fogadtam el, ahogy van. Sosem képzeltem bele magam az ő helyzetébe. Látni, ahogy a férje egy nálánál jóval fiatalabb nővel él, akitől még gyereke is születik, és látni a boldogságukat... Milyen lehetett ez neki? Közönyömről megkaptam a büntetésemet: engem is egy fiatal nő miatt hagytak el.

Csak megjegyzem, hogy Rozi minden jel szerint jó anya lehetett, hiszen a lánya – az én féltestvérem – dolgozni, alkotni képes, sikeres, kiegyensúlyozott ember lett, akinek párválasztása és családi élete is jól sikerült.

Apám mégis idegenkedett a nagyobbik lányától, a hűvösségétől, idegenkedett a sikerei és jómódja szimbólumától: a bundájától, a bőrkalapjától, és mégis... ha meglátogatta – soha máskor, csak akkor –, mintegy meg kívánva felelni neki, nem túl jóindulatú megjegyzéseket tett anyámra, akit pedig imádott, és akivel boldogan élt. Így működik a lélek.

Házasságkötés nehézségekkel

Apám sokáig nem akarta elvenni anyámat, nagy volt benne az ellenállás egy újabb házasságkötéssel szemben. Végül a párt nyomására beadta a derekát, de ez nem jelentette azt, hogy rögtön el is kezdtek volna a tisztas együttélést.

Hogy nézett ki ez a házasság? Úgy, hogy apám az egy szál lepedőjét beadta a Palyolathoz tisztítani, amely nem lett kész a kitűzött napra. Nem mintha bármilyen ünnepi napot akartak volna csapni, sőt apám elég kétségbeesetten vette el anyámat feleségül, hiába ígerte meg neki, hogy nem fogja az ő magányos, agglegény életét megzavarni, rosszkedve volt attól, hogy ezt a procedúrát le kellett bonyolítania. Anyám maradt Esztergomban, sőt mikor följött Pestre tanítani – és sok-sok évvel később ezt apám mindig nagy tisztelettel emlegette – a Huba utcai technikumba, akkor sem költözött apámhoz, hanem kivett egy albéletli szobát, pontosabban ágyrajáró lett a Személynök utcában, a Duna-parton. Bonyolult dolog volt, mert a személyazonosságjában Léderer Imréné állt. Azt kellett hazudnia, hogy elvált asszony. Elég fiatalon, 24 évesen kellett elvált asszonynak mondania magát, hogy valamivel megmagyarázza, miért akar ágyrajáró lenni. Nem is volt ott szinte semmi holmija, csupán egy hálós szatyornyai könyv. Onnan járt be tanítani a Huba utcába, meg apámnál aludt hétvégeken. És találkoztak kedden és pénteken. Ez volt a rend az életükben.

Egyszer anyám influenzás lett, magas lázzal, és Ottó, a sógora fölment hozzá oda, ahol ágyrajáró volt. Addig nem is tudta, milyen körülmények között él, de meglátván a nyomorúságos szobát, dühös lett, összepakolta a hálós szatyrát, és elvitte anyámat a bátyjához. Apám elhívta a körzeti orvost, akivel később csaknem baráti viszonyba kerültek. Ő adta kölcsön az írógépét. Azon gépelte le anyám apám drámáit. Kijött az orvos, azt kérdezte anyámtól, hogy hívják.

– Léderer Imréné vagyok.

Erre az orvos:

– Hát kérem, ön Léderer Imréné, és a Személynök utcában lakik. Miért nem itt lakik, ha Léderer Imréné, és ha nem itt lakik, akkor miért van itt?

Tulajdonképpen így történt, hogy anyám apámnál maradt. Ott ragadt a Beniczúr utcában.

Már ott lakott törvényes feleségként, amikor apám még mindig úgy mutatta be a látogatóknak: X. Y. tanárnő, és véletlenül sem úgy, hogy a feleségem. Nehezen fogadta el, nehezen szokta meg, holott rajongott anyámért.

Rákosi

Hogyhogy a párt nyomására házasodtak össze sokévi együttélés után 1951-ben? Apám sokáig húzódozott, nemigen akart már újránősülni. Aztán mint régi, meg-

bízható elvtársat behívták a pártközpontba, és felelősségre vonták: – Léderer elvtárs, úgy tudjuk, Ön vadházasságban él, ráadásul egy magánál sokkal fiatalabb nővel. Úgy gondolja, hogy ez összeegyeztethető a kommunista erkölccsel?

Apám aztán ijedtében és engedelmesen elvette anyámat.

Így aztán a házasságukat Rákosinak, a születésemet Sztálinnak köszönhetjük.

Anyám

Anyámat először az ő anyja taszította el magától, pontosabban soha nem engedte közel magához, így ellökni sem tudta.

Másodszor tizenhét éves korában, 44-ben a nyilasok és a németek akarták megölni – a származása miatt. A Mester utcai nyilas házban egy éjszakán át állt falhoz fordulva feltartott kézzel – várva a kivégzését.

Harmadszor, csupán pár évre rá, 49-ben az új rendszer, a kommunisták taszították ki soraikból, kizárták a pártból. Ezúttal is a származásával volt a baj, de most nem a zsidóságával, hanem a kispolgári felmenőkkel.

Így aztán nem csoda, hogy mintegy létigazolással a munkába és a maximális teljesítménybe vetette bele magát.

Ha azt választja, hogy anya lesz, nagyon jó anya, odaadó anya vagy legalábbis „elég jó anya”, az kevés lett volna a világ előtt ama létigazolásra. Igazán megértem őt. És azért a maga módján próbált anya is lenni, igyekezett. Fölmentem őt, ahogy ő is fölmentette a saját anyját. Föloldozom.

Egy nagy félelme volt. Hogy munkanélküli lesz, hogy kiszolgáltatottá válik, hogy nem tud gondoskodni a családjáról és magáról. A félelem – akárcsak apám félelmei – irreális volt: azokban az időkben nem létezett munkanélküliség, csak közveszélyes munkakerülés. De ő félt, így aztán inkább robotolt. Mindent elvállalt. Igazi sztahanovista lett. Soha nem ismertem olyan szorgalmas embert, mint ő. Mindig dolgozott. Egyszer egy fiatal kollégája megkérdezte tőle:

– Vera néni, hogy tud két évente letenni az asztalra egy könyvet?

– Hát úgy, hogy én *mindig* dolgozom.

Ez igaz volt, tanúsíthatom.

1950-ben Esztergomba került tanárnak az ottani közgazdasági technikumba. A Szent Imre herceg útján szerzett egy albérleti szobát. És amilyen naiv volt – három vagy négy napja élt Esztergomban –, elmesélte a tantestületi szobában, hogy

úgy látszik, itt, Esztergomban rengeteg a részeg ember, mert éjjelente folyton dörömbölnek az ablakán. A kollégák összenéztek, nem szóltak, csak följelentették. Tudniillik korábban bordélyház működött ebben a házban a Hugyec néninél, és följelentették az előjáróságon vagy oktatási osztályon, hogy bordélyházban lakik. Be is hívták, kérdezték, hol lakik. Akkor tudta meg, miről van szó. Mondta, ha szereznek neki más albérletet, akkor elmegy. Természetesen ott maradt a Hugyec néninél. Nagyszerű albérletnek bizonyult, bár vécé csak az udvaron volt, kútról kellett vizet hozni, de a szoba külön bejárattal rendelkezett, és a részegek egy idő után leszoktak arról, hogy dörömböljenek.

Kis lázadások

Apámmal ellentétben anyám nem volt lázadó típus. Szorongásai és megfelelni akarása ezt meggátolták. Mégis, kisgyermekkorában egyszer-kétszer föllázadt.

Tornaórát tartottak, anyám még elemibe járt, és szökdelni kellett volna. Anyám megtagadta. Megalázónak érezte, hogy cél nélkül egy helyben ugráljon.

Aztán – feltehetőleg még mindig az elemiben – kihívták Petőfiből felelni.

Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá.
Reszket a lelkem, mert
eszembe jutottál...

A tanító ostoba kérdése így szólt: – Miért reszket a bokor?

Anyám összeszorította a száját, és nem válaszolt. Már akkor sem így képzelte a műelemzést.

Zsír

Esztergom mindig is híresen katolikus városnak számított. Szinte mindenki hívő, templomba járó volt. Így aztán a várost úgynevezett nem termelőnek minősítették, és szinte éhezésre ítélték a lakosságát. Jegyrendszert vezettek be, jegyre lehetett némi élelemhez jutni. Aztán egyszer a pedagógusok természetbeni juttatásként kaptak fe-

jenként fél kiló zsírt. Anyám éhségében egy ültő helyében, kenyér nélkül megette. Csoda, hogy nem betegedett meg tőle. Igaz, akkor már nem volt epehólyagja.

Turóczi-Trostler

Hogy anyám milyen okos kislány, azt először a nagyapám fedezte föl. Aztán a zsidó gimnáziumban végre egy kiváló tanára is fölfigyelt rá.

Tizenegynéhány éves korában az foglalkoztatta, hogy miért van a lét, és miért nem sokkal inkább a semmi, tehát pontosan az a kérdés, amelyet Heidegger a *Mi a metafizikában* az egyetlen eredeti filozófiai kérdésnek tart. Nem olvasta Heideggert, mégis éppen ezen törte a fejét. Valljuk be, nem nagyon való egy bakfisknak azzal foglalkozni, hogy miért van a világ, ahelyett, hogy lenne a semmi, és hogy mi is a lét, meg mi lenne, ha nem lenne semmi, és lenne a nemlét. Ettől ő gyakran fizikailag rosszul érezte magát, hányingere lett, mint Sartre *Undor* című regénye hőséne, amit később olvasott. Anyámnak, a kiskamasznak hányingere volt, rendkívül szapora szívműködéssel, kiszaladt olykor a fejéből a vér, ha hosszan koncentrált ezekre a kérdésekre. És az egyetlen tanára, Turóczi-Trostler József – aki a zsidótörvények miatt 1945-ig nem taníthatott az egyetemen –, akinek sejtelve lehetett arról, hogy mi zajlik le egy ilyen gyereklány koponyájában, ezért gyakran ránézett, és azt mondta:

– Jobb, ha kimegy a folyosóra. Látom, nem kap levegőt. – Nem minden gúny nélkül, és mégis nagyon emberségesen. És néha el is ájult, amelyek ilyen őrült szellemi élményekhez kötődtek, de ezek akkor se vallási, még csak nem is misztikus élmények voltak. Hiányzott belőlük az isten.

Szellemileg különleges helye volt az osztályban, ahová egyébként sok tehetséges lány járt rajta kívül is. Turóczi tanár úr helyettesíteni jött be egy órára, és önmagát szórakoztatandó, amolyan tehetségkutató kérdéseket tett fel. Olvasottságot firtatott, és kicsit átkapcsolt a filozófiára, majd itt lehorgonyzott, mert kíváncsi lett anyámra. Rákérdezett az olvasmányaira, s ő akkor nem titkolta előtte, hogy miket olvas. Ez a tanár lett az első ember, akivel az ő szellemi tudásának megfelelő diskurzust tudott folytatni. Az első, akinek egyáltalán megmondhatta, hogy a *Summa theologiae*t olvassa Aquinói Szent Tamástól. Kinek mondhatta volna ezt el az ő környezetében? Noha Turóczi egy gögös, bár származása és félreállítottsága miatt megalázott, nagy tudású intellektuel volt, az nagyon szép volt tőle, hogy apai ag-

godalommal figyelte anyámat. Bár abban a zsidó gimnáziumban nem számított ritka esetnek a kiemelkedő szellemi képesség, de valami apai féltéssel követte anyámat. Fölmérvén az osztály szeme láttára, hogy anyám mégis mennyire tájékozott, villámgyors kérdések hangzottak el, és ő, amennyire alacsony és félszeg lényétől kitelt, gőgösen, fölényesen felelt, mint aki azt mondja, hogy hogyan lehet ilyen banális dolgokat kérdezni. És akkor a tanár úr haladt tovább, és azt kérdezte, hogy talán még Hartmannt is olvasta? És akkor anyám visszakérdezett, hogy melyik Hartmannt, Eduard vont vagy Nicolait? És akkor Turóczi azt mondta: – De hát ez mégiscsak több a soknál. Hát magam mind a két Hartmannról tud?

Szinte ijedtnék látszott. Ezt tényleg túlzásnak tartotta – teljes joggal. A tudását elnézték neki az osztálytársai, mert csúnyácskának is tartották.

Az iskolában csak igazgatói szinten okozott konfliktust anyám életmódja. Egyszer egy értekezleten elhangzott, hogy mi rendes, becsületes lányokat akarunk nevelni, és nem olyanokat, akik gyerekefjével Platónt olvasnak. Szóval iskolavezetési szinten nem nézték jó szemmel. Lehet, hogy ez összefüggött azzal, hogy Turóczi-Trostlernek is rossz volt a helyzete az iskolában, és anyámmal való, bár nem túl szoros kapcsolatát – például lexikoncikkekkel íratott vele – nem nézték jó szemmel.

1945 után is megmaradt a kapcsolata Turóczi-Trostlerrel, csak őt bántotta, hogy anyám nem arra a szakra ment, ahol ő professzor lett: az összehasonlító irodalomtörténet szakon. Járt az óráira, de nem érdekelte. Turóczi-Trostler József is jelen volt, amikor anyámat 49-ben kizárták a pártból. Ő is megszavazta. Utána odajött hozzá, és megkérdezte: – Ugye, nem haragszik?

Ez volt az utolsó, kedves emléke róla.

Kardos Lajos, a nemzetközi hírű pszichológusprofesszor, apám gyermekkorától fogva legjobb barátja is jelen volt az eseményen. Ő ismertette össze apámat anyámmal mint kiváló tanítványával az egyetemről, bár a tanár úr és anyám már korábban is ismerték egymást anyám osztálytársnője és legjobb barátjánője, Eszter révén, aki Kardos nagy, bár nála jóval fiatalabb szerelme volt.

Csak Kardos és a Turóczi kértek bocsánatot, a többiek elfelejtették.

Anyám Turóczival való viszonyára fényt vet a következő történet: A nagy tudású tanár a gettóban élte túl a háborút. Ott kereste fel őt a felszabadulás után, és segített neki a Ráday utcai kicsiny otthonába visszaköltözni. Ez azt jelentette, hogy ketten fogták meg az – egyebek közt – több sorozat Goethe összes műveivel megrakott ruháskosarat, a tanár legnagyobb kincsét, és elindultak a romos várososn át.

Végül egy százkötetes, természetesen német nyelvű, gót betűs Goethe-összest Turóczy édesanyámnak ajándékozott. S a legendás sor nem szakadt meg: a nevezetes sorozat most édesanyám legkedvesebb tanítványa – a későbbi professzor úr – birtokában van.

Ízlésterror

Nem tudom, van-e ilyen szó, de ilyen jelenség létezik. Még ha szelíd formában is. Anyám abszolút tekintély volt számomra. Fölnéztem rá, csodáltam. Egyszer – még óvodás lehettem – sétáltunk a Majakovszkij (ma újra Király) utcán, és megpillantottam egy trafik kirakatában egy babát. Tenyéryni baba volt, darázsderekú lány, a Barbie babának amolyan elődje, hatalmas, földig érő abroncsszoknyában, mely ócska szivacsból készült. S ezen a szivacsszoknyán apró, rózsaszín virágok virítottak – ugyancsak szivacsból. Maga volt a tömény giccs. Én elbűvölve álltam meg előtte, és csak ennyit mondtam:

– Ugye, milyen gyönyörű?

Az föl sem merült, hogy megkérjem, vegye meg nekem, ez nem volt nálunk szokás. Erre ő szomorúan, lemondóan csak ennyit felelt:

– Katikám, ez nem szép.

Erre én összeomlottam. Nem vitatkoztam, mentünk tovább, de egyszerűen magamba roskadtam. Hogyan lehetséges ez? Hiszen neki mindig igaza van. Földolgozhatatlan volt számomra.

Ma már kényes vagyok a jó ízlésemre, merem mondani: kifinomult és kiváló ízlésem van, de végül is ki mondja meg, mi az?

Ne zavarj!

Nem emlékszem, hogy valaha kimondták volna ezt a két szót, de ez volt az alapüzenet a szüleim részéről, amelyet nagyon korán fogtam láthatatlan adó-vevő készülékemmel, és amely kíváncsúnak persze igyekeztem megfelelni.

– Ne zavarj! Itt alkotó, tehát csöndre, nyugalomra vágyó emberek élnek! – Igyekeztem úgy élni, mintha ott sem lennék, de ezt csak egy módon tudtam megtenni: nem voltam gyerek. Hiszen ha zavarni merészelnék, ha gyermek lennék,

akkor még annyi helyem se lenne otthon, mint amennyi néha megadatott. Lát-hatatlan gyermekké váltam.

„A bántalmazás könnyen felismerhető, ha a szülő veri vagy állandóan szapulja a gyerekét. Az elégtelen vagy inkompetens szülők mérgező hatását azonban nehezebb tetten érni. Ha a szülő inkább azzal okoz fájdalmat, amit nem tesz meg, semmint azzal, amit megtesz, az összefüggés a felnőttkori problémák és az ilyen jellegű ártalmas hatások között nagyon nehezen ismerhető fel... az ilyen szülők gyerekei egyébként is hajlamosak tagadni, hogy ezek az összefüggések egyáltalán léteznek.” Ezt Susan Forward írja a *Mérgező szülők* című könyvében. Amikor olvastam, szíven ütött. Évtizedekig tagadásban éltem, csakis rajongással beszéltem a szüleimről.

Gyerek talán csak ama vasárnapokon mertem lenni. Akkor kaptam rá engedélyt.

Nem volt helyem a nap alatt, elmondhatom. Kirekesztődtem a kortársaim közül és az otthonomból is. Így aztán *tébláboltam*. Kamaszként és egyetemista koromban ez így nézett ki: kétszobás lakásunk egyik szobájában anyám fogadja egyesével – vagy sokszor tucatjával – rajongó vagy tanácsra, megértésre vágyó tanítványai hadát, heves, izgalmas vitákat folytatva velük a világ nagy kérdéseiről, vagy sokszor valamiféle terápiában is részesítve a bajban levőket, a másik szobában pedig az ágyban, fényes nappal, nem betegen, csak befejezni akarván az életet, apám fekszik, összetört öregemberként. Őt szinte rejtegettük. Kevesen tudtak róla. Az utcában persze sokan: ismerték, ahogy a kalapját tisztelettudóan, nagy gesztussal és ómódi lovagiassággal megemeli a hölgyek előtt, de látták azt is, ahogy ittasan elzuhan – ilyenkor fölsegítették. Előfordult, hogy én próbáltam hazacipelni.

Mindent megírtak már. Csehov ezt is az *Anna a férje nyakán* című elbeszélésében: „*Pjotr Leontyics többet ivott, mint valaha, pénze nem volt, a harmóniumot régen eladták adósság fejében. A fiúk már nem engedték egyedül az utcára, és mindenhova követték, nehogy elessék...*”

Volt olyan esése, amelynek combnyaktörés lett a vége. Gyakran halálos ebben a korban.

Főleg bort ivott, olcsó vinkókat. Sokat. Anyám vette neki. Ahogy később én is a férjemnek. Ezt is hamar eltanultam. Szóval mindkét szobára ki lehetett volna tenni a „Foglalt” táblát vagy ezt: *Don't disturb!* Hogy ezekre a társas összejövetelekre, kis vitaestekre miért nem mentem be, miközben az ágyamon ültek ezek az idegenek? Miért nem mehettek be? Nem tudom, soha föl sem merült, anyám nem hívott be egyszer sem. Én sem kértem. Én nem voltam a tanítványa.

S akkor mit csináltam? Tébláboltam. A senki földjén. Esténként azért lefekhettem az ágyamba. Bizonyos értelemben ágyrajáró lettem én is. Nem volt helyem, terem, létem, nem volt rám irányuló figyelem, s igyekeztem, hogy erre ne is adjak okot, igyekeztem észrevétlen maradni.

Amikor pedig anyám magunkhoz vette a haldokló nagyapámat, hogy otthon gondozza, még a saját ágyamba sem fekettem le. Semmi emlékem nincs arról, hogy hol aludtam ezekben a hetekben, de arról igen, hogy mindig csak három ágyunk volt. Talán a földön aludtam? Nagyapám tökéletesen közömbös volt számomra, hiszen soha semmiféle kapcsolatban nem voltunk, s mindez nem zavart volna, ha anyám beszél velem erről. De nem tette.

Nicht vor dem Kind!

A szüleim nemigen beszélgettek velem. Tíz-tizenöt évig legalábbis alig-alig. Egymással annál többet. Számukra egy kisgyerek némiképp egy tudatlan (és érzéketlen) kis állatka lehetett. Ezért fordulhatott elő, hogy nem készítették föl az intézetre, ahogy majd az iskolára sem. Egymással gyakran társalogtak németül, hogy ne értsem. Nem hiszem, hogy tudtak volna arról, hogy én is érzek és gondolkodom. Talán arról se nagyon, hogy látok és hallok. Emlékszem arra úgy nyolc-kilenc éves koromból, hogy szokás szerint ők beszélgettek egymással, néhez, elvont dolgokról, nem is figyelve a háziállatkára, a jelenlétemre, amikor egyszer csak váratlanul megszólaltam: – Ugye, arról beszéltek, hogy az életnek nincs értelme? – Emlékszem a döbönt csöndre, de nem válaszoltak. Mit lehetett volna erre mondani? Mégsem bólinthattak igent egy ilyen kérdésre egy kisgyereknek, aki talán még reménykedik. Meg aztán ez a bölcs kérdés nem is fért bele a rólam, a csacska kisgyerekről alkotott képükbe.

Hogy a kisgyereket nem vették emberszámba, az is bizonyítja, hogy a gyerekeim – anyám unokái – elmondása szerint anyai nagyanyjuk, bár mindig kedves volt velük, soha nem beszélgetett velük, soha nem kérdezett tőlük semmit. Adott nekik vajás kenyeret, vagy pénzt csokira, de egyebet nem fűzött hozzá.

A szellemi kirekesztésem folytatódott. A szüleim mindketten első generációs értelmiségiek voltak, nem is akármilyen kvalitásokkal és műveltséggel, tőlük mégis alig-alig tanultam valamit. Hiszen alig voltam otthon. Gyakorlatilag szellemi téren *von Haus aus*. Amit tudtam és megtanultam, azt nem tőlük és nem

is az iskolából gyűjtöttem össze, hanem az olvasmányaimból és a későbbi kapcsolataimból. Sok idegen szót például az ugyancsak első generációs értelmiségi férjemtől tanultam meg a húszas éveimben. Az egyetemen elsőéves koromban, Rimbaud nevét *rimbónak* ejtettem, nem *rembónak* – korábban sosem hallottam senkitől kiejteni. Az igazsághoz tartozik, hogy – bár különórákra sem jártam az ismert okokból – egy időben, talán harmadikos koromban anyám mégis beíratott franciaórára, hogy szeretett nyelvét én is elsajátítsam. Az órákat az igazgatónk tartotta, egy igen kulturált, púpos néni. Emlékszem, gyönyörű, fűtött hangú tanérvnyitó és -záró beszédeire, melyek megragadtak. Ő is hívő kommunista lehetett. A kurzus hús forintba került egy hónapra, de nem tanultam ott semmit, még a leckéket is mindig anyám írta meg helyettem. Nem mutattam különös tehetséget a nyelvek iránt, ahogy más iránt sem. Talán csak egy dalocskára emlékszem: *Szür lő pon davinyon, lon di danszö, lon di danszö tutajon...* Én legalábbis így véltem hallani. Annyit tudtam, hogy egy folyóról van szó, így legalább az utolsó szónak volt értelme!

Ma már tudom:

Sur le pont d'Avignon,
L'on y danse, l'on y danse
L'on y danse tout en rond

Így aztán maradt a rimbó is.

Furcsa módon anyámnak is megmaradt néhány „eredeti” szóejtése: mindig *Ejropát* mondott *Európa* helyett. Már írt és publikált, amikor egyszer valaki felvilágosította arról, hogy az első oldalt nem szokás számozni a gépiraton. Ilyen apróságok, mégis árulkodóak. Nyelveket ugyan kiválóan tudott, de mindig nagyvonalúan. „Én link vagyok”, mondogatta, és imádtam ezért. „Nem nyelveket kell tudni, hanem *nyelvűl*” – ez is tőle ered.

Hála istennek, nem volt benne görcsösség és perfekcionizmus. Beszélt gátlátalanul. Legjobban németül és franciául tudott, angolul csak olvasott. Egyszer például a hetvenes években kölcsönkapott egy Sztálinról szóló, angol nyelvű leleplező könyvet, de mindössze egyetlen éjszakára, így aztán kiolvasta. Amikor 1989 januárjában a nővére meghívására Izraelben jártunk, a biztonságiak kifaggattak minket. Én több évi angoltanulás után is lebénultam, ő meg örületes nyelvtani hibákkal, mondhatni az angol grammatika ismerete nélkül, szörnyű ki-

ejtéssel, mégis pergő nyelven elmondta, hogy igen, nem fogadtunk el senkitől gyanús csomagot, nem viszünk-hozunk semmi különöset stb. Ámultam-bámultam. Egyszerre szégyenkeztem és csodáltam őt.

Életem nagy szerelme, a későbbi professzor úr viszont perfekcionista volt, hibázást nem viselt el, és nem nézett el, magának biztosan nem, de másnak is nehezen. Egyszer anyámmal meglátogattuk őt Bécsben, és a Kunsthistorische Museumban beszálltunk a liftbe néhány – nem tudom, milyen nemzetiségű – turistával. Valamit kérdeztek németül, és anyám készségesen válaszolt. Miután kiszálltak a liftből, életem nagy szerelme, a későbbi professzor úr szigorúan ránézett – vagy talán maga elé meredt –, és korrigálta: „Der”, mondta egy hibás névelőre. Akkor neheztem rá, holott imádtam. Ezt nem kellett volna.

Sznobizmus sem volt soha anyámban egy csöpp sem. Kierkegaard-t szigorúnak Kirkegardnak ejtette, nem is kísérletezett a Kirkegórral. Ha találkozott sznobizmussal, elborzasztotta. Egyszer az egyetemen egy történész nő elújságotla neki, hogy a menyé is doktorált, így már nincs a családban egyetlen *minősítetlen* se! Anyám föl volt háborodva – talán a minősítetlen férje és lánya védelmében is.

Igazából sosem integrálódott az elit értelmiségiekhez, még megbecsült tudósként sem. Idegenként mozgott közöttük.

Nekem mégiscsak másodgenerációsna kellett volna lennem, én azonban újra az elsőgenerációs lét nehézségeivel küzdöttem. Egyszer megkérdeztem életem nagy szerelmétől, a későbbi professzor úrtól, hogy mit is jelent a *releváció* meg a *reveláció*, merthogy mindig összekeverem őket. Erre enyhén fölényesen csak ezt felelte: – Inkább ne használd!

Ma már ugyan biztonságosan megkülönböztetem a két szót, de megint csak nem egy hozzám közelállótól tanultam meg. És inkább nem használom azóta sem. Na, ömellte aztán igazán kiteljesíthetem a butuska szerető szerepét.

Korai bűnök

Nevelésben nem volt részem, legalábbis a szó klasszikus értelmében: dicséret és elismerés azért, amit jól teszek, illetve korlátok, határok szabása, tiltás, ha nem is súlyos büntetéssel, de valamiféle figyelmeztetéssel, végül pedig bevezetés a társadalmi együttélés szabályaiba, egyszóval valamiféle szocializáció. Elemi dolgokat nem tanultam meg. Ahogy már jeleztem, csak nőtem, mint a gyom. Anyámnak

megvolt erről is a koncepciója: nem nevelni kell, csupán lenni. Csakhogy nem volt (jelen).

Egészen egyszerű dolgokat nem sajátítottam el, még elemi morális elveket sem. Loptam, hazudtam, csaltam, ugyanakkor őszinte voltam olyankor is, amikor minden normális ember hallgat. Ami a szívemen, az a számon – ezt felnőttkoromra is megőriztem, lett is baj belőle elég.

Néhány korai élmény jut erről eszembe. A gyerekszaj-történeteim szinte mind erről szólnak, párban a butaság-történetekkel. Egyszer – ritka alkalom a mi kisgettőnkben – vendégek jöttek hozzánk, és az egyik néni csokoládét hozott nekem, a kisgyerekek ajándékba, ahogy azt a szokások diktálták. Aztán bevonultak a szobába beszélgetni. Majd elmenetelkor ugyanaz a néni szórakozott mozdulattal megsimogatott, és megkérdezte:

– Máskor is hozunk csokit?

– Inkább kolbászt – feleltem a legnagyobb természetességgel, persze nagy derűtséget kelteve, mert sosem voltam igazán édesszájú.

Egyszer, elsős koromban elloptam a padtársam színes gyurmáját, radírját – nagyon megtetszett. (Később is mindig rajongtam a különleges „ápiszos” holmikért, én sosem dicsekedhettem velük, lévén csak a legközönségesebbeknek voltam birtokában.) Fogalmam sem volt róla, hogy ilyet nem szabad tenni. Ezért aztán olyan ügyetlenül csináltam, hogy azonnal lebuktam. Pellengérré állítottak, az egész osztály előtt vallatóra fogott ama kedves tanító nénim. Szenvedtem, de nem a bűntudattól, nem is a leleplezéstől, hanem a megaláztatástól. És tagadtam, tagadtam makacsul. Nem, nem én voltam, hajtogattam, miközben kétség se fért hozzá. Na és persze közben zokogtam, mint a záporosó. Vissza kellett mindent adnom – azt hiszem, más következménye nem lett.

Egy másik alkalommal, szintén kisiskolásként a szüleim elküldtek kávéért a közeli boltba – három háznyira volt, úttesten sem kellett átmenni, így aztán hamar lettem önálló vásárló. Én a megbízás helyett bevásároltam magamnak cukrot-csokit, amennyi belefért a keretbe. Majd hazaállítottam a zsákmánnyal és azzal a meglepő állítással, hogy sajnos nem volt kávé. Ezt azért apám se hitte el, és akkor mégiscsak nevelési akcióba lépett. Megfogta a kezemet, és azt mondta: – Gyere, kislányom, megnézzük! – És kénytelen voltam vele visszamenni a közértbe, ahol mindjárt kiderült, hogy a kávé nem hiánycikk. (Akkoriban akár az is lehetett volna.) Elsüllyedtem a szégyentől. Akkor sem a csínytevéstől, hanem ettől a fajta leleplezéstől. A „bűnömet” súlyosbította, hogy a családunk nem engedhetett meg

magának ilyen bőkezűséget: édesség és kávé egyszerre! Ezzel elég hamar tisztában voltam. Más büntetést nem kaptam, ez a közös visszavonulás volt maga a büntetés – éppen elég. Így idegenek előtt is lelepleződtem.

Mindentől és mindenkitől féltem, az ilyen erkölcsstelennek ítélt „kihágásoktól” azonban furcsa módon soha. Ahogy a házasságom melletti párkapcsolatot is mindig a legtermészetesebbnek tartottam, egyetlen percig sem voltak aggályaim miatta. Bűntudat? Az majd utolér később – más miatt.

A „nagy összeomlásom” egyik tünete a sok között a súlyos kleptománia lett: bolti szarka lettem, tapasztalatok, a „szakma” ismerete híján durva megaláztatásokkal járó, bár ritka lebukásokkal. Az érték – ahogy ez ilyenkor lenni szokott – nem számított, csak maga a tett, a remegő izgalom.

Aztán az őszinteség. Egyszer apám elvitt egy idős barátnőjéhez, egy zongoratanárnőhöz. A néni érdeklődéssel kikérdezett az iskolámról, különös tekintettel az énektanításra. Válaszaimból megállapította, hogy a tanító nénim nem tud éneket tanítani. Másnap az iskolában első dolgom volt jelentkezni és megosztani ezt a fontosnak tűnő információt a tanító nénimmel, hiszen – gondoltam – rá vonatkozik, biztosan érdekli:

– Edit néni nem tud éneket tanítani.

Hatalmas botrány lett belőle. Edit néni sírógörcsöt kapott, majd behívatta a szüleimet. Apám, az én igen rosszul öltözködő apám – sosem felejttem el kedvenc, zsírosan fénylő házi kabátkáját, melyben otthon élt, s amelyhez ragaszkodott – akkor fölvette a legjobb ingét, bement az iskolába, és ünnepélyesen bocsánatot kért. Mégis lett a történetnek következménye: Edit néni leadta az énekórákat – lehet, hogy valóban nem tudott éneket tanítani? –, és attól kezdve szaktanár tanított minket. Nem jártam jól vele: botfülem volt mindig. Nem tudtam, hogy nem mindent mond ki az ember. Egész életemben végigkísért ez a két véglet: hallgattam sokáig, zárkózott, introvertált ember lévén, de ha egyszer kinyitottam a szám, akkor rögtön botrányt kavartam. A főnökök ezt nem szokták tűrni.

Egy nagy csalásomra is emlékszem. Talán már negyedikes lehettem, és az osztást tanultuk. Az egyszerűbb alapműveletek – összeadás, kivonás, szorzás – még csak mentek, de a többjegyű számok többjegyűvel való osztásába beletört a bicskám. Megerőltetőnek találtam, untam, és nem volt már automatikus a feladat: saccolni kellett. Hol volt még akkoriban az áldott zsebszámoló? Hetekig tanultuk, gyakoroltuk, és nap mint nap házi feladatokat kaptunk, négy-öt ilyen számítást kellett elvégezni. És akkor támadt egy remek ötletem. A tanító néni mindennap

ellenőrizte a leckét, de csak azt, hogy megcsináltuk-e, a jó eredmény mellékes volt. Körbesétált a padsorok között, és belenézett a füzetekbe. És én mindig megcsináltam! De hogyan? Csak találomra beírtam a részszámításokat és a végeredményt, mindig gondosan ügyelve a megfelelő formára: mindegyik új számsort eggyel beljebb kezdtem jobbra. Tehát ott volt a füzetemben az elvégzett házi feladat. Aztán egyszer mégis lebuktam. Sőt, visszamenőleg kiderült, hogy hetek óta csalok. Több heti leckét kellett akkor utólag bepótolnom. Mindig is puskáztam, súgtam rendületlenül, és a könnyebb végét fogtam meg a dolgoknak.

Becsület

Anyámnál és életem nagy szerelménél becsületesebb, pontosabban törvénytisztelőbb embereket keveset hordott a hátán a föld. Elképzelhetetlen lett volna bármelyikükről is, hogy bármilyen jogtalanságot tegyenek. Hogy lopjanak, csaljanak, sikkasszanak, igaztalan előnyökhöz próbáljanak jutni, kikerüljék az adót, számítóak legyenek, kölcsönkérjenek, tartozzanak bárkinek, törtessenek a karrierjük érdekében. Karriert ugyan befutottak – de mindketten tehetségük és mérhetetlen szorgalmuk segítségével. Hazudni hazudtak, anyám mindig csak mások érdekében, a nagy szerelmem meg inkább az (el)hallgatás formájában. Anyám tisztessége már-már patológikus méreteket öltött: azt sem tudta elfogadni, ami jogosan járt neki.

A halála előtti hetekben azon aggódott, hogy meg kell csinálnia az adóbevallását, amit meg is kísérelt, de befejezni már nem tudott... Előbb meghalt. Az anyai örökségeből följánlottam egy jelentősebb összeget életem nagy szerelmének. Csak annyit fogadott el, hogy ki tudja fizetni az éves adóját.

Én nem vagyok becsületes, azt hiszem, hiányzik belőlem az erkölcsi érzék. Loptam, csaltam, hazudtam, félreléptem, irigykedtem, csak embert nem öltem. Gondolatban megtettem. Bosszúálló is vagyok. Mindezt kevesen tudják rólam. Megszegtem a Tízparancsolat nagy részét, elkövettem a hét főbűn többségét. Talán csak kevély nem voltam soha, a gőg és a nárcizmus hiányzik belőlem.

1944. március 19-e vasárnapra esett, de anyám iskolában volt, mert a zsidó gimnáziumban, a Wesselényi utcában tanítás folyt. Az osztályfőnökük nem volt benn, ezért maga az igazgató, Zsoldos Jenő helyettesített az osztályukban. Szokott magatartásától eltérően – nagyon autoriter, szigorú, szabálykövető igazgató volt – csak ennyit mondott:

– Kedves lányok, menjenek most haza, mert zavaró berepülés van.

Elhitték. Más osztályokban azt a képtelenséget mondták, hogy azért menjenek haza, mert rossz idő van, vihar lesz. Összeszedték magukat, és elindultak. Azt is mondta ez a keménykezű igazgató, aki mindennap ellenőrizte, viselik-e az egyensapkát, hogy ma nem kell sapkát viselni. Ez se volt gyanús. És íme egy ember, egy szigorú igazgató gyönyörű metamorfózisa: odaállt az iskola kapujába, és ahelyett, hogy ellenőrizte volna a sapkákat, fejbiccentéssel mindannyiuktól elbúcsúzott.

Anyám is elbúcsúzott egy nagyon kedves vidéki osztálytársától, Marikától, és mondta neki, ha Pestre jön, föltétlenül hívja fel, hogy mi van vele. Ő legyintett, és azt mondta: – Soha nem jövök én Pestre többé, sehová se, mindnyájan meg fogunk halni.

Egyedül ő fogta fel így a történeteket. Megérezte a sorsát, szegény.

A lányok nem tudtak hát semmit, és elindultak a Nagykörút felé. Anyám látta meg először, hogy a Royal szálló előtt német katonák állnak. Kitérta a két karját, és azt mondta a többieknek teljes nyugalommal: – Vissza! Ezek németek. Mellékutcákon menjünk haza.

Ezek után valóban mellékutcákon és gyalog – nagyon messze laktak akkor, Budán – hazament. Otthon tartózkodott egy szabadságon levő munkaszolgálatos fiú, halottsápadt arccal. Ez volt a német megszállás.

Leszerelték a telefonjukat, elkezdődtek az intézkedések, sárga csillagot varrt a kabátjára. És aztán még beszállásoltak hozzájuk egy Wehrmacht-katonát, nem SS-t. Nagydarab, barátságos fiú volt, Friedrichnek hívták, örült, hogy finom macszgombócos levest kap náluk, meg hogy anyám tud vele németül beszélni. Ez a fiú anyám naivitása miatt súlyos büntetést kapott.

Azt az örültséget követte el, hogy amikor elvezényelték onnan, kért – és kapott is – egy fényképet anyámtól emlékebe. Ezt számon kérték tőle a parancsnokai. Még ennél is nagyobb örültség volt, hogy anyám – aki akkor már sárga csillagot viselt – néhány nappal később, amikor az utcán egy katonai teherautón meglátta

a fiút, a viszontlátás örömeiben integetett neki. Szóval a lelke nem vett tudomást arról, hogy ő mostantól kezdve zsidó, de arról sem, hogy a német egyenruhába bújtatott emberek egészen mások, mint ő.

A csillagos ház

Júniusban megjelent a törvény, hogy a zsidóknak csillagos házakba kell költözni. És anyám a családjával beköltözött egy Károly körúti ház első emeletére, ahol valaha panzió volt, tíz család társaságában. Egy családnak egy szoba jutott.

A nagyapám szerzett mérget, megmutatta anyámnak is meg a nővérenek is, hogyan kell használni. Pezsgótabletta volt, amelyet föl kellett oldani vízben. Kijárási tilalmat vezettek be, csak meghatározott órákban volt szabad elhagyni a csillagos házat.

Anyám magával vitte a filozófiai könyveit, és egy ideig folytatta a jegyzetelős életet. Ott éltek október 15-ig. Volt valamilyen üvegveranda vagy télikert, ahová esténként kiültek. Lakott ott egy 35-40 év körüli orvos, aki nagyon tetszett mindkét lánynak. Dénes doktornak hívták. Jó estéket töltöttek el együtt, üldögélve, iszogatva, cigarettázva. Aztán elvitték. Mint kiderült, bélcsavarodásban halt meg egy kiváló zsidó sebészprofesszor mellett, aki nem tudta megoperálni. Az anyjának nem mondták meg, hogy mi történt a fiával.

A nagyapám megpróbált tenni valamit, hogy a lányait ne vigyék el. Szerzett orvosi igazolást arról, hogy anyám epilepsziás.

Anyámat és a nővérét azért elvitték pár napra kényszermunkára, téglákat hordtak. Közben a bombázták a várost. A csillagos házakban az emberek ilyenkor ujongtak. Ugyanis ez azt jelentette, hogy angol gépek vannak a fejük fölött. Másrészt ez a baj mindenkit érintett.

Anyám Várkonyi Judit nevű osztálytársa viszont egy ilyen bombázásnál halt meg.

Fegyverrejtegetők

Október 15-én, amikor a nyilasok átvették a hatalmat, a nagyapám lépett. A Kárpáthy családhoz menekültek még aznap, akik a Ráday utcában laktak. Le-

csúszott arisztokrata család volt, és a Kárpáthy Gyula feleségének a húga alkalmazottként, amolyan kisasszonyként dolgozott anyáméknál egy időben, és innen ismerték a családot. Még azon az éjszakán följelentették őket, éjfél tájban már jöttek is értük a nyilasok.

Amikor Kárpáthy Gyula már biztos volt abban, hogy a háború elveszett, a német megszállás után pár hónappal, lázas ellenállási tevékenységbe kezdett: röpcédulákat gyártott, hogy bebiztosítsa a jövőjét. Azonnal bevonta anyámat is ebbe a tevékenységbe, aki segített neki gépelni. Akkoriban egy acéllap volt az irattartója, amelyre egy nagy csipesszel rá lehetett tűzni a papírt. Ez még abból az időből származott, amikor sokat betegeskedett és ágyban írt. Úgyhogy amikor a nyilasok beléptek a lakásba, az asztalon ott hevert ez az acéllap. Anyám nagy lélekjelenléttel odament, levette róla a röplapot, és becsúszta a ruhák közé. A röpcédulán a szokásos szövegek voltak: független Magyarország stb.

A családot nem zsidóságuk miatt tartóztatták le, hanem a fegyverrejtegetés miatt. Abban a lakásban ugyanis volt legalább ötven puská. Fegyvergyűjtemény volt, ott lógtak az előszobában. Még azt is mondták, hogy persze, sarokház, az ablakból milyen kitűnően lehetett volna lőni.

Mind az ötven puskát ötüeknek, mert a fiatal Kárpáthy Gyulát is velük vitték el, a hátukon kellett elcipelni. Mint fegyveres ellenállók lettek letartóztatva, ráadásul mint fegyverrejtegetők. Szóval nem voltak közönséges zsidó foglyok. Ennek megfelelően végig a lépcsőházban a földszinttől a negyedik emeletig sorfalat álltak a nyilasok. Kirendeltek legalább háromszáz nyilast a tiszteletükre, és a ház körül volt véve fegyveresekkel.

Előtte azt mondták anyámnak: – Öltözzön! – Akkor ő odébb akart menni, hogy felöltözzön, de a nyilas rárivallt: – Itt öltözzön! – Szóval, hogy vetközzön le meztelenre előtte, és úgy öltözzön fel.

A nyilasok egyenruháját anyám sosem látta még azelőtt, így amikor fölébredt, azt hitte, hogy mentősök érkeztek a fekete uniformisban. Nem érzett rettegést, s miután eltüntette a röplapot, felöltözött. A Ráday utcából a Mester utcai hírhedt nyilasházba kellett cipelniük a puskákat. Ott betuszkolták őket egy első emeleti kis szobába. Voltak vagy harmincan; a falhoz állították őket. Fölemelt kézzel, arccal a falnak. A nagyapámat bevitték vallatni, mert átkutatták a lakást, és nem találtak se aranyat, se semmit. A végrendeletét is fölbontották.

Miközben ott álltak a fal előtt, anyám fejében átsuhant egy gondolat: de jó lenne, ha lágerbe vinnék, mert ott vannak piccsek, és azokra le lehet feküdni. Haj-

nalig kellett felemelt kézzel állniuk. Aztán megtörtént a csoda. Megjött a VIII. kerületi nyilas parancsnok, és elkezdett üvöltözni, hogy mi joga tartják itt ezeket az embereket anélkül, hogy megvizsgálták volna az ügyüket. Úgyhogy végre leülhettek a földre, és a parancsnoktól még almát is kaptak, aki azt is közölte a beosztottjaival, hogy végrendeletet csak közjegyző jelenlétében lehet felbontani.

Október 16-án, valamikor délben visszakisértek őket a csillagos házba. Kárpáthy Gyula már előbb elengedték. De még aznap este újra elvitték őket.

A csomagtartó

A Mester utcából már ismert sötét, állatias pasas jött értük. Amikor anyám meglátta, hascsikarást kapott, amit megalázónak érzett, mert ő ugyan nem félt, de a teste igen. Egy Wartburg méretű autó csomagtartójába préselték be őket a szomszédjukkal, egy idős, beteg asszonnal együtt. Nem tudni, hogy őt miért csapták hozzájuk. Ez a beteg asszony azt mondta anyámnak:

– Cukorbeteg vagyok, és be fogok kómálni.

Anyám megfogta a kezét, és nyugtatta, hogy mindjárt odaérnek. Micsoda abszurd vigasz.

– Tessék addig kitartani, nem lesz semmi baj.

De a vaksötét, szűk csomagtartóban való utazás iszonyú lehetett.

A Jávor-villa

Pasarétre vitték őket, Jávor Pál villájába. Ott volt a nyilasok főhadiszállása. Amikor megérkeztek, a villa nyilas őrre azt kérdezte nagyapámék őrleitől:

– Jelszó?

– Lepedő – felelte az őr.

Erre megszólalt a nagyapám:

– Vizes lepedőben visznek el innen?

Lerugdalták őket a villa dugig tömött szenespincéjébe. A pince olyannyira tele volt szénrel, hogy csak feküdni lehetett rajta. Anyámat másnap reggel fölvitték egy másik pincébe. Ott nem volt szén, a foglyok padokon ültek. Anyám egy asz-

szony mellé került, aki kisvártatva ordítani kezdett: – Ég a tűz! A sparherten ég a tűz! – Szegény, ott helyben megőrült.

Egyszer kaptak enni: rántott levest – herendi porcelánkészletből. A villában nem volt más edény.

A kihallgatásokon az embereket szörnyen megverték. Anyám úgy döntött, hogy őt márpedig nem fogják elverni. És akkor sor került a kihallgatásra, élete nagy élményére, amelynek rengeteget köszönhet. Ott tanult meg nem félni, ott tanulta meg, hogy másokról van szó, mindig másokról, ott tudta meg, hogy fantasztikusan tud hatni az emberekre, hogy van valami szuggesztív erő benne, amivel vékony kislányként megnyugtathat összeomlott felnőtt férfiakat akár. Szóval őt is vitték kihallgatásra. Menstruált éppen, meg le se hunyta a szemét éjszaka, úgyhogy amikor a szobának, annak a kihallgató helyiségnek az ajtajához ért, akkor vagy megbotlott, vagy a szokatlan fénytől megtántorodott. Egy vele egykorú fiú ült ott, kihallgatóként, volt valami verőszerszám nála. Azt kérdezi:

– Mi az, csak nem érzi rosszul magát? – de provokatív hangon, már benne volt az, hogy hát mi jól bánunk az emberekkel.

És akkor anyám azt felelte:

– Semmi bajom, csak menstruálok.

Itt valami áttört. Hát a zsidók is menstruálnak? A zsidó lányok is ugyanolyan lányok? Az a fantasztikus dolog történt, hogy a fiú azt mondta, hogy dőljön le, ott van egy dívány. Mondta, hogy köszöni, arra nincs szüksége. Állva maradt. Nem nagyon lehetett ezek után elverni. És akkor jött a kihallgatás, hogy miért rejtegetett fegyvert, és miért tagadta meg a hazáját, miért van svéd védlevele. Elmagyarázta, hogy nem rejtegetett fegyvert, és azért van svéd védlevele, mert orvos akar lenni, és Magyarországon nem veszik fel. Azt hazudta, hogy Svédországba akar menni, mert orvos csak ott lehet.

– Miért nem lehet orvos itt? – kérdezte a nyilas, aki láthatólag nem tudott a numerus claususról.

Anyám elmondta neki. A nyilas föl volt háborodva, hogy micsoda igazságtalanság. Végül zavartan bocsátotta el anyámat, teljesen zavarba hozta a nyugalma. Anyám azt is elmagyarázta neki, hogy nem zsidó. „Maguk zsidónak neveznek, meg akiket mind idehoznak.” Azt is kifejtette neki, hogy ugyanolyan ember, mint ő.

Aztán innen is továbbvitték őket. Először a Vigyázó Ferenc utcai rendőrségre, ahol fogda is volt. Ez nagyon nagy boldogságot jelentett, mert hatalmas különbség volt a nyilasok és a magyar rendőrök között. És egy rendőrségi fogda maga volt a biztonság. Ezt így is élték meg, és amikor fölverték az adatokat, és a nagyapám bediktálta a nevét, foglalkozását: *volt* kereskedő, akkor az a rendőr, aki fölvette az adatokat, azt felelte erre, hogy *lesz*. Beterelték őket egy fogdába. Ebben a kis helyiségben lehetnek vagy negyvenen, de azért kényelmes volt, mert lehetett a földön feküdni. Priccs nem volt. Szóval nyugalmas, békés, fogdai éjszaka volt. Aludtak, először azóta, hogy az egész nyilas ügy elkezdődött. De másnap reggel átadták őket a Gestapónak. Magyar rendőrautón, de már SS-ek felügyelete alatt vitték át őket a Sváb-hegyre, a tetején volt az a Gestapo-fogda, amely valaha luxuspanzió lehetett. Az volt kiírva rá, hogy MIRABEL – csodaszép. Ez is egy komikus mozzanat, amely mélyen megmaradt anyámban. Elnevette magát, amikor meglátta a föliratot. De nem tudták, hová mennek, és útközben, amikor a hídra kanyarodott a rendőrautó, akkor az én józan, okos nagyapám elvesztette a fejét. Azt mondta anyámnak: – Kiugrunk az autóból.

Ez teljes esztelenség volt. Egy híd közepén egy négytagú családnak a rendőrautóból kiugrani nem volt a legjózanabb ötlet. Anyám visszatartotta. Nagyapámat az rémítette meg, hogy SS-ek kezébe kerültek. Fölvitték őket a hegyre, és ott elválasztották őket egymástól. A nagyapám a férfiakkal került egy helyre, anyámék pedig egy másfél szobás luxus garzonlakásba lettek elhelyezve több mint nyolcvanan. Úgyhogy az a kiváltság, hogy le lehet feküdni a földre, itt már nem adatott meg. Egyetlen mosdóhelyiség állt rendelkezésükre, ott mosták az egy szál fehérneműjüket.

Ez október 18-án történt, és több mint egy hónapig voltak ott. Naponta egyszer adtak nekik enni – híg rántott levest. Szabályosan éheztek, és ételekről álmodoztak. Egyszer olyan levest hoztak – mert magyar rendőrök is teljesítettek szolgálatot, és lehet, hogy egy jóindulatú rendőr intézkedett így –, amelyben voltak húsfoszlányok meg csontok. És akkor bizony megtörtént az, amit a légerekről írnak, hogy a foglyok emberhez nem méltó módon vetették rá magukat ezekre az ételfoszlányokra. A legnagyobb kín mégis az volt, hogy nem lehetett aludni. Anyámban megerősödött az a korábbi elhatározása, hogy nem fog félni, és arra is ráérzett, hogy neki az a dolga, hogy ezt a 80-100 embert valahogyan megnyugtassa.

Új foglyok is érkeztek, néha egészen különleges emberek. Egy 30-40 körüli, elegáns megjelenésű, de nem elegáns ruházatú nőt, egy grófnőt, azért hoztak be, mert a zsidó házivarrónőjét bújtatta. Ez a grófnő egy fél cipő kenyérral vonult be a fogságba, és nagyon méltóságteljesen viselkedett. Csipegetett a kenyérből. Anyám azt tanácsolta neki, hogy valamibe csavarja be a kenyeret, és ossza be magának, mert itt éhezni fog. És ő megfogadta ezt a tanácsot.

Behoztak egy új foglyot, aki a réműlettől hisztériás rohamot kapott. Ott tört ki rajta, miután már nem volt az SS-ek kezében. Pár nap alatt kialakult a gyakorlat, hogy az ilyen hisztériás rohamok esetén odaszóltak anyámnak: – Verácska, itt rosszul van valaki. – Erre odament az illetőhöz, és megnyugtatta, hogy nem lesz itt semmi baja. Hogy tulajdonképpen ez ugyan Gestapo-fogda – szóval ösztönösen kezdett hazudni –, de mi a magyar rendőrség foglyai vagyunk, és ezért nem lesz semmi baj, és innen nem fognak minket deportálni, nyugodjon meg, mi itt segítünk egymáson.

Egyszer anyám elájult. És mindenféle rejtekhelyekről, zsebek aljáról összekotorak pirinyó kis falat ennivalókat, hogy magához térjen. Például egy kockacukrot. Az éhségtől lett rosszul. Ezt nem lehetett persze biztosan tudni, már csak azért sem, mert a koncentrációs táborokban majdnem minden nőnek felborult a hormonműködése. Nála ez a probléma itt kezdődött. Először csak azzal, hogy végtelen sokáig tartó menstruációi voltak, aztán később, már az ún. svéd védett házakban, szünni nem akaró vérzései. Tehát nem megszűnt, hanem valami más baj történt a hormonműködésével.

Anyámban megerősödött annak tudata, hogy az embereknek szükségük van rá, és ő meg tudja nyugtatni őket. Így az emberek tartását is segítette megőrizni. Mivel nem félt, nemegyszer föl is lépett az érdekükben. Például egy fogoly kis-mama érdekében: odament a magyar őrhöz, és azt mondta neki: – Maga magyar rendőr, nem SS-katona, és nem is nyilas. El tudja nézni, hogy itt egy asszony az újszülöttjének nem tud tejet adni? – És a tej nemsokára meg is érkezett.

Egy másik rendőrnek pedig azt mondta, hogy itt vagyunk lányok, asszonyok, menstruálunk, egy szál fehérneműben hoztak el minket, vizesen húzzuk fel, ha kimostuk. S kérte, hogy szerezzen nekik papírvattát. A rendőr megdöbbsent, és beszerezte a vattát. Szóval mert kérni.

Amikor a németek megszállták Magyarországot, annyi feljelentés futott be hozzájuk, hogy azt mondták a magyarokra: *zigeunerek*. Amikor Kodolányi, a népies író, fölment panaszt tenni valamilyen ügy miatt a Gestapóhoz, azt mondták

neki: – Uram, Ön az első ember, aki nálunk panaszt tesz. – Tehát még ez se volt lehetetlen: a Gestapónál panaszt tenni. De az emberek ezt nem tették.

Hát így teltek ott a napok. Amikor már túl voltak azon, hogy a németek november elején a szemük láttára fölrobbantották a Margit hidat, híre kelt, hogy deportálják őket. Kiválasztották a fiatalabb nőket, és elvitték őket – a Tattersallig, a híres gyűjtőhelyre. Ott álltak az üres vagonok.

Svéd védett ház

November végén anyámékat kiengedték azzal, hogy svéd házba kell menniük (egy bizonyos Hegedűsné – aki nagyapám alkalmazottja és feltehetőleg szeretője volt – szerezte meg a családnak a svéd védettségi papírt, a svéd állampolgárságot, még mielőtt a nyilasok letartóztatták őket), azoknak a bizonyos svéd házaknak egyikébe, amelyeknek a védett lakói közül többen ölték meg a nyilasok, mint a gettóbeliek közül. A Duna-partra innen vitték az embereket agyonlőni, nem a gettóból. Azok menekültek meg, akiket a Duna-partról SS-álruhába öltözve átvezényeltek a gettóba.

Anyámék várták a fogaskerekűt, és nem hittek benne, hogy most kiszabadultak. Hiszen bármelyik percben igazoltathatták őket. Kimentek a Hegedűséhez Rákosfalvára. Kaptak náluk birkapörköltet. Onnan bevonultak a Katona József utcai svéd védett házban egy lakásba, ahol emberibb körülmények voltak, mert három vagy négy család jutott egy szobára. Volt valamennyi tarhonyájuk meg néhány konzervünk. A nagyanyám teljesen tehetetlen volt, nem is várta el tőle senki, hogy bármit csináljon. A nagynéném volt a család mindenese ezekben az időkben. December elején elkezdődtek az ágyúzások, a bombázások és a Duna-parti gyilkosságok. A bombázások miatt már a pincében voltak kénytelenek élni, és akkor elkezdtek szállingózni a hírek arról, hogy elviszik az embereket. Egyszer anyám fölment a lakásba, és kinézett az ablakon. Akkor vitték el a szemközti ház lakóit. Vitték az embereket kisgyerektől öregasszonyig, aztán odaállt egy teherautó, és az ablakból dobálták le az értékesebb bútordarabokat. Az egyik asszony egy balyut cipelt. Rászólt a nyilas, hogy hagyja ott. Az asszony egy reflexmozdulattal a balyut után nyúlt, mire a nyilas ott, helyben agyonlőtte. A kivégzések után átkutatták a házakat, hogy nem maradt-e ott valaki. Egyszer találtak egy WC-be bezárt gyereket; őt is levitték a Duna-partra.

És mégis voltak emberek, akik túlélték; anyámnak volt olyan osztálytársa, aki a lövések előtt egy másodperccel beugrott a Dunába, és kiúszott a partra.

Akkor anyám érezte, hogy itt pánik lesz. Lement a pincébe, és azt hazudta, hogy fönns az angol rádiót hallgatta. Kitalált egy rítust, amelyet a felszabadulásig mindennap végigcsinált. Kikopogta az angol rádió szünetjelét, amely Beethoven V. Szimfóniájának az első taktusa volt: Ta-ta-ta-tam, ta-ta-ta-tam, és a szünetjel után hamis híreket adott elő arról, hogy elfoglalták Kecskemétet, Nagykanizsát. A földrajzzal kissé hadilábon állt, de azért arra próbált vigyázni, hogyha egyszer már elfoglalta képzeletben Kecskemétet, akkor másnap ne mondja Debrecent. Néha eltűnt, hogy azt mondhassa, fönns volt hallgatni az angol rádiót, és akkor köré gyűltek az emberek, meghallgatták és megnyugodtak.

Volt közöttük egy negyven év körüli, cinikus orvos, akinek papírja volt arról, hogy mindennap kimehet, mert a nyilasok igénybe vették az orvosi szolgálatait. Amikor egyszer megkérdezték tőle, hogy mi újság van odakint, azt felelte:

– Mm. Jó híreim vannak. Választhatunk három halál között: vagy pestisben halunk meg, vagy a Dunába lőnek minket, vagy a legjobb esetben ránk zuhan a ház.

A tizenhét éves anyám odament hozzá, és azt mondta neki:

– Ön gazember. Azért mondja ezt, hogy kitörjön a pánik, és az emberek egymást tapossák el félelmükben?

A férfi nem szólt egy szót sem. Többé nem vetemedett ilyen otromba tréfára.

Felszabadulás

Volt ott egy ismeretlen férfi, aki általában nem tartózkodott a pincében. Anyám, aki egyébként egyetlen szót sem váltott vele, érezte, hogy ez egy nagyszerű fickó lehet. Szótlan volt, nyugodt, méltóságteljes. Nem sokat időzött odalenn, de anyámnak fantasztikusan jó érzés volt, hogy létezik. És amikor már ő is úgy látta, hogy előbb vagy utóbb agyon fogják őket lőni, komoly vigaszt jelentett neki, hogy ez az ember akkor majd ott lesz, és bele lehet nézni majd a szemébe. Egy ismeretlen, akinek a magatartása megragadta. Elképzelhető, hogy kommunista volt. Mert az biztos, hogy tudott oroszul. A felszabadulás napján beszélt a szovjet katonákkal, és az ő tökéletes, úri, higgadt nyugalomával közölte a pincelakókkal,

hogy a szovjet katonák kérik, hogy a rendelkezésünkre álló ultraszeptilt adják át nekik, továbbá arra kérnek mindenkit, hogy hagyják békében őket.

Az történt ugyanis, hogy amikor 1945. január 16-án fölszabadultak, azokban a percekben, amikor a szovjet katonák bejöttek a pincébe, egy még akkor is jóléttől duzzadó, városi bundát viselő, magas férfi odament az egyik szovjet katonához, megveregette a vállát, és magyarul leadott egy bombasztikus szöveget. Mire a szovjet katona pofon ütötte. Az orosz katonák el voltak gyötörve, ki voltak éhezve, sebesültek voltak. Szörnyű emléke ez anyámnak, szégyentelinek tartotta az egész jelenetet.

Szóval anyám egészen a felszabadulás pillanatáig „beszámolt” az angol rádió híreiről, de amikor az a valóságos hír jutott el hozzá, hogy a szovjet csapatok a Klauzál téren vannak, azt gondolta, ezt nem továbbítja, mert számára is olyan valóságértelmennek tűnt. Azt mondta a többieknek, hogy most már órák kérdése, mert az oroszok már Rákosfalván vannak.

Aztán felszabadultak. Nekik valóban felszabadulás volt, csak kicsit sokáig tartott.

Rémálmok

Van egy visszatérő rémálmom, legalább havonta megjelenik évtizedek óta. Háború van, vészidőszak, a város romokban, mindenütt törmelékek, félig összedőlt házak. Üldöznek, én meg menekülök, bukdácsolva a köveken a gyerekeimmel, akik még kicsik, mindig van köztük egy csecsemő. Búvóhelyet keresek, de onnan is hamarosan tovább kell futnunk. Az egyik gyerek eltűnik, én kétségbeesetten keresem. Aztán meglesz, és menekülünk tovább. Akkor még nem voltam anya, gyerekek nélkül, egyedül menekültem.

A 23 éves fiam – a harmadgenerációs holokauszt túlélő – meg ezt álmodta nemrég: bevezetik az egyetemen a numerus clausust, és hosszan sorolják azoknak a nevét, akik többé nem járhatnak oda.

Mindhárom gyerekemnek rendszeresen vannak más súlyos rémálmai – főleg az apjukról, olykor rólam is.

Keményység

Anyám megvetette a szenvedélybetegeket. Kivéve apámat. Ha tudta volna, hogy én is azzá válok majd... Egyszer az egyik orvosa súlyos depressziójában úgy döntött, hogy ideggyógyászati szerekhez fog folyamodni, és ezt az egész súlyos depresszióját egyetlen embernek, a fiának Magyarországról való távozásával, diszsidálásával indokolta. Amikor mindezt elmondta anyámnak, ő a következőket mondta neki: – Nem szégyelli magát? Ezt az egész állapotot áttolni egy másik személyre! És nem szégyelli magát, hogy azonnal kábító- vagy nyugtatószerekhez nyúl? Tudja, hogy azok súlyos drogok, hogy magának vége van, ha ezt elkezdi.

És ez az ember nem nyúlt morfiumhoz és egyebekhez, melyek egyébként ott álltak a dolgozószobája szekrényében. Anyám a keménységével segített rajta. Embernek tartotta a másikat, akárkiről legyen is szó, akinek, akármilyen piciny ereje van, ezzel a piciny erejével magának kell lépnie.

Fogarasi elvtárs

Ugorjunk öt évet. Anyám végtelen őstisztességére (és keménységére) leginkább jellemző a története Fogarasi Béla tanár úrral, a filozófia (marxista) professzorával. Még egyetemistaként dolgozott neki gépíronőként. Fogarasi régi kommunista volt, és anyám nemcsak rájött arra, hogy aljas ember, de meg is mondta neki.

Fogarasi nemcsak azért vette oda a tanszékére anyámat, mert okos növendékének tartotta, hanem azért, mert rivalizált Lukács Györggyel, és nagyon tetszett neki, hogy anyám Lukács-ellenes, és hogy ezért zárták ki a pártból. (Lukács akkor még nem volt margón, nem lehetett bírálni.) Fejére is olvasták, hogy egy kizárt párttagot tart a tanszékén.

Anyám tetőtől talpig aljas gazembernek tartotta Fogarasit. Karádi Éva írt egy kiváló tanulmányt, amelyben nem mondja ki, csak összerakja a tényekből, hogy ki volt ez a férfi. Úgy tűnik, hogy soha semmi meggyőződéssel nem bírt, de emberéleteket sem habozott fölláldozni azért, hogy neki baja ne legyen, és megőrizhesse professzori státusát. Anyám mégis odakerült a tanszékére, és megtapasztalta, hogy ez az illegális kommunista egy utolsó gazember. Hogy ez a kommunista szolgának szólítja a szolgát. Azt mondja: – Szolga, menjen ki! – Undorító, uralkodó ember volt. Odarendelte anyámat a lakására gépelni, a Benczúr utcába, és amikor dél-

ben megterítették az asztalt, azt mondta anyámnak: – Maga menjen le, vegyen magának parizert.

Aztán megijedt, mert anyám idegösszeroppanást kapott, annyit dolgozott, és kórházba került. Szólt az Akadémia akkori elnökének, Rusznyák István orvosprofesszornak, aki odament anyám betegágyához, lehúzta a szemhéját, és azt mondta: – Vérszegény – azzal továbbment.

Pokoli ember volt, csupa gyűlölet és gonoszság. Soha senki nem fogja elhinni, hogy anyámat valójában nem tették ki az egyetemről. Ő mondott fel a Fogarasinak, elsorolva neki morális kifogásait. A lakásán. És közölte vele, 1950 márciusában, a pártból már kizárva: nem marad az egyetemen, hanem elmegy vidékre tanárnak, mert idegenkedik attól a légkörtől, amelyet teremt a tanszéken, ahogy bánik az emberekkel meg a hallgatókkal, és nem ilyenek képzél egy kommunistát, aki semmibe veszi az embereket, uralkodik rajtuk, megalázza őket. Fogarasi a faragott karosszék támlájába kapaszkodott, és a gutaütés környékezte.

– Vegye tudomásul: negyven éve vagyok tagja a pártnak! Maga, úgy látszik, karrieristák társaságába került – mondta anyámnak.

– Esztergomba megyek egy technikumba tanárnak – felelte ő.

Fogarasi nem talált szavakat. Egy fiatal nő, akit épp most zártak ki abból a pártból, amelynek ő negyven éve a tagja, közli vele, hogy nincs megelégedve az emberi magatartásával!

Egyszer fölkereste Fogarasit egy fiatal magyar katona, aki a hadifogolytáborban hallgatta az előadását a kommunizmusról. Hazatérve belépett a pártba, és gondolta, meglátogatja a tanítómesterét. És a professzor, miután a fiatalember távozott, kiüvöltött a cselédlánynak: – Megmondtam, hogy senkit ne engedjen be hozzám!

Anyámnak azt is mondta: – Nekem egy telefonomba kerül, és magát visszaveszik a pártba. – Gondolta magában: szép kis párt, hogyha a Fogarasinak csak egy telefonjába kerül. De hát ezt Fogarasi és nem a párt hibájának róta fel, és természetesen azt felelte, hogy köszöni szépen, nem tart igényt erre.

Két dolgot nehéz elhinni anyám életrajzából: nem lehet elhinni, hogy öt perccel a Lukács elleni országos ideológiai hadjárat *előtt* azért zárták ki a pártból, mert Lukácsról „csúnyákat” mondott. Egy taggyűlésen Rezső Margit fölállt, és kijelentette, hogy a saját fülével hallotta, hogy anyám véleménye szerint Lukács György széttrancsírozza és megöli az irodalmat. És akkor a felháborodás moraja hangzott fel a teremben. Na de már a következő héten Lukács Györgyöt szedték

ízekre. Hát ki hiszi el, hogy anyámat ezért zárták ki? Ez Szigeti József filozófusnak volt köszönhető, aki a fő kikészítő volt.

Nem emlékszik senki a történetre. Zsolnai Erika, anyám évfolyamtársnője és félig-meddig barátnője, úgy emlékszik, hogy azért zárták ki, mert megvédte Lukácsot.

Aztán Fogarasit a Rajk-per egyik áldozatának budai lakásába költöztették, mellesleg oda, ahol aztán Kardos György volt ávós tiszt – később, 1961-től haláláig a Magvető Könyvkiadó igazgatója – lakott a fiával, Kardos István filozófussal.

Az lett Fogarasi budai otthona, mert nem felelt meg neki a Benczúr utcai óriási lakás.

– Pokoli – tette hozzá anyám a rá nem jellemző undorral.

Könyörgöm, csak karriert ne!

Anyám hosszú-hosszú évekig mindent elkövetett, hogy *ne* csináljon karriert. Első lépésként tehát nem maradt benn az egyetemen, és tíz évig középiskolában (de még csak nem is gimnáziumban) dolgozott. Légmentes ismeretektől számtanig, irodai ismeretektől kereskedelmi és jogi ismeretekig mindent oktatott, de a szakjait nem taníthatta, magyart *sem*, nemhogy filozófiát. Azokat a tárgyakat adták neki, amelyeket éppen nem vállalt senki.

A politikai gazdaságtant már szerette tanítani.

Az esztergomi kollégiumból a tanyasi gyerekek haza akartak szökni, mert mindenki attól félt, hogy a Szovjetunióba deportálják. Anyám demonstrálta, majd megszervezte, hogy következmények nélkül lehet templomba menni.

Esztergomban, ebben a katolikus városban furcsa dolgok történtek. Volt egy, a maga nemében csodálatosan szektás, vad, örült párttitkár, aki egy Anna-völgyi bányából került oda azzal a meggyőződéssel, hogy mindenki ellenség, ami majdnem igaz is volt. Kiszúrta anyámat – valahol hallotta hozzászólni –, és közölte vele, nem érdekli, hogy párttag-nem párttag, itt a párt olyan, mintha katolikus legényegylet lenne, és elkezdte anyámat „hasznosítani”. Ami azt jelenti, hogy huszonhárom évesen amolyan városi rétor lett belőle. Tömeggyűléseken szónokolt, nagy sikerrel. Furcsa tünemény lehetett a fekete blúzában; egyesek kiugrott apácának nézték. A párttitkár a városi béketanácsba is beprotezsálta. Az anyám előadásaira beteretl asszonyok elővették a kötőtűiket, hogy valami hasznos dologgal

töltsék el az időt, de egy-két perc után letették, és ámulva hallgatták a szuggesztív előadót. Egyik előadása során állítólag egy férfinban még a vágyat is felébresztette – a szellemisége és nem a nőiessége által.

51-ben el akarták küldeni egy igazgatói tanfolyamra: az onnan kikerülőkből automatikusan iskolaigazgatók lettek. Tulajdonképpen botrányos volt, hogy visszautasította. Nem is tudta érthetően megmagyarázni. Később, amikor már Pesten volt technikumi tanár, el akarták vinni szakfelügyelőnek, de megint nem fogadta el, noha szegények voltak, mint a templom egerei, és jól jött volna a plusz-fizetés. De lehet sorolni tovább: be akarták vinni a Belkereskedelmi Minisztérium Oktatási Osztályára. Hogy miért? Feltehetőleg azért, mert kiváló előadó volt, és az előadói készség ugródeszkát jelent.

Szintén 1951-ben első díjat nyert egy jelíges verspályázaton. Akkor ismét új karrierlehetősége nyílt, ezúttal az irodalmi pályán, amelyet megint visszautasított. Önálló kötet kiadására kérték fel, de azt mondta, hogy a versei még nem értek meg erre. Mindenféle ilyen típusú noszogatásnak ellenállt. Az Írószövetség is el akarta intézni, hogy visszavegyék a pártba, abba se ment bele.

Az Írószövetségben 51 végétől élt közéletet. Egymást ideológiailag támogatandó, párba állították a fiatal és az idősebb írókat. Anyám „párja” a híresen népies Veres Péter lett. Általános szokás volt a kölcsönös tegeződés az elvtárs-írók között, de anyám és Veres Péter továbbra is magázódtak.

Aztán anyámnak kinyílt a szeme, hogy mi is folyik ott. Nem teljes tudatossággal, de föl is lépett ellene. Egészen odáig – nem a bátorsága, hanem inkább megint a naivitása miatt –, hogy a Sztálin-díjas Aczél Tamás ellen fölszólt az írószövetségi plénumon, és elmondta, hogy hazug és rossz költő.

Aczél Tamás 1950 és 1953 között a *Csillag* főszerkesztője volt. 1952-ben kapott Sztálin-díjat. Folyóiratában 1952 júliusában jelentek meg anyámtól versek, a felszólalás vagy ezután lehetett, vagy Aczél Tamás „nem állt bosszút”. 1956 novemberében elhagyta Magyarországot, majd az emigrációban Méray Tiborral együtt *Tisztító vihar* címmel kiváló könyvet írt a korszakról.

Idős írók mentek oda anyámhoz a beszéde után gratulálni, és azt mondták, hogy nem tudja, mit csinált. Viszont népszerűsége tett szert az Írószövetségben. Különösebb veszténivalója nem volt. A pártból kizárták, középiskolai tanárként dolgozott. 53-ig vett részt az Írószövetség életében. Az 53-ban ott megindult politikai mozgás undorral töltötte el. Amikor a nyilas Erdélyi nevű költőt rehabilitálták,

és tiszteletére fogadást adott az Írószövetség, akkor szakított a szervezettel. Többé nem lépte át a küszöbét.

Erdélyi József a népies irányzat pregnáns képviselője volt. Ő írta a *Solymosi Eszter vére* című botrányosan antiszemita verset, melyet – apám elmondása szerint, aki saját szemével látta – az Opera előtt árult a 30-as években – ki tudja, hány pengőért darabját. Belépett a Nemzeti Front nevű szélsőjobboldali pártba, majd 44-ben Nyugatra menekült, aztán Romániában bujkált. 47-ben önként jelentkezett – három év börtönre ítélték. 1954-ben a *Csillag* már közölte verseit, és kiadták *Visszatérés* című kötetét. Egyébként sokan mondják, hogy nem rossz költő. Én még nem szántam rá magam, hogy olvassak tőle.

Anyám még egyetemista volt, negyedéves, és hívták, hogy tanítson politikai gazdaságtant egy középiskolában. Egy okos, de szörnyen cinikus tanár vezette be, hogy hospitáljon előbb egy órát. A kolléga felkészítette a hallgatókat, a szakérttségizőket, hogy jön majd ide egy kis nő, 22 éves kislány, tanítsák meg őt, hogy hol lakik az isten. A hospitáló órán „túlnépesedés” helyett azt mondták, hogy „túl sokat keféltek a férfiak”, obszcén szavaktól kezdve mindent bekiabáltak. Anyámnak kihívást jelentett, hogy el akarják riasztani. A következő órát már ő tartotta. A jelentést leintette, mert tudta, hogyha öt percig csöndben marad, akkor kitér a balhé. Mondta, hogy most nincs jelentés, feleltetés, most ő fog tanítani. Az átlagprofit-ráta következik. Néma csönd lett. Egyébként imádott polgazdot tanítani. A diákok túlkoros középiskolások voltak. Anyám megjelenése alacsony termeténél és szerény öltözködésénél fogva semmi tekintélyt nem keltett. Keletkezett tehát egy jófajta feszültség abban a situációban, amikor bement egy ismeretlen osztályba. És bement a túlkoros esztergomi fiúosztályba. Amolyan kikészítésre készülő vigyorral várták a fiúk, és ez őt földobta. Tudta, ezek most gúnyolódás nélkül végig fogják hallgatni. Szenvedélyesen szerette ezt csinálni. Soha nem volt fárasztó számára. Mindig készült az óráira, de nem hagyományos óravázlattal. Előző este elolvasott valamilyen, számára addig ismeretlen szöveget. Valamit, ami megmozgatja a gondolatait, de amit végül nem is fog fölhasználni. Valamilyen nagyon intenzív szellemi táplálékot vett magához óra előtt.

Mindig készített egy hozzávetőleges vázlatot, amelyet végül nem használt fel. Sosem tartott ugyanabból a témából két azonos órát. Azt mondta, mit szólna ahhoz egy évisméltéses diák, ha kétszer ugyanazt kellene hallgatnia az óráján! Még a bukott diákok is számítottak neki.

Kiváló tanár, nagyszerű előadó volt, de a legkevésbé sem szigorú. Ő csak tudást

akart átadni. Az már a tanuló dolga, hogy mit kezd vele. Amikor technikumban tanított, a diákjai szinte kivétel nélkül ötösrre érettségiztek politikai gazdaságtanból. Az idegen érettségi elnök ámult-bámult, ilyenekkel még nem találkozott. Anyám egyszerűen megtanította ezt a nem könnyű tárgyat nekik. De alig feleltetett, alig követelt. Előadni szeretett.

Már régóta az egyetemen tanított, amikor vizsgázott nála egy fiú filozófiából. Kihúzta a tételt, majd szinte rögtön vissza is adta, mondván, hogy nem tudja. Anyám elkérte a hallgató indexét. Egyértelmű volt, hogy most beírja az elégtelent. Ezzel szemben jelest véselt be, és a következő szavakkal adta vissza a leckekönyvet:

– Harminc éve vagyok a pályán, de ezt még senki nem mondta nekem. Mindenki elkezdett volna hablatyolni, próbálkozni. Maga igazi filozófushoz méltó választ adott.

A születésem után anyámnak az az ötlete támadt, hogy a család költözzön vidékre, ahol ő falusi tanító lenne. Szerencsére ezt aztán elvetették. Ez lett volna az igazi menekülés. 1958-ban volt egy súlyos szívizomgyulladás. És egy orvos azt mondta, hogy nem taníthat tovább, vagy legalábbis egyelőre nem. Szereztek neki a Vöröskereszt *Családi lapjánál* egy olvasószerkesztői állást. Négy napot töltött ott, és bár nagyon beteg volt, négy nap után bement a főnökhöz, és azt mondta neki, hogyha még nem írta meg a kinevezését, ne is tegye meg, mert másnap reggel visszamegy tanítani. A munkakönyvében az áll: negyvenhárom éven át tanított, négy nap kivételével.

1960-ban nyílt rá lehetősége, hogy egy főiskolára kerüljön. A Vas utcában tanított, amikor a Tanítóképző Intézet pályázatot hirdetett filozófiaoktatói állásra. És volt ott a technikumban egy csodálatosan bölcs, öreg matematikatanár, Csongor Rezső, egykori marxista. Odament anyámhoz, mert látta, hogy bizonytalan, hogy elmenjen-e a Tanítóképzőbe, és azt mondta neki: – Tudom, hogy maga habozik, és én ezt megértem, de el kell mennie, elvégre filozófiát végzett, és ott végre a szakját taníthatja. Nem tudom pontosan, miért nehéz magának a döntés, de egy dolgot meg kell mondanom: ha oda elmegy, nem kerülheti el a karriert. – Igaza lett.

Ott már csak filozófiát tanított, visszatért eredeti érdeklődési köréhez, és viszsztanulta magát a bölcséletbe. Még egyszer elolvasott mindent. Kicsit más szemmel. És rengeteget írt azokban az években. Megnehezítette a helyzetét, hogy 66-ban volt egy súlyos szívrohama. Tartós szervi dolog, infarktusszerű, de semmit se csökkentett a munkatempóján.

A főiskola nyolc éve alatt megint több karrierlehetőség adódott: például tan-zékvezetőnek hívták a Képzőművészeti Főiskolára. Visszautasította. A karriertől való ódzkodása bizonyára apám kudarcos sorsából eredt, akivel teljes mértékben azonosulni akart. Majd 68-ban született egy határozat, hogy megszüntetik a főiskolát. Akkor átkerült a Gyógypedagógiai Főiskolára. Kényszerből két évet töltött ott – ez volt a legrövidebb idő, amit egy munkahelyen töltött. A főiskola ráadásul két percre volt a szülei lakásától. Irtózott attól a környéktől, holott sokkal közelebb volt az otthonunkhoz, mint a Tanítóképző.

Istenigazából akkor kezdett el írni. Már mint olyat írni, amit aztán publikált is. Ott írta az első könyvét. Akkor történt, hogy egy nagyszabású véletlen folytán az egyetemre került. Ellenőrzést tartottak a főiskolán, ezért beült az órájára egy ellenőr. (Egyébként egész életében jó, ha háromszor ellenőrizték, hogy mit csinál.) Bement tehát az órájára egy minisztériumi ember a marxista főosztályról, majd az óra után megkérdezte, hogy miért itt tanít, miért nem az ELTE-n. Így aztán kissé kelleetlenül – már csak azért is, mert *nagyon* eljött onnan 50-ben –, de átment az egyetemre; húsz évvel azután, hogy elvégezte. Attól kezdve rengeteget dolgozott, könyvet írt, publikált.

De még hat évig nem taníthatott a filozófia szakon. Ez az „alulkvalifikáltság” nagyon sokáig elkísérte. Azért az első éve nagy élmény volt. Hiába, más nívón lehetett ott tanítani, bár mindig azt vallotta, hogy istenigazából nincs az a tudás, amit ne lehetne akár tizenöt évesek körében kamatoztatni.

Soha nem érezte magát integrálnak az elit értelmiségi körökben. Mészáros Vilmához hasonlította magát, aki szintén „kilógott a sorból”. Mészáros Vilma irodalomtörténész volt, a világirodalmi tanszéken tanított, és neki is legendás műelemző szemináriumai voltak, amelyekre én is jártam. Elsősorban francia irodalommal foglalkozott. Nevezetes volt „kirívóan” póztalan viselkedéséről, mely furcsa módon együtt járt rettenetes ízlésével: minimum rózsaszín pulcsit vett föl sárga szoknyával! De én, az „ízlésterror” áldozata ezt igazán nem vethetem a szemére. Nagyra becsültem.

Anyám úgy érezte, ha kinyitja a száját a kari tanácsülésen, mindenki értetlenkedik: mit keres itt ez a nő?

A budapesti pártbizottságon, amelynek egy időben tagja volt, szintén ez az érzés kerítette hatalmába. A pártfunkcionáriusok idegennek tartották, úgy gondolták, hogy ez egy intellektuel, a kari tanácsban meg azt hitték, hogy ez egy ká-

der, és nem értelmiségi. Amikor odakerült az egyetemre, rengeteg elutasító gesztusban volt része.

Az egyetemen is folytatódtak a karrierlehetőségek. A nagy hatalmú kultúrpolitikus újabb és újabb ötletekkel állt elő, minek is kéne kinevezni anyámat. Szó volt például arról, hogy anyám legyen a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatója vagy a Képzőművészeti Főiskola rektora. Anyám mindenre rázta a fejét, ő tanítani szeretett.

Háború utáni válság

A háborús élmények elfordították anyámat a filozófiától, elsöpörték nála az azonosító kutakodást, hogy miben különbözik az ész, az értelem és az öntudat, hogy a halál felé való lét teszi az emberi léte autentikussá – mindaz, ami Heideggerrel foglalkoztatta.

1945 őszén iratkozott be az egyetemre. Matematikaórákra járt, meg biológiára, anatómiára, szóval mindenfélét hallgatott, legkevésbé filozófiát. Kornis Gyula – filozófus, a Horthy-korszak kultúrpolitikusa és ideológusa, egyetemi tanár, az MTA tagja – azért észrevette a kollokviumon, hogy elég sok mindent tud filozófiából.

Valami undor fogta el ezen dolgok iránt, s ebben szerepe lehetett annak, hogy amikor Nicolai Hartmann eljött Pestre, csalódott benne: a tudós egy katedrán ülve motyogott valamit. Lukács György se nagyon tetszett neki.

Hát nem. Ezzel nem érdemes foglalkozni – gondolta.

Akkoriban kezdett el szürrealista verseket írni. Apámnak nagyon tetszettek anyám költeményei, viszont ki akarta gyógyítani a szürrealizmusból. Nem használt soha ilyen buta szavakat, hogy realizmus, csak azt szerette volna, hogy ha anyám észreveszi a földi dolgokat is. De nagyon tehetségesnek tartotta. Viszont, mivel bölcs ember volt, ő fogalmazta meg a legpontosabban, hogy anyám miért nem lehet költő: – Verám, nagyon tehetséges vagy, de sajnos túl okos. És nem biztos, hogy a tehetséged le tudja győzni az okosságodat. – Valóban, ahhoz talán nem volt elég átütő költői tehetség.

45 tavaszán még nem kezdődött el az iskola. Nem volt mit enniük. Mert a nagyapámnak nem maradt pénze. Anyámat beprotezsálta valaki a szociáldemokrata párt székházába, a Conti utcába, hogy menjen oda gépelni. Még 44-ben megfagytak az ujjai, de elment gépelni, amihez profi szinten értett, és nem fizetést kapott, ha-

nem vajat, lisztet – ő látta akkor el élelmiszerral a családot. Az akkori főtitkárnak, Kéthly Annának vagy Szakasitsnak az előszobájában ült. (Szakasits Árpád volt a főtitkár ekkor, Kéthly Anna a párt jobbszárnyának az egyik vezetője.) De nem állt velük kapcsolatban, ő csak egy gépíró volt.

Az egyik vendég egyszer a következőképpen mutatkozott be neki: – A Gyárosok Országos Szövetségének vagyok az elnöke. – Azt hitte, hogy anyám valami szocdem káder, hogy ott dolgozik az előszobában. Kezet is akart volna csókolni. Anyám akkoriban még nem tudott semmit a baloldaliságról, de azt tudta, hogy ez munkáspárt kéne hogy legyen. Miért jön ide a Gyárosok Országos Szövetsége? Ez még nem zavarta volna, az viszont igen, hogy ilyen alázatosan köszöntötték, mert azt hitték, hogy bennfentes. És ezt joggal hitték.

De anyám csak egy hónapig volt ott – csupán addig, amíg kellett a vaj.

Undorodott az egésztől. Megtapasztalta a hierarchiát, hogy szárba szökkennek, virágba borulnak a kisszerű ambíciók. Sőt a hatalomvágy. Egyszer találkozott ott valakivel, aki azt kérdezte, hogy mit csinál, miért jár erre. Anyám mondja neki, hogy itt dolgozik a szociáldemokrata pártban. Az nagyszerű, az kitűnő ugrodészka, felelte az illető.

Amikor már volt mit enni, anyám azonnal eljött onnan. És akkor a nagyanyámnak is voltak emberi gesztusai, mert néha felsóhajtott: bárcsak tudnék nektek egyszer annyi kolbászt adni, amennyit kívántok. Néha megfogta anyám karját, és azt mondta neki: még mindig csont és bőr vagy. Szeretett volna adni valamit.

Még mindig nem kezdődött el az iskola, anyám tengett-lengett, néha be-bement egy-egy templomba, de nem imádkozni, hanem mert ott nem voltak emberek. Ez volt az egyetlen időszaka az életének, amikor így, magányosan diplomokba járt. Elhagyott lény volt, egy mindenektől elhagyott ember: a filozófiától, azoktól a tennivalóktól, amelyek őt oly aktívvá tették a náci megszállás idején, és persze pár, partner nélkül. Nem tudta, mihez kezdjen. Ezt hívják Spät-reakciónak.

És akkor meghallotta, hogy megalakul a MADISZ: a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, az MKP ifjúsági tömegszervezete a VI. kerületben, az Eötvös utcában. Elment oda.

Sok fiatal, zömmel zsidó fiatal volt ott, és akkor anyám kitalálta, hogy indítani kellene egy József Attila Szabadegyetemet. Ez bizony az ő ötlete volt. (Hivatalosan csak 1954-ben alakult meg.)

Plakátokat csináltatott, programot szervezett. Nyolc-tíz nap alatt lebonyolított mindent. Egy nap bement az Eötvös utcai helyiségbe, amikor is a következő jelenet

tárult a szeme elé: a kortársai fönn ültek az íróasztalok tetején, lógázták a lábukat, vagy széken ültek, és szemben velük állt egy idős munkásasszony. Bírósgot játszottak, de halálosan komolyan vették. Az történt, hogy ezt az asszonyt berendelték ide kitakarítani a helyiséget – akkoriban be-behívtak embereket romeltakarítani vagy közmunkára –, ő meg megmondta a véleményét, lezsidózta ezeket a fiúkat, lányokat, és megkérdezte, hogy miért nem ők takarítanak. Anyám akkor nem volt jelen, csak amikor kvázi bíróság elé állították. Sóbálvánnyá dermedt az undortól és a kétségbeeséstől. Szokott szenvedélyes, csöndes, kérlelhetetlen hangján kijelentette, hogy ennek az asszonnak igaza van, akkor is igaza van, ha úgymond antiszemita megjegyzéseket tett. – Azonnal engedjétek haza. Az én asztalomon megtaláljátok a József Attila Szabadegyetemmel kapcsolatos papírokat, és én soha többé nem teszem be ide a lábamat – jelentette ki.

Nem is tette be a lábát, de sajnos nem vonta le azt a következtetést, hogy most örök életre szakít a politikával.

Nőgyűlölet

Anyám csak a férfiakat preferálta, elfogultnak bizonyult a férfi nemmel szemben. Ez nyilvánvalóan pozitív apakomplexusának volt köszönhető – ami sok reális alappal nem bírt, mert a nagyapám csaknem ugyanúgy elhanyagolta őt, ahogy a nagyanyám –, és a hideg szívű anyjától való eltávolodásnak, ahogy az se lehetett véletlen, hogy már gyerekként inkább fiú szeretett volna lenni. És az se, hogy nálánál annyival idősebb partnert – némiképp apapótléket – talált magának. Igaz, apám aztán nem töltötte be a pótapai funkciókat, sokkal inkább támogatásra szoruló kisfia lett fiatal feleségének – a huszonhét év korkülönbség dacára.

Anyám eltűrt ugyan egy-két barátnőféléit, egyetemi társat és kolléganőt, valamint kollégafeleséget maga körül, de velük is ambivalens volt a viszonya, nem viselte el őket könnyen és túl gyakran.

Férfiakkal vette körül magát mindig, amit elősegített, hogy a szakmájában több férfi dolgozott, mint a nő. Ezenkívül fiú tanítványokkal. Sűrű, tömött sorokban jöttek hozzá látogatóba a fiúk és a férfiak, annak idején főleg szakállas-szemüveges ifjú értelmiségiek. A barátnőiket, feleségeiket nem kedvelte, meggyőződése volt, hogy e nagyra hivatott fiúkat, akik a szellemi élet vagy a művészet csúcsát ostromolják, csak a földre, a hétköznapi élet szintjére húzzák le a nők. Gyerekeket szülnék, el-

várják e nagyszerű, gondolkozó fiatalemberektől, hogy lesüllyedjenek a családapai és -fenntartói szerepbe, ami persze akadálya a magas szintű szellemi életnek. Bizony, volt, hogy egy-egy lányt el is idegenített magától, szinte „megfúrta” őket a párjuknál. Szerencsére többnyire sikertelenül. Ő maga is férfi módra élt, mindent alárendelve a munkájának. Bár apámra rengeteg időt és energiát szánt.

Azért volt egy-két kivétel a lányok között is, akiket fölfedezett. Ez nem a szakmai kiválóság alapján történt, hanem olyan emberi kvalitások alapján, amelyek megragadták őt. Három-négy ilyen lány tanítványra is emlékszem, akikkel közeli barátságba került, és korántsem azért, mert olyan jól szerepeltek a vizsgáin. Bende Kati, Simorda Gabi, Ferencz Zsuzsa, Penziás Ágnes.

Egyikükkel például úgy került közeli kapcsolatba, hogy előzőleg megbuktatta. Ez a lány mélységesen csodálta anyámat, és volt egy olyan elképzelése, hogy a tanárnő bizonyára olyan lakásban lakik, ahol vörös szőnyeg vezet fel a lépcsőn az emeletre. Gondolom, meglepődött lakásunk látványától.

S hogy én – egyetlen gyermeke – lánynak születtem... Ez végül is nem okozott gondot. Egy kedves, butuska (butuskát játszó), szeretni való, szelíd, csendes kislány... ez belefért az elképzeléseibe, és konkurenciát sem jelentett soha számára. Így aztán igazán megbékélt velem.

Erika néni

Az egyik barátnőféleség Erika néni volt, legalábbis nekem Erika néni, hiszen gyerekként ismertem meg. Hogy egyáltalán valamiféle barátság alakult ki köztük, gyanítom, anyám részvéte miatt lehetett, amelyet Erika tragikus múltja iránt érzett.

Kökemény nő volt, igazi igazgató-típus. Szenvedélyes pedagógus, Makarenko módszereit akarta átültetni saját iskolájába. Könyvet is írt erről *Közösség születik* címmel. Bár évtizedekig kapcsolatban maradtak, mégsem lettek igazán barátnők – azt hiszem, anyámat egyszerűen idegesítette a lénye. De a története emlékezésre érdemes:

Egy vidéki, ha jól emlékszem, pápai ortodox zsidó családba született. Ő volt a legidősebb gyerek, és hét kisebb testvére született, így a gyerekekről való gondoskodást korán kezdte. Az édesanyja még parókat hordott kopaszra nyírt fején. Az utolsó gyerek szülésébe, 1938-ban belehalt. Erika akkor lehetett tizenkét éves. Kiment az udvarra, fölnezett az égre, és csak ennyit mondott: – Nincs isten.

Attól kezdve ateista volt. Nemsokára megismerkedett néhány baloldali fiatalal, és illegális kommunista lett. Elhagyta a családját, pedig neki kellett volna gondoskodnia a kisebb testvéreiről. Emiatt mindig büntudat mardosta. Őt már 1942-ben letartóztatták, és a szerelmével együtt koncentrációs táborba hurcolták. Nem mint zsidót, hanem mint kommunistát. A szerelme ott halt meg. A hét kisebb testvére közül ötöt hurcoltak el 44-ben, csak kettő menekült meg csodával határos módon, ők kivándoroltak Izraelbe. A szülésbe korábban meghalt anyának legalább nem kellett végignéznie a gyerekei pusztulását.

Erika aztán hazakerült, fanatikus, szektás kommunista lett az ötvenes években. Megismerkedett a későbbi férjével, egy finom lelkű, zenerajongó katonatiszttal, aki nem volt zsidó. Ő lett Erika második és egyben utolsó szerelme. Egy lányuk született, a második lány orvosi műhiba következtében a szüléskor meghalt.

Aztán vagy tizenöt évvel később a férje elhagyta egy nőért. Sosem felejttem el azt az asszonyt, mert amikor találkoztam vele, megdöbentem: kiköpött Erika néni, kísértetiesen hasonlított rá, és még csak nem is volt fiatalabb nála. Nem ritka jelenség: egy ember érzi a változtatás szükségét, majd „beválaszt” egy hasonlót. Erika néni összeomlott, súlyos depresszióba zuhant. Aztán a férje beteg lett, és visszatért hozzá. Erika néni végigcsinálta vele az agydaganattal járó kezeléseket és műtéteket, de a férje az ötvenes évei elején meghalt. Attól kezdve Erika néni egyedül járt a koncertekre. Ő is nagy zenerajongó volt, Kurtág György írt is hozzá egy művet. Hiába volt évtizedekig iskolaigazgató, nyugdíjba vonulása után nagyon kevés pénze volt, így főleg a nyilvános és ingyenes próbákra járt. A hetvenes évei végén halt meg otthonában, a lánya mellett. Erikának fájt, hogy nincs unokája, hogy nem lesz folytatása. Azt hiszem, fájdalmasabb unoka nélkül meghalni, mint gyermek nélkül. Íme, egy sors.

Ágnes

Anyám másik barátnőféléje is tragikus múltat mondhat magáénak, s ez esetben is ez befolyásolhatta a kapcsolatuk tartósságát. Az együttézés erősebben motiválta, mint a személyes vonalom. Meg Ágnes nagyon szerette anyámat. Együtt tanítottak a főiskolán.

Ágnes szüleit megölték, őt pedig, az akkor tizenkét éves kislányt, 1944-ben saját kezűleg a későbbi kultúrpolitikus mentette meg a Dunába lövéstől. (Később

a férfi mindig titkolta, hogy nagy zsidómentőként működött, amihez pedig nagy merészség, hidegvér és kiváló fellépés kellett.) Ágnes nagybátyját, a cionista mozgalom vezéralakját is megölték.

Ezután a kislány nevelőszülőkhöz került, akik föl is nevelték, még egy kis lakást is vettek neki.

Ágnes magas, ápolt, vonzó nő volt, így aztán jöttek a szerelmek. Először egy korabeli neves költő, majd egy pártfunkcionárius. Ez utóbbi lett élete legnagyobb szerelme. Eltitkolta előtte, hogy van egy saját kis lakása, mert hogyan is egyeztethető össze a magántulajdon birtoklása a kommunista meggyőződésű káder eszmevilágával?! Nagy hibát követett el, mert a később igen anyagiassá mutakozó férfi szemében igenis számított volna egy önálló lakás. Elhagyta Ágnest, és elvett egy jómódú, csúnya nőt. Ági sose tudta elfelejteni őt, mélységes mélyen gyászolta ezt a kapcsolatot hosszú éveken, sőt évtizedeken át. Ezen az egy ponton érzek mély empátiát vele.

Aztán megismerkedett a későbbi férjével, egy mérnökemberrel, akinek egy orosz nőtől már volt két lánya. Ágnes hozzáment, a kislányokat pedig kivették az állami gondozásból, az elzüllött, alkoholistá anyjuk ugyanis nem tudta gondjukat viselni. És ezzel Judit megismételte saját korábbi sorsát: ő maga soha nem szült, mostohaanyja lett ennek a két gyereknek.

Nevelte őket becsülettel, de mindig volt valami nem természetes a viselkedésében, bizonyára sose mert egy jogos pofont lekeverni, amit egy édesanya adott helyzetben megtesz. Amikor a lányok kamaszok lettek, amúgy is sérülten a korai évek hiányai miatt, komoly konfliktusok bontakoztak ki köztük. A kisebbik lány – aki 18 évesen a férjem első szeretője lett – bizonyult sokkal problematikusabbnak, s mégis a nővér volt az, aki élete virágjában, már egy kislány anyjaként öngyilkosságot követett el, s meg is halt.

Ágnes életében is túl sok a halott, az idő előtt, nem természetes körülmények között meghalt családtag. Egyedül a férje a biztos pont az életében, és a munkája, melyet bőven hetven fölött is aktívan végez.

Egy valamit soha nem felejték el neki. Amikor anyám már nagyon beteg volt, házilag készített tyúkhúslevest vitt neki a kórházba. Igen, nagyon szerette anyámat, és betegsége láttán előbújt belőle a gondoskodó ápolónő.

Velem pedig anyám halála után is törődött, sokat segített. Hűséges ember.

Eszter

Egy valódi barátnője volt anyámnak – még lánykorában: Eszter.

Anyámmal ellentétben ő már bakfisként igazi nő volt, aki viharos szerelmi életet élt – számtalan férfival. De anyámat jobban szerette az összes férfinál, akivel viszonya volt.

Tizenöt éves korában zongorakonzerteket adott. Minden hónapban főtt a feje, hogy megjön-e a havi vérzése, és anyám, mint jó barátnő, minden hónapban együtt izgult velem, de sejtelve sem volt róla, hogy minek is kellene megjönnie. És arról se, hogy miért kell ezen izgulni. Eszter, a gazdag cipőgyáros lánya, egyszer elvitte anyámat cukrászdába süteményezni. Máskor valami ruhadarabot vett neki, ő hívott hozzá orvost, sőt egy alkalommal még egy panzióba is elvitte pár napra üdülni, egyszóval minden szempontból törődött velem. Rajongott anyáért, már szinte szerelemmel.

Ő lett az egyik tanú a szüleim esküvőjén, a másik Lajos, apám legjobb barátja. Lajos és Eszter is egy párt alkottak egy időben, a hatalmas korkülönbség dacára. Ráadásul úgy ismerkedtek meg, hogy Eszter még kamaszlány volt: Lajoshoz járt analízisbe. Ebből szerelmi kapcsolat? Mint tudjuk, ez szakmailag szigorúan tilos. De megtörtént. A szigorúan tiltott dolgok is megtörténnek. Furcsa négyest alkottak. Aztán maradt a szüleim furcsa párosa.

Az osztály

Nem csak anyám meg Eszter volt különleges a zsidó gimnázium lányosztályában.

Az iskolában a vallásosságnak egy sajátos fajtája létezett, olyan vallásosság, amely cionizmussal párosult. Anyám azonban már nagyon hamar azon az irodalmon és azon a filozófián nevelkedett, amely neki azt tanította, hogy az ember „világlakó”. Ez a kifejezés Goethétől ered. Kant szerint minden emberben ott lakozik az emberiség, ehhez képest minden vallás – hát még a cionizmus – partikuláris, részleges. Egy világlakó nem lehet cionista. Ezt anyám akkor még nem gondolta végig. Nem, ő a fellegekben élt, a goethei, kanti fellegekben, nagyon hamar elköltözött ezekbe a fellegekbe, és nem is vitatkozott soha senkivel, aki cionista volt, mert ez számára oly kisszerű volt, oly mulandó és partikuláris.

A cionizmus elsősorban azt a követelményt tartalmazza, hogy a zsidóknak legyen saját hazájuk. Ez ahhoz képest részkérdés, hogy az embernek van-e helye a világban, vallotta anyám.

Csodálatos osztályba járt. Arisztokrata lányokkal, szellemi arisztokratákkal. Nem mindenki volt az, de a többség igen. Volt, aki egészen kiváló volt matematikában, volt, aki nyelvekben csillogott, volt, akiről nem lehetett megmondani, miben csillog, anyám nevezte el birodalom nélküli tehetségnek, akinek nincs birodalma. Várkonyi Juditnak hívták. Sajnos ő is meghalt. Csodálatos lány volt. Volt, aki zenében, mint Eszter, és hát ott volt anyám, aki bizonyos fokig különösnek számított a filozófiával, de neki mégsem ez adott az osztályban külön helyet. Állította, hogy nem ő volt a legokosabb az osztályban. Talán ő lehetett a legolvasottabb, de nem ő volt a legokosabb. Legfeljebb a legszolidárisabb, a leginkább együtt érző, szóval őt választották az osztálytársai reprezentatív embernek, de ezekért az emberi tulajdonságaiért. Ezért kivétel nélkül mindannyian elnézték neki, hogy szellemileg van egy furcsa különállása, ami Turóczi-Trostler József kérdései kapcsán derült ki.

A harmincas létszámú osztályban legalább tizenöt olyan ember akadt, aki valamilyen területen különös teljesítményre törekedett. Egészen különös, elmondhatatlan egy ilyen osztálynak a légköre. Tizennégyen haltak meg közülük.

Anyámnak úgy tűnt, hogy a felszabadulás napjától az iskola újbóli megindulásáig évek teltek el. Pedig két és fél hónapnál semmiképp se lehetett több, mert már márciustól újra iskolába jártak, és májusban érettségiztek.

Az iskola elindulása segített neki, azzal együtt, hogy elég nyomasztó volt, hiszen sokan nem tértek vissza. Nem beszéltek róla, de azt tudták, hogy a Levkovics Vera például csak azért ülhet köztük, mert noha beelöttek a Dunába, sikerült a partra úsznia.

Hartmann Márta is túlélte a megszállást. Ő fedezte föl közülük először a szexet, és mindannyiuknak tanítani akarta, hogy az fontos. Gyertyán Ervin volt a fiúja, a szerelme, a későbbi neves újságíró és filmesztéta. És már újra iskolába jártak, amikor, talán egy hét múlva szörnyethalt, a Szépművészeti Múzeum előtt elgázolta egy autó.

Anyám ettől fogva – egészen apám haláláig – agorafóbiás volt, rettegett az autótól, nem tudott közlekedni. Ez is késleltetett reakció volt. Valaki nem fél a háborúban se bombától, se kivégzéstől, se semmitől, és akkor egyszerre rájön, hogy

na nem, nem akar úgy meghalni, ahogy a Hartmann Márta. Ez számára iszonyú volt.

Akkor Eszterrel fölmelegedett a kapcsolatuk, bár nem beszéltek egymással az előző hónapokról.

Az iskola légköre gyökeresen megváltozott, egész más lett. Azt kérte a valaha oly merev igazgatójuk: – Kedves lányok, ne a padban nyomják el a cigarettát, mert abból tűz lehet. – Még azt se mondta, hogy ne cigizzenek az osztályban.

Az életben maradt régi tanárokkal folyt a tanítás az utolsó két-három hónapban, de nem sokat tanultak. Aztán eljött az érettségi. Az érettségi elnök mint a hímes tojásokkal, úgy bánt velük. Ők meg produkáltak.

Anyámnak nagyon gyöngye pontja volt a történelem, attól félt a legjobban, főleg a földrajzzal és a térképpel kapcsolatos tételektől. Végül éppen azt a tételt húzta, amelytől a legjobban tartott: a nemzetiségiak történelmi helyzetének alakulása Magyarországon. De mire arra került a sor, már latinból, matematikából és magyarból brillírozott, úgyhogy mondott valamit a nemzetiségekről, a térképhez azonban már nem hívták ki, és félbeszakították, hogy á, jeles, jeles, jeles.

Bármennyire is bizarr a háború szörnyűségei után, de nem érezte túl kellemesnek, hogy el kell mennie érettségizni. Az írásbeli semmi sem volt, azt kirázta a kisujjából, és megírta még három ember helyett... Eszterét elejétől a végéig, mégis került egy súlyos helyesírási hiba a dolgozatába. Talán ő rakta bele, hogy hiteles legyen.

Érettségi után Eszter elvitte egy balatoni panzióba, hogy pihenjenek. Csak pár napot töltöttek ott, de anyám azért nagyon jól érezte magát. Szép idő volt, és egy faasztalnál szürrealista verseket írt. Talán itt született az egyik legjobb verse, a *Bolond Juli a hegyen*.

Az én osztályom

Az én osztályom sem az általános iskolában, sem a középiskolában nem volt olyan különleges, mint anyámé, átlagos gyerekek jártak oda. Rengetegen voltunk, negyven fölötti osztálylétszámmal, Ratkó-gyerekek lévén.

Alsó tagozatban csodálatos tanító nénit kaptam; amit ma tudok – írni, olvasni, alapl műveletekben számolni és gombot varrni –, tőle tanultam. Nem igazán tudok ennél ma sem többet. Nem számított nagy koponyának – egyszer

továbbképzésre küldték, és anyám korrepetálta politikai gazdaságtanból –, de gyermekszerető, melegszívű pedagógus volt. Járt az osztályunkba egy fogyatékos fiú, nem tudom, miért nem kisegítő iskolába írárták, és Edit néni – sosem felejttem el – a katedránál, a tanári asztal mögött ülve ölbbe vette, és külön foglalkozott vele, tanítgatta olvasni.

Az osztályunkba járt öt-hat zsidó gyerek. Én nem tudtam erről, ahogy akkoriban – tízéves korom körül – még saját zsidóságomról sem. Ők nem cionisták voltak, azt se tudtuk, mit jelent ez a szó, de nagy zsidó öntudattal rendelkeztek. Nekem, a magányos lánynak akkor lehetőségem nyílt volna arra, hogy bekerüljek egy valamiféle közösségbe, de ezt én hevesen visszautasítottam. Ugyanis odajöttek hozzám, „lezsídoztak”, és maguk közé akartak venni. Fogalmam sincs róla, honnan tudták ezt rólam. És honnan tudták magukról? Nyilván otthon ez nem volt titok. Tiltakoztam, hogy nem vagyok zsidó. Lemondóan legyintettek, és magamra hagytak. Folytattam a kívülálló szomorú életét.

Évtizedekkel később egyikük az újonnan alakult zsidó magángimnázium tanára lett, két másik pedig a gyereket járatta oda. Én is szerettem volna beíratni a kisebbik lányomat, főleg amiatt, mert az iskola liberális szelleméről volt híres – bár rengeteget kellett volna fizetni érte –, de a férjem oly hevesen tiltakozott, hogy lemondtam erről.

Kupaikovács major

A Rákosi-érában apám egy időben pártlapok terjesztőjeként dolgozott vidéken. Egy ilyen út során ismerhette meg azt az öreg házaspárt, akikhez egyszer nyaralni küldtek.

Ez volt az egyetlen gyerekkori nyaralásom, amelyről jó emléket őrzök. Elsős korom után mentem le az igazi, a civilizációtól érintetlen tanyájukra. No persze a szüleim nem jöttek velem, egyedül kellett mennem. Az öregek szerették apámat, ezt éreztem.

Nagy élményben volt részem, egy ismeretlen világ tárult fel előttem. A tanyán – egyetlen kis parasztházból s egy istállóból vagy csürből állt az egész – csak ez a két idős parasztember lakott, velük éltem két-három hétig. Közel s távol nem volt más épület, se más ember. Nekem való lét volt, egy falunál is sokkal jobb, biztonságban éreztem magam. Nagyon megszerettem a kutyájukat.

„Nem is tudtam, hogy egy állatot így lehet szeretni” – írtam haza. Nem emlékszem, milyen fajta volt, valószínűleg korcs, egy biztos: nem egy airedale terrier, mint Szilvinek, későbbi barátnőmnek a kutyája. Nekem soha nem volt állatom, se előtte, se utána. Pedig egy kutya feloldotta volna az otthoni magányomat.

Egy erdő terület el a közelben, emlékszem egy hatalmas viharra is. Nem unatkoztam, ez az életforma megfelelt nekem. A néni kedves volt hozzám, egyszer ún. katonákat csinált nekem: egy kockányi kenyér, hozzá egy falat szalonna és egy karika uborka – itt őrzöm a számban isteni ízt. Emberszerű nyaralás volt, nem úgy, mint a táborok, ahol ugyanúgy fegyelmeztek bennünket a nevelők, mint az iskolában, ahol ugyanúgy viselnem kellett a közösség közepén a totális magányt. Ez itt jó magány volt.

Géprombolás

Anyám „gépromboló” volt. Lehet, hogy neki is egy tanyán kellett volna élnie, távol a civilizációtól. A tárgyi világ közömbösen hagyta, szellemi szférákban élt. Különbösen sem engedhetett meg magának semmiféle felhalmozást, vásárlást hosszú éveken át. Nem voltak háztartási gépeink, se hűtőszekrény, se mosógép, se porszívó, se televízió, még akkoriban sem, amikor ezek már mindennapi használati tárgynak számítottak. Egyedül egy vasalóra emlékszem, egy nehéz vasszerkezetre, amelyet nyílt lángra állítva kellett fölmelegíteni. Anyám egészen a haláláig, 1993-ig kézzel mosott. Nagy nehezen, sokak rábeszélésére végül is vettünk egy *jégszekrényt* – így hívtuk, sosem hűtőszekrénynek vagy fridzsidernek. Így is adtam tovább a gyerekeimnek; a barátaik meg is hökkennek ezt az atavisztikus szót hallva a harmadik évezred elején. Aztán a legutolsó években, jóval az elköltözésem után mégis vett egy fekete-fehér Junoszty tétét. A *Derricket* szerette. Ezt még ő is érti, mondta. Máskülönbösen nem értette a krimiket. Az egész napi munka után ez viszont kikapcsolta, pihentette. Jóval később hallottam, hogy Derrida és Gadamer is szerette ezt a német krimisorozatot. Néha még tettem kísérletet a „civilizálására”: vettem neki lemezjátszót – a zenét nagyon szerette – meg zsebrádiót és kenyérpíritót. Rövid időn belül mind tönkretette. Egyszer odaadta nekem a tőlem kapott kiserádióját, hogy javíttassam meg. Ezer drót állt ki belőle szerteszét. Elvittem egy rádióműszerészhez, aki megdöbbenésében fölkiáltott: – Úristen! Ezt ki csinálta?

Nem akart úgy élni, hogy bűvös szerkezetek és rejtélyesen működő gépek ve-

gyék körül, melyekkel mindig csak baj van, nem tudni, hogy működnek, rendre elromlanak, szerelőt kell hívni hozzájuk. Mélységesen idegenkedett tőlük. Ilyen körülmények között persze az autó szóba sem jöhetett.

De mindennek ellenére furcsa mód bízott abban, hogy mégiscsak elboldogul a technika ezen vívmányaival. Szerelt! Kreatív módon szerelni és javítani próbált. A csöpögő csapot például leukoplaszttal ragasztotta le, amit büszkén mutatott nekem. A rádiót is nyilván javítási szándékkal szedte ízekre. Talán ellenhatás lehetett ez. A nagyanyám ugyanis tárgyszerető ember hírében állt. Fontos volt számára a környezete, úrinőként viselkedett, öltözködött – kispolgári úrinőként.

Anyám különben ügyetlen volt, és kétbalkézes. Egyszer rá akart gyújtani, és valaki átnyújtotta neki a szokatlan szerkezetű öngyújtóját. Persze anyám nem boldogult vele. Az illető úriembernek esze ágában sem volt segítségére sietni. Csak érdeklődéssel figyelte a hiábavaló próbálkozásokat. Aztán ennyit mondott: – Csinálja csak, csinálja! Kíváncsi vagyok, menni fog-e!

A mozgását is valahogy rosszul koordinálta, csetlett-botlott, el-elesett, el is törte kezét-lábát egyszer-egyszer, mindig beütötte magát valamibe. Igazi szórakozott professzor volt.

Én újra szeretem a tárgyakat, és megbecsülöm a régi, kézzel készült munkákat. Szemem van rá. Szenvedélyes bolhapiac-látogató vagyok. Talán újabb ellenhatás.

A kézzel fogható dolgok közül egyedül az öltözködés érdekelte anyámat. Mindenki végtelenül puritán embernek ismerte, aki mindig fekete szoknyát hord fehér blúzzal, aki nem ad a külsőségekre, a nőiességre. De ez csak a látszat volt. Anyám a legszegényebb időkben is saját varrónőhöz járt a Teréz körútra. Anyagot vett, és elvitte hozzá, kosztümöket varratott. Sálgalléros blúzokat. Olykor elkísértem a próbákra. Tele volt a szekrénye ruhákkal. Persze egymáshoz hasonlókkal. A külső szemlélő nem vett észre rajta se változatosságra törekvést, se kifinomultságot. Pedig volt benne. Mindig gondosan mosta és reggelente ama súlyos vasalóval vasalta a blúzait, mielőtt munkába indult, erre sokat adott. Egyedül a kabátokkal nem boldogult. Sosem sikerült olyan kabátot vennie, amely jól állt volna neki. Ahhoz talán magasabb testalkat kellett volna. Így aztán szokásos öniróniájával Akakij Akakijevicsnek nevezte magát.

Közlekedési fóbia

Anyám félt az autóktól, rettegett a balesetektől, a közlekedéstől, és engem is túlzottan féltett-óvott tőle. Csak ún. „friss zöldben” ment át, ami azt jelentette, hogy zöld lámpánál nem indult el az útesten, megvárta, míg pirosra vált, majd újra, *frissen* zöldre, hogy valóban legyen idő áthaladni. Ha jó messziről látott közeledni egy autón, hiába állt a zebránál, hiába volt elsőbbsége, hiába volt biztos, hogy átér az autó előtt, ő lecövekelt és várt. Talán attól félt, hogy készakarva el akarják ütni. A régi félelem: hogy meg akarják ölni. Egyszer aztán elmagyaráztam neki, hogy az autósoknak sem érdemes balesetet okozni, higgye már el, mert sok bajjal, macerával, következménnyel jár.

Apám halála után átmenetileg elmúlt a félelme, és nagy merészen kezdett el közlekedni. Már nem félt a haláltól. Gyászában már nem.

Utazási fóbia

Anyám nem tudott utazni. Nyaralni sem, pihenni sem. Csak otthon érezte jól magát – munkálkodva. Ha utaznia kellett, pánikba esett. Ennek talán az a norvégiai út lehetett az eredője, amikor is elveszett embernek érezte magát a nagy idegenben. Talán – ki tudja – szerepet játszott ebben az én négyéves kori, intézeti összeroppanásom. Talán büntudata volt miatta. Sosem beszéltünk erről.

Tény, hogy gyakorlatilag többé nem utazott. A következő harmincöt évben mindössze Izraelben volt velem, feltehetőleg az én kedvemért, és három-három napot töltött egy-egy konferencián, Berlinben és Párizsban. Kiváló előadásokat tartott németül, illetve franciául, holott korábban egyik nyelvtérületen sem járt.

De hiába hívták máshová, nem volt hajlandó elutazni. Pedig a repüléstől nem félt. A párizsi útján a pilóta véletlenül az egyik szomszédja volt, aki behívta a pilótafülkébe, elmondta neki, éppen hol repülnek, s anyám nagyon élvezte.

Nyaralni néha elment, de pár nap után hazamenekült. Nem tudott kikapcsolni, leereszteni. Csak a kórházakban, bár ott sem igazán, mert olyankor is olvasott, sőt írt.

A férjem is utazási fóbiával küszködött. Egész életében nem járt külföldön, egy erdélyi túrát nem számítva. Egyszer a munkahelye feljánlott egy szakmai utat Amerikába, a Szilikon-völgybe. Nagy lehetőségnek számított. Mindent fizettek

volna, sőt tolmácsot is biztosítottak. A férjem visszautasította. Nem értették, boldognak tartották.

Pedig csak veszettül szorongott, akárcsak anyám.

Nekem nincs utazási fóbiám, csak lehetőségem-pénzem alig van/volt kalandozásokra. Ennyi évtized alatt nem tudok sokat fölmutatni: egy hónap Olaszország húszéves koromban, 1974-ben, két nap Bécsben életem nagy szerelménél 1992-ben, majd 1997 nyarán pár nap Baba néninél ugyancsak Bécsben, pár nap Berlinben a barátnőmnél 1998 januárjában, öt nap Krakkóban és Auschwitzban 2001-ben, és kétszer Izraelben. Ennyi. Soha nem láttam Párizst, Londont vagy Prágát. Legalább ezeket, ahová annyira vágyom.

Tényleg?

Őszinteség és végtelen naivitás: ez egy életen át jellemzett. Mindig mindent elhiszek. A mai napig. Ha valaki valamit mond, azt elhiszem. Soha nem feltételezem, hogy az nincs úgy. Nagy bajba kevert ez sokszor. Munkahelyeken, de párkapcsolatokban is. Ha egy főnök előadta – gyakori szokásuk –, hogy neki mindig mindent őszintén el lehet mondani, vele minden problémát meg lehet beszélni, az ajtaja mindig nyitva áll, én örömmel vettem, és éltem vele. Többnyire kirúgás lett a vége. Ahogy annak is, hogy „ami a szívemen, az a számon”. Előfordult már, hogy a szó szoros értelemben lefogtak a kollégáim, hogy visszatartsanak attól, hogy megtegyem.

Mi volt ennek az oka? Ősbizalom? Gyermeki naivitás? Tapasztalatlanság? Butaság? Az ember- és életismeret hiánya? Ma sem tudom.

Visszatérő szavam: tényleg? – szeretteim sokszor kinevettek emiatt. Az én okos, már felnőtt gyerekeim előzetesen összebeszélve néhányszor eljátszották a következőt: előálltak nagy, komoly arckifejezéssel egy képtelennél képtelenebb történettel, rezzenéstelen arccal mondták és mondták, én a szó szoros értelemben tátott szájjal, ámulva hallgattam őket, és a végén döbbenten kérdeztem: – Tényleg? – S csak ezután robbant ki belőlük a nevetés.

Természetesen azt is elhittem mindvégig, amikor életem nagy szerelme „felelősséget vállalva értem”, nem egyszer, nem százszor elmondta, életem végéig törődni fog velem, mindig számíthatok rá. Miután elhagyott, még csak nem is érdeklődött felőlem soha többé.

Az őszinteség, a naiv, a következményektől nem tartó szókimondás mellett végigkísérte az életemet a hazudozások tengere. Volt rá mintám. Anyámból ömlött a hazugság, nem tudott, és nem is akart őszinte lenni. Ideológiát is kovácsolt mellé: az embereket, a hozzánk tartozókat lehetőség szerint meg kell kímélni a kegyetlen valóságtól. Már 44-ben a csillagos ház pincéjében kezdte a hazudozást, hogy megnyugtassa a többieket. Egész életében lódtított. Mentségére csak egyet mondhatok: sosem saját, önös érdekei miatt tette.

Ha vett valamit – egy cipőt, egy új blúzt vagy bármit –, apámnak mindig jóval kevesebb árat mondott a valóságnál, hogy ne izgassa fel a túlköltekezés miatt. Értelhetetlen módon ezt is átvettem tőle. Bármit vásároltam, az árnak minimum a felét letagadtam a férjem előtt, de sokszor magát a vásárlást is eltitkoltam: eldugtam a szekrény mélyére, amit vettem, várva a megfélemlőnek, alkalmasnak ítélt pillanatot, amikor előrukkolhatok vele. Pedig nincs olyan emlékem, hogy a férjem ilyesmiért leszidott volna, vagy sokallotta volna. Inkább nem érdekelt. Csúpan megtanultam, hogy ezt így szokás csinálni.

Anyám mély meggyőződése volt az is, hogyha valaki beteg, különösen, ha súlyos, ha halálos beteg, a legfőbb feladatunk eltitkolni előtte a valóságot. Tudtam ezt róla, és korán elkezdtem attól rettegni, hogy ha egyszer igazán lever valami a lábamról, tudhatom, hogy bármit mond, abból egy szó sem lesz igaz. Így aztán eltemethetem magam akkor is, ha nem is halálos kórral küzdök.

Kímélni mindenkit a valóságtól. Ezt tűzte a zászlajára. Mint amikor eltakarta a moziban a szemem.

Aztán én is, megkímélendő férjemet a fájdalomtól és a féltékenység gyötrelmétől, tíz éven át lehazudtam a csillagokat is az égről, ami titkos útjaimat, szerelmemmel való találkozásaimat illette. Pedig tudta. És én is tudtam, hogy tudja. Ez volt a legnagyobb játszmány, mely egy sötét és soha ki nem mondott alkun alapult: te ihatsz, amennyit akarsz, sőt támogatlak is benne, eltartalak, gondoskodom rólad, te viszont elnézed nekem külön útjaimat.

Sötét egyezés, de működött egy évtizeden át.

Titkok

A szüleimnek sok titka volt. Titkok, elhallgatások, szégyen, rejtegetés – mindez évtizedeken át kísért. Ottó hiába rázta öklét az ég felé Auschwitzot vagy Mauthausent emlegetve éveken át, minden délután, bennem sosem tudatosodott, mert soha el nem hangzott a szüleim szájából, meg talán azért sem, mert nem akartam tudni, hogy mi zsidó család vagyunk. Igazából csak a nagyanyám temetésén, tizenhat évesen fogtam föl – a szokatlan szertartás során –, hogy mi hova is tartozunk. Egy évvel később nagyapámnak anyám már világi temetést szervezett, arra hivatkozva, hogy az apja nem volt vallásos, és ez megfelelne neki. Anyai nagyszüleim mindazonáltal a Kozma utcai zsidó temetőben nyugszanak.

Apai nagyanyám halálát övezte az egyik legnagyobb titok. Apám sosem beszélt róla, nem mondta el, hogy deportálták és megölték. Én meg nem kérdeztem. Apámnak büntudata volt emiatt: magát hibáztatta anyja haláláért. Ha behozatta volna a belvárosba, ahol ő lakott még az első feleségével, akkor nem hurcolják el Rákospalotáról.

További titok volt apám öregkori, fokozódó alkoholizmusa; ezt anyám némiképp még önmaga előtt is tagadta. Apám egyik rosszullete után a Korányi tüdőszanatóriumba került arra az osztályra, ahol a híres tüdőgyógyász, Levendel László dolgozott, aki egyúttal a hazai alkoholológia úttörője is volt... Anyám pár nap múlva fölháborodva, földúltan hazahozta apámat. A történetet csak utólag rekonstruálok; valójában nem tudom, mi történt pontosan. Gyaníthatóan az orvosprofesszor fölhívhatta anyám figyelmét arra, hogy apám alapproblémája nem a tüdeje, hanem az alkohol.

Ottó és Alex

Ottó is adott útravalót. Ő nem titkolódzott. Amikor gyerek voltam, amolyan agglegényéletet élt, egyedül lakott az Újlipótvárosban. Igaz, korábban, még a háború előtt volt egy felesége, akitől elvált, de gyereke nem született. Női persze mindig voltak, de mi jelentettük számára a családot. Minden délután fölkerelkedett, és eljött hozzánk két-három órára. Ezek a délutáni beszélgetések aztán rendre üvöltözésbe torkolltak, bár nem velünk kiabált. Föltolultak benne a lágeremlékek. „Rohadt fasiszták”, kiabálta az öklét rázva, és a hullahegyekről beszélt – előttem, a tíz

év körüli kislány előtt. Munkaszolgálatosként több koncentrációs tábornak is megjárta, öt éven át járta a pokol legmélyebb bugyrait. Apám is volt munkaszolgálatos, de csodával határos módon hamar „kiemelték”, és mint magyar katona vett részt Erdély visszafoglalásában! Sokat nem beszélt ezekről az időkről, sőt, mondhatni semmit. Nyilván túlnyomórészt Pesten bujkált.

És mindig megpróbálta lecsillapítani az öccsét: – Nyugodj meg, öregem! – minden alkalommal ezt mondta neki.

Őt nem deportálták. De nyugodt ő sem volt.

Ez volt a forgatókönyv minden délután. Én nem kérdeztem, és nem szóltam semmit, szokás szerint csak hallgattam.

Ottó nem akart megnyugodni, se felejteni. Szenvedélyes tanulmányozója lett a lígerirodalomnak, könyvtárnyi szakirodalmat olvasott el róla. Amikor a hatvanas években első ízben adtak volna valamiféle jóvátételt a deportáltaknak, amelyet a magyar állam nem nyelt le teljes egészében, és Ottónak is járt volna tizenvalahány ezer forint, akkoriban nagy pénz, akkor üvöltött talán a lehangosabban: – Tö-lük? Soha! – Nem is fogadott el semmit. – Űgyis mindannyian meghalunk – mondogatta meggyőződéssel, és milyen igaza volt.

Mindazonáltal én imádtam Ottót, nem nyomasztott a lénye és a megnyilvánulásai, és mindig éreztem a felém irányuló szeretetét, amit a magam módján viszonoztam is. Például egyszer a háta mögé álltam, megsimogattam kopasz fejét, melyről csak oldalt nőtt valamennyi haj, és azt mondtam: – Ottó, neked milyen széles a választékod!

Alex – anyám nővérének a férje – máshogy dolgozta fel a koncentrációs tábornak, ha ezt földolgozásnak lehet nevezni. Ő hallgatott. Soha nem beszélt erről. De időről időre rémálmai voltak, sikoltozva ébredt föl. Még Izraelben is, mert 1949-ben az egész család kivándorolt: Alex, Magda és az akkor pár hónapos kislányuk, Judit. Már zárva voltak a határok, szökni kellett. Hogy a gyerek ne sírjon fel, nagy adag nyugtatót adtak neki: a másodgenerációs túlélő későbbi „ideggyengeségét” ennek tudták be. Az én „ideggyengeségemet”, vagy nem tudom, hogy nevezzem a szorongásaimat, az életképtelenségemet, nem tudták be semminek, nem is vett róla tudomást senki. Még én sem.

Tüdőrák és a prosti

Ottó a 60-as években megbetegedett. Tüdőrákban. Halálos kór. Műteni vagy nem műteni? Ezt a kérdést csak a legközelebbi hozzátartozó – a bátyja, vagyis apám – dönthette el. Megmondták neki, hogy sok esély nincs. Ha nem műtik meg, meghal. Ha megműtik, nagy valószínűséggel akkor is. Apám aláírta a beleegező nyilatkozatot. Ottó nemcsak túlélte a műtétet, de utána úgy élt még fél tizedével másfél évtizedet, hogy végig dohányzott, átesett egy bélcsavarodáson meg egy epekőműtéten.

A Korányi úti tudószanatóriumban feküdt hosszú hetekig a műtét után. Anyám minden délután, tanítás után meglátogatta. Oda másfél óra, vissza másfél, ott legalább egy, így négy órát szánt erre naponta. A kórteremben kérdezték, ki ez a fiatal, kedves, odaadó nő. A sógornőm, a bátyám felesége, felelte Ottó. Nemigen hittek neki. – Verácska, Te olyan jó vagy – mondogatta neki Ottó.

Aztán anyám pénzt adott Ottó aktuális barátnőjének, egy nála évtizedekkel fiatalabb echte prostituálnak, hogy látogassa meg a kórházban. Így aztán a nő rászánta magát a vizitre, mert anyám lefizette.

Erről a nőről nekem nincsenek rossz emlékeim, még a lakásán is voltam gyermekként, a Mechwart ligetnél lakott. Egyszer kirándulni is voltunk hármásban. Eltévedhettünk, mert a szüleim izgultak, hová tűntünk. Én élveztem a kirándulást. A szüleimmel nem volt részem hasonlóban.

Testi sors

Nemcsak élettörténete, sorsa van mindenkinek, de sajátos testi sorsa is. Ottó – mint láttuk – súlyos betegségeken és még súlyosabb nélkülözéseken ment keresztül, de bivalyerős szervezete mindent legyőzött, és bár rengeteget szenvedett, sok halálos kórból is fölépült, és sokáig élt. A koncentrációs táborokból 38 kilósan tért vissza, és a láger felszabadulása *után* csak azért nem halt meg, mint annyian, mert kizárólag kondenzált tejet ivott hetekig.

Anyám fiatal lány korától beteges volt, sok súlyos – főleg a szívével kapcsolatos – betegség támadta meg. Élete végéig küzdött ezekkel, melyek furcsa módon áldást is jelentettek, ugyanis csak kórházban tudott valamennyire pihenni. A cigarettát hatvanévesen, a második súlyos infarktusa után tette le, és még hat évet élt.

Így is túl hamar halt meg. Nekem legalábbis rettentően korai volt a halála. Még ma is, amikor ezeket a sorokat írom, élhetne, de immár tizenöt éve halott.

Apám – ami a testi sorsát illeti – furcsa eset. Tulajdonképpen egészséges volt élete végéig, bár önpusztító életet élt. Valami nem stimmelt a fájdalomküszöbével: nem ott volt, ahol a többi emberé, ebből kifolyólag nem fáj neki az, ami mindenkinek fáj, így hála istennek, keveset szenvedett. Volt vonatbalesete, ami ugye, nem betegség, volt combnyaktörése, volt agyvérzése, amelyből hamar fölépült, több tüdőgyulladás, és krónikus hörghurutja a dohányzástól. Mindettől függetlenül egészséges volt. Saját hospitalizációjába halt bele; már nem akart élni.

A férjem testi sorsa... nos, genetikailag ő is igen jól volt „eleresztve”, alapvetően egészséges volt. Egész életében dohányzott, aminek közvetlen következménye nem lett. Az alkoholizálásnak annál inkább. Emiatt kapott combfejnekrozist viszonylag fiatalon, amely szinte csak mértéktelen alkoholfogyasztókat ér utol, s amelyet többször műtöttek. Amikor 1989-ben először operálták, a szerelmem felajánlotta, hogy bevisz hozzá a kórházba. Meghökkenem az ötletén. Úgy látszik, így gyakorolta a felelősségvállalás egész családomra való kiterjesztését.

A férjem rengeteget szenvedett a lába miatt, fájdalmak gyötörték, amire persze jó volt inni. És megsántult, az utolsó tíz-tizenöt évben bicebóca lett. 54 évesen érte utol az alkoholbetegek sorsa: májfunkció leállás miatti nyelöcső-visszérpedés általi vérzés. *Oesophagis varix ruptura*. Csak alkoholbetegeknél fordul elő. Senki sem ússza meg. 20-25 év kemény ivás, és vége. Törvényszerűen.

Életem nagy szerelme makkegészséges volt. Viszont a pánikrohamai során azt hitte, itt a vég. Nem volt ott a vég.

Ami engem illet... nem tudom. Azt tudom, hogy már rengeteget szenvedtem. Azt is tudom, hogy van egy krónikus és gyógyíthatatlan immunbetegségem. Az orvosom szerint az olyanok, akiknek hasonlóak a leleteik, már járni is alig bírnak. De itt vagyok. Sőt dolgozom. Nem tudom, istennek mi a terve velem.

Egy túlélő néni

Anyám nem csak Ottót látogatta buzgón. Volt egy orvosa, egy kardiológus, aki sokáig kezelte, sejtésem szerint talán valami (plátói?) viszonyféle is volt közöttük. Ez a doktor úr a hetvenes években öt évre elment Algériába dolgozni a családjával együtt. Itthon hagyta viszont az idős édesanyját. Ő és az anyja is megjárták a kon-

centrációs táborokat, a bátyja ott pusztult el. Ő 14 éves volt – akárcsak Kertész Imre vagy a *Sorstalanság* hőse –, amikor a tábor felszabadult. Az éhezés miatt testileg furcsán fejlődött. Nyúlt és nyúlt, miközben éhezett. Később 100 kilós lett, de mindig pipaszár lábakon viselte a túlsúlyát.

Amikor elutazott, anyám vállalta fel az anyja gondozását. Minden vasárnap meglátogatta: beszélgetett vele, pátyolgatta a lelkét. A barátjának meg könyvcsomagokat küldött Algériába.

Róluk szól az *Ima az élő fiúért* című novellája.

Apám, Ottó, a kardiológus édesanyja, a tanítványok... és én miért nem?

Kató néni

A szüleimnek volt néhány érdekes „embere”. Kató néniről, akit magam személyesen nem ismertem, anyám nagy megértéssel beszélt, pedig valójában bűnöző volt.

A fia sok-sok embernek volt a barátja Magyarországon 45 után, és Kató nénihez ezek a barátok hűségesekek maradtak, amíg csak élt. Isten tudja, hogyan, túlélte egyetlen, imádott fiának a halálát, az unokahúgával élt. Egy nap kiderült, hogy valutát sikkasztott, és különféle csalásokat is elkövetett. Vajon miért tette? Azért, hogy az unokahúgát elhalmozza minden jóval. És anyám meg tudta érteni a Kató nénit, hiszen ha az ember már mást nem tud, más értelmet nem tud adni az életének, akkor valakit el akar látni mindennel, ami csak telik tőle.

– Hát én téged nem tudlak, édesem, elhalmozni – mondta nekem fájdalmas sóhajjal. Fontos volt neki, hogy gondoskodjon rólam, hogy hagyjon rám valamit, hiszen róla a szülei nem gondoskodtak, egyetlen íróasztallámpával hagyta el a szülői házat. Anyámnak ez a vágya – ami talán egyfajta kárpótlás is akart lenni „nyomorúságos gyermekkoromért” – súlyosan ellentmondott erkölcsiségének, annak, hogy a „szerzés” számára az utolsó volt az értékek között, annak, hogy becsületes úton igazán komoly vagyont nem is lehet szerezni. Végül hősies erőfeszítéssel, rengeteg munkával, spórolással és némi szerencsével sikerült rám hagynia a félkomfortos lakását, amelyben több mint negyven évig élt, és valamennyi készpénzt.

Bennem is rendkívül erős a vágy a gyerekeimről való gondoskodásra. Egyedül persze nem könnyű. De valamilyen szinten sikerülni fog. Legalább az életben való elindulásukhoz.

Végrendeletek

Anyám vagy egy tucat végrendeletet írt – szinte mániákusan és teljesen fölöslegesen. Mivel egyetlen gyermeke vagyok, így a jog egyértelműen rendelkezik: mindene az enyém. Csakhogy nem volt semmije. A Benczúr utcai lakást, amikor végre 1991-ben meg lehetett venni, az én nevemre íratta. A lakásban levő tárgyak szinte értéktelenek voltak. Kevés, félretett pénze úgy volt elhelyezve, hogy mindketten hozzáférhettünk. Mégis évente írt egy végrendeletet. Az első, amit megtaláltam, 1982-ből származik. A végrendeletírásnak egyik okát abban látom, hogy ő nem örökölt semmit a szüleitől, s nem akarta, hogy ez velem is megismétlődjön. Sőt, a nagyszüleim halálakor még neki kellett kifizetnie a féltestvérének a lakásban levő bútorok értékének felét. Ez sorsszerű. Úgy örökölni, hogy neki kerüljön pénzbe! A másik – talán tudattalan – ok: a jóvátétel a gyerekkoromért.

Aztán a végrendeletekben szabályozta, mi legyen az ő és a férje hagyatékával. Mindennel engem bízott meg, döntsek mindenféle kiadásról. Csak az első végrendeletben találtam egy kitételt: a tanácsadó a kollégája, életem nagy szerelme legyen. Ezt nem teljesítettem, és nem is fogom. Soha sem fogok segítséget kérni tőle. (Hiszen meg is kért rá.) De a többi végrendeletben ez már el is maradt, anyám mindent rám bízott. Több alkalommal hangsúlyozta, hogy örökölni hagyja rám férje – apám – kéziratait. A szerzői jogokat is rám hagyta. Ebben azonban tévedett. Apám szellemi örökségét nem hagyhatta csak rám, hiszen neki volt egy másik lánya is. Ezt figyelembe fogom venni.

Anyám hagyatékának gondozását nem vállalom, alkalmatlan is lennék rá, de más okom is van rá. Ezt majd az én filozófus gyerekeim elintézik. Így aztán a végrendeleteket tiszteletben tartom, de csak részlegesen követem.

Még mindig Ottó

Sokan úgy ismerték, mint faragatlan, bunkó, kulturálatlan, kissé brutális férfit. Igen, férfias lény volt, nem hasonlított apámra, a finom lelkű, finom bőrű, túlérzékeny és túl szép arcú, kissé feminin bátyjára, a művészlélekre, se közös barátjukra, egy másik professzor úrra, aki finom arisztokrata vonásaival mindenre emlékeztetett, csak nem egy nyomorult rákospalotai zsidó család sarjára. Ottó viszont férfias volt minden értelemben. Emlékszem, hogy nem zsebkendőbe fújta az orrát, hanem csak úgy,

a kezébe, majd lerázta a taknyot. Gusztustalan. Az is az volt, amikor a cigarettától váladékos tüdejéből köpte ki a sárgás trutumót egy műanyag joghurtos pohárba. (Apám a slejmot zsebkendőbe fújta-hörögte ki, de az ablakpárkányra száradni kitett vászondarabok sem voltak éppenséggel gusztusosabbak.)

Ettől a „bunkó” férfitől a nők hasra estek, elgyöngültek. Odavoltak érte. Hatvanas éveiben is mindig harmincas csajokkal futott. Vonzónak találták, és az is volt. Semmibe vette a nőket, lekezelte őket, és éppen ez bűvölte el a többségüket.

Az én finom apám ilyen sikerekkel kevésbé dicsekedhetett. Őt sokszor homoszexuálisnak nézték, és életében sok férfi megpróbált kikezdeni vele. Közös gyerekkori barátjuk, a későbbi pszichológusprofesszor meg azzal riasztotta el a nőket, hogy rajongott értük, áradozott róluk, térdre borult előttük elragadtatásában. Ezt többnyire taszítónak találták.

Animális, ősi okokat sejtek mind e mögött: a vad, a nem kedves, a férfias, a távolságtartó hím a nők számára vonzóbb, mint az odaadó, a rajongó.

Csak én tudom, meg talán a féltestvérem, apám nagyobbik lánya, hogy Ottó a szíve mélyén milyen gyöngéd, melegszívű, gyermekszerető ember volt. Űgyesen titkolta. Pannit és engem, a bátyja lányait rajongásig szerette, gyermektelen lévén. A testvéreit nemcsak szerette, de gondoskodott is róluk. Apámmal ellentétben ő mindig dolgozott, mindig rendelkezett jövedelemmel. Az ötvenes években, amikor apám – szokás szerint – munkanélküliliként tengődött, mindennap letett a bátyja asztalára egy húszast (nagy összeg volt akkoriban).

Egyszer az én fiatal nőkért bolonduló nagybátyám azonban „rossz lóra tett”. Összeszúrta a levelet egy persze ifjú, harmincas nővel, akinek volt egy tizenkét éves kislánya. Ottó elkövette azt a hibát, hogy mindkettőjüket befogadta az újlipótvárosi egyszobás lakásába. Rajongott a kislányért. A nő hamarosan igazi gonosz boszorkánnyá változott. Egy idő múlva megvádolta Ottót, hogy molesztálja a kislányt (ez teljességgel elképzelhetetlen, őt ismerve), majd azt találta ki, hogy én nem is az apám lánya vagyok. Megrázó vád, de kezdettől tudtam, hogy hamis. Olyan testi jegyeket őrzök, melyek ordítóan igazolják, hogy a szüleim gyereke vagyok. Vádaskodott, csapkodott összevissza. A történet vége meg az lett, hogy Ottó ott hagyta rájuk a saját lakását. Elmenekült. Földönfutó lett. Illetve az lett volna, ha nem adom át neki az anyai nagyszüleimtől örökölt lakásomat. Ez a nő aztán hamarosan férjhez ment Svédországba, és elhagyta az országot a gyerekével együtt. De Ottó már soha többé nem kapta vissza a lakását.

Végül ő volt az, aki az öregek otthonában végezte be az életét.

Szegények voltunk. Én ugyan a szüleimmel ellentétben már nem ismertem az éhezést és a fagyoskodást a fűtetlen szobában, mégis számos megalázó élményem kötődik a nyomorúsághoz.

Félkomfortos, földszintes, sötét lakásban éltünk anyám szerény pedagógusfizetéséből és apám minimálnyugdíjából. A pénz nem érdekelte a szüleimet, ezt a baloldali világnézetük sem engedte volna meg. Bár születésem után a lakást telente már fűtötték, és volt mit enni is, nagy szegénységben éltünk. Olyan rossz ruhákban jártam, hogy emiatt ért néhány megalázó élmény. Gyerekkoromban mindenki szegénynek számított, sokkal kisebbek voltak a különbségek, mégis, a hatvanas években elindult valami: olcsón megszerezhető hétvégi telkeket vettek az emberek, Trabantot, ha kivárták az idejét, és főleg tévét, egyre többen. Televíziót mi akkor sem vettünk, amikor már mindenki eldicsekedhetett vele, és háztartási gépeink sem voltak. Úgy éltünk – mintegy megtagadva a civilizáció vívmányait –, akár egy kis amish közösség. Az osztálytársamhoz, a Kab Giziékhez mentem át olykor megnézni az *Orion űrhajót*, a korabeli népszerű sorozatot, melyet 1966-ban a fél ország bámult. Túl sokszor nem éltem ezzel a lehetőséggel, mert ráéreztem, hogy megzavarom az esti, családi rítust. Gizi szülei házmesterként dolgoztak, és négyen éltek egy szoba-konyha lakásban, de tévét az elsőik között vettek. Ahogy Zójáék is, a szemközti házban lakó barátnőmék. A lánynak orosz mamája volt, és számtalan nővére – mind más papától. Inkább nem vettek tüzelőt, de a hideg lakásban tévét néztek. Mi akkoriban már inkább fűtöttünk. A fűtés fontos volt a szüleimnek – túl sokat fagyoskodtak már. Még születésem után is gond volt a tüzelővel. Anyám magánygyermekorvost fogadott mellém, s persze kis jövedelméhez képest aránytalanul sokat fizetett ezért. Amikor egyszer az orvosnő meglátta anyámat, amint a szénporból próbál kihalászni, kikotorni egy-egy fűtésre alkalmas szilárdabb széndarabot, megszánta, és többé nem fogadott el tőle egy fillért sem. Ez 1955-ben volt.

Mi sehova sem tartoztunk: vallásunkat régen elvetettük, a szüleim soha nem tartoztak az értelmiségi elithez, baloldaliságuk is „meghasadt” a Rákosi-érában, apám félt saját pártjától – ma már tudható, hogy joggal. Hittek a Kádár-rendszerben, de sosem váltak a haszonélvezőivé.

Alig volt barátom. Gizi nem számított annak, csak „kihasználtam”, hogy tévétulajdonosok, talán Zója egy ideig. Egy időben jóba lettem egy másik lánnyal – a Szilvivel, egy hűvös teremtséssel – a szomszéd házból, akit viszont jómódú mér-

nők szülei hamarosan a szó szoros értelemben eltiltottak tőlem. „Ne barátkozz a viceházmesterékkal!” – mondták neki. Honnan is tudhatták volna, hogy a „viceházmesterné” egyszer egyetemi tanár lesz? De a lány is megérte a pénzét. Előfordult, hogy amikor belépett a lakásunkba, elhúzta a száját, és megjegyezte: – Milyen konyhaszag van nálatok! – Valóban, belépéskor rögtön érződött az ételszag, nem volt soha külön konyhánk, csak egy gáztűzhely állt az előszobában, ott főztünk, de már mosogatni csak a kádnál lehetett, a fürdőszobában. Fürdőszobát ugyanis az én születésem tiszteletére csináltattak.

A Szilviék azokban a hatvanas években gazdagnak számítottak: ötszobás, nagy, polgári otthonban laktak a mellettünk levő ház második emeletén, és ideális családnak tűntek: papa, mama, nagymama, aki a háztartást vezette, két gyerek és a kutya, a fajtisza airedale terrier. Megdöbbsentem, amikor megtudtam, hogy egy hétvégi bevásárláskor bizony 100 forintot is kiadnak! Én szerettem Szilvit, ragaszkodtam hozzá, ő nem szeretett engem, csak eltűrt. Persze szőke lány volt, és vékony. Régész lett belőle.

Van még egy emlékem róla. Egyszer kiöntött nálunk a padlóra egy üveg tintát. Iszonyú rettegés ült ki az arcára, mit fog ezért kapni. Erre anyám odalépett hozzá, és megsimogatta a haját: – Nem baj, Szilvikém. – A rettegését döbbenet váltotta fel.

Mit számított anyámnak holmi tintafolt!? Nagyvonalú volt ebben is. Meg aztán a parkettánk... Az oroszok 45-ben istállónak használták a szobánkat, így aztán a parkettán nem volt mit féltetni. Íme a szegénység előnye: az ember kevésbé aggályoskodik, és kevésbé óvja a dolgait.

Évekkel később váratlanul lezuhant a vakolat az előszoba plafonjáról. Hatalmas kődarabok borították el a földet, ha valaki éppen ott állt volna, bizonyosan agyonüti. Persze meg kellett csináltatni. De az időbe telt. Anyám attól kezdve – míg nem jöttek meg a mesteremberek – hetekig ugrándozott, szökellt át a vakolathalmon az írógéphez, és dolgozott tovább, rendületlenül.

Egyszer – úgy kilenc-tíz éves lehettem akkor – egy (gyűlölt) nyári táborban voltam, és az emeletes ágyon feküdtem. A szobatársaim nem vették észre, hogy ott vagyok, és rólam beszéltek. Nem gúnyosan, inkább szánakozva. A szegényes ruháimról volt szó, talán egy szánalmas mackónadrágról. Mukkanni se mertem, de nagyon szégyelltem magam.

Nem emlékszem arra, hogy úgy tizenennyolc éves koromig bármit is kértem volna a szüleimtől. Ez nálunk nem volt szokásban. Tudtam, hogy kevés pénzünk van, föl sem merültek extra kívánságok. Anyám döntötte el, mire jut, és mire van szükség.

ség. De ez nem zavart csöppet sem, természetesnek vettem, nem szenvedtem hiányt semmiben, igénytelen voltam.

Egy-két esettől eltekintve nem szégyelltem a szegénységünket, életem nagy szerelme viszont gyerekkorában épp a gazdagságát restellte, vagy legalábbis azt, ami akkoriban annak számított: túl sok jó játéka volt, arról nem is beszélve, hogy keres családi házban éltek.

Később – egyetemista koromban – már anyám akart nekem ruhákat venni, szeretne volna, ha jobban öltözködöm, de én nem tudtam elfogadni. Képtelen voltam rá – évekig. Elindultunk vásárolni, elkezdtük az „erőltetett menetet”, anyám hívta így, a Divatcsarnoknál, fölpróbáltam ezt-azt, és mindenre nemet intettem. Majd több boltot is végigjárva, dolgavégezetlenül – anyám nagy csalódására – értünk haza. Nem is tetszettem semmiben magamnak, kövérnek is láttam magam, meg aztán talán úgy gondoltam, nem érdemlem meg. Mindent drágállottam, de főleg rejtőzködtem: harmincas éveimig szinte csak feketében jártam, ez volt a kedvenc színem, talán még a lila. Mindkettő a gyász színe. Csak észrevétlen maradhassak! Lassan-lassan éreztem rá az öltözködés öröme, s rögtön az extravagáns stílus vonzott. De ezt sem mertem következetesen föl vállalni. Van egy vers, amelyet kitettem a falamra, íme egy-egy részlete:

Ha majd vénasszony leszek, bíbor ruhát fogok viselni
Piros kalappal, ami üti a bíbort, és nem áll jól nekem...

Szabad lesz nekem szörnyű blúzokat hordani, meghízni
És együltömben megenni egy kiló kolbászt...

Szabadság és nonkonformizmus, ez az! Apai örökségem.

Schidlik néni

Viceházmestert nem tartott a házunk – túl kicsi volt ahhoz –, de valódi házmester néniel büszkélkedhettünk. Többször voltam nála, mindössze egy szobából és egy előszoba-konyhából állt a talán 20 négyzetméteres lakása, a vécé kint az udvarban. Idős, magányos néni volt, és éppolyan, amilyennek egy házmestert elképzelsz az ember. De mégsem bizonyult olyannak. (Ahogy senki sem olyan, ahogy

elképzeljük.) Volt egy nagy szenvedélye: a színház. Szinte mindennap járt a különféle teátrumokba, személyes jó viszonyt alakított ki a legnagyobb színészekkel és színésznőkkel, akiktől ingyenjegyet kapott. *Mici néni két élete*. Akkoriban nagy sikerű film volt Kiss Manyival a főszerepben. Nos, a mi házmester nénink is ketős életet élt: nappal takarított, este viszont elvarázsolták a színház csillogó fényei. A titkos élete és a titkos kapcsolatai boldoggá tették.

Nem hiszem, hogy van ember, akit kielégítenek a szürke hétköznapiak. Ha más nem, hát kézbe vesz egy-egy romantikus, szentimentális regényt, amely kiszakítja saját valóságából.

Aztán nyugdíjazták. Nem örült neki, és tovább söpörte az udvart rendületlenül. Egy régi vicc szerint az öngyilkos utcaseprő búcsúlevelében ez áll: „Söpörtem már eleget, söpörjön már más is.” A mi házmesterünk azonban nem unta meg a söpörést, ez volt az élete, meg a színház.

A penészes paplantól az üres tésztáig

A szüleim azonban ennél sokkal, de sokkal nyomorúságosabban éltek a születésem előtt, a negyvenes-ötvenes években.

Anyám, miután elhagyta a szülői házat, ágyrajáró lett, s nem is volt semmi holmija, csak egy hálós szatyornyai könyv.

Amikor apámnál aludt, sokáig egy jéggé dermedt, penészes paplannal takaródzott. Kora reggel, a hideg elől is menekülve, elmentek egy kávéházba dolgozni és melegedni.

Kávét nem ittak. Amikor már jobban ment nekik, anyám hetenként egyszer elment a Köröndön levő cukrászdába egyetlen pohárkányi feketéért, és elvitte apámnak, mondván, hogy ő nem szereti a kávékat. Később megszerette.

Amikor 1950-ben az ő 500 Ft-os kollégiumi nevelőtanári fizetéséből éltek, anyám hétvégenként Esztergomból vitt valamennyi ételmezt és tüzelőt apámnak. A többi napon Ottó tett le neki egy húszast, hogy legyen mit ennie.

Amikor anyám engem hordott a szíve alatt, vett magának egy hétre való zacskós tésztát, mindennap kifőzött belőle egy keveset, és azt úgy, üresen ette meg. Ennyit a sokoldalú, vitamindús táplálkozásról. Talán ezt sínylették meg a fogaim később. Hogy ezt elkerüljem a saját gyerekeimnél, ősi módszert követtem: mo-

zsárban tojánhéjat törtem össze, és azt eszegettem, hogy erősek legyenek a csontjaik meg a fogaik.

Anyám a háború előtt nem ismerte a szegénységet, a kiskereskedő nagyapám el tudta tartani a családját, mindig nagy lakást béreltek, cselédek is voltak, sőt anyám külön szobával is dicsekedhetett. Ez utóbbit, ezt az egyet hiányolta. A nélkülözéssel először 1944-ben találkozott, az SS-fogdában persze éheztek, de leginkább – furcsa módon – a háború és a „felszabadulás” után, egyetemista éveim alatt tapasztalta meg a nyomort, majd az apámmal töltött első éveikben. Mondhatom, a születésemig nyomorogtak. Anyámnak soha életében, már ismert emberként sem volt egyetlen négyzetméternyi saját tulajdonú ingatlana, de még egy aranylánca sem.

Egyszer, egyetemista korában, még a fordulat éve előtt vizsgázott filozófiából egy professzornál. Talán báró Brandenstein Bélánál vagy Kornis Gyulánál. Az arisztokrata tanárnak feltűnt a rendkívüli műveltsége és esze, és érdeklődve kérdezte: milyen családból való. Amikor színt vallott, hogy kispolgári származású, a professzor csalódottan húzta el a száját. Nem sokkal később ez már más miatt, mások előtt lett hátrány.

Apám nagyon szegény zsidó családba született. Rákospalotán nőtt fel, nagy nyomorban. Apai nagyanyám, újabb családi legenda, állítólag ezt mondogatta a fiainak: – Úri gyerek nem kér enni! – Úrigyerekségről persze szó sem volt, éhezésről és az evéssel kapcsolatos gátlások kialakulásáról annál inkább. Apám a súlyát is furcsán változtatgatta: fiatalon és öregen nagyon sovány volt, viszont amikor az anyám 1946-ban megismerte, vagy 100 kilót nyomott. Grotoszt párt alkothattak: a 152 cm magas (inkább alacsony), negyvenegynéhány kilós anyám és a 180 cm magas, mázsányi súlyú apám – mindehhez a huszonhét év korkülönbség.

Ottó nagybátyám viszont élvezettel és nagy műgonddal evett – ő talán nem is a gyerekkori, hanem a lágerbeli éhezések miatt. A kenyérmorzsákat mindig gondosan összesöpörgette az asztalról, és azt is megette. Én is ezt teszem a mai napig. Csipegetek az utolsó morzsáig. Anyám viszont hagyott a tányéron valamennyit mindig – talán Illés profétának. Hátha eljön.

Apám öregen sok mindentől félt, például attól, hogy szegényházban végzi – egy olyan korban, amikor ez az intézmény már nem is létezett, és a róla mindig is gondoskodó anyám mellett ezt eleve ki lehetett zárni.

Én is félek a szegényháztól. Ha belegondolok, ma már újra van hasonló – többen egy szobában, akár egy kórház –, csak öregek szociális otthonának hívják. S talán

még ahhoz is le kell adni egy lakást és a nyugdíj jelentős részét. Kiszolgáltatottság és embertömeg. Ezekről tartok leginkább.

A kultúrpolitikus

A hatvanas–hetvenes évekre tehát a nagy nyomor már elmúlt, de a szegénység megmaradt. Amikor 1976-ban férjhez mentem, kaptam nászajándékot – nem is akárkitől, hanem a korszak hírhedt, nagy hatalmú kultúrpolitikusától, akivel akkoriban anyám már „barátkozott”: egy befőttes vagy desszertes készletet, hat kis üvegtájkát. Anyám kitalálta, hogy ez bizonyára kristály, így nagy értéket képviselhet, persze nem értett az ilyesmihöz. Ajándékot ugyan nem illik eladni, de mi természetesen azonnal a bizományi felé vettük az irányt. Beálltunk egy hosszú sorba – én már gömbölyödő hassal, első gyermekemet várva. Kivártuk a sorunkat, emlékszem, jókat neveltünk, mulatságosnak találtuk a helyzetet. A készletet megvetően lökték vissza, „értéktelen üveg”, mondták. Mi azért otthagytuk a felajánlott talán négy-száz forintért. Hasonlóképpen jártunk az úgynevezett perzsaszőnyegünkkel; anyám ebbe vetette minden reményét. Ha egyszer majd megszorulunk, az fog minket segíteni, mondogatta. Aztán megszorultunk, és megpróbáltuk eladni. Megvetően közölték, hogy ez minden, csak nem perzsa, és nem vették meg. Zaciba sose jártunk, ugyanis nem volt mit betennünk. Ezek voltak a hetvenes évek.

Aztán jöttek a nyolcvanas évek, velük a második, majd a harmadik gyerekem. 1986-ban meghalt a nagy hatalmú kultúrpolitikus felesége, és ekkor – vajon miért ekkor? – anyám föl vitt a gyászoló barátjához, akit mindig hangsúlyozottan puritán emberként jellemzett, hogy bemutasson neki. Amikor beléptem a hatalmas, teraszos, panorámás, Szent István parki lakásba, csaknem elájultam a döbbenettől. Nem a számomra ismeretlen fényűzés láttán – bár soha korábban ilyen lakásban nem jártam –, hanem anyám végtelen vakságán és elfogultságán. Ezt nevezte puritanizmusnak?! Én egyetlen igazán puritán embert ismertem: őt. Ő tényleg az volt.

Aztán nekem ajándékozták az elhunyt asszony fekete télikabátját, nem is igazi kabátot, hanem amolyan pelerint vagy lebernyeget, mindössze egy gomb tartotta össze a nyakán. Évekig hordtam, szerettem, de rengeteget fáztam benne, befűjt alá a szél.

Anyám egyetlen ajándékot kapott a barátjától a hosszú évek alatt, amíg merő

barátságából dolgozott neki (ahogy a róla szóló monográfiában nevezték: egyike volt a „szívességi bedolgozó”-knak), s amit el is fogadott: egy Kovács Margit-kerámiát. Anyám halálakor adtam el, 1993-ban, kemény 3000 Ft-ért. Azt mondják, ma már sokszorosát érné.

Amikor aztán a jó barát 1991-ben meghalt, anyám nem gyászolta meg, én meg nem mentem el a temetésre. Ugyanis éppen én is haldokoltam, a Kútvolgyi kórház intenzív osztályán feküdtem élet s halál között, így anyámnak nem volt érkezése arra a gyászra.

Az ápolónők finom megjegyzést tettek anyámnak, amikor pénzt akart nekik adni az ápolásomért: mi tudjuk, ki engedheti meg magának, és ki nem, mondták. Ócska hálóingemből és olcsó piperecikkeimből vonhatták le a következtetést. És ez már a kilencvenes évek eleje volt.

Ekkor viszont már nem örököltünk semmit. A politikusnak ugyan szándékában állt egy festményt ajándékozni anyámnak (vajon eredeti Picasso-grafika lett volna, merthogy az is volt neki, vagy be kellett volna érniünk egy szerény Rippl-Rónaival?), de erre már nem került sor: úgy tudom, a gyerekei átíratatták vele a végrendeletet: csak rájuk hagyhat mindent. Talán elégük volt a mérhetetlen ajándékozásból és az ajándékozandók végtelen sorából.

Anyámat mindez nem érdekelte. Azt hiszem, nemcsak önzetlenül szerette azt az embert, de azt gyanítom, szerelmes lehetett belé.

Csodalakás

A nagy hatalmú kultúrpolitikus nem bírta nézni, hogy kedvenc „besegítője” milyen körülmények között él. Addig-addig piszkálta, hogy szüksége lenne egy hozzá méltó otthonra, míg anyám be nem adta a derekát, és rá nem szánta magát, hogy megnézzé a neki kiszemelt lakást. Nem kisebb ember kísérté el lakásnézőbe, mint a fővárosi tanács lakásügyi osztályának vezetőnöje (akkoriban nagyobb hatalommal rendelkezett, mint maga a [nép]köztársasági elnök). A nő valamilyen munkahelyi (talán névnapi?) ünnepségről érkezett – és tökrészezen dülöngélt, alig állt a lábán. Negyvenes asszony volt, elvált, gyermekét egyedül nevelte. De eljött becsülettel. Hogy ez egyszeri mértéktelen ivás volt-e, vagy mindennapi szokás, azt nem tudom. Csak a helyzet volt nagyon groteszk. Dadogott és tántorgott, de valahogy kinyitotta a lakást, és megmutatta. Maga a csoda tárult elénk. Az Újlipótváros

egyik legszebb, Duna-parti házában, egy 74 nm-es egy szoba, hall + személyzetis, napfényes, tágas, gyönyörű lakás, kilátással a Margit-szigetre. Anyám végignézte, hatalmas sóhajtások közepette azt mondta, rendben van, ezt elfogadja. Feltehetőleg az én kedvemért döntött így – legalábbis abban a pillanatban –, és nyilvánvalóan csak azért, hogy egy nagyobb értéket örökíthessen rám. Valószínűleg vagy ötször annyit ért, mint akkori otthona, ahol már több mint harminc éve élt. De közben fájt a szíve. Rémálmaiban el kellett költöznie imádott Benczúr utcájából. Mint Örkény egypercesében: Joliot-Curie téri, ötödik emeleti, kétszobás...lakásom elcserélném Joliot-Curie téri, ötödik emeleti, kétszobás...lakásra...

Aztán a költözésből nem lett semmi. Már soha nem fogom megtudni, vajon a kultúrpolitikus hatalma volt-e kevés a lakáscseréhez, anyám akkor már magas pozíciója bizonyult mégis kevésnek, és egy nagyobb hatalmú valaki nézte-e ki magának a luxuslakást, vagy anyám mondta-e vissza az utolsó pillanatban. Az utóbbira hajlok. Nem viselte el a privilégiumokat soha. De ez már örök rejtély marad. Anyám maradt a régi, vacak lakásában haláláig, és azt örökítette rám.

Felvilágosítás

Először az orosz Zója barátnőm, majd egy osztálytársnőm, Tomanek Gabi segített rányitni a szemem a szex titkaira. Azokat a gusztustalanságokat, amelyek Zója állított a gyerekcsinálásról, felháborodottan utasítottam vissza mint lehetetlen és abszurd állításokat.

Gabival tízévesek lehettünk, amikor egyszer fölmentünk hozzájuk – a szülei nem voltak otthon –, s ő előhúzott egy nagy anatómiai atlaszt s csaknem ugyanazzal a mozdulattal a bárszekrényükben levő tojáslikőrt. Azt iszogattuk, és közben nézegettük a nemi szervek ábrázolásait. Én nem sokat értettem belőle, ő sokkal érettebb volt nálam. De a tojáslikőr íze – az isteni volt. Meg a tiltott vizeken járás.

Anyám engem később – becsületére legyen mondva – fölvilágosított. Kiskamasz voltam, és persze mindenre kíváncsi, így aztán kérdésekkel bombáztam. Tőle telhetőleg elmondta, amit tudott. Mivel egyetlen férfi volt az életében – apám –, nagy tapasztalatokkal nem rendelkezett. De válaszolgatott. A végén megkérdeztem:

– De miért csinálják?

Akkor elnevette magát, mert rájött, hogy a lényegét kifelejtette:

– Jaj, ezt nem mondtam? Hát mert jó!

Bár Szerb Antal ajánlásai nyomán, nagyjából már tizennyolc éves korára végigolvasta a világirodalmat, saját szavai szerint Tolsztoj Leótól – így mondta, nem Levnek – direktben ezt nem lehetett megtanulni.

Húsz-huszonkét éves koráig azt sem tudta, hogy születik a gyerek. S a tudásában – legalábbis a mindennapi, emberi, biológiai életet illetően – mindvégig maradtak bizonyos vakfoltok.

Vakfoltjaim nekem is voltak, például úgy mentem megszülni az első gyerekeket, hogy alig tudtam valamit egy szülés körülményeiről. Igencsak meglepődtem, hogy a szülés után élém telepedett az orvos egy sámlira (?), és összevarrt, erről ugyanis sosem hallottam, ahogy arról sem, hogy nem szokás rögtön utána fölkelni. Én ugyanis megpróbáltam. Döbbsen próbáltam tiltakozni, és már készültem lekászálódni a szülőágyról, amikor a vékony műtős fiú át akart emelni a kocsira, hogy a szobába vigyen.

Epegőrcs

Apám törődött velem – még roncs öregemberként is. 1976 kora tavaszán történt. Frissiben megismert jövendőbelimmél, aki tíz percre lakott tőlünk, voltam nagy társaságban. Egyszer csak rám tört a jól ismert fájdalom: a hátamba nyilalló, elviselhetetlen, három-négy órán át tartó epegőrcs. Közöltem velük, hogy nem vagyok jól, hazamegyek. El is indultam; a majdani férjem egy percig sem marasztalt, és nem is ajánlotta föl, hogy elkísér, elvégre ott voltak a vendégei. Akkor és ott eldőlt egy életre a kapcsolatunk, melybe nem fért bele a kölcsönös segítségnyújtás. Két évtizeden át mindig magamra hagyott a bajban, nagy bajokban is, igaz, soha nem kértem segítséget tőle.

Leintettem egy taxit, ami a távolságot tekintve elég abszurd volt, de úgy éreztem, hogy képtelen vagyok gyalog, hétrét görnyedve hazavánszorogni. Apám nyitott ajtót; ezúttal anyám volt kórházban. – Nagyon rosszul vagyok – mondtam. S akkor az én öreg apám, a zsíros kis házikabátjában azonnal intézkedni kezdett. Fölhívta a mentőket, akik hamarosan meg is érkeztek. Fogadta őket, bekísérte őket a betegágyhoz. Azonnal adtak nekem egy koktélnak nevezett injekciót, mely fájdalomcsillapítót, görcsoldót és altatót is tartalmazott, és bizonyára morfiumot is, mert egy percen belül minden fájdalmam elszállt, és már lebegtem is álom és ébrenlét határán.

Ő még kikísérte az orvost és a mentőst, és annak rendje s módja szerint pénz is adott nekik.

Van apám – ezzel a csodálatos érzéssel aludtam el akkor, nem azzal, hogy van egy szerelmem.

Kamaszkor

Kamaszkorom évei olyannyira nyomasztóak voltak, hogy el akartam felejteni örökre, elsüllyeszteni az emlékezet mélyére. Mégis illendő írni valamit ezekről a meghatározó, viharos évekről.

Semmi nem történt velem, ami ebben az életszakaszban szokásos: se szerelem, se semmi, a magányom soha nem látott mértékben mélyült el. Anyám éjjel-nappal dolgozott, apám otthon feküdt az ágyában és ivott, én meg reggelente elvonszoltam magam az iskolába, ahol képtelen voltam figyelni és tanulni, aztán kora délután hazasiettem. Otthon sem tanultam, csak olvastam. A gyerekkori depresszióm elmélyült. A kutya nem figyelt rám, nem törődött velem, senkivel sem tudtam beszélni.

Egyetlen plátói szerelmem volt: egy felsőbb évfolyamba járó, fekete hajú, vastag ajkú fiú – később neves történész lett, egyetemi tanár ő is –, aki nem is tudott az iránta érzett rajongásomról. Zsidó fiú volt, amiről akkor persze nem tudtam.

Meglehetősen kövér is voltam ezekben az években, rejtegettem, szégyelltem magam. A kötelező kék, műszálas iskolaköpeny suhogott a túlsúlyos testemen. Sikerélményem egy szál se. Se fiúvonalon, se tanulásvonalon. Csak a sötét magány.

Feszült voltam, és egy rettenetes szokást vettem fel: téptem a hajam, olyannyira, hogy a fejbúbomon már volt egy kopasz folt. Ráadásul ezzel egyetlen igazi ékességemtől fosztottam meg magam: hosszú, sűrű, gesztenyeszínű hajkoronámtól. Évtizedekkel később tudtam meg, hogy ez egy jól ismert pszichiátriai betegség, amelynek neve is van: *trichotillománia*. Impulzuskontroll-zavar, akár a piro- vagy a kleptománia. Más vélemények szerint kényszeres szorongásos zavar. Nem vette észre senki (azt hiszem), én pedig nem beszéltem róla senkinek. Csodával határos módon egyik napról a másikra abbahagytam. Egyvalami maradt meg belőle sokáig: fonogattam a hajam – idegességemben. Életem nagy szerelme a szakállát pödörgette.

Nyáron voltam építőtáborban én is, annak rendje s módja szerint, és végigszenvedtem a két hetet. Nem a szüreteléssel volt a gond, hanem megint csak a mélységes magányommal.

Szűz voltam, bár vágyakkal teli. Tizenkilenc éves koromig kellett várnom egy férfit.

Változatlanság

A szüleim rajongva, elfogultan és töretlenül szerették egymást harminc éven át. Szerelmi házasság volt az övék mindvégig. Az teljességgel elképzelhetetlen lett volna, hogy bármelyikük magára hagyja a másikat. Egymást (így) szerető szülők mellett persze jó felnőni, ehhez nem fér kétség. Ugyanakkor ezáltal nemcsak a külvilágban nem tanultam meg létezni, dolgozni, kommunikálni – a felnőtt, társadalomba ágyazott létet a világba, még inkább a kozmoszba, az űrbe, a semmibe vetettségnak éltem meg, iszonyatos szenvedésekkel –, hanem azt sem sajátítottam el, pedig későbbi életemben ez a tudás talán még fontosabb lett volna, hogy a kapcsolatok törekenyek, mulékonyak, dinamizmusuk van, az érzések megváltozhatnak, egyszóval minden bizonytalan. Éppen azért, mert magam körül minden egyebet labilisnak és félelmetesnek láttam, egyetlen reményemet a személyes kapcsolatokba vettem, kapaszkodtam beléjük, romantikus képet hordozva magamban az örök, múlhatatlan szerelemről. Nem láttam mást, ez vésődött belém. A több mint két évtizedig tartó – mozdulatlan – házasságom hasonlóan indult, s csak erősített a tévhiteimben.

Egyszerűen nem értettem, nem fogtam fel, hogyan fordulhat elő olyasmi, hogy valaki szeret egy másik embert, majd kihűlnek az érzései. Nem akartam elhinni, most sem akarom. Többször elhagytak, szakítottak velem, kiszerttek belőlem, meguntak, érdektelennek találtak egy idő után. Nem értettem. Alapvetően nem érttem, hogyan lehetséges ilyesmi. És egyáltalán nem a saját nagyszerűségembe és pótolhatatlanságomba vetett hitem miatt, hiszen ez hiányzott belőlem. A szüleim példája miatt, mely gyökeret vert belém.

Az is akadályozta a változásnak mint az élet alapvető velejárójának a megértését, hogy velem ilyesmi nem fordult elő: csaknem állandóak az érzéseim. Ha megszeretek valakit – hevesen vagy kevésbé lángolóan –, az megmarad akkor is, ha hosszú évek telnek el. A sok könyv, a sok olvasás sem segített ezen, a történetek,

melyek szinte másról sem szólnak, hiszen ez az élet lényegi része, nincs is sors e nélkül, nem jutottak el hozzám ebben az értelemben, különválasztottam őket a saját valóságos életemtől. Ez aztán iszonyatos szenvedéseket okozott nekem: egyszerre a magamra hagyottság érzését, ugyanakkor a teljes értetlenségét is.

Antiszocializáció

Milyen mintát is láttam én? Mit tudtam az emberek közötti közlekedésről? A munkahelyi létezésről? A főnökökkel szemben megkívánt viselkedésről? Semmit. Egyfelől láttam apámat, aki már hatéves koromtól nyugdíjasként otthon töltötte napjait, nem dolgozott, igaz, korábban is alig-alig, így semmilyen módon nem vezetett be a nagyvilágba. Bizarrr ember volt világéletében, igazi kívülálló. Önsorsrontó, ahogy már a harmincas években megállapította róla az akkor még Pesten praktizáló Szondi Lipót.

Akart még írni, de már nem ment neki. Dédelgetett egy álmot: Ben Cviről készült drámát írni. Anyagot is gyűjtött hozzá, de a megvalósításból már nem lett semmi. Talán ez valamiféle visszatérési szándék is volt a zsidósághoz?

Csak egy példa nyers, őszinte viselkedéséről. Anyámnak volt egy kolleganője, egy grúz nő, orosztanár, bár oroszul nem tudott. (Orosz vagy grúz, egyre megy, gondolhatták.) Éppen az utcánkban lakott három fiával özvegyasszonyként, és a mártírfeleség szerepéből élt fényesen, ugyanis 1956-ban a magyar férjét mint forradalmárt (itt értsd: a kommunista rezsim védelmezőjét) megölték. Nos, ennek a hölgynek mondta apám (talán azt remélve, hogy a nyelvi árnyalatokat nem fogja pontosan érzékelni): – Zsuzsám, te olyan buta vagy, mint a segg!

Félreértés ne essék, apám nem volt durva ember, sőt, kifinomult úriember volt, egy lovag, egy Don Quijote – a kalapját is levéve köszönt a nőknek, és mélyen meghajolt, egy olyan korszakban, amikor ez már rég nem volt szokás, különösen az elvtársnők előtt –, mély érzésű, kontemplatív, igazi művészlélek. De azért néha az *épater le bourgeois* jegyében megeresztett egy-egy beszólást. Fiatalkorában sűrűbben, idősén már kevésbé, de még egyszer-egyszer én is tanúja voltam.

Anyám ugyan dolgozott, sőt mindig dolgozott, robotolt, de a munkahelyéről sosem beszélt, a problémáit soha nem hozta haza. Csak utólag értesültem jó pár nehézségéről: egyik iskolaigazgatója például agylágyulásban szenvedett. Nem lehetett könnyű főnök.

Igazából anyám is kívülálló volt, de másképp, mint apám. Látszólag beilleszkedett, és kezdettől fogva megbecsülték. Ezt viszont soha nem a munkahelyi játszmákban való részvételével vagy szervilizmussal érte el, hanem a végtelen szorgalmával: mindent elvállalt, és mindent tökéletesen csinált meg, így támadhatatlanná vált. „Stréber vagyok”, mondta magáról.

Egyébként hallgatott. Igazából sosem „vegyült” a többiekkel. Kontraszelekción volt a pedagógusszakmában évtizedeken át az alacsony jövedelmek miatt is: „aki nem tudta, az tanította”. Hogyan is tudott volna részt venni a főzésekről és egybekről folyó színvonalatlan női csevelyekben, melyek őt a legkevésbé sem érdekelték? Hogy mégse nézzék ki teljesen, engem használt pajzsnak. A kislányom így, a kislányom úgy... – ezt elfogadták. Ezáltal úgy tűnt, mintha olyan lenne, mint ők. Néha azért beleborzongok, hogy *kiadott* engem.

Nem tanultam meg dolgozni, nem tanultam meg létezni, nem tanultam meg alkalmazkodni a munkahelyi viszonyok között, nem is értettem ezeket, nem ismertem ki magam a gyűlölködések, irigységek, féltékenységek, hiúságok, törtetések, játszmák tengerében.

Az autoritásoktól pedig mindig rettegtem. Nem féltem, hanem rettegtem. Főleg ha nőről volt szó. Ez egészen patológikus mértéket öltött. Előfordult, hogy reszketni kezdtem, amikor megláttam őket. Férfi főnökeimmel is kerültem konfliktusba, többször is, de legalább tőlük nem tartottam.

Talán mert apámtól sem féltem soha. Ő sosem bántott. Szelíd ember volt, minden vadsága ellenére. A nagybátyámért is rajongtam, akitől sok gyöngédséget kaptam. Jó emberek voltak.

Apámról van egy történetem, nem lehet emlék, hiszen két éves sem voltam még akkor, inkább amolyan családi legenda. Mégis előttem a kép: valami nagy rozszaságot csináltam, talán a függönyök rojtjait vágtam le, vagy az általa úgy szeretett, erre-arra – szemüvegtörlésre, ablakmosásra – használt, drága szarvasbőr törülköndőt vagdostam föl, tény az, hogy ezúttal eljött a büntetés ideje. Apám fölállított a széles ablakpárkányra, hogy egy magasságban legyünk – megteremtven a tisztességes, egyenlő feltételeket, és nem fölülről kioktatván –, és elkezdett magyarázni, megróni. Nyilván elmondta, hogy Katikám, ilyet nem szabad csinálni, máskor ne forduljon elő. Én csak hallgattam őt, hallgattam figyelmesen és elbűvölve. Végül csak ennyit mondtam elragadtatottan: – Énekd el még egyszer!

Ennyit apám tekintélyéről és szigorúságáról.

Hogy a női főnököktől miért irtóztam ennyire, azt nem tudom. Nem em-

lékszem, hogy anyámtól félttem volna. Ő sem büntetett, ő sem bántott soha. Más dolga volt, más kötötte le a figyelmét.

Nemcsak az iskolába érkeztem hát teljesen fölkészületlenül, hanem az életbe is, ahol teljesítményt, harcot, helytállást, emberismeretet kívánt volna meg tőlem az új helyzet – mindezzel azonban a legkevésbé sem rendelkeztem.

Hiába, nem szocializáltak. Antiszociális lettem, bár többé-kevésbé törvénytisztelő. Elkerülő személyiség, később találkoztam ezzel a fogalommal. Úgy léptem be az első munkahelyemre, hogy még a telefont sem tudtam fölvenni, hogy valami hivatalos ügyet elintézzek.

Már egyetemre jártam, amikor egyszer a diákönkormányzat megbízott azzal, hogy legyek az egyik tanszéken diákképviselő. Nem emlékszem, hogy hozhattam magam egyáltalán ilyen helyzetbe, hogy vállalhattam ezt el. Tény, hogy először beszélnem kellett a tanszékvezetővel, bekopognom hozzá, és bemutatkoznom. Ez volt az első lépés. El is jutottam az ajtajáig. Legalább fél óráig toporogtam az ajtaja előtt, rémülten, lebénulva. Győzködtem magam, hogy megtegyem. Reszkettem a feladat elviselhetetlen súlyától. Végül föladtam. Megszégyenülten visszakullogtam a diákönkormányzat vezetőjéhez (később egy könyvkiadó, majd egy nagy könyvtár vezetője lett), és őszintén színt vallottam, hogy nekem ez nem fog menni. Rögtön megértette, miről van szó, és sajnálkozva, sőt ijedten csak ennyit kérdezett:

– Hogy fogsz így férjhez menni?

Sajnos az elég hamar sikerült.

Munka

Nem szeretek dolgozni. Sőt, szenvedek tőle. Veszettül szorongok. Ábrándozni szeretek, és semmit tenni. De meg kell felelnem, én azonban képtelen vagyok rá. Legalábbis munkahelyen. Legalábbis főnökök irányítása alatt. Otthon, egyedül igen, de ez ritkán adatott meg. Azt tanultam meg, hogy a legbiztonságosabb, ha nem csinálok semmit, ha passzív vagyok. A semmit nem lehet elrontani, abba belekötni sem lehet. Csakhogy egy munkahelyen egy főnök a Semmit nem tudja értékelni, nem tud vele mit kezdeni, teljes joggal munkakerülésnek, lustaságnak tekinti. Hogyan legyek aktív, tevékeny és egyúttal olyan, akibe nem kötnek bele? Ezt soha nem tanultam meg. Munkaképtelenné váltam ily módon. A végtelenül

szorgalmas anyám és a munkaképtelen apám mintáját próbáltam ötvözni – teljesen sikertelenül. Ez a kísérlet eleve kudarcra volt ítélve.

Ahol emberek tevékenykednek, ott én mindig – fölöslegesnek érezve magam – csak téblábolok. Csak nevetséges fontoskodás lenne részt vennem, gondolom. Rám már nincs szükség, vannak itt elegen, érzem, és félrehúzódom. Előfordult, hogy ezért rám förmedtek, mert úgy értékelték, hogy kivonom magam a közös munkából, hogy lusta vagyok. Soha senki nem értette, miről van szó. Rettegek attól, hogyha belefolynék a többiek tevékenységébe, elrontanám, és megkapnám a magamét. Legjobb semmit tenni.

Így aztán nehéz megfelelni bármilyen munkahelyen. A belső indíttatásom éppen ellenkezője a külső elvárásoknak.

A tanfelügyelő

Pályafutásomat – végzettségemnek megfelelően – pedagógusként kezdtem egy gimnáziumban, igaz, hogy csak félállásban és tíz hónapos szerződéssel. Alig kezdtem el tanítani, megjelent egy tanfelügyelőnő – különleges, nagyon szép és nagyon egzaltált nő, maga is hírneves magyartanár –, ellenőrizendő a magyartanárokat, akikből talán öt tanított az iskolában. Engem hamar megszeretett, igen jónak találta az óráimat. Bár azt is mondta, hogy sürgősen logopédushoz kellene járnom, mert énekelve beszélek. Hetekig hospitált nálunk, végül beszélt az igazgatónővel, közölte, hogy én vagyok az iskolában a legjobb magyartanár, véglegesítsen, vegyen teljes státusba ösztöl, s adjon egy első osztályt, melyet végigvihetek az érettségig. Dicséretének súlyos következményei lettek, a kollégáim megtudták, véris sértődtek, az igazgató pedig – amint lejárt a szerződés – elbocsátott. Nagyjából itt véget is ért a pedagógus-pályafutásom.

Még egy általános iskolában is kísérleteztem a szakmával. Az ottani igazgatónő bejött első óráim egyikére. Hogy közelebb legyek a gyerekekhez, felültem az első – egyébként üres – padra. Egyetlen megjegyzése volt az órámmal kapcsolatban: – Te otthon is az asztalra ülsz?

Aztán folyosóügyeletes lettem, és persze hagytam, hogy a gyerekek rohángáljanak – mi másra való egy szünet? Odajött egy kollégám, és szemrehányást tett, hogy nem szólok a gyerekekre.

Uramisten, gondoltam, tanár vagyok, nem őrmester. De azt várták tőlem, hogy katonatiszt legyek. Két hónap után fölmondtam.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy mégsem voltam igazán tanárnak való. Nem tudtam fegyelmezni, az óráimon állt a bál. Meg aztán túlzottan introvertált is vagyok ehhez a szereplős, szinte színészi készségeket igénylő szakmához. Igazán csak a motivált magántanítványaimmal boldogultam. Tévút volt, eleve más szakmát kellett volna választanom. Bár ez sem biztos. Tanítás közben nem szorongtam, hanem magabiztos voltam. Talán ha valaki biztat, megerősít, elmondja, hogy ezek csak kezdeti nehézségek, hogy fegyelmezni is meg lehet tanulni, hogy nem kell foglalkozni az ostoba kollégákkal... De ilyen segítséget és bátorítást sem kaptam senkitől. Ha valaki, hát anyám megtehetette, elmagyarázhatta volna.

Ezután pályát módosítottam. Többször is. Voltam tudományos segédmunkatárs, tévészerkesztő, irodalmi szerkesztő, közvélemény-kutató kérdezőbiztos, magántanár, napközis tanár, szabadidő-felelős, idősgondozó, családgondozó, szociális munkás, titkárnő, addiktológiai konzultáns, családterapeuta, egyéni vállalkozó, na és rokkantnyugdíjas három évig az idegösszeroppanásom után.

A magángimnázium

Bő tíz évvel később, a vadkapitalizmus hajnalán volt még egy visszatérési kísérletem. Óraadó tanárként helyezkedtem el egy magángimnáziumban, ahová – mint később kiderült – gazdag, de nagyon buta gyerekek jártak. Az első óráim után kétségsébeesetten mentem be a tanári szobába, és beszámoltam róla, hogy a tizenöt-tizenhat éves gyerekek elemi szinten nem tudnak helyesen írni.

– Hogy fognak így leérettségizni? – kérdeztem aggódva.

– Hát úgy kell kérdezni – világosított fel a mindössze szakközépiskolai érettségivel rendelkező igazgatónő, aki valójában üzletasszonyként vezette az intézményt. Végzettség híján és hivatalosan nem is ő volt az igazgató, hanem egy matematikatanárnő.

De nem a naivitásom miatt rúgtak ki mindössze két hét múlva. Vagy mégis?

A hét és fél éves kisfiam eltörte a karját, megműtötték, éjszakára bent tartották a kórházban, és másnap reggel lehetett érte menni. Mielőtt elindultam érte, betelefonáltam az iskolába, hogy ma nem tudok dolgozni. Rendben, mondta az igaz-

gatónő. Másnap bementem, rögtön behívtak az irodába, és aláírták velem saját felmondó nyilatkozatomat. Azonnali hatállyal kirúgtak.

Nem voltam tisztában a feltételekkel. Nem tudtam, hogy nincsenek humanitárius szempontok. Ma már tudom.

Nehezemre esik alkalmazkodni az új körülményekhez. Akkor is, ha számba rágják. De ha még el sem mondják a feltételeket...

Kétségbeesésemben – ez kivételes eset volt – felhívtam a szerelmemet. De nem tudtam beszélni vele. Mondtam, hogy most leteszem a kagylót. Ő kérte, hogy ne tegyem. De túl erős volt bennem a gátlás, hogy őelőtte panaszkodjak. Később azt mondta: majd egy másik életedben leszel tanár. Nem tudom, hogy ezt vigasznak szánta-e.

Vándormadár

Eddig tizennégy munkahelyem és sok tucat különmunkám volt. Sehol nem tudom megvetni a lábam. Sehol nem tudom elfogadtatni magam. Sehol nem tudom hitelesen bizonyítani az alkalmasságomat. Még mindig követem a gyerekkori üzenetet: Ne teljesíts! Alkalmatlan vagy! Buta vagy! Csakhogy a munkahelyeimen értelemszerűen nem tették hozzá: azért így is szeretünk.

Nekem már a rendszerváltás előtt, amikor mindenkinek volt állása, sőt büntették a „közveszélyes munkakerülést”, voltak munkahelyi és -keresési problémáim, hirtelen felmondások a részemről és a munkaadóim részéről is. *Vándormadár* – így hívták, igen pejoratív felhanggal az állandóan változtatókat. Akik nem tudtak sehol huzamosabb ideig megmaradni. Én is az lettem. Nemcsak munkahelyeket, de munkaköröket, szinte foglalkozásokat is változtatgattam.

Egyszer megpróbáltam újra leszázalékoltatni magam a három évet követően. Tényleg nagyon beteg voltam még. Visszautasítottak, és ezt írták javallatnak: „Igen nehéz fizikai munka.” Ez volt az ítélet. Kőfejtőbe küldtek volna. Föllebbeztem... talán ennyi diplomával, ennyi idősen és ilyen betegen mégsem kéne... A föllebbezést részben elfogadták, és az újabb ajánlás már így szólt: pszichés megterhelés kerülendő.

Csakhogy ilyen munka nincs. Hacsak otthon nem ülhetnék távmunkát végezve.

Az elbocsátásaimnak megvan a maguk forgatókönyve: a főnök(nő) behívat a szobájába, és többnyire zavarban, feszengve közli a tényt: el kell mennem. Én mé-

lyen megbántódok, bólogatok, majd fölállok, elmegyek, az utcán elsírom magam, nemsokára azonban jön a második felvonás: hihetetlen megkönnyebbülés és boldogságérzés. Fölszabadultam! Szabad vagyok. Kinyílt a börtön kapuja. Repülök.

Az utolsó kirúgásom az egyik legemlékezetesebb. Előzményként némi velem kapcsolatos jogtalanságra, diszkriminációra hívtam fel a figyelmet, és kértem ennek megszüntetését. A már említett nagy hatalmú kommunista kultúrpolitikus lánya lett a főnököm. Bizonyára azért vállalt ilyen funkciót, mert örökölte a hatalomvágyat, illetve azért, hogy bebizonyítsa ország-világ előtt, lehet ezt demokratikusan és liberálisan is csinálni. Nem sikerült neki. Híres ember gyermekének lenni nem könnyű, tanúsíthatom. De milyen lehet *hírhedt* emberének lenni? Beleborzongok, ha csak belegondolok. Mi lehet a megoldás? Talán a teljes inkognitó és egy teljesen más pálya. Ő – a nővérel egyetemben – a szociális területet választotta (persze ott is főnökként, nem mezei szociális munkásként): küzdeni a szegényekért, az elesettekért, a kitaszítottakért. Megható, de hiteltelen. Próbált úgy élni, mint a támogatásra szoruló kliensek: bosszantóan puritán módon öltözködött, de amikor kiszállt a hatalmas Opeljéből vagy ki tudja, milyen kocsijából fehérbe-feketébe-szürkébe öltözve, valahogy diszonzáns volt az egész. Néha, amikor messziről megláttam, összerázkódtam, mint aki kísértetet lát: mint ha anyám tűnt volna föl. Ugyanaz a termet, ugyanaz a stílus. De ő hogy is lehetett volna harmonikus és hiteles? A világ már gyermekkorában *meghasadt* számára: a világunk a létező világok legjobbika, itt az igazságosság, a munkás-paraszt hatalom uralkodik, lám, mi is a körzeti általános iskolába járunk, a kerületben lakunk, ó, semmi kiváltság, igaz, mindenünk megvan, és úgy élünk, ahogy mi akarunk. Nem vagyunk kiválasztottak. Ezt egy életen át hinni lehet, ha jó erősen becsukja az ember a szemét.

Ő tehát főnök akart lenni, kiélvezni a hatalom édes érzését. Persze nem tudta magáról, tiltakozott volna a felvetés ellen is, hogy ilyesmi motiválja. Az egyik konfliktusunk oka egy igen nagy, teljesen céltalan, értelmetlen munka elvégzése fölötti értetlenkedésem és ellenállásom volt. Egyedül gyöngének érezte magát, így aztán segítségül hívta saját főnökét, aki készséggel elvállalta mellette, helyette az inkvizítor szerepet. Egyenlőtlen helyzet volt: ketten egy ellen, ráadásul engem felkészületlenül ért. A legrosszabb ötvenes éveket idéző stílusban zajlott, súlyos fenyegetések kíséretében.

– A főnök utasításait akkor is teljesíteni kell, ha értelmetlenek – hangzott el a fő-főnök szájából.

– Ja? Én azt hittem, ez egy munkahely, nem tudtam, hogy katonaság, ahol fogkefével kell végig tisztítani a folyosókat – gondoltam magamban.

Megkaptam azt is, hogy igazán hálás lehetnék, hogy *ennyi idősen* egyáltalán föl-vett az én jószágos főnöknőm. És mindezt egy szociális intézményben közölték.

Azt is a szememre vetették, hogy nincs szakirányú végzettségem. Csakhogy törvény mondja ki, hogy az én diplomámmal lehet ezt a munkát végezni, arról nem is beszélve, hogy jó, ha a kollégáim húsz százalékának volt szociális területen szerzett papírja.

Aztán többek között elhangzott, hogyha magamtól nem megyek el, el fogják érni, hogy SOHA többé, SEHOL állást ne kaphassak. Ijedelem helyett meglepődtem. Ilyen ma még lehetséges? 2005-öt írtunk. És hirtelen megértettem: ők azok, akik félnek tőlem. Azt hiszik, hogy föl akarom jelenteni őket. Tudják, ha megteszem, ők azt a pert csak elveszíthetik, abba csak belebukhatnak. És akkor megnyugodtam, sőt hirtelen mélységes nyugalom szállt meg. De nem attól, hogy rájöttem, *ők* azok igazából, akiknek van félni- és vesztenivalójuk. Hirtelen az egész beszélgetés bagatell dologgá vált a szememben. Hiszen nem ölhetnek meg, és nem is deportálhatnak, a gyerekeimet sem bánthatják. Akkor meg minek izgulni? Mulatság az egész. Apró életepizód. Istenem, de komolyan veszik magukat! Hát fogalmuk sincs róla, mi a fontos? És akkor fölülelmedtem önmagamon, saját gyávaságomon, a szorongásaimon, a félelmeimen, s apám merész botrányai, anyám kemény bátorsága jött elő, ahogy a nyilasokkal tudott beszélni, és csak ennyit mondtam nyugodtan, csöndesen annak az aprócska, megfélemlítésre törekvő, pattogó emberkének: – Én nem félek magától. – Majdnem lefordult a székről meglepetésében. Ha győztesként nem is, de méltósággal tudtam elhagyni a szobát.

Sosem tudtam eldönteni, hogy a munkaképtelen apámat kövessem-e, vagy a munkamániás anyámat. Ez utóbbi útra csak az ösztökélt, hogy gondoskodjak a családomról. De szívem szerint apámét választottam volna. Mennyi szenvedéstől szabadított volna meg! Ehhez azonban olyan társ szükségeltetik... én azonban sosem választottam olyat, akire bármilyen értelemben számíthattam volna.

Rengeteg erő, egymással ellentétes erő – meghunyászkodás és kiállítás, hallgatás és lázadás, merészség és gyávaság, beállítás a sorba és kivonulás vagy elmenekülés – húz-von keresztül-kasul az életen: íme, én vagyok az eredője. S mind egyikből a szélsőség: a néma csöndet üvöltés váltja fel, a lehajtott fővel való betörődést a kétségbeesés kívülről rágalmazásnak, vádaskodásnak látszó szavai.

Csak az asszertivitást, az önmagamért való egészséges kiállást nem ismerem; hallani is csak nemrég hallottam a kifejezést.

Sosem értettem, hogy van az, hogy nálam sokkal ostobább, műveletlenebb kollégáim, nagyhangú, végtelenül korlátolt, minden finomságot és intelligenciát nélkülöző, sőt gyakran lusta, hibát hibára halmozó emberek meg tudnak felelni egy munkahelyen, egy adott főnöknek, miközben én képtelen vagyok rá. Nem tehettem mást, magamba kellett nézmem, a magyarázatot csak magamban találhattam meg. Mint mondtam: nem vagyok szocializálva, egyetlen egészséges minta nem volt előttem. Nem tudom megítélni, meddig mehetek el, hol a határ. A szervilizmust csak hírből ismerem. De van itt még valami: igenis valamiféle szociális unintelligencia jellemez; egyszerűen nem ismerem ki magam az emberek közötti közlekedésben, nem látom át az erőviszonyokat, a mindenütt sajátágosan működő játszmák szabályait, a hiúságok tengerét, az ellenszenvek és gyűlölködések, az irigységek hálóját, a számomra oly idegen ambíciókat és kariervagyakat, a pénz hatalmát. Nem értem, nem tudom átlátni a körülöttem zajló folyamatokat. Nem fontos nekem. Csak el innen... sosem volt még olyan munkanapom, az egyetlen általam szeretett és elviselt munkahelyemen sem, ahol ne ezt a sürgető vágyat éltem volna meg.

Írásgörccs

Szeretek írni, mindig is szerettem. Könnyen, gyorsan írok – szinte bármit. Iskolai fogalmazást, dolgozatot, levelet, ó, főleg levelet, de munkahelyi beszámolót, akár pályázatot is, aztán fülszöveget. Viszont igazi irományra – értsd szépirodalom – sose mertem vetemedni. Ez se az, ez amolyan életrajzféle. Aztán mégis írtam – ha nem is novellát vagy regényt, de egy némiképp rokon műfajt: egy kultúrtörténeti könyvet. Megbízta velem, és én nagy merészen elvállaltam, pedig olyan téma volt, amiről még soha nem jelent meg semmi magyarul. Más nyelven se nagyon. Ez az utolsó, szerelmemmel még együtt töltött nyarunk augusztusában történt. Én óriási lelkesedéssel vettem magam a munkába, és elképesztően rövid idő alatt tetemes mennyiséget megírtam, gyakorlatilag be is fejeztem. Ő éppen egy könyvén, inkább azt mondanám: MŰVÉN dolgozott; ennek tulajdonítottam, hogy alig találkozik velem. De tisztelettel borultam le az ő alkotómunkája előtt. Aztán mégis fölmentem hozzá, és szerényen, mintegy mellékesen elújságotam neki, hogy min

dolgozom. Talán nem tudta, hogy számomra ennek milyen jelentősége van, hogy talán most törik meg bennem az írásgörcs, hogy örömet lelem benne, vagy talán csak egyszerűen a közöny, az érzéketlenség és az empátiahiány mondatta velem, mindenesetre csak ennyit fűzött hozzá: – Jah! Kultúrtörténet! Ez az, amit az ember, ha fáradt, szabadidejében olvasgat! – Én megmerevedtem, és szokásom szerint egy mukkot sem szóltam.

Sikerélmények

Túl sok nem volt. Egy kezemen meg tudom számolni. Igaz, sose hajszoltam, sose ambicionáltam.

Általános iskolás koromból egyre se emlékszem. A középiskolában egy kevés már volt, bár egyáltalán nem voltam jó tanuló, különösen a reáltárgyakból nem jeleskedtem. Mégis amire a legbüszkébb vagyok, az éppen egy matekdolgozattal függött össze, holott sosem voltam jó matematikából. A feladatot a negyvenfős osztályból öten tudtuk helyesen megoldani. De az én nevemet kiemelte Gehér tanár úr, egy jószágos pedagógus, mondván, hogy a Léderer Kati biztosan nem puskázott, mert ő egy másik úton jutott el a helyes megoldáshoz! Dagadozott a mellkasom. Ma sem értem, hogy sikerülhetett. Mindig voltak amolyan hirtelen felvillanásaim, mély megértéseim, amelyek aztán gyorsan el is sülyedtek, vagy tudattalanul el-sülyesztettem őket (hiszen én butus vagyok, ne felejtsek el!).

Aztán siker volt az érettségim, amelyet jelesre tettem le, holott a megelőző tizenkét évben ennek a közelébe sem jutottam.

Siker volt, hogy tizennégyszeres túljelentkezés mellett fölvettek az egyetemre. Mosolygott rám a felvételi bizottság. Megkérdezték, hogy olvastam-e a *Háború és békét*. Ijedten feleltem, hogy még nem. – Majd elolvassa – mondták elnézően. Még azon a nyáron meg is tettem.

Az egyetemen két-három apró sikerélményre emlékszem: egyszer egy szót kellett volna lefordítani, akkor is voltunk vagy negyvenen a nyelvszakon. Nem tudta senki. És akkor nagy merészen bementem. Éppen én, ezen mindenki meglepődött, mert máskülönben nem voltam kiemelkedő. Villanás volt az is, bekúszott az agyamba.

Aztán egy vizsga a csodálatos, később rejtélyesen meggyilkolt Elbert János tanár úrnál a XIX. századi orosz irodalomból, amelyet úgy, ahogy volt, a több ezer

oldalal kötelező olvasmánnyal együtt imádtam, és végigolvastam becsülettel. De ő nem ezt értékelte. Miközben beírta a jelest, megjegyezte: – Magának kiváló érzéke van az irodalomhoz. – Ezzel boldoggá tett.

Végül az államvizsga. Három hónapos gyerekem volt, egy hónapja temettem el az apámat, mégis *mindent* tudtam. Az államvizsga-bizottság vezetője így búcsúzott el tőlem: – Maga kiváló magyartanár lesz. – Végül nem lettem az.

Aztán csaknem harminc évvel később még egy diplomát szereztem. Kitűnőre államvizsgáztam, és azt mondták a szakdolgozatomra, olyan kiváló, hogy érdemes lenne könyvvé bővíteni.

Botrány az egyetemen

Gyűlöltem iskolába járni, szenvedtem az általános iskolában és a gimnáziumban is. Az egyetemet szerettem, ott már magamra találtam. Többnyire azt tanulhattam, ami érdekelt, és a csoporttársaim között is végre föloldódtam, lettek barátaim. Akkoriban, tizenkilenc évesen találtam rá a szerelemre is. Jó évek voltak.

Aztán elkezdtünk tudományos szocializmust tanulni, kötelező tárgy volt, bár igazából ma sem tudom, mi fán terem ez a mondvacsinált „tudomány”. Unatkoztam az órákon, de egyszer csak fölkaptam a fejem: a tanár éppen Sztálint dicsérte. Azt fejtegette, hogy komoly érdemei voltak, nem szabad csak a hibáit nézni.

Erre a szó szoros értelemben dührohamot kaptam, és elkezdtem kiabálni: – Hogy mondhat ilyet valakiről, aki húszmillió ember haláláért felelős?! – A tanár is és a hallgatók is megdöbbenek. Én ugyanúgy nem tudtam, hol élek, ahogy anyám sem, pontosan ennyi idős korában. Nem tudtam, hogy a 68-as reformokat követően éppen akkor, a 70-es évek elején indult el egyfajta resztalinizációs folyamat. Attól azért tartottam, hogy ezt nem úszom meg következmények nélkül, ráadásul a tárgyból semmit sem tudtam, végtelenül idegenkedtem tőle. Így jött el a vizsga napja. A tanár kérdezett valamit, én meg habogtam rá valamit, majd gyorsan beírta a jelest az indexembe, és utamra bocsátott. Ma sem értem, miért nem állt bosszút. Az a gyanúm, hogy vagy örültnek nézett, vagy azt hitte, hogy „áll mögöttem valaki”, jobb lesz óvatosnak lennie.

Míndez azért történt, mert a szüleim mélyen belém verték: Rákosi nem, Sztálin soha többé. Személyi kultusz soha többé. Igaz, Kádárt elfogadták.

Párttagság

Soha nem voltam párttag, mármint az MSZMP tagja, de más párté sem később. Büszke lehetnék rá, beállíthatnám magam ellenzékieknek, de erről szó sem volt, sokáig – a nyolcvanas évek közepéig – hittem a rendszerben. A férjem – ha passzívan is – kezdettől ellenzéki volt. Talán a neveltetése miatt. A 70-es években az egyik (kötelező) választásra minden könyörgésem ellenére sem volt hajlandó eljönni. Így lázadt. Én meg rettegtem a következményektől. És persze meggyőződésből is, de félelemből is elmentem szavazni, melyet persze csak egyetlen pártra lehetett leadni. A szavazóbizottság rajtam kérte számon, hogy hol a férjem. Valamit motyogtam zavartan. Erre fölszólítottak, hogy adjam le helyette is a szavazatomat. Én pedig megtettem. Nagy szégyenem ez, de nagy szégyene az akkori rendszernek is.

Pártonkívüliségemnek egyetlen oka volt, az alapvető passzivitásom és az, hogy soha senki nem mondta, hogy lépjek be a pártba. Ha invitálnak, talán megteszem. Furcsa módon a párttag szüleim (a pártból 49-ben kizárt anyám 57-től újra párttag lett) sem mondták soha, egyetlenegyszer sem, hogy ott lenne a helyem. KISZ-tag egy darabig voltam, aztán valahogy elmaradtam onnan (untam a KISZ-gyűléseket), és a tagságom magától megszűnt még az egyetem alatt.

A nyolcvanas évek közepén nyílt ki a szemem, magam sem tudom, milyen hatásra.

Életem nagy szerelme persze párttag volt, e nélkül nehéz is lett volna karriert csinálni vagy bennmaradni az egyetemen a hetvenes évek végén. Meg aztán kezdetben ő is hitt a rendszerben. Egész fiatalon, úgy húszévesen lépett be a pártba. Baloldali hitbuzgalmában feleségül vett egy szegény sorból való lányt, „a nép gyermekét”. A lány egyébként egy nagyszerű teremtés, rendkívüli tehetség és erős egyéniség, aki az első generációs lét minden nehézségét leküzdötte, és kiváló, elismert ember lett a szakmájában. Mindig is tiszteltem. Egyszer a szerelmem elmondta nekem, hogy a szakmájáról leginkább a feleségével tud beszélni, holott más területen dolgoztak. Egy ideig tehát hitt a szocializmusban. Aztán lassan eljött az olvadás. Két évvel a rendszerváltás előtt, 87-ben már büntetlenül ki lehetett lépni a pártból. Ő nagy ügyet csinált belőle, bár egyértelműen ki akart lépni, mégis félt a következményektől. Nehéz megítélni, jogosan-e. Én hevesen biztattam. Ő aggódott, hogy elvesztheti az állását, s hogy mi lesz a családjával. Igaz, hogy mivel hat nyelven beszélt, mindig meg tudott volna élni fordításból, nyelvtanításból, tolmácsolásból. Végül megtette és kilépett. Semmi következménye nem lett.

Anyámat is biztattam éveken át. Kértem, könyörögtem. Mindig azt felelte, hogy meg fogja tenni, de majd akkor, ha annak gesztusértéke lesz. Erre aztán sosem került sor. A Párt csak kimúlt alóla, ahogy annyi ember alól is. Megszűnt, átalakult. Igaz, anyám már más pártba, az utódpártba se lépett be soha.

Útravalók

Azért kaptam útravalókat a családomtól.

– Itt legalább nem ölnek. – Ez volt a tömör és dicséretnek szánt vélemény a Kádár-korszakról. Hogy igenis öltek (legalábbis a hatvanas évek elejéig), arról talán nem volt tudomásuk. A forradalom leverése után megtorlásokról soha nem hallottam a rendszerváltásig. Egy politikai rendszert egy ilyen szörnyűség *hiánya* már önmagában vonzóvá, elfogadhatóvá tehet? Ehhez holokausztúlélőnek kellett lenni.

És ezekhez is:

– Az élet olyan, mint egy aknamező. Nagy szerencse, ha éppen nem lépünk aknára. – Ez ennyit jelentett: nagy dolog, ha éppen nincs semmi baj egy családban, ha éppen nem beteg senki, ha éppen nem haldoklik, ha éppen nem gyullad föl a ház – ezek a ritka pillanatok, ezek az ajándékpillanatok.

Intelmek

Anyám – becsületére legyen mondva – nem adott tanácsokat, és nem szólt bele az életembe. Hagyott élni. Tiszteletben tartotta (néha túlzottan is) a döntéseimet, a választásomat. A férjemet ugyan nem szerette, de soha megjegyzést nem tett rá: toleráns, jó anyós igyekezett lenni. A férjem sem szerette őt, ami ritkaságszámba ment, mert általában rajongtak érte. Azt hiszem, értem ezt a kölcsönös ellenszenvet: a férjem túl hűvösen és cinikusan viselkedett az emberekkel; ami meg anyámat illeti, túlzottan kötődtem hozzá, ami kétségtelenül időt, energiát vett el, vitt el a családomtól, s ezt a gyerekeim apja nem nézte jó szemmel.

És mégis. Anyám nagy ritkán adott direkt tanácsot. Csak úgy észrevétlenül pötytyintette el őket. Öt-tíz évente egyszer. Én szinte meg sem hallottam, min-

denesetre sose reagáltam rájuk, mégis mélyen bennem maradhattak ezek az intelmek, mert egytől egyig mind megfogadtam és követtem őket.

Mik voltak ezek?

Talán harmincéves koromban lehetett, nyolc éve voltam férjnél, amikor anyám ezt mondta: – Ha a férjed alkoholista lesz, válj el tőle! – Nem reagáltam, akkor még sejtelmem sem volt róla, bár voltak erre utaló jelek bőven, hogy ez a veszély fennáll. Anyám már látta, nyilván saját tapasztalatából is. Végül az anyai intelmet – igaz, hogy csak nagy sokára, sokkal később, mint kellett volna – megfogadtam, és huszonkét évnyi házasság után elváltam.

– Kezdd ki vele! – Bizony, ezt tanácsolta anyám a betegágyán 1987-ben, és életem nagy szerelemére gondolt. Boldognak akart látni végre. Én teljesítettem az óhaját. Persze nem volt ellenemre. Ráadásul mindketten életünk olyan szakaszában voltunk – tele szabad vegyértékekkel –, amikor másra sem vágytunk, mint egy új társra. Igaz, én inkább szerelemre, ő inkább egy szeretőre.

Amikor alig három hónappal később, 87 nyarán máris el akart hagyni, illetve elbizonytalanodott a viszonyunk fenntarthatóságát illetően, és ezt kétségbeesve mondtam el anyámnak, ő csak ennyit mondott: – *Szegény* fiú! Lehet, hogy nem tud szeretni? – Ez talán nem intellemtől volt, csak egy döbbenetes mély fölismérés, élete egyik legbölcsebb hipotézise, kár, hogy ezúttal nem vettem figyelembe. A szeretetképtelenséget szánandó hiányosságnak tartotta. Én ezt az egész epizódot szintén elsüllyesztettem magamba.

Jómagam halálosan szerelmes voltam, kész minden áldozatra Érte. Ezt anyám megérezte, és csak ennyit mondott: – Ne hagyd el a gyerekeidet! – Tudta, hogy ez a veszély is fennáll, hogy én mindenre képes lennék, és tisztában volt azzal, hogy ez még súlyosabb kockázatot rejtene magában. *Akkor* nem is hagytam el őket, de talán csak azért nem, mert ilyesmi föl sem merült köztünk. Ő nem akarta (akkoriban) hozzám kötni az életét, így nem volt mit föláldoznom. Végül, tizenkét évvel később mégis megvettem, de már nem Érte, hanem kétségbeesésemben.

Volt még egy intelme anyámnak hozzám, a mindig is a túlsúlyával küszködő nőhöz: – Soha ne hízz el! Még hatvanéves korodban sem. – Igaza volt: öregem sem mindegy. Tartozik az ember ezzel a külvilágnak is, és saját magának is. Így aztán próbálkozom.

Anyám „baj” esetén elemében érezte magát. S „baj” tényleg volt bőven. Profi kórházi beteglátogató volt, később pedig profi beteg. Sokat beszélgettünk életem nagy szerelmével arról, amit *bajkultúrának* neveztünk el. Ki hogyan viselkedik „baj” esetén – ezt fontos személyiségjegynek tartottuk. Ő aztán a nagy bajok megtörténteikor, mondhatom, megbukott. Általában lebénult, és nem csinált semmit. Nyilván gondolkozott, hezitált – aztán rossz döntést hozott. Egyszer ebbe csaknem belehalt valaki. Bele is halt, csak – szerelmem szerencséjére – két nappal később. Így nem övé lett a felelősség. Vagy inadekvát módon viselkedett, például igen jókedvű lett, szinte földobódott, figyelmen kívül hagyva, hogy mellette haladokolnak vagy gyászolnak – miatta vagy más miatt. Velem meg nem sok baja volt, mert én soha nem beszéltem neki a problémáimról. Csak a jóból kapott, a terhekből soha. És ezt el is fogadta. Nem dicsekedhetett túl nagy teherbíró képességgel – csak senki és semmi ne zavarja meg élete folyását és a munkálkodását! Azt hiszem, a kapcsolatunk is azért tarthatott egy évtizedig, mert sok energiát fektettem abba, hogy megkíméljem mindentől, amit ő készséggel elfogadott. Csak feltételezem, abban, hogy magamra hagyott, szerepet játszhatott az is, hogy halmozódtak a bajok körülöttem: problémás kamaszgyerek, szenvedélybeteg férj, a betegségem, a fenyegető munkanélküliség és a pénztelenség.

Anyám rendelkezett bajkultúrával, ilyenkor tette a dolgát, helyt állt keményen. Furcsa módon azonban több olyan emléket őrzök, amikor nem akarta tudomásul venni, hogy velem vagy körülöttem baj van. Talán önvédelemből. Katinak nem lehet baja. Kátival minden rendben van. Hát nem volt mindig rendben.

Van egy korai emlékem erről. Bakfis lányként, úgy tizenkét éves korom körül hazafelé ballagtam az utcánkban. Egyszer csak leszólított egy negyven körüli férfi. Nem emlékszem, milyen szavakkal, de megkért, hogy mutassam meg a mellemet! Nem értem, hogy történhetett, hiszen el is szaladhattam volna, fényes nappal volt, de behúzódtunk egy kapualjba, és én megmutattam neki! Jó kislány voltam, megkértek valamire, és én teljesítettem. Szerencsére más nem történt, de érezhettem, hogy eme epizód nincs teljesen rendben, így fölzaklatva állítottam haza, és rögvest elmondtam anyámnak, mi történt. Ő nevetgélve bagatellizálta a történeteket. Nem emlékszem, hogy fölhaborodik, megsajnál, vagy fölvilágosít arról, hogy máskor ne menjek bele ilyesmibe. Talán így akart megnyugtatni. Ugyan már, nem is történt semmi! És ha megerőszakoltak volna?

Huszonöt évesen a kétéves kislányommal hazaköltöztem anyámhoz, és átengedtem a férjemnek a *saját* lakásomat (az eredeti tulajdonviszonynak ugyan nem volt jelentősége, hiszen akkor már együtt laktunk ott hármásban), hogy zavartalanul műlathassa az időt az akkori – házasságunk történetében az első – szeretőjével. A lány tizennyolc éves volt, és bolond. De nagyon szép. A barátnőm volt. Büszke voltam arra, milyen modern nő vagyok, felvilágosult és liberális, milyen nagyvonalú. Ma már tudom, hogy egyszerűen csak hülye. De azért túl jó kedvem nem volt ettől az epizódtól. Anyám mindössze ennyit mondott: – Ne csinálj melodramát! – Nem akart rossz anyós lenni, erre gondosan vigyázott, akár az én káromra is.

Aztán nem akarta tudni, hogy a férjem egyre többet iszik, nem akarta tudni, hogy nagy baj van a kamaszlányommal, aki súlyos depresszióban szenvedett; semmilyen velem kapcsolatos problémáról nem akart tudni.

Ez is egy ki nem mondott üzenetet rejtett: Tűrj! Tűrj el mindent!

Ő is így élte az életét.

Harminchét éves koromban három hosszú hónapra át szenvedtem és haldokoltam attól az időről időre összecsomósodott vérrögtől, amely a vércsőreimben keringett. Gyakorlatilag szinte folyamatosan rosszul voltam, miközben minden egyebet ugyanúgy csináltam: dolgoztam, neveltem a gyerekeimet, veztettem a háztartást.

Ezen a fájdalommal teli őszön egyszer színházba vittem a gyerekeket, s ott lettem rosszul. Nem akartam elrontani a multságukat, így nem szóltam egy szót sem.

Aztán ugyanezen az őszön a kisfiam középfülgyulladásra kapott. Késő este elvittem az ügyeletes Heim Pál kórházba. Ballagtunk a kórház udvarán, én éppen megint haldokolva a rosszulélettől és azon gondolkodva, hogy szólok egy orvosnak, elvégre ez egy kórház. Aztán leintettem magam: nem szólhatok, hiszen ez egy gyerekkórház, és a kisfiamat hoztam orvoshoz. Nem is szóltam senkinek. Túléltem. A kisfiamnak felszúrták a fülét, és máris jobban lett. Hazamentünk – no persze nem taxival.

De a csaknem elviselhetetlen fájdalmak miatt akkor azért sokszor panaszkodtam anyámnak is. – Nem vagyok jól, azt hiszem, csontrákom van, segíts! – mondogattam hosszú heteken át, de nem akart róla tudomást venni. Ő, aki mindig a szívével volt beteg. Csontrákra azért gyanakodtam, mert állandóan fáj a bal károm és az állkapcsom – tipikus infarktusos tünetek. S nem jött rá. Nagyon későn kerültem kórházba. Hiszen velem nem lehet baj, én beteg se lehetek. Nem

hitte el. Már túl voltam a nagy szívrohamomon, amikor másnap újra rosszul lettem fogott el a munkahelyemen, és akkor már sírva hívtam fel. Akkor bizonytalanul ugyan, de megkérdezte: – Szóljak Rothnak? – Ő volt anyám orvosa, és az ország legjobb belgyógyászáként a Párt első emberét, valamint a hírhedt, nagy hatalmú kultúrpolitikusát is ő kezelte a Kútvolgyinek nevezett pártkórházban. Megértem anyám tétovázását. Nekem, a senkinek, a nímáknak ilyen nagy embert doktorul? De halálfélelemben igent mondtam. – Igen, szólj – kértem. Aznapra nem, de három nappal későbbre kaptunk tőle időpontot. Csaknem túl későn.

Nem csak anyám nem akarta tudni akkor, hogy baj van. Mondogattam én a férjemnek meg életem nagy szerelmének is. Utóbbi akár rájöhetett volna, hogy itt valami komoly dologról van szó, hiszen ha ő nem is, de minden családtagja orvos volt. De nem reagált. Nem figyelt oda. Senki sem figyelt. A hiba bizonyára bennem volt. Panaszkodni nem mertem, kérni valamit képtelen voltam, akkor sem, amikor valóban segítségre szorultam. Mindegyikük előtt eltitkoltam, hogy mennyire súlyos fájdalmaim vannak, és időről időre halálfélelem kerít hatalmába. Csúpan meg-megemlítettem – mintegy mellékes megjegyzésként – mindegyiküknek, de nem hallották meg.

„– Segítség! – suttogta Micimackó, de csak halkán és finoman, hogy ne zavarjon vele senkit...” Csaknem behaltam ebbe a gátlásba (és az ő oda nem figyelésükbe?), hiszen nagyon későn kerültem orvoshoz.

A kórházban, az intenzív osztályon, már túl az életveszélyen olyan boldogságot éreztem, amelyet korábban még soha: tömény szeretet és aggodás vett körül, anyám, férjem, gyerekeim, szerelmem egyszerre féltettek, és váltották egymást a betegágyánál. Szeretnek, ujjongtam magamban.

S valóban kétségbe voltak esve: anyám újra cigarettázni kezdett, ami szigorúan tilos volt neki; a férjem csak ivott, ezt az egyetlen feszültségoldást ismervén; életem nagy szerelme meg mintegy önbüntetésül a földön, a padlón aludt, az ágy helyett.

Egy hónap múlva azonban, egy kockázatos és veszélyes szívkatéter-vizsgálatot követően – aminek nagy volt a tétje, mert ebből derült ki, hogy szükség lesz-e szívműtétre –, összekötözve és széles leukoplaszt-szalagokkal keresztbe-kasba leragasztva – hogy el ne vérezzek – és az idegen befecskendezett anyagtól hányingerrel küszködve hosszú órákon át feküdtem egyedül, mint egy múmia, félretolva egy kórházi folyóson, így várva mentőt, hogy visszavigyen a kórházba. Hol volt ek-

kor anyám, a férjem, a szerelmem? Mindez előrevetítette azt, ami akkor még elképzelhetetlen volt: hogy hamarosan egyikük sem lesz már jelen az életemben.

Fölépülésem után mindent ott folytattam, ahol abbahagytam.

Sors vagy véletlen

Anyámat és a nővérét 1944-ben csaknem deportálták a sváb-hegyi Gestapo-fogdából, az egykori Mirabel szállóból, mely a Melinda úton volt, ahol október közepeitől november közepéig raboskodtak több tucat társukkal. Aztán *valami történt*, ezúttal jó.

Egy napon a pincében híre terjedt, hogy deportálják a fiatal lányokat. És tényleg, kiválasztották a fiatalabb nőket, és elvitték őket anyámmal és a nővérel együtt a Tattersallba. Az híres gyűjtőhely volt a Kerepesi úton, az Ügetőnél, ott álltak az üres vagonok.

A Tattersallba menet – rendőrautón vitték őket – a tizenhét éves anyám átvetett lábakkal ült, körömcipő volt rajta, kis sarokkal, és ugyanaz a selyemharisnya, amelyben októberben elvitték. A harisnyából már csak szálak voltak. Azt mondta a társainak: – Nézzétek, csipkeharisnyában megyek Németországba. – És nevetett az egész kocsi. A Tattersallban a magyar katonák, a SS-katonák és a nyilasok összevissza beszéltek. Akkor már ágyúörgést is lehetett hallani néha.

Anyám értette, miről folyik a szó. Az egyik magyar katona szerint vége a háborúnak, mert kitört a Szovjetunióban a forradalom, és akkor győztünk. Az SS-ek át akarták adni őket a magyar katonáknak, hogy azok vigyázzanak rájuk reggelig, amíg bevagonírozzák és elindítják őket. A magyar katonák azt mondták, hogy csak nem bolondultak meg, 48 órája vannak szolgálatban, ezért a negyven zsidóért nem fognak virrasztani reggelig, majd hozzák vissza őket másnap. És akkor visszapakolták őket a rendőrkocsira, és visszavitték a hegyre.

Másnap már nem vitték el őket a Tattersallba.

Ennyi a megmenekülés története. De még ezután is többször meg kellett menekülniük, például a Dunába lövéstől.

1989 januárjában anyámmal elutaztunk Izraelbe, az 1949 óta ott élő nővére meghívására. Akkor még nem volt a két ország között diplomáciai kapcsolat. Izraeli nagykövetség sem volt Budapesten, csak egy igen nehezen megtalálható és féltve őrzött szoba valahol egy budai lakóparkban, ahol beszerezhettük a vízumot.

Kísérleti jelleggel odafelé már egy közvetlen járaton tudtunk utazni, egy éjféλι indulással meghirdetett ócska orosz géppel, mely aztán biztonsági okokból hajnali 3-kor indult. Életemben akkor ültem először repülőgépen, s látván-érzékelve az ócskavasat, amelyen utaztunk, bizony féltem, és csak azon rimáncodtam, ha már mindenképp le kell zuhannunk, történjen az visszafelé, hadd lássam őseim hazáját, az *erectet* előbb. A stewardess előttünk ült, két lábát föltette egy polcra, biztosítandó, hogy az ételes dobozok menet közben ki ne zuhanjanak. Nem volt luxusutazás. (Hazafelé Rómán át jöttünk egy El-Al géppel – az már más színvonalat képviselt.)

Raananában anyám és a nagynéném földézték a 44 őszén történeteket. Anyám nővére azt mondta, hogy mióta visszavitték őket a Tattersallból, csak egy dologban hisz, hogy minden meg van írva. A sors meg van írva. Anyám hallgatott, de ő ezt a véletlennek tulajdonította, nem a sorsnak. Aznap egyszerűen nem volt kedvük őrizni a rabokat. És azt is véletlennek tartotta, hogy ez a gépezet másnap reggelre elakadt, és nem vitték vissza őket a Tattersallba. Magdi mindezt a sorsnak tulajdonította. Számára ezek az élmények voltak meghatározóbbak egész életében. Anyám azt állította, hogy bár nem felejtett el semmit, elhomályosultak benne ezek az események.

Kétféle világlátás. Az én értelmezésem szerint azonban anyám esetében másról is van szó, nem csupán afféle materialista világszemléletről: a világnak egy olyasfajta látásmódjáról, ahol csak véletlenül történhet valami pozitívum, ahol az élet aknamező, és pusztán véletlen, ha nem lépünk aknára. Minden rossz, súlyos, tragikus, nincs kegyelem, jó sors pláne nincs. Véletlenek vannak. Reménytelenség és hitetlenség.

Halálközében

Egy keddi napon történt, 1991. december 3-án. Igazi, nagy szívrohamot kaptam, s mindezt a város szívében, a Vörösmarty tér kellős közepén a karácsony előtti vásári forgatagban. Egyszer csak megálltam a tér közepén, és meglepően nyugodtan konstatáltam, hogy végem, most meghalok. A teljes megsemmisülés érzése, szorító mellkasi fájdalom, amelyet már oly sokan leírtak. Körülöttem embertömeg. S nekem eszembe se jut, föl sem merül bennem, hogy segítségért kiáltok, vagy odaforduljak bárkihez, kérve, hogy hívjon orvost, mentőt. Segítség nincs, segítséget kérni nem illik, ez mélyen bennem volt. Vagy tíz évvel később, jóval a szakítás után életem nagy szerelme egy levelében „megdicsért”, hogy so-

sem kértem tőle semmit. Nem hiszem, hogy tisztában volt velem, mit írok. A lényegét írta meg – rólam és magáról.

Szóval csak álltam lecövekelve, és vártam a halált. Aztán pár perc múlva kicsit jobban lettem. Lassan elindultam, be a téren lévő munkahelyemre. Előzőleg rendeltem tíz kiló húst, kedvezményes karácsonyi vásár keretében. Átvettem a nagy pakkot, és hazacipeltem. Otthon a férjem fogadott, segített mindent a mélyhűtőbe tenni. És akkor ő, aki mindig vak volt, egyszer csak rám nézett – hullásápadt lehettem –, és megkérdezte:

– Jól vagy?

– Persze, jól – feleltem a szokásos módon.

Csak három nap múlva kerültem kórházba. Roth kérdezte, mi a panaszom. Mondtam neki, hogy fájnak a csontjaim, és halálfélelmem van. Nagyon szégyelltem magam a diffúz panaszok miatt. A végén még azt hiszik, hogy hipochonder vagyok.

Olyan lett az EKG eredménye, hogy a nővérek azt hitték, elromlott a készülék, és odacsődítették az orvosokat, hogy nézzék meg. Roth azonnal tudta a diagnózist. Beszélt a kétségbeesett és még mindig hitetlenkedő anyámmal: – Vagy szívinfarktus van a Katinak, vagy szívizomgyulladás. Itt tartjuk az intenzív osztályon.

Éppen menstruáltam. Az osztályon mindenki ámult-bámult: ilyen fiatalon egy ösztrogént termelő nő nem szokott infarktust kapni.

Két hét múlva, amikor karácsony előtt (ideiglenesen) elengedtek, azzal az instrukcióval, hogy egy retikült sem emelhetek föl, Roth behívott a szobájába, és elmondta, hogy van egy autoimmun betegségem, az okozta a hónapok óta tartó panaszaimat. De ne ijedjek meg, a szívrohamba belehalhattam volna, de az immunbetegségbe nem olyan könnyű. Azt is mondta, hogy bármi bajom, panaszom lesz ezután, csak hozzá forduljak. (Nem tudhatta, hogy hamarosan meghal.) Végezetül lelkemre kötötte, hogy mindebből semmit ne mondjak el anyámnak, mert ő sokkal betegebb, mint én.

Kínkeserves hősiességgel megálltam, és valóban soha nem mondtam el neki. Rá másfél évre halt meg.

Baba néni

Ki az a Baba néni? Az igazi nevét nem is tudom, ez a beceneve. Rokonom, bár nem vér szerinti: anyám nővére férjének, Alexnek a húga. Tehát kézen-közön a nagynéném. Nála tragikusabb sorsú embert nem ismertem. A férje eltűnt valahol az orosz fronton a második világháborúban. Baba hetekig, hónapokig kereste, utazott keresztül-kasul Európán. Végül csodával határos módon rálelt. A férfi mindkét lábát elvesztette. Baba néni hazahozta, és Bécsben telepedtek le, ahol üzletet is nyitottak. Jól éltek, meggazdagodtak. A férj a kárpótlásából olyan tökéletes műlábakat tudott venni, melyek hajlottak térdben és bokában, és bot nélkül járt velük, láttam őt a nagyapám temetésén. Gyermekek is születtek a háború után – nem könnyen. Baba néninek végig kellett feküdnie a terhességét. Végül megszületett a szép, egészséges fiuk. Tizennyolc éves lett, leérettségizett, és beiratkozott a bécsi Orvosi Egyetemre. Azon a nyáron motorbaleset áldozata lett. A szülők sosem heverték ki ezt a tragédiát. Az apa depresszióssá vált. Fájdalmát furcsa módon tolta el magától, az éhenhalástól kezdett el iszonyatosan szorongani. A felesége tollal-ceruzával leült mellé, és elmagyarázta neki, mennyi a jövedelmük, mennyi a kárpótlás, mennyi a nyugdíj, mennyi van a bankban, az hogyan kamatozik (rendkívül jómódúak voltak), de nem igazán tudta megnyugtatni. Persze nem ez volt a fő baja. Végül öngyilkosságot követett el, levetette magát egy hídról. De ez Baba nénit már alig érintette meg. Ahogy az se, hogy bőrrákot kapott. Csak a fiát gyászolta, a szép, okos, tehetséges fiát. Élete végéig. 2005-ben halt meg egy idősök otthonában. Mindenfelé utazgatott a világban, hogy felejtse. De hiába, az ember mindenhová elviszi magát és a múltját. Noha voltak rokonai, hatalmas vagyonát végül az öregek otthonára hagyta.

Kiváltságok

Anyám felnőttkoromban (már) szeretett. Úgy is mondhatnám: rám talált. Apám már nem élt, én elköltöztem, ő egyedül lakott. Kiskoromban is bizonyára szeretett, de hogy ez mit jelenthetett, az számomra értelmezhetetlen. Szeretett, becsült, elfogadott olyannak, amilyen vagyok, és segített, amiben tudott. De. Voltak dolgok, amelyeket képtelen volt föl- vagy elvállalni. Nem viselte el a kiváltságokat. A 80-as évek elején megkapta az akkori legnagyobb állami kitüntetést. Elhívhatta

volna valamelyik hozzátartozóját a díjátadásra, mégis egyedül ment be a Parlamentbe. Egyszer, hosszú évekkel később elárulta, már bánja, hogy nem voltam ott. Én is sajnálom. Vele tudtam volna örülni. Bár ő nem örült, a legkevésbé sem. Feszengett.

Kiváltságnak tartotta azt is, hogy pozíciójánál fogva egy elegánsnak számító, hegyvidéki üdülőbe járhatott. A nyári üdülés kéthetes turnusokból állt; ezek közül egy állt a hozzátartozók rendelkezésére. Azért csak egy, hogy a hozzá hasonló tudósfélék a nyár nagy részében csöndben, nyugalomban tudjanak pihenni, illetve dolgozni. Egyszer elszánta magát, és „beíratott” engem is a pereputtyommal. De annyira tiltakozott belül a lehetőség ellen, hogy az én nevem helyett a sajátját diktálta be, sőt a saját speciális, diétás ígényeivel. Két hétig ettem ezt a kosztot, és úgy éreztem, én nem is létezem, illetve hogy rejtőzködnöm kellene, vagy úgy tennem, mintha valójában ő volnék! Láttam, hogy a pincérnők is zavarban vannak emiatt. Én is szenvedtem, árnyékot vetett erre a nyaralásra – nem is mentem oda soha többé.

Morális lény volt, mélyen morális, aki – mint már mondtam – gyűlölte az összes kiváltságot. Ezt kiterjesztette a saját családjára is. Apámat, amikor haldoklott, bármennyire szerette, nem vitte jobb kórházba, jobb orvoshoz. Engem végül elvitt, rászánta magát.

Kis híján az ő morális aggályai miatt nem lett lakásom. Akkoriban a fél ország úgy szerzett lakást, hogy az unokát bejelentették a nagyszülőkhöz, s azok halála után az általában nem ott lakó harmadik nemzedéknek kiutalták ezeket a tanácsi bérlakásokat. Elvileg ott kellett lakni, ezt ellenőrizhették. Itt aztán szükség volt ügyeskedésre, a szomszédok jóindulatára. Anyám nem akarta, hogy bejelentsenek a nagyszüleim egyébként szörnyű, csikágóbeli (VII. kerület, Garai tér környéki) udvari, szoba-konyhájába, mert ezt törvényellenesnek tartotta. És akkor az apám, az én életképtelen, a realitásoktól távol álló, mesüge apám a sarkára állt, és ellentmondást nem tűrően kijelentette, hogy igenis be kell engem oda jelenteni. Így is történt, így lett, csakis így lehetett lakásom. Apámnak köszönhetem. Csakis neki.

Kromplák

Anyám kiállni sem tudott az érdekeiért, mindent eltűrt. A szüleim sosem veszekedtek, hangos szóra nem emlékszem, mégis volt egy kivétel. A Kromplák-ügy. Évekig emlegették azt követően. Festés volt nálunk, bizonyára sokba került. A festés után, már másnap hullani kezdett a vakolat. Apám jogos felháborodásában azonnal vissza akarta hívni a festőt, s miután ez nem sikerült, föl akarta jelenteni. Nem a rendőrségen, csupán bejelentést akart tenni a kisiparosok szövetségénél. Anyám zokogva, sőt kiabálva tiltakozott. Reszketett attól a lehetőségtől, hogy egy embernek miatta (nem a rossz munkája miatt) baja eshet. Nagy konfliktus volt, az biztos, és oly ritka közöttük, hogy valóban éveken át – később már nevetve – emlegették. Ez is egyfajta útravaló üzenet volt: ha kicsesznek veled, hagyd. Tűrj! Uramisten, hányan éltek (vissza) aztán ezzel az életem során. Mert ezt is követtem. Sokáig. S amikor tiltakoztam, már késő volt. Anyám mindazonáltal a legkevésbé sem volt gyáva. Kiállt ő az igazságért, más emberekért számtalanszor, csak magáért nem – soha.

Lehet, hogy mégis apám volt az életrevalóbb? Minden évben eljön számára egy nehéz pillanat: amikor megérkezik a télire való fa, és kosarakban viszik le a pincébe. Apám áll a kapuban, és számolja a fahasábokat, hogy nem csapják-e be. Igen, ő figyelt ilyesmire.

Tűzeset

De végül is hasonlítottak egymásra: *mesügek* voltak, nem voltak leleményesek, életrevalók, ügyesek; ügyeskedők aztán végképp nem. Egyszer, úgy tizenöt éves koromban tűz ütött ki nálunk. Hajnali kettő-három lehetett. Apám az ágyban dohányzott, az okozta. Anyám a lángokra ébredt, furcsa módon apám föl sem riadt, de ami még furcsább, hogy egy karcolás, pontosabban egyetlen égési seb nélkül megúsza. Hatalmas csinnadrattával kivonultak a tűzoltók, velük megérkeztek a mentők, sőt a rendőrség is, nyilván azt vizsgálándó, nem történt-e szándékos gyújtogatás. Rengetegen lepték el a lakást e hajnali órán. Mire megjöttek, anyám már oltotta a tüzet. Egy lavórnyi vizet, amelyben előzőleg mosószerben fehérneműt áztatott, úgy, ahogy volt, rázúdított apámra. Ott szerencsétlenkedtünk a vadidegenek előtt, persze hálóingben. A negyvenes évei elején járó anyám, én, a kamaszlány

és a még mindig ágyban fekvő öregember: az apám. A főrendőr nem érette a családi viszonylatokat, és megkérdezte anyámtól:

– Maga kicsoda?

Anyám halálosan zavarba jött, és csak ennyit volt képes kinyögni:

– Én vagyok a feleség.

A tüzet annak rendje s módja szerint eloltották – elégett az ágynemű, az éjjeli szekrény; a rajta levő kis néprádió is megégett. Egy-két hét múlva megjelent a biztosító embere a kárfelmérésre. A szüleim mintegy mentegetődzve, bagatellizálva a történetet, szerényen sorolták a kárt, buzgón hozzátéve, hogy semmiség az egész. Igazi mesügek voltak, hiába. A biztosítós annyira elképedt – nyilván még ilyet sosem tapasztalt –, hogy hihetetlenül nagy biztosítási összeget állapított meg, valóban jóval nagyobbat a tényleges kárnál.

Anyám valahogy sosem érezte jogosnak, hogy van pénze, bár sokkal soha nem dicselkedhetett, legfeljebb a keservesen megkeresett, alacsony pedagógusfizetéssel.

Pár évvel halála előtt – ekkoriban már viszonylag jól keresett, és talán szégyellte – elmondta nekem egy álmát. Azt álmodta, hogy nyugdíjba ment, és a nyugdíját egy szégyenletesen alacsony összegben állapították meg, melyen ő is megdöbbsent, és méltatlankodott. Majd hozzátette: – Ez valójában vágyteljesítő álom volt. – Talán igen, talán nem.

Nem akart gazdag lenni, el is érte. Sikeres sem akart lenni, ezt már nem tudta elérni.

Farkasrét

Apám temetése is hasonló módon zajlott, ahogy a nagyapámé: mindkettőt anyám szervezte. Anyám megözvegyülvén mélyen gyászolt, és hallottam, amint meglátván az urnát azt suttozja: – A teste, a teste...

A temetésére eljött a nagy hatalmú kultúrpolitikus is, tudván, hogy régi, illegális kommunista hunyt el, bár személyesen nem ismerte apámat. A beszédet anyám írta, de nem ő olvasta fel.

Amikor anyám tizenhat évvel később meghalt, nem akartam zsidó temetést. Ő sem akart volna. Egyvalamihez azonban ragaszkodtam: a hagyományos temetéshez; hamvasztásról szó sem lehetett. Jöjjenek inkább a kukacok, semmint a teljes enyészet. Elég volt már a holokausztból, mely végső soron teljes elégetést

jelent görögül. S lám, anyámat is mennyire megrázta apám hamvasztása. Ennyit adjunk a vallási hagyományoknak.

A temetés előtt a Joint, a zsidó nemzetközi segélyszervezet – melynek anyám kuratóriumi tagja volt egy időben – fölhívott, hogy szeretnének megemlékező beszédet tartani. Kínosan éreztem magam, tudtam, hogy erről szó sem lehet, így aztán valahogy leráztam őket, kétségbeesve háritván el ezt a tiszteletteljes felajánlást. Nem is jöttek el. Ma két keresztény sírja között fekszik apámmal, s így van ez jól. Persze a sírkövén kereszt nincs, de köveket, kavicsokat mindig tesznek rá.

Azt már nem tudtam elkerülni, mert nem jelentkeztek nálam, hogy a vezető baloldali párt képviselői (akikhez köze már régóta nem volt) ne vigyenek koszorút a sírhoz – kéretlenül.

A szüleim tehát a Farkasréti temetőben nyugszanak – immár közös sírban. Egyikük sem rendelkezett ehhez jogosultsággal, pesti lakosok lévén, meg amiatt, hogy ez számít az „elit” temetőnek, a „zöldövezeti” temetőnek. Apám kérése, vágya volt ez, s anyám nagy nehezen elintézte. Aztán, tizenhat évvel később én is csak nagy nehezen tudtam ezt kiharcolni anyám számára, noha akkora már híres ember volt, akadémikus. Éppen emiatt lettem választás elé állítva: vagy az akadémikusok Fiumei úti sírkertje, vagy a Farkasréti temető ugyancsak akadémikusoknak fenntartott urnafala. És akkor életem egyik ritka kemény és határozott pillanatában közöltem velük – részben anyám valószínűsíthető kívánságának, részben saját elképzelésemnek megfelelően –, hogy egyik lehetőség sem megfelelő *számunkra* (anyám és az én számomra): a Farkasréti temetőt akarom, ahol apám is nyugszik, az ő imádott férje, és hagyományos sírhelyet hagyományos temetéssel. Ekkor patthelyzet alakult ki: nincs sírhely Farkasréten, és akkor nem kerülhet akadémikusok közé. De én éppen ez utóbbit akartam elérni: ne is kerüljön ebbe a díszes társaságba, igazából az ő szuverén lényével nem tartozik közékük. Végül lett sírhely Farkasréten, elértem, amit kitaláltam. Igaz, ezt már nekem kellett fizetni, ehhez a Tudományos Akadémia nem járult hozzá.

Én is Farkasréten szeretnék majdan nyugodni, de nekem jó lesz a régi zsidó temető. Ha nem is mellettük, legalább a *közeliükben*, s ha lesz rabbi, aki engedélyezi és fölállal.

S a legfontosabb. Magam döntöttem el, ki beszélhet anyám temetésén, ki az a négy ember – mind férfi, mind kolléga –, és ehhez végig ragaszkodtam, én kértem fel őket. Az Akadémia képviselője nem volt köztük, a protokoll engem nem érdekelt, ugyanúgy, ahogy őt sem érdekelte volna. Csak általa tisztelt és sze-

retett ember volt köztük, s csak olyan, aki az ő lényét is mélyen értette és szerette. S eme kiválasztottak és búcsúbeszédre fölkertek között – mindenki várakozásával ellentétben, beleértve az érintett várakozását is – nem szerepelt életem nagy szerelme, a későbbi professzor úr. Nem akartam, zavarba hozott volna. Utólag úgy gondolom, valami mély, belső, önmagam elől is titkolt tudás tartott vissza ettől a felkéréstől. Nem bánom ma sem, a kevés jó – bár át nem gondolt, csupán ösztönös – döntéseim egyike volt. Úgy gondolom, szép, korrekt, szakmájukhoz méltó beszédet mondott volna – mint nagy rejtőzködő minden személyesség nélkül. És éppen ezt nem akartam. A többiek érezték ennek a szükségességét, és mertek élni vele.

Házasság

Teljesen éretlen voltam a házassághoz, az önálló felnőtt léthez. Ezzel a lépéssel, a gyors férjhez menéssel akartam elmenekülni első kapcsolatomból, amely egy nálam jóval idősebb, deviáns férfihöz fűzött. Ekkor még sejtelmem sem volt arról, hogy a választottam, jövődöbeli férjem alkoholista lesz. (Ahogy azt sem gondoltam álomban sem, hogy a nálam csak három évvel idősebb jövődöbelim hamarabb fog meghalni, mint a nálam huszonegy évvel idősebb szeretőm.)

Ennek már kezdetben voltak jelei – pl. az első randevúra András virágcsokor helyett egy üveg Pinot Noirral érkezik –, melyeket persze nem dekódoltam, vagy, ki tudja, tudatlanul éppen hogy kódoltam, és ez csak megerősített a választásomban. Akkor még nem tudtam azt, amit a szakirodalomban olvastam: „Az alkoholisták gyermekei vagy alkoholista házastársat választanak, vagy maguk is alkoholisták lesznek, vagy mindkettő.” (A szociológiából tudjuk, hogy az alkoholista férfiak lánygyermekei inkább alkoholista férjet választanak, és inkább a fiúk lesznek alkoholbetegek.) Az hamar kiderült, hogy jövődöbeli apósom súlyos alkoholbeteg, és az udvarlóm engesztelhetetlenül gyűlöli, sőt emiatt hosszú évek óta nem is beszél vele. Ez a tény látszólag arra mutatott, hogy belőle viszont nem lesz alkoholista, hiszen annyit szenvedett emiatt, és annyira taszítja.

Az igazi mintakövetés tehát most történt meg velem, nem akkor, amikor első partneremül egy nálam jóval idősebb férfit választottam. Szinte rögtön összeházasodtunk, összeköltöztünk, és az első gyerekekkel sem vártunk, még egyetemre jártam, még nem voltam huszonhárom éves, amikor megszületett a kislányom. Persze

ez menekülés is volt a családom elől, apám betegsége elől, az egyre nyomasztóbb otthonból, hiszen ezek a történetek édesapám utolsó életévében zajlottak. A gyász föl vállalásától is menekültem mindezzel, két hónapos volt a gyermekem, amikor apám meghalt, s mintha semmit sem érzéltem volna a veszteségből.

Esküvő

Csaknem titokban házasodtunk össze, szerény esküvőt akartunk. Csak a két anya és a két tanú volt jelen. A barátaink sem tudtak róla, utólag meg is döbbenek. A jövődöbelim flegmán és cinikusan viselkedett. Várni kellett a papírok elintézésére, ő meg türelmetlenül topogott. Az anyakönyvezető rászólt: – Jaj, ne unja már ennyire!

Aztán fölbukkant egy fényképész, aki följajánlotta a szolgálatait. András meglehetősen durván melegebb éghajlatra küldte. Nincs is kép a szertartásról.

Én nem borzadtam el mindettől, mert apámra emlékeztető bizarr viselkedésnek találtam. Csakhogy a férjemből apám karizmatikus személyisége teljesen hiányzott.

Korai anyaság

Én sem lettem jó anya, fogalmam sem volt arról, mit kell kezdeni egy csecsemővel. Valójában én is éretlen gyerek voltam még ekkor. Féléves volt a kislányom, amikor bölcsődébe adtam. (Ugyanabba, ahová annak idején én is jártam.) Megint minden megismétlődik. S ezt az első gyermekem bizony nagyon megsínyli. A második és harmadik gyereknél már magamra találtam, és tudtam „elég jó anya” lenni.

A házasságunk első tíz éve meglehetősen jónak mondható. Három gyerekünk született tehát négy-négy év korkülönbséggel. A kapcsolatam a férjemmel némiképp önterápiás célú lehetett, pontosabban inkább ilyen eredményű volt: nagyjából kigyógyított a szociális fóbiámból. A szerepek ugyanis elég hamar fölláltak: én vettem föl a családfői, családfenntartói, család-összetartói szerepet és a kapcsolattartást is a külvilággal. Mint önálló háztartást vezető és kisgyereket nevelő fiatal nő rá is kényszerültem, hogy megtanuljak telefonálni, orvost hívni, ügyeket intézni, számlákat befizetni, emberekkel beszélni. Ahogy anyám is, én is inkább

a férfiszeretpet vittem a családban. A férjem gyakran főzött, gyerekre vigyázott, inkább végezte az otthoni teendőket, bár ekkor még rendszeresen eljárt dolgozni is. Egyszerre voltam teljesen önálvető, ugyanakkor uralkodó, irányító, mindent kontrolláló is – ahogy az jó társfüggőhöz illik. Az én kezemben volt a gyepelő. A férjem egyszer meg is jegyezte: – Téged a szelíd erőszak jellemez. – Ez találó volt. A háttérben elrejtve ott volt az anyámat is kísértő gondolat: ha mindent megteszek, és mindent elnézek, ha *tűrök*, akkor fontos leszek, és akkor szeretni fognak, és elfogadnak. Hiszen ez a titkos, kimondatlan és át nem gondolt cél. Még ha olykor panaszkodtam is miatta, megfelelt nekem, hogy a férjem egyre többet iszik, egyre kevesebbet dolgozik, és egyre inkább hasonlít apámra. Szenvedtem tőle, mégis megfelelt nekem. Ismerős volt számomra a helyzet, s ami ismerős, még ha rossz is, valamiféle biztonságot nyújt. Tudattalanul hozzá is járultam férjem függőségének kialakulásához, betegségének súlyosbodásához.

Andrást egyébként egész életében nők vették körül, az alkoholizmusa miatt háttérbe szoruló, szinte láthatatlan apa mellett ott volt a gondoskodó nagyanya, anya és a húga, majd a felesége és a lányai, végül a barátnői. És mindegyik nő átvállalta a felelősséget, ellátta, gondoskodott róla, nem engedte felnőni, mondhatni ezáltal tette szenvedélybeteggé. Ebben a családban is halmozódtak az addikciók és egyéb pszichiátriai betegségek: édesanyja hamar gyógyszerfüggő és kodependens lett az alkoholista férje mellett, húga pedig súlyos bulimiás, aki leginkább a borderline szindróma tünetegyüttesét mutatja.

Közben megszületik a második kislányom, és harmadikként az általam olyanra várva várt kishú. (A férjem ezúttal is lányt akart volna inkább, ma már tudom.) Mindegyik gyereket terveztük, akartuk. Mivel nem voltak szakmai ambícióim, más utat találtam létem igazolására. Ez a másik út a gyerekvállalás. Nem egy, nem kettő (hiszen az kevés, az átlagos), hanem legalább három. Az ő felnevelésük már életcél lehet. Szakmai ambíció helyett a nagy család – ez az anyai minta tagadása is volt egyúttal. Ugyanakkor anyai szerepemben vaskos ellentmondások fedezhetők fel: korántsem tudtam odaadó, sok időt és figyelmet a gyerekekre szánó anya lenni, bár a törekvés megvolt bennem, és ha egyáltalán összehasonlítást lehet tenni, jobb anya voltam a sajátomnál, legalábbis a két kisebb gyermek esetében. Tehát mintakövetés és a mintától való elfordulás egyaránt látható, ahogy életem más területein is.

(Később rátalálok majd egy másik, az anyámtól ugyancsak eltérő útra: és ez a szerelmi élet lesz.)

A férjem tehát folyamatosan és napi szinten iszik, egyre többet, de még nem kóros mértékben, akkor még nem szenvedtem miatta. Az viszont már bántott, hogy a kisfiam születésének éjszakáján András használhatatlanul részeg volt. Egyedül mentem be a kórházba, akárcsak a kislányaim születésekor. Ezt akkor természetesnek tartottam: a férjem sosem áll ki mellettem, nem segített, férfifeladatait nem végezte el, végső soron a nehéz pillanatokban mindig egyedül maradtam. Mintha nem lett volna szocializálva arra, milyen egy férfiember, mit jelent családapának és -fenntartónak lenni. Már egyéves volt a kisfiunk, amikor több mint másfél évtizednyi szenvedés után rászántam magam az orvosok által régóta igen javasolt epekőműtetre, s a férjem a szó szoros értelemben megsértődött, hogy miért vonulok be egy kórházba, és miért hagyom magára. (Igazából nem értette meg, hogy nem luxusnyaralásról van szó.) A férjem kapaszkodott belém, és ő volt az, aki rám támaszkodott, nem fordítva.

És aztán eljött a házasságunk tizedik éve, én otthon voltam a kisfiammal, csak gyerekeket neveltem, gondoskodtam a férjemről, és háztartást vezettem odaadóan. És ez az a pont, amikor a tulajdonképpen jól működő házasság megtört. A férjem ugyanis hagyta magát elcsábítani egy nőtől, és viszonyba bonyolódott vele. Nem volt szerelmes, és esze ágában sem volt bennünket otthagyni, de nem állt ellen a kalandnak. (Sőt, előzetesen még engedélyt is kért tőlem, amit persze nagylelkűen megadtam!) Mindez talán még nem is lett volna olyan nagy baj, de közben hónapokig teljesen elhanyagolta a családját, nem is beszélgetett velem, nem figyelt rám. Nem törődött semmivel. És ez már sok volt, még nekem is. Itt azért felmerült bennem, hogy érdemes-e így élnem, végső soron örömtelenül és igazi társ nélkül.

Tihany

Ennek a történetnek már volt némi előjele pár hónappal korábban. 1986 nyarán Tihanyban nyaraltunk. Életem legnehezebb, legfárasztóbb üdülése volt. Három gyerekkel meg a férjemmel. Anyám szerezte nekünk a lehetőséget az Akadémián keresztül. Volt egy szobánk, ellátást nem kaptunk. Szép környezet vett körül bennünket, máskülönben minden olyan volt, mint otthon, csak sokkal nehezebb. Mosógép nem volt, kézzel mostam a kisfiam pelenkáit. (Akkoriban még nem létezett eldobható pelenka.) Nem volt rácsos kiságy, így elbarikádoztunk egy sarkot, hogy a kicsi fiam tudjon aludni. Így is félttem, hogy kimászik, és baja lesz,

emiatt szorongva, félálomban aludtam. Vásároltam, főztem, mindezt nehezebb körülmények között, mint otthon. Hajnalonként, amikor egyéves fiam fölébredt, megettetem, beültettem a babakocsiba, és elindultunk, hogy ne zavarjunk senkit. (A mellettünk levő szobában egy másik, háromgyerekes család lakott.) Le a hegyről. Majd – miután végre kinyitottak a boltok – bevásároltam, a holmikát a babakocsi végébe, egy hálós szatyorba tettem, és fölfuvaroztam a hegyre. Gyerekekkel együtt, hegynek föl jó nehéz volt. Aztán főztem, mosogattam. Minden úgy zajlott, mint otthon – az otthoni tágasság és komfort nélkül.

A kertben, a homokozó mellett állt egy szobor – egy meztelen nőt formázott. A kisfiamra mély hatást tett, nem tudta hová tenni, döbbenet nézte. Ember ez? Valóság? Mi ez? Beszélni csak két évvel később kezdett, így nem tudtuk elmagyarázni neki, hogy mit is lát.

Pénzünk alig volt, az utolsó napokban filléreket guberáltunk össze egy-egy konzervért vagy a strandbelépőért.

Egyszer sétálni indultunk – ötösben. Kicsi fiam babakocsiban, a két kislány mellettünk. És akkor a férjem megkért, hogy hadd mehessen el egyedül sétálni a félszigeten. Persze beleegyeztem. Én valójában jól voltam, a helyemen voltam, imádtam a gyerekeket, a házasságból való kiszállás ötlete föl sem merült bennem, csupán fizikailag voltam kimerülve. És akkor András elment. Órák múlva jött vissza. Egy csöppet sem haragudtam rá. Csak azon csodálkozom ma, hogy miért nem én kértem meg, hadd mehessek el pár órára egyedül.

Ez lehetett tízévi házasságunk első igazi válsága. Öt hónappal később neki lett egy szeretője, nyolc hónap múlva nekem már volt szerelmem.

Szilveszter

1987 szilveszter éjszakáján otthon voltam a családommal és egy barátunkkal. Egyszer csak este kilenc óra tájban megszólalt a telefon: anyám hívott, hogy rosszul van. Azonnal fogtam magam, és elmentem hozzá a Benczúr utcába. Persze fel sem merült, hogy a férjem elkísérjen. Pedig megkérhettük volna a barátunkat, hogy addig vigyázzon a gyerekekre. Egyedül mentem, közben anyám már értesítette a mentőket. Miután odaértem, ők is megérkeztek. Minősíthetetlenül viselkedtek, feltehetőleg unták az ünnepnapokon szokásos fölösleges hívásokat, melyek többnyire magányos öregektől futottak be.

– Nagyon szeretne a *néni* kórházba kerülni? – kérdezte gúnyosan egyikőjük a még a hatvanat sem betöltő anyámtól. Őt ez – jogosan – nagyon bántotta, ráadásul mindig rossz érzést keltett benne a mentősök fekete egyenruhája: a nyilasokéra emlékeztette. Mindazonáltal csináltak egy EKG-t, amely közvetlenül az infarktus után még nem mutatja ki a rohamot. Végül bevitték a kórházba, kérésére a Kút völgyibe. Én persze elkísértem. Sajnos az orvosa, Róth éppen másnap, elsején készült Amerikába utazni a fiához. Mégis, az elutazása előtt még bejött a kórházba, és mindenféle utasításokkal látta el alárendelt kollégáit. Akkor már tudni lehetett, hogy súlyos szívinfarktusról van szó. Anyám két hétig élet-halál között lebegett. Én rettegtem. Egyedül voltam, ez volt az az időszak, amikor a férjem nem is figyelt rám. Mikor elbúcsúztam anyámtól valamikor éjjel, csupán egyet kért: csak egyvalakit hívjak fel, egy kedves kollégáját.

Még éjfél előtt hazaértem. És pontban az új év fordulóján, éjfélkor megszólalt a telefon. Fölvettem. A férjem szeretője volt. Átadtam a telefont. Boldog új évet akart kívánni neki. Lehet, hogy valóban szerelmes volt belé, de ilyet tenni egy feleség mellett... Én soha nem tenném. Így kezdődött az 1987-es év.

Másnap délelőtt föl hívtam az ifjú kollégát, aki el is jött értem autóval. Attól kezdve három hónapon át szinte nap mint nap értem jött, és elvitt a kórházba. Tudta, hogy nincs autónk, hogy kisgyerekekkel vagyok otthon, és így segített. Soha autóvezetővel még nem volt ilyen tapasztalatom. Utálok más autójába beülni, szívességet kérni, mert általában az autósok sem szeretik. Ha maguktól felajánlják, akkor is visszautasítom. Csak olyan tapasztalatom van, hogyha valaki szívességből elvitt valahová, egy *szá-mára* megfelelő helyen megállt és kitett, én mindig sokkal nehezebben jutottam haza, mintha eleve tömegközlekedéssel megyek. De ezúttal más volt. Ő mindig értem jött a házig, és mindig haza is hozott, nem sajnálta rá a benzinpénzt, pedig igazán nem volt jómódú azokban az években, és a fáradságot. Nagyvonalú volt mindig – legalábbis amíg szegény volt. Mára változott-e, nem tudom. Azt hiszem, tényleg szerette és becsülte anyámat, és ezt ily módon próbálta kinyilvánítani. Sosem tudtam eldönteni, vajon szerepe volt-e a kapcsolatunkban annak, hogy én a kollégájának a lánya vagyok, és szerepe volt-e az elhagyatásban abban, hogy anyám már nem élt. Mi lett volna, ha még évekig él? Talán akkor is elhagy, de nem ilyen durván. És anyám mit szolt volna mindehhez? Biztos vagyok benne, hogy a korrekt kollegiális kapcsolatuk megmaradt volna, de a barátságuknak vége szakad.

Anyám forogna a sírjában, ha tudná, hogy mennyit szenvedtem a halála óta.

Kétszer ültünk be kávézni ez alatt a három hónap alatt. Az egyik alkalommal

elpanaszoltam neki, hogy anyámon kívül nekem senkim sincs. Ezen megdöbbsent, hiszen tudta, hogy férjnél vagyok.

Amikor másodszer kávéztunk, váratlanul görcsbe rándult a méhem, és kiköködött belőlem a védekezésre használt spirálom. Vajon véletlen volt ez? Nem tudom. Sem akkor, sem máskor nem mondtam el neki.

Furcsa volt 1987 januárja a Kútvölgyiben. A mindenki által Juszufnak becézett Lukács József vallásfilozófus – akit anyám nagyon szeretett – is benn feküdt egy ártalmatlan orrsövényferdülés-műtét miatt. Az egyik éjjel a szíve váratlanul felmondta a szolgálatot, és meghalt. Ugyancsak a kórház betege volt Pándi Pál, a kor neves irodalomtörténésze, aki szintén meghalt. Anyám túlélte, és még hat évig élt.

Négy hónapra keresztül, április végéig tartották kórházban, főleg azért, hogy leszoktassák a dohányzásról, ami végül sikerült is. Külön szobája volt, ahol szinte mindvégig dolgozott.

Még benn volt, amikor április elején lépést tettem hű kísérem felé.

Kéglük

Életem nagy szerelmével a kapcsolatunkat én kezdeményeztem. Egy olyan pillanatban, amikor mindketten nyitottak voltunk rá, arról nem is beszélve, hogy perze vonzódtunk egymáshoz. Egy nap az autójával – egy rozoga Trabantja volt akkor – hazavitt a kórházból, és én fölvettem nagy merészen, mi lenne, ha egyszer „mindentől függetlenül” is találkozoznánk. Igent mondott, és megbeszéltük a napot: 1987. április 3-át, ami hétköznapra esett. Reggel elvittem a kisfiam a bölcsődébe, ahová csak délig járt, majd beültem a kocsijába, amellyel értem jött. Szinte alig beszélünk, anyám lakása felé fordultunk. Mindketten tudtuk, hogy üresen áll. Bementünk, és azonnal ölelkezni kezdünk. Minden ízemben remegni kezdtem, és mentegetődzve mondtam: – Nem szoktam ilyesmit csinálni. – Csodálatos délelőtt volt, boldog voltam. Aztán siettem a gyerekemért. Így kezdődött.

Bár nem egészen így, mert ő már az elején leszögezte, hogy felelősséggel tartozik a feleségéért és a gyerekéért (akiktől már egy ideje külön lakott), így adta értésemre, nehogy többre gondoljak, mint amire gondolhatnék. Akkor ennek nagy jelentőséget nem tulajdonítottam. Túl friss volt az élmény. Azt is mondta – és azt is a legelső alkalommal –, hogy ha majd vége lesz, adjunk egymásnak egy csokor vörös rózsát. Erre aztán perze nem került sor. Sose kaptam tőle virágot. De

micsoda gondolat! Az elején a végét emlegetni?! (Ezt egyébként más kapcsolatai kezdetén is fölvetette.)

Aztán jöttek a kégligondok. Ez azért volt furcsa, mert ő saját lakással rendelkezett, ahol egyedül élt. Igaz, az a lakás a szülei családi házában volt, bár külön bejárattal. Oda nem vihet, mondta, mert a családtagjai elmondanák a külön élő feleségének, hogy nőt visz föl, és azzal megbántaná őt. Érdekes elgondolás. Így aztán sokáig nem vállalt föl. Csupán kétszer voltunk az ő barátja lakásában, először egy garzonban, aztán egy házban. Találkoztunk egy barátom lakásában, aztán egy volt egyetemi csoporttársnőmében – szinte mindig én szereztem helyet –, majd megállapodtunk egy másik barátom, egy szobrász műterménél, és évekig odajártunk. Csodálatos kuckónak bizonyult, bár minden komfortot nélkülözött, csak egy nagy matrac volt benne, és körös-körül szobrok. Mindketten szerettünk ott lenni. Ott kezdett ógörögbe tanítani.

Aztán kapcsolatunk ötödik évében ünnepélyesen kijelentette, mostantól mehetünk hozzá. Fölvállalt, s egyúttal mintha lezárta volna a feleségével való kapcsolatát: – Méltatlan lenne többé lefeküdnöm vele – mondta. Hogy ezt a mondatot velem kapcsolatban is meg fogja ismételni egyszer, azt álomban sem gondoltam volna.

Attól kezdve hozzá jártunk. Nála is nagyon szerettem lenni, de nem sejtettem, hogy ez lesz a viszonyunk hanyatlásának kezdete. Már jóval a szakításunk után közölte velem, hogy a mi kapcsolatunkhoz szükség volt egyfajta egyensúlyra, amelyet nála (is) a házassága biztosított. Akkoriban mindebből nem éreztem semmit. Igaz, a műterem romantikus varázsa elszállt.

Néhányszor elvitt a vidéki nyaralójukba is, csodálatos órákat töltöttünk ott.

Többször szerelmeskedtünk erdőben meg az autójában is. Kicsit szűkös volt, de varázsos.

A „szobára vivés”-en kívül sűrűn jártunk vendéglőbe – mindketten szerettünk enni – és színházba is. Én voltam a jegybeszerző.

Az utolsó két évben nem vitt se a nyaralóba, se vendéglőbe. Nem tűnt fel nekem. Mindig fölmentettem mindenért, arra hivatkozva, hogy sokat dolgozik.

Anyám halála után, 1993-ban még egyszer elmentünk szeretkezni az immár végleg megüresedett, Benczúr utcai lakásba. Most már fölszabadult egy lakás, összeköltözhetnénk, lenne hol laknunk, gondoltam, de szokás szerint nem szóltam egy szót sem. Ő is hallgatott. Már nem akart velem élni. Nem tudtam, hogy már más nője van. Hét éve voltunk együtt.

Bérbe adtam anyám lakását, és még rendszeresen találkoztunk nála. De már nem volt az igazi, csak nem akartam tudomásul venni.

Házassági évforduló

1976. augusztus 13-án, pénteken kötöttünk házasságot. Igen, 13-án, pénteken. Még meg is kérdezték a tanácsnál az időpont-egyeztetésnél, nem gond-e nekünk. De én nem vagyok babonás.

Nemrégiben volt (lett volna) a 30. házassági évfordulónk, de – bevallom – megfélemedtem róla. Sosem tartotta jelentős napnak egyikünk sem, nem szoktuk ünnepelni. A 20. viszont valamiért emlékezetesebb. 1996. augusztus 13-án életem nagy szerelménél voltam, és elköttem azt a szarvashibát, hogy megemlíttem neki: ma van a 20. házassági évfordulóm. Erre ő maró gúnnyal: – Akkor menj haza ünnepelni! – Szíven talált ezzel. És még ekkor sem fogtam föl, hogy a kapcsolatunk a végéhez közeledik.

Kodependencia

Ez is egy szenvedélybetegség, mint nagy sokára megtudtam. Együtt élni egy szenvedélybeteggel, és kiszolgálni minden tekintetben. Önálló tünetegyüttese van, amelyről döbbenetesen állapítottam meg, hogy minden mozzanata igaz rám. Egy típus vagyok, a viselkedésem egy jól ismert – ha nem is régóta jól ismert – modellt követ. Egyszerre jellemzett teljes önávétel és uralkodás, kontrolligény. Több szenvedélybetegségem is van, szerfüggő is vagyok, nikotinista is, de azt hiszem, ez a legfőbb, legmeghatározóbb addikcióm.

Éveken, évtizedeken át én vettem az italt a férjemnek. Aztán már a pénzt is én kerestem meg rá. Ha másnaposan nem tudott bemenni dolgozni, én hívtam föl a munkahelyét, és jelentettem beteget a nevében. Hazudtam a kedvéért, hogy megmentsem. Megmentsem saját betegsége következményeitől. Csak jóval később tudtam meg, hogy ez a legrosszabb, amit tehettem, ezzel csak fenntartottam, sőt súlyosbítottam az alkoholizmusát. Ha magára hagytam volna, lett volna esélye kezébe venni a sorsát, felelősséget vállalni önmagáért. Bár végül – huszonkét év után – magára hagytam. Nem állt talpra. De az esélye megvolt rá. Elkezdtem jár-

ni az Al-anonba, az alkoholbetegek hozzátartozóinak önségítő csoportjába, ahol sokat tanultam – főképpen magamról.

Társfüggő lehet az is, akinek a párja nem szenvedélybeteg. A görcsös kapaszkodás, az elengedni nem tudás, a dependens viselkedés, a méltatlan helyzetek el-tűrése – ez is társfüggő viselkedés, még ha a szerhasználat nem is játszik benne szerepet. Társfüggő lehettem a nagy szerelmemmel való kapcsolatomban, hiszen képtelen voltam (vagyok) elengedni őt. Ő nem volt szenvedélybeteg, hacsak nem workoholic. Ki, mi segítsen a kodependens embereken, akik a dolog természetéből fakadóan többnyire, bár nem kizárólagosan, nők? És akkor, némi biztatásra, megalkotottam a világszerte ismert, de nálunk még nem honos Coda csoportot, a kodependensek önségítő csoportját, mely ma is működik, és egyre többen járnak oda. Ha soha semmi mást nem tettem volna le az asztalra, csak ezt, akkor is elmondhatom, hogy talán nem éltem hiába, olyasmit hoztam létre, ami segít másokon (még ha rajtam nem is tudott).

Jiddische máme

A kodependeciának van egy ősbibb archetípusa: a jiddische máme, vagy ahogy az angolszász pszichológiai szakirodalomban nevezik: a *jewish mother*. A tipikus zsidó anya úgy „jön létre”, hogy mellette van egy mélyen vallásos, a Tórába vagy a heti szakaszba temetkező, ringatódzva imádkozó férje, akinek nincs sem ideje, sem indíttatása másra – pénzkereső tevékenység szóba nem jön –, így az anyára marad minden ház körüli, illetve gyerekekkel kapcsolatos tennivaló, a család fenn- és összetartása, az odaadó gondoskodás. Ábrázolásának nagy mestere Woody Allen és Philip Roth.

Anyám is bizonyos értelemben jiddische máme volt, még ha nem is volt „túl jó anya”, és én is az lettem, még ha voltak „külön útjaim” is a házasságom második évtizedében, s még ha egyikünkre se teljesen igaz a túlgondoskodó, túlvédő anya sztereotípiája. Nevezhetjük tyúkanyó-szindrómának is, de a csibék között ott a magatehetetlen férj is. Jiddische mámék lettünk tehát úgy is, hogy közben a férjeink már nem voltak vallásosak, sőt az enyém zsidó se, s lett volna idejük élni és férfitúli támaszt nyújtani. A vallás helyét az alkohol vette át, talán nem véletlen, hogy a két szó – szellem és szesz – az angolban ugyanaz: *spirit*.

A jiddische máme-létet folytatom a nagykorú fiammal, aki nem tud (vagy in-

kább nem akar) főzni, mosni, mosogatni, és reggel elvárja a friss túrós batyut. Mindezt annak jogán, hogy reggeltől estig bújja – ha nem is a Bibliát, de – a filozófiai könyveit.

Kezdek lázadni ez ellen a szerep ellen – az első nagy lázadásom az elköltözésem volt –, de valami, talán a megszokás vagy a fontosság tudata és reménye, viszatart a változtatástól.

András mint apa

András egyfelől odaadó, figyelmes, gyermekeivel törődő jó apa volt, másfelől gyermekeit sokszor megalázó, földbe tipró, egyre közömbösebbé váló, rossz apa. Furcsa kettősség. Amíg kicsik voltak, fürdette, pelenkázta őket, esténként mesélt nekik, és éveken át az ivást is csak az esti lefektetésük után kezdte, sokáig pontban nyolckor, és úgy éjfélre ütötte ki magát. Így ebből a gyerekek hosszú időn át semmit nem érzékeltek. Én annál többet. Gyűlöltem vele szeretkezni, amikor részeg volt, de csak nagy ritkán tagadtam meg ezt a kívánságát. Akkor sem, amikor már megvolt a nagy szerelmem.

Az adagja egy ideig egy hétdecis Éva vermut volt – azóta is gyűlölöm –, ezt szopogatta el esténként. Persze én vettem neki, a napi bevásárlás részeként. Aztán áttért a borra, abból két liter fogyott minden este. Olcsó italokat ivott, de a tetemes mennyiség miatt így is rengeteget költöttünk rá. Kiszámította, hogy *fajlagosan* mikor melyiket érdemes innia, figyelembe véve árat, mennyiséget és alkoholtartalmat.

Talán az egyre mélyülő alkoholbetegséggel lehetett összefüggésben, talán az magyarázta, hogy – saját kishitősége miatt, melyet göggel és fensőbbégtudattal kompenzált – könnyebb volt neki a gyöngébbet bántani és megalázni, de bizony soha nem dicsérte meg a gyerekeket, s ha nem is szidta, csepülte őket, apró szurkálódásokkal bántotta mindhárójukat. Semmilyen képességüket és teljesítményüket nem értékelte, ellenben gúnyos megjegyzéseket tett minden hibára. Neki sosem volt nyelvérzéke, és elültette a gyerekekben, hogy nekik sincs. Ez nem volt igaz, ma mindhárman kiválóan tudnak nyelveket. Aztán rengeteget piszkálta őket – főleg a lányait, mert a fia mindig vékony testalkatú volt – étkezési szokásaik miatt. Micsoda paradoxon: sokszor főzött rájuk, aztán gúnyos megjegyzéseket tett arra, hogy sokat esznek.

– Elegendem van a fogyókúrákból – mondta egyszer, megunván, hogy a különféle diétákról beszélgetünk. Szarkasztikus, gonosz humora volt.

Elmulasztotta betölteni azt az apai szerepet is, hogy észrevegye, dicsérje lányai szépségét, nőiességét. Ennek aztán meg is lettek a következményei. Szerencsére ez a nagylányomnál ellenhatásként az abszolút nőiesség felvállalásához vezetett: igazi, vonzó női szépség lett, aki után percenként megfordulnak a férfiak. A húga viszont a mai napig nem mer, nem akar nő lenni. Hiába gyönyörű az arca, hiába vonzóan izmos – a kung-funak köszönhetően –, alacsony termetű. Rejtőzködik, úgy öltözik, mint egy fiú.

Aztán az apjuk mégis észrevette – sajnos –, hogy a lányai nők. Sötét részességében, kontrollját elvesztve bizony előfordult – ha nem is durva abúzus, de – egy-egy félreérthető mozdulat, ölelés, simogatás. Borzadva húzódtak el ilyenkor tőle, megérezvén, hogy ez nem apai érintés.

Az utolsó években, melyeket már nélkülem, de a gyerekeivel töltött, utolérte az alkoholos paranoia is, fejébe vette, hogy a kamaszfia bántani akarja. (Talán, mert annak idején kést fogott az alkoholista apjára.)

– Ölj meg! Ölj meg! – sikította egyszer neki, holott a fiam döbbenet és bénytult állt. Azt is képes volt a kiskamasznak mondani, hogy „*veled* nem lehet élni”. Vele nem lehetett.

Aztán szinte kataton közönybe süllyedt, még azt sem vette észre, amikor a fia a szeme láttára fölívta az ereit.

Utolsó három évében, amikor már kettesben lakott az édesanyjával, az őt el-látó és eltartó, a róla gondoskodó idős asszonyt szurkálta, alázta meg nap mint nap. Hallgatni is szörnyű volt.

Étkezési rendellenességek

Ezeket is az addikciókhoz sorolják, mégpedig a viselkedési addikciókhoz, nem a szerrel összefüggőkhöz (holott szerepel benne *anyag*). Valójában én nem szenvedtem ezek egyikében sem (anorexia, bulimia, obesitas). Mindig szerettem enni, és mindig volt valamennyi túlsúlyom, de nem ismertem a kényszeres evést, a mértéktelen zabálást, az éjszakai zugevést.

Azonban mindkét lányom szenved ezektől így vagy úgy. Feltehetőleg ebben én is, az apjuk is bűnös.

Amikor együtt ebédelek a fiammal, feltűnő, hogy miközben ő lassan, komótosan eszik, én pillanatok alatt bekapok mindent. Gyorsan eszem. Rám is szokott szólni emiatt. Védekezésül tréfásan arra hivatkozom, hogy a bölcsődében sietnem kellett, mert sok volt a gyerek, és ha nem igyekeztem, a gondozónő továbbállt. Feltekezem, hogy ez valóban így lehetett. Nem volt idő piszmozgásra.

Megfigyeltem, hogy a kövér emberek gyorsan, a soványak lassan esznek. Nyilván az anyagcseréjük is más, a soványaké gyorsabb.

Annak ellenére, hogy nem jellemző rám semmilyen komoly étkezési rendellenesség, az *orális fixáció* jelen van az életemben. Valamit mindig a számban kell tartani. Nyilván a szoptatás hiánya miatt. Lehet ez étel, sokkal inkább cigaretta vagy ital vagy akár az ujjam, amelyet számba veszek, rágok, szopogatok. Hiányt pótolok.

Epilepszia

Legalább egy tucatszor hívtam mentőt a férjemhez. Mindig az ivásával kapcsolatos rosszulletekhez, soha sem más okból. Egyszer lábtörés miatt, de az is ittas állapotából következően történt.

Egyszer az egész család Mátrafüreden nyaralt. A férjem napközben sörözgetett, estére meg vett magának egy kétliteres vinkót, és a szobában elszopogatta. Sosem vegyültünk a nyaralótársak közé, holott én és a gyerekek szívesen megtettük volna, de ő magának való ember volt, és a társasági élet ivási szokásainak sem felelt volna meg.

Egyik délelőtt kirándulni mentünk a hegyekbe. Az úti cél a Sástó volt, ahol első utunk mindig egy büfébe vezetett – a délelőtti söréért. Azért a gyerekek is kaptak üdítőt. Furcsa módon azon a délelőttön a férjem nem kért sört, csak üdítőt, és én voltam az, aki ittam egy korsóval. S ez a meglepő absztinencia idézte elő a későbbi drámai eseményeket. Hazafelé tartottunk az üdülőbe egy erdei ösvényen. Vidáman bandukoltunk, a gyerekek rendre előreszaladtak. Szerencsére akkor is jóval előttünk jártak, amikor az apjuk rosszul lett.

– Olyan furcsán érzem magam – mondta bizonytalanul, és a következő pillanatban már el is vágódott ájultan a földön, a teste irtózatos rángásokba kezdett, a szája meg habzott. Nem jöttem rá, hogy miről van szó, azt hittem, menten meghal a karjaiban. Csak annyit láttam, hogy rohama van, nincs magánál, és mind-

járt vége. Egy suhintásnyi pillanatra átfutott a fejemben, milyen jó is lenne, ha megtörténne. Aztán elhessegettem ezt a bűnös gondolatot. Kiabáltam a gyerekeknek, akik visszaszaladtak, és kértem őket, hogy rohanjanak be az üdülőbe, és azonnal hívjanak mentőt. Kicsik voltak még ehhez a feladathoz, de megtették. Közben, pár perc múltán a férjem valamennyire magához tért, de sejtelve sem volt arról, hogy hol van, és mi történt vele. Lassan, vontatottan beszélt.

– Mi ez? – kérdezte ámulva, rámutatva a kirándulóbakancsára. Aztán valahogy fölállt, és rám támaszkodva bevánszorogtunk az üdülő bejáratához, ahol lerogyott egy kőpárkányra. Közben már jöttek is a mentők Gyöngyösről. Beemeltek a mentőautóba, kérdezték, vizsgálgatták, és az orvos elég hamar fölállította a diagnózist: alkoholelvonás miatt epilepszia. Pusztán attól kapta, hogy bár előző este megitta a maga két liter borát, délelőtt *nem* ivott rá, és a szervezete ezt már hiányként érezte, lecsökkent a vérében a várt alkoholszint. Ez az ún. szerzett epilepszia, ami ettől kezdve élete végéig elkísérte.

Bevitték a gyöngyösi kórházba, ahová persze vele mentem. Aznap este, élvezve az egyedüllétet, csaknem boldogan aludtam el az üdülő kétágyas szobájában egyedül.

Másnap, saját felelősségére kijött, és a hátralevő csaknem két hetet végigitta.

– Többé nem követem el ezt a hibát – mondta szokásos iróniájával, utalva a rövid absztinenciájára. És ivott rendületlenül, miközben szorgosan szedte a fölírt epilepszia elleni gyógyszereket, holott persze megmondták neki, hogy nem ihat, és amint Pestre ér, orvoshoz kell mennie. Nem ment. Attól kezdve élete végéig tablettákat szedett epilepszia ellen.

Ezenkívül szedte a májvédőket, a vitaminokat, paradox módon gondosan óvta az egészségét, majd rátért a korábban mindig megvetett nyugtatókra. Ivott és gyógyszerelte magát, persze a kettő nem tudta egymást kiegyensúlyozni.

Végignézni egy epilepsziás rohamot – nem kívánom senkinek.

Delirium tremens

Igen, az is volt. Iszonyú. Életveszélyes állapot. Elkövettem azt a hibát, hogy a mentősöknek az igazat mondtam. Így aztán hat órát kellett várni rájuk – minek is siettek volna egy alkoholistához? Pusztuljon a férgese. Pedig a delirium tremensben szenvedők néhány százaléka belehal a rohamba. Az ölemben reszketett hat órán

át, rettegett, szorongott és szenvedett. Patkányképzetekről nem számolt be. Végül megjött a mentő, és elvitték.

Volt olyan kórház, ahol távozásakor megmondták, hogy soha többet nem veszik föl. Megvetés és megalázás volt az osztályrésze. Az orvosok ugyanúgy gyöngeségnek tekintik az alkoholizmust, és nem betegségnek, mint a köznép. Még az addiktológus szakorvosok többsége sincs képben. És tehetetlenek. Emiatt frusztráltak. Csalódásukat áthárítják a betegre. Az átlagemberek véleménye hasadást mutat: magyar ember iszik, jókat iszik, bírja az italt (a sörreklámok is ezt sugallják), viszont ha átlép egy határt, ha függő lesz, ha valódi alkoholbeteg lesz, és nem pusztán „nagyívó”, máris megvetés az osztályrésze. Támogatás és elutasítás határmezsgyéje nehezen kitapintható.

Verések

Jogos a többes szám, mert kétszer is előfordult a huszonkét év alatt, egyszer házasságunk elején, majd a végén. Nem az alkohol miatt történt, mert a férjem nem volt agresszív az ital hatására, inkább magába húzódo, depresszív állapotba került. Mindkét esetben a féltékenység volt a kiváltó ok, és mind a kétszer megalapozottan.

Jól megvert, napokig viseltem a nyomait, a második eset után látetelet is fölvettem, amelyet aztán mégsem használtam föl a válóperben. Igazából nem voltam megbántva, se fölháborodva egyik alkalommal sem. Ami jár, az jár. Más dolgoktól sokkal jobban szenvedtem. A rugdosásnál, ütéseknél sokkal jobban zavart a kíséző szöveg, az üvöltések, amelyeket a gyerekeim is hallhattak. A szavak mindig jobban bántottak. A szavak megöltek. Életem nagy szerelme is verbálisan gyilkolt, bár nem volt fogalma róla, mit tesz. A test csak test, ó, a testi fájdalom semmi a lelkihez képest. Pofonokat ide, csak szeressetek!

„A testi sértésekről készíthető látetelet. Így az is megállapítható, hogy hány napon belül gyógyulnak. De ki mondja meg egy szóról, egy hangsúlyról, egy vállvonogatásról vagy egy röhögéstről, hogy meddig lehet utána életben maradni, s miféle belső vérzésekbe hal bele ilyenkor az ember?” – Ezt is anyám írta.

A férjem – a maga módján – szeretett, akkor is, amikor megütött. Legalábbis a legkevésbé voltam közömbös számára. Érzelmileg túlfűtött volt ama pillanatokban, így azonnal megbocsátottam neki. Amikor vagy tíz éve szinte a vállamon cipeltem

be a kórházba, és tolókosit kellett kérni, mert járni sem tudott, akkor az első éjszaka az édesanyja, a másodikon a húga ült mellette. Mindkettőnek szorongatta a kezét, és nem igazán tudván, hol van, és ki van mellette, azt mondogatta mindkettőjüknek: Katikám! Katikám!

Most sincs harag bennem.

A professzor úr sosem ütött volna meg, ő úriember volt. Sosem voltam annyira fontos számára. Egy hűvös, mértéktartó úr nem emel kezét egy gyöngé nőre, legfeljebb a szavaival döf tört a szívébe.

Azt mondta utólag, hogy gyűlölöm. Nem tudta, hogy a szeretet ellentéte nem a gyűlölet, hanem a közöny.

Antiszemizmus

A férjem nem volt antiszemita, különben el sem vett volna, számára nem létezett zsidó és nem zsidó, csak ember. Liberálisnak, előítélet-mentesnek, toleránsnak vallotta magát. Évtizedekig nem foglalkoztam a zsidósággal, nem is viselte volna el, ha foglalkozom. Még a téma létezését is tagadta. A gyerekeinknek sem adtunk át semmiféle vallási kultúrát vagy a valahová tartozás érzését. Bár ők utólag pótolták, én ezt ma már nagy mulasztásnak tartom.

És mégis... a férjemben – ma már tudom – rejtve ott volt az antiszemizmus. Nyilván a neveltetéséből adódóan. A családjában ugyanis el-elhangzottak ilyen-olyan megjegyzések. Kontrollálta erősen, de olykor mégis kibukott belőle. Ennek legdurvább megnyilvánulása házasságunk utolsó idejéből való: már nem tudott dolgozni, nem tudott pénzt keresni, nem járult hozzá öttagú családunk fenntartásához, én pedig egyszer emiatt szemrehányást tettem neki. Mire ő: – Mondd, nem azért vagy ilyen anyagiás, mert zsidó vagy? – Akkor eltört bennem valami. Pedig nem hiszem, hogy tudta, mit beszél.

Máskor is – már külön élünk – előfordult, hogy antiszemita megjegyzést készült tenni, de még időben elharapta, és elhallgatott.

Életem nagy szerelme *komoly* ember volt. Méltóságteljes – már fiatalemberként is. Készült a professzor szerepére. Néha megnevettettem – sajátos humorommal, de az ő szájából viccet sosem hallottam. Valahogy a komolysága is félrevezetett. Minden szavát elhittem. Megfontoltnak tűnt. A komolyságát is szerettem persze. Aztán csaknem nevetve, könnyedén szakított velem – tízévi kapcsolat után.

A férjem nem komoly, hanem *komor* férfi volt. Nagy különbség. És nagyon zárkózott. Neki jobb humorérzéke volt. Már a húszas évei közepén is meg-meglepte a depresszió. Bizonyára ennek oldására is kellett innia. Azt nem tudhatta, hogy az alkohol – egy idő és egy mennyiség után – csak elmélyíti a melankóliát, ún. másodlagos depressziót okoz. Feldobottnak, lelkesnek, ambiciózusnak, aktívnak nagyon ritkán láttam, talán csak a legelső időkben. A világképe még a szüleiménél is súlyosabb volt. Sokat beszélt a halálról, szinte vágyakozott utána. Nem szeretett élni. Szerető, nagy család vette körül gyerekkorában, később mellettünk is oly sok évig, de örömet nem lelt az életben. Egyre zárkózottabban élt, egyre kevesebbet mozdult ki hazulról. Mi viszont már menekültünk ebből a légkörből. Talán a génjeiben hordozta a búskomorságot: az apja annak idején, egy Szeged környéki faluban, tizenhat éves korában rejtélyes okból és körülmények között fölakasztotta magát. Aztán leszedték a kötélről, túlélte. Így volt módja végiginni az életét. Nyolcvanhat évesen halt meg. Az utolsó húsz évben már letette a poharat. Valamiért az életet választotta.

Komor fia csak ötvennégy évet élt, pontosan annyit, amennyi ki van szabva az alkoholbetegeknek: ennyi ivás mellett nemigen lehet húsz-huszonöt évnél tovább élni.

Ez a komorság és az ivás – főleg az utolsó tíz évben – mindannyiunk életét megkeserítette. Nagy lakásban laktunk, mindenkinek megvolt az élettere, elkülönülhettünk, mégis mindannyian szenvedtünk otthon. Lehangelő volt a légkör. Betegsége progresszív természetéből adódóan a helyzet évről évre rosszabb lett, s a legsúlyosabb abban az utolsó három-négy évben, amikor én már nem laktam otthon, és ő a két kisebb gyermekünkkel élt. Akkorra az az otthon igazi Ulpius-házzá vált.

Öregkorára, a borosüvege mellett apám is komor lett.

Én csak szomorú ember lettem.

„A szomorúság jó, mert haragtalan. Aki szomorú, az kilépett a perből” – ez is anyám gondolata. Töreksem rá, hogy ne haragudjak, de még nem sikerült.

Háttal a falnak

A férjemet valamiféle nekrofilia jellemezte, nem a szó perverz, szexuális értelmében. Mint mondtam, mindig vágyott a halálra, nem lelte örömét az életben. Bár ez nyomasztó volt számomra, de ismerős is – szintén apámtól.

Öngyilkossági kísérlete sosem volt, csak lassan pusztította magát. Maga a halál is érdekelte. Még házasságunk legelején egy este hazafelé sétáltunk, és a már kihalt főúton észrevettük, hogy valakit elüthetett a villamos. Éppen a test szét-szóródott darabkáit szedték össze, láttuk messziről. Én elborzadtam, ő meg oda akart menni – tanulmányozni. Szinte mindig követtem, de akkor nemet mondtam, egyedül indultam tovább. Ő odament nézelődni.

Pár évvel később meghalt Mimike, a nagymamája, akit nagyon szeretett. Gyakorlatilag ő nevelte föl. Eljött a temetés napja. A koporsó még nem volt lezárva. Én igyekeztem távol állni, ő azonban közelment, és *tanulmányozta* a halottat.

Egyik kedvenc száma, melyet sokat hallgatott, egy cowboyról szólt, Cseh Tamás szerzte:

Háttal a falnak és megdögleni,
Lee van Cliff tudta ezt jól.

Szüléseim

Könnyen szültem mindhárom gyermekemet. A terhességeim is problémamentesek voltak, az utolsó napig dolgoztam. A két lányom születése előtt trolival mentem be a kórházba – persze egyedül. Nem merült fel bennem, hogy a férjemnek „illene” elkísérnie. Ahogy az sem, hogy talán egy kényelmesebb járművet, ne adj’ isten, egy taxit is igénybe vehetnék. A kisebbik lányom születésekor zuhogott a május végi eső. Mire beértem a kórházba, vizes-saras-piszkos lett a szandálba bújtatott lábam. Elnézést, hebegtem, és megkérdeztem az ápolónőktől, megmoshatnám-e. Groteszk helyzet volt. A harmadik gyermekem, a fiam születésekor kénytelen voltam taxit hívni, mert már nagyon késő volt. Hogy esetleg mentőt hívjak, ez akkor sem merült fel. Úgy este nyolc körül kezdődtek a fájások. A férjem nem volt otthon, a barátaival ivott éppen. Föl sem merült bennem, hogy fölhívhatnám és hazaparancsolhatnám. Megvártam, míg tizenegy felé hazaér. Tökrészen.

– Szülök – mondtam neki.

– Ha szülhetnéked van, hát szülj – mondta szokásos fanyar humorával, némileg bizonytalanul ejtve a szavakat. A taxit is én hívtam, és a táskámat is én vittem le a kocsihoz a negyedik emeletről. A taxi végigszáguldott a városon. A sofőr talán megijedt, hogy ott fogok megszülni, én meg nem mertem szólni, hogy lassítson. Éjfélre értem be a kórházba. Mentegetődzve-szégyenkezve – hogy zavarok! – mondtam az ápolónőnek, hogy elnézést, de szülni jöttem. Furcsán nézett rám. Ment, hogy fölébressze az ügyeletes orvost. A legédesebb álmából. Úgy bántott ez, és zavarba hozott! Fölébreszteni valakit – miattam! Hajnali fél kettőre már meg is volt a gyerek. A szülésznő jóindulatú, segítőkész akart lenni, és biztatott, hogy hívjam fel a férjemet a nagy újsággal. (Fia született, két lány után, ráadásul éppen az ő harmincnegyedik születésnapján.) Kétségbeesetten szabadkoztam, tudván, hogy bizonyára mélyen alszik. De csak erősködött. Végül beadtam a derekam, és fölhívtam. Persze nem vette föl a telefont, részeg kábulatban aludt. Végül szegény anyámat tárcsáztam. Ezúttal ő is, a híresen rossz alvó is aludt. De aztán fölemelte a kagylót. – Megszültem – újságoztam el neki. – Fiú lett, és Imrének hívják. Olyan, mint az öreg Lukács. – A filozófusra gondoltam. A ráncos kisfiam valóban leginkább egy bölcs aggastyánra emlékeztetett. Aztán lelkére beszéltem, hogy a vejét reggel előtt nehogy fölhívja a hírrel.

Így szültem a gyerekeimet. Rettegve, hogy zavarok másokat, és kímélve azt, akít soha asszony ilyen helyzetben nem kímélt, mióta világ a világ.

Félek a haláltól. A halál és körülményei is rengeteg zavaró tényezőt rejtenek magukban. Terhet másoknak.

Egy kínos eset

Amikor megszületett a második gyermekem egy meleg május végi napon, a szülész – eltérően attól, ahogy az első lányom születésekor viselkedett –, mint aki jól végezte dolgát, egy szó nélkül elhagyta a szülőszobát. Sem ő, sem más rám se nézett, nem kérdezték meg, hogy föl hívhatnak-e valakit az örömhírrrel, nem törölték le az izzadó, lucsokba fürdő testemet, nem adtak egy korty vizet, pedig majd meghaltam a szomjúságtól, csak otthagytak. És amikor anyám pár óra múlva bejött hozzám a kórházba, elkövettem azt a hibát, hogy elpanaszoltam neki ezt a bánásmódot. Ezt követően felháborodva elmondta a tanítványának, későbbi szerelmemnek, akivel

szinte baráti volt a kapcsolata, milyen viszonyok uralkodnak a kórházban. A fiatal ember meg elmondta az anyjának, aki *véletlenül* épp ennek a kórháznak volt a főigazgatója. Az igazgatóasszony hívatta a szülészemet, és felelősségre vonta a történetek miatt. Én közben minderről semmit sem tudtam, feküdtem a szüléset egyik szobájában. Egyszer csak bejött az orvos nagy mérgesen, meglátta Simone de Beauvoir könyvét, az *Egy jó házból való úrilányt*, megvetően odébb tolt, ezzel a mozdulattal utalva arra, hogy én aztán nem vagyok úrilány, és megkérdezte tőlem, hogy jelenthettem őt föl. Ámulva néztem rá, sejtelmem sem volt, miről beszél. Aztán kiderült, hogy panaszzkodásommal milyen eseményeket indítottam el. Majd elsüllyedtem szégyenemben. Megszegtem a „Ne zavarj!” parancsolatát. Elhatároztam, hogy soha többé nem panaszodom. Lám, egyszer teszem, és milyen következményekkel jár. Az nem jutott eszembe, hogy óvakodjak attól, aki elindította a lavinát. S az sem, hogy valóban lehetett volna velem emberségesebben bánni.

Négy évvel később, a fiam születésekor *A megtévesztett* című Thomas Mann-novellát olvastam a kórházban. Mély hatást gyakorolt rám. Hogy én is megtévesztett leszek egykor, sokféle értelemben is, az eszembe sem jutott.

A Tanár úr

Ez is kínos eset volt – sok-sok évvel később.

A Tanár úr nem azonos a későbbi professzor úrral, az utóbbi tanára volt még a középiskolában – kiváló magyartanár. Kölcsönösen tisztelték, szerették egymást, és kapcsolatuk évekkal az érettségi után is megmaradt.

A Tanár úr igazi baloldali férfi volt, hívő kommunista – és zeneszerző. Nevéhez fűződik a *Mint a mókus fenn a fán, az úttörő oly vidám...* és még jó pár mozgalmi dal.

Nálánál pár évvel idősebb feleségével élt szeretetteli, szimbiotikus kapcsolatban – gyermek nélkül. Érzésem szerint ez a párkapcsolat lehetett a minta életem nagy szerelme számára. Végül ezt képezte le a második házasságában, igaz, egy fiatal nővel.

Amikor élete első igazi könyve megjelent, a Tanár úrnak ajánlotta. Az ajánlás elképzelése szerint így szólt volna: *Első mesteremnek, ... tanár úrnak*. Megkérdezte a véleményemet, és én ösztönösen tiltakoztam. Rábeszéltem, hogy csak ennyi legyen: X. Y. tanár úrnak. Elfogadta, és így is jelent meg. Ma már tudom, hogy mi-

ért nem tetszett az első verzió: igazi nárcisztikus megfogalmazás lett volna, mely nem az ajánlottról, hanem magáról a szerzőről szól inkább, akinek feltehetőleg további mesterei is lesznek majd, mielőtt maga is Mesterré válik.

Aztán, évek múlva, 1993 tavaszán, napokkal anyám halála előtt – vajon miért éppen akkor? –, kapcsolatunk hetedik évében nagy megtiszteltetés ért: a szerelmem elvitt bemutatni az általa olyannyira szeretett házaspárnak.

A vendégség nem sikerült, szinte soha még kínosabb estét nem töltöttem el. Az asszony nagyon kedves teremtés volt, velem is az, de a férje, a Tanár úr – feltehetőleg szigorú kommunista erkölcsi elvei miatt – mindvégig gyanakvóan és bizalmatlanul nézett rám. Ismerte a szerelmem feleségét, akit kedvelt, és nyilván tudott arról is, hogy háromgyerekes, férjes asszony vagyok, és nem értette, hogy képzelem ezt mégis: szeretőt tartani! Azt talán nem tudta, hogy akkor már más szeretője is volt kedves tanítványának. Ahogy persze én sem.

Feszengtem, szenvedtem egész este. Fagyos volt a levegő.

A mai napig nem értem, miért vitt el hozzájuk. Talán tudattalanul az általa olyannyira becsült emberekkel akart tesztelni. A teszten megbuktam. Nem bizonyultam méltó partnernek.

Halottaim

Tizenhat, illetve tizenhét éves voltam, amikor meghaltak az anyai nagyszüleim – nem éreztem nagy veszteségnek.

Huszonhárom éves sem voltam, amikor (hetvenhét évesen) meghalt az apám. Becsületére legyen mondva, hogy kora ellenére „fölnevelt”. Két évvel később meghalt Ottó. Harminckilenc éves voltam, amikor meghalt az anyám. Csak azért nem szenvedtem meg jobban az elvesztését, mert azt hittem, nem maradtam egyedül.

– Van-e valakid, akire ezek után számíthatsz? – kérdezte tőlem egy nő a temetés után.

– Igen, van – feleltem ősbizalommal, naivan.

Tévedtem, akkor maradtam igazán egyedül. Ötvenegy évesen vesztettem el a férjemet, aki akkor már nem volt a férjem: tehát a volt férjemet.

Mindössze három héttel az édesanyja – az anyósom – halála után érte utol a vég. Az anyósom – egy csodálatos asszony, hívő keresztény – rákban halt meg, sok-sok heti szenvedés után. A volt férjem vele lakott, és kétségbeesésében – ezt az egy fe-

szültségoldást ismerve – végigitta a haldoklását. Édesanyját a húga ápolta. Isteni szerencse és csoda, hogy nem *előbb* halt meg. Ha hat héttel vagy hat hónappal korábban történik mindez, az édesanyja végignézhette volna, ahogy a fia elvérzik.

Mélyen megrendítette az anyja halála, és talán meg is rémítette az a gondolat, hogy mi lesz vele az ő mindenre kiterjedő gondoskodása nélkül, egyedül. Ez alatt a három hét alatt háromszor beszéltem vele telefonon. Mindannyiszor őszintén elmondta, hogy testileg is, lelkileg is nagyon rossz állapotban van. Terveztem, hogy meglátogatom, de fatális módon éppen akkor kerültem én is kórházba.

Több öngyilkossági kísérlete volt ez alatt a húsz nap alatt. Az első még elég szárnalmas: kinyitotta a távfűtéses szoba ablakait, lefeküdt, és várta, hogy megfagyjon. De csak reszketett a novemberi hidegben a fűtött szobában, így egy idő után felállt, és mégis bezárta az ablakot. Az utolsó négy napban kihúzta a telefont, nem lehetett elérni. Rengeteg gyógyszert vett be, és rengeteget ivott rá. Ezt még túlélte, sőt megígérte a húgának, hogy többé ilyet nem tesz. Két nap múlva talált rá a holttestére a sógornőm és a kisebbik lányom. A hetekkel később megkapott boncolási jegyzőkönyv szerint a szervezetében nem volt se gyógyszer, se alkohol. Ennek ellentmond, hogy asztalán mérhetetlen mennyiségű gyógyszeres doboz és ital hevert: üres és csaknem üres palackok. Nem tudjuk, mi történt, azt sem, hogy pontosan mikor. A halála utáni napon temettük az édesanyját, három hét múlva meg őt. Talán kicsit bizarr módon én, az elvált feleség írtam és mondtam el a gyászbeszédet. De tudtam, hogy csak én vagyok képes hozzá méltót írni.

Több halált már nem akarok megélni. Már nincsenek rokonaim – az Izraelben élő unokatestvéreimen és a pesti féltestvéreimen meg az ő leszármazottain kívül –, csak a három gyermekem.

Szex kontra halál

A legjobban anyám halála viselt meg.

Mindennap bementem hozzá a kórházba, közben dolgoztam, és elláttam a családomat, ahogy mindig. Egy alkalommal rám nézett, és azt mondta, látván rajtam a kimerültséget:

– Menj ki egy kicsit a Margit-szigetre!

Nem mentem ki, de örökre hálás leszek neki ezért. Anya volt, aggódó-törődő anya a halálos ágyán is.

Haldokolva is érdekelttem.

Megkért, hogy ne hagyjam szenvedni. De hagytam, nem tehettem mást: nincs eutanázia, még passzív se. Két nappal a halála előtt szemrehányást tett nekem: – De hát megígérted! – kezemet tördeltem tehetetlenségemben.

Ezután elhívtam hozzá egy természetgyógyászt – holott sosem hittem bennük –, hátha segíthet. Mit számít az én kételkedésem? Mindent meg kell próbálnom. A hölgy valamiféle energiaátadásnak nevezett hókuszpókusszal dolgozott, de mielőtt nekilátott volna, leült anyám ágya mellé és megkérdezte, hogy akar-e élni, mert ha nem, készséggel rendelkezésére áll abban is, hogy átsegítse a halálba. Majd – mint egy gyóntató atya – föltette azt a kérdést, hogy van-e valami bűne.

Anyám félkábult állapotából kinyitva a szemét, bölcs fölénnyel a szája sarkában kissé elmosolyodott, és csak ennyit mondott: – Kinek nincs?

Az utolsó estén, 1993. április 30-án is nála voltam. Persze nem lehetett tudni, hány órája van hátra, de azt igen, hogy csak kevés.

Nem maradtam mellette. Életem nagy szerelme öt percre lakott attól a kórháztól, ahol anyám haldoklott.

Átmentem hozzá, és kétségbeesésemben a szokottnál is szenvedélyesebben szeretkeztem vele. Ez volt az én hospice-om. Szex (itt értsd: élet) kontra halál.

Aztán hazamentem a férjemhez. Késő volt már, mindenki aludt. Hajnalban betelefonáltam a kórházba, érdeklődni. Éjfél után nem sokkal halt meg, mondták. Május elsején, a munka ünnepén, vasárnap és *anyák napján*.

Fölhívtam életem nagy szerelmét – közben a családom továbbra is aludt, nem is ébresztettem föl őket –, és vele együtt bementünk a kórházba. Az autóban elsírtam magam, s valami olyasmit motyogtam, hogy nekem most már nincs senkim. Milyen igazam volt, bár akkor még nem is tudtam. Vezetés közben szigorúan és megrovóan rám nézett, és csak ennyit mondott: – Ezt ne csináld!

Sose bocsátom meg neki. És magamnak sem, hogy akkor nem szálltam ki a kocsiból.

Azt hiszem, volt egy hiedelme: az ember nem mutathatja ki az érzelmeit. Ez indiszkréció, gondolhatta.

„...a bánkódó ember vállát átkarolni érdemes – föltéve, hogy magától mozdul a kar” – írta anyám. Nos, a szerelmemé nem mozdult sehogy sem.

Valójában ott és akkor tudnom kellett volna, hogy nem számíthatok rá, hogy a legnagyobb bajban nem áll mellém, hiszen nem nyújtotta felém a vállát, hogy azon kisérijam magam, nem ölelt át résztvevően, egyetlen vigasztaló sem hagyta el

a száját. Mikor máskor tette volna ezt, ha nem friss gyászomban? S máskor tette ezt vajon? Nem emlékszem rá. Csak elutasított. Igaz, elkísért.

A Benczúr utcában

Még aznap délben négyen összegyűltünk anyám Benczúr utcai lakásában: a későbbi professzor úr és anyám két közeli, jó barátja. Három igazán hozzá közel álló ember. Brúnót és Gyurit nem sokkal előtte értesítettem, és rögtön odajöttek – segíteni. A ház előtt találkoztunk Vinczénével, a bejárónővel, akinek elmondtam a halálhírt.

Föl kellett hívnunk a megfelelő szerveket, MTI-t, Magyar Rádiót. Végül életem nagy szerelme szokásos bizonytalansága és tévoasága miatt túl későn telefonáltunk, így nem a Déli krónikában, hanem csak egy órával később mondta be a rádió a gyász hírt.

Néztem őket. A szobrász Gyuri mélyen meg volt rendülve. Brúnó – férfi léte – könnyezett. Egyedül a szerelmemen nem láttam semmit. Semmit, de semmit. Lehet, hogy nemcsak szeretni, de veszteséget átélni sem képes?

Emberismeret

Furcsa, de nem ismertük egymást életem nagy szerelmével. Én alig-alig beszéltem neki magamról. Ösztönösen éreztem, hogy csak akkor fogad el, ha csupán jót nyújtok neki, gondokat, terheket soha. Ő sem sokat mondott magáról. Az igazi lényéről. Őt megdöbbsentette, hogy szakítása után én összeroppantam, hiszen derűs embernek ismert. Én is megdöbbsentem, hiszen sejtelmem sem volt róla, hogy ilyen kemény és kíméletlen. Ennek semmilyen jelét korábban nem adta. Velem szemben legalábbis nem. Nem tudta, hogy egy biztonságot kereső gyermek maradtam, hiszen azt annak idején soha nem kaptam meg. Minden szava megerősítette bennem, hogy mindezt a hiányt ő pótolhatja. Én nem tudtam, hogy hűtlen, kiszámíthatatlan, önző és mással törődni képtelen. Minden szava ellentmondott ennek. És én eme szavakba kapaszkodtam. Bármit mondott, még ha ellenérvést váltott is ki belőlem, nem reagáltam. Gondot soha nem okoztam. És ezért feleltem meg neki sokáig. Más mutattam magamról én is – ösztönösen

érezve, hogy így megfelelhetek neki, és hosszú évekig meg is feleltem –, és mást mutatott magáról ő is.

Végső soron magunkat sem ismertük. Én magamat biztosan nem. Vagy legalábbis nem értettem.

Életveszély

A fiam többször is volt életveszélyben. Tizenöt évesen – én már nem éltem vele, a barlangomban vegetáltam – három öngyilkossági kísérlete is volt. Fölvágta az ereit. Ömlött a vére az apja orra előtt – aki részeg kábulatában észre sem vette! Aztán leutazott Szegedre a nővérehez, és bevett sok-sok altatót. Egy padon találtak rá – ájultan. Megmentették az életét, de az utolsó percekben. A kisebbik lányom mondta az apjának, hogy leutazik az öccséhez. – Mi a fenének? – Csak ennyit mondott az egyetlen fia eltűnésekor.

Leutaztam persze hozzá én is. A legijesztőbbnek azt találtam a kórházban, hogy teljes közöny volt az arcán. Pánikba estem. Haza akarták engedni velem, de nem vállaltam a felelősséget. Láttam a szemén, hogy újra megpróbálná. Így aztán mentőkkel fölhozták a pesti gyermekpszichiátriára. Szörnyű helynek bizonyult. Nem is tudtam korábban, hogy léteznek elmebeteg *gyerekek*. Ő nem volt az. Csak nem akart élni.

Behívatott magához az osztályvezető főorvosnő, és nekem szegezte a kérdést:

– Maguk milyen vallásúak?

Pánikba estem, és rávágtam:

– Semmilyen.

Majd elgondolkoztam, és beláttam, hogy bizonyára nem azért kérdezi, hogy azonnal deportáljon. Így mégis feleltem:

– Én zsidó származású vagyok, a fiam apja meg katolikus családban nőtt fel, de egyikünk sem gyakorolja a vallását. De miért kérdezi?

– Mert a fia Rorschach-tesztjéből egy súlyos vallási identitásválság képe bontakozik ki.

Megdöböntem. Egyrészt fogalmam sem volt arról, hogy ez a teszt ilyesmit is ki tud mutatni, pedig ismertem, másrészt magáról a tényről sem tudtam. Sok egyéb mellett azzal is nagy hibát követtünk el, hogy ezekről a dolgokról sosem beszélgettünk a gyerekekkel. Ma már sokat beszélgetek velük.

Aztán a kisfiam megbetegedett, csaknem negyvenfokos láza lett, akkor hazavittem – hozzám, a hegyi barlangomba. Nem taxival, hanem villamossal. Ezt sokszor fel is hánytorgatta később. Igaza volt. De én taxiba csak kivételes esetben ülök; ha szülök, akkor is legfeljebb éjszaka. Csakhogy ez mégis rendkívüli eset volt.

Egyszer, hónapokkal később bement a fürdőszobámba fürdeni. Sok-sok idő telt el. A véremlen volt, hogy az ember a kamaszfiát nem zavarja, nem kopogtat, békében hagyja. De az idő csak múlt, hangot egyáltalán nem hallottam. Legalább egy óra elteltével végül pánikba esve rányitottam az ajtót. Meztelenül és ájultan feküdt a kövön. Kihúztam, és ösztönösen kinyitottam az összes ablakot, bár igazából nem tudtam, mi a baj. Rögtön kihívtam a mentőket. Szén-monoxid-mérgezés volt. Azonnali hospitalizáció. Kis híján belehalt. Ha merő tapintatból még várok – vége.

A kórházba menetel előtt még zsebébe csúsztotta Kierkegaard-tól a *Félelem és reszketést*, hogy legyen olvasnivalója. A kórházi ágyán pedig fölmondta nekem a kémialeckét (kémiaiából éppen előzőleg buktatták meg):

– A szén-monoxid színtelen, szagtalan gáz, mely alattomosan megkötí a vérben lévő hemoglobint vastartalmát, ezzel gátolva az oxigén szállítását, ami ezáltal halálhoz vezet.

Beleborzongtam. A kis szivacsagya még ezt is tudta. Szó szerint.

Aztán újra összeköltöztünk végre: még nem volt tizenhét éves. Azóta ismét együtt élünk. De súlyos válságok jöttek még. Egyszer – huszonegy évesen – késősel jó mélyen megszurkálta a mellkasát. Ömlött belőle a vér. Nem vettem észre, éjjel a szobájában csinálta. Nem igazi falcolás volt ez: azt inkább a végtagokon ejtik. Kacérkodott a halállal. Alig fél évvel később pedig marokszámra bevette az antidepresszánsaimat és a nyugtatómat. Két napig aludt, majd önszántából bement a kórházba. Az első napon megint nem kaptam észbe, hogy baj van. Alszik, hát alszik.

Ma sincs jól, küzd a depressziójával, az apja halálát sem dolgozta fel, de elzárkózik a segítségkérésről. Ahogy a lányaim is. Csak imádkozom értük.

Következmények

Közhely: tetteinknek következményei vannak. Olykor nem várt következményei. Szerelmem számára az én összeomlásom ilyen volt. Nem számított rá, elhárította,

sőt elmenekült előlem. De az összeomlásomnak még súlyosabb következményei lettek: a családom darabjaira hullott szét, a férjem mélypontra került, a gyerekeim súlyosan megszenvedték az egészet. Elköltözésem után, anyagi támogatásom ellenére a szó szoros értelemben éheztek az apjuk mellett. Én dolgozni nem tudtam, le voltam százalékolva, csak nyaldostam a sebeimet. A munkaviszonyomból évek maradtak ki. A gyerekeimnek egyetlen menekülési útvonaluk sem maradt. Az egyébként jól tanuló, okos kisebbik lányom 1999-ben megbukott az érettségien. A nagylányom Szegeden tanult, a mentők időről időre beszállították a pszichiátriára súlyos depresszió gyanújával. A fiam nem volt hajlandó iskolába járni, az utolsó két és fél évben magántanuló lett. Folytathatnám a sort. Vajon ki a felelős mindezt? Nem háríthatom mindezt egyetlen emberre. Ő csak a lavinát indította el.

Elindult egy lavina, és csak dagadt, egyre dagadt, és mindenkit maga alá temetett.

Korszakváltások

Életem nagy szerelme egyszer – miután már elhagyott – elmondta (mintegy magyarázatképpen), hogy ő tízévenként életformát változtat. Furcsállottam, hogy ilyen distanciával tud nézni az életére, és korszakokra osztja. Ki ő? Egy Picasso? Kék korszak? Rózsaszín korszak? Bízunk ezt inkább az utókorra, feltéve, ha majd ez bárkit érdekel, gondoltam akkor. Egyébként eltelt már a harmadik évtized, és nem tudok újabb változásról.

Ha most belegondolok, én ugyanezt húszévente teszem, így mindössze háromra futja. Az első kb. húszéves koromig tartott: nyomorúságos, depresszióval terhelt, feszengő, szenvedő, magányos gyerek- és kamaszkor. Aztán, mintha megráztam volna magam, jött egy látszólag egészséges felnőttkor: házassággal, gyerekekkel, munkával és főleg szerelemmel, reménnyel és boldogsággal, hittel és bizalommal, de még mindig nagy öntudatlanságban. Bár ez a második „korszak” élesen kétéválík: az első évtized csak a házasságé és a családé, a második érzelmileg már a szerelemé. A harmadik, feltehetőleg utolsó korszakom egy nagy *midlife crisis*szel kezdődött, amikor újra a gyermekkori nyomorúságban találtam magam, egyedül, kínlódvá és küzdve, megpróbálva felszínen maradni és megérteni, mi történt, és miért. Negyedik? Kicsinyke esélyem van egy negyedik, utolsó korszakra, ha marad a húszévenkénti váltás. Az utolsó talán elhozhat valamiféle felszabadultságot.

Nem Moses Herzog, Saul Bellow halhatatlan regényhőse volt az utolsó nagy levélíró. Ifj. Pliniusról vagy Madame Sévigné-ről nem is beszélve. Apám kezdte, én folytattam. Ez a fajta grafománia mindig az örület egyik jele. Apámat, akárcsak Herzogot, bolondnak tartották, engem csupán betegnek. Herzog „tudta, hogy a firnálása, a levélírogatása nevetséges. Önkéntelen volt, nem tehetett róla.” Többnyire szánalmas is. „Átengedte magát az irkálásra ihlető izgalomnak” – teszi hozzá hőse levélírási mániájához Bellow. Ez az! Merthogy valóban izgalommal, az adrenalin-szint emelkedésével jár együtt. Olyasfajta függőség, mint pl. az extrém sportok iránti szenvedély. Fizikailag hasonló tüneteket produkál. Nemcsak maga az írás jelent fölfokozott lelki állapotot, de a válaszra való várakozás is. A válaszra, amely soha nem hoz, nem hozhat megnyugvást.

Apám is nagy levélíró hírében állt. Tényleg bolond, deviáns, outsider volt, még hű pártagként is. Nem tudom, hogy eszembe jutott-e az ő levelezgetési mániája (mindenhová irkált), tény, hogy eljött egy pillanat, amikor én is levelezésbe kezdtem. Sokaknak írtam, a legfőbb címzett azonban életem nagy szerelme, a későbbi professzor úr lett. Több ezer levelet vettem papírra – mind a lázadásom kifejezése.

Egyik válaszában azt írta, hogy amit én gondolok a múltunkról, az *koherens deformáció*. Tehát elferdítem a valóságot, bár egységbe rendezetten. Nem hiszem. Már világosan látok. Illetve ítélje meg az olvasó.

Én meg azzal „vádoltam meg”, hogy évtizedeken át *grandiózus élethazugságban* élt, amikor hitt az életfogytig tartó felelősségvállalásban és törődésben. Felháborodva, sértetten utasította vissza. Őt ne nevezze senki hazugnak.

Amikor a már említett főnökömmek küldtem egy „hivatalos” levelet, melyben föl hívtam a figyelmét néminemű igazságtalanságra és diszkriminációra, melyet elkövet, jót mulattam azon a vádján, hogy jogászhoz fordulva egy kökemény jogi levelet eszkábáltam össze. Mit nekem egy jogász? Persze ő nem tudhatta. Honnan is tudhatta volna, hogy senkire sincs szükségem, ha levélírásról van szó. Profi, főfoglalkozású levelező vagyok, bármilyen alműfajban jeleskedem. Büszke vagyok az irományaimra, akkor is, ha tudom, hogy nálam is az örület jele.

Felel-össég

A felelősségvállalásból csak egy maradt: a feleletkényszer. Felelősség: responsibility; felelet: response. Ha e-mailben jelentkeztem nála, mindig válaszolt. Magától soha nem írt volna, nem kérdezte volna meg, mi van velem, hogy vagyok. Ezt a filozófiai elveiből szűrte le. Válaszolni kell. Érdeklődni nem szükséges. Amikor kórházi tartózkodásom alatt, a Lipótról írtam neki, ezért látogatott meg. Amikor évekkel később írni kezdtem neki, válaszolgatott. Ennyi. Megtehetette volna, hogy nem válaszol, akkor legalább nem vádol zaklatással. De ragaszkodott az elveihez. Amelyek némelyikét aztán megváltoztatta. Elborzaszt, ha valaki filozófiai elvek szerint működteti az életét. Valójában nem is aszerint működtette. Csak a vágyai vezérelték. Ezt próbálta összhangba hozni az elvekkel. Erre nincs szükségem. Nekem egy emberre lenne szükségem, semmiképpen nem megváltoztatható elvekre.

Válasz helyett kérdésre lenne szükségem. Ne adj' isten, egy ilyenre: – Hogy vagy?

Azt mondják, egy filozófus az életével is felel az elveiért. Végítélet, ha egy bölcselőt elvtelenséggel vádolunk. A művészeknél, költőknél, festőknél ez másképp van, náluk csak az oeuvre-jük számít.

Anyám az életével igazolta leírt gondolatait. Életem nagy szerelme? Nála nagy törést érzek: húsz éven át vallott elveit rúgta fel. De egyben biztos vagyok: meglévő nagy intellektusával feloldotta az ellentmondást, igazolta és megmagyarázta a tetteit, beleillesztette a munkásságába, s nincs semmi büntudata. Ezt meg is írta nekem.

Narkisszosz

Életem nagy szerelme gögös ember volt – és én a gögjét is imádtam, és persze megalapozottnak tartottam.

– Mondja, fiatalember, maga mire olyan szerény? – kérdezte Osvát Ernő, a jeles szerkesztő a nem túl tehetségesnek tűnő ifjú írópalántától. A szerelmemet nem lehetett szerénynek tartani, de volt is mire büszkének lennie. Született tehetség volt, nagy koponya, mindez némi érzelmi fogyatékossgal párosulva, ahogy az már gyakran lenni szokott a zseniknél, bár ez jórészt csak utólag derült ki számomra.

Neki is megvoltak a maga félelmei. De egész más típusúak. Rettegett az impotenciától, amire semmi oka sem volt. Rettegett az öregedéstől már a harmincas

évei végén. „Nem elég, hogy csúnya, még fáj is” – mondta keserű iróniával –, a „legszebb férfikor” előtt; és rettegett az elbutulástól, noha pengeéles volt az esze. Agyszerkentő gyógyszereket szerzett be valahonnan, és szedni kezdte szorgalmasan. Végül rettegett a sikertelenségtől. Megmondta nekem, hogy ha impotens lenne, öngyilkosságot követne el. Azt is elárulta, hogy többé egy sort sem írna le, ha nem ismernék el, ha nem lenne sikere.

Sosem akart gyereket. Egy volt neki – megadóan beleegyezett, hogy az első felesége szüljön (a nőknek van ilyen furcsa igényük!). A második már bölcsebben alkalmazkodott: ez idáig nem szült.

Jellegzetes nárcisztikus tünetek. Nárcisztikus személyiségzavar? Patologikus nárcizmus? Mentegetődzve gyarló embernek nevezte magát. Hát nem egészen erről van szó. Én ezt másnak hívom. Persze akkoriban sejtelmem sem volt minderről. Ahogy arról sem, hogy más nő is vannak, állandó szeretői és alkalmi próbálkozásai. A legfőbb félelme bizonyára az volt, hogy nem elég vonzó, és nem kell a nőknek. Ennek az ellenkezőjéről aztán állandó bizonyítékokat kellett szereznie. Meg is tette.

– Mindent a nőknek köszönhetek – mondta egyszer, s én nem értettem, és szokásom szerint nem kérdeztem meg, miről beszél.

Nem tartotta magát szépnek, és – valljuk be – nem is volt az. Néha irigykedve emlegetett egy-egy valóban híresen vonzó férfit. Kerek képű, hízásra erősen hajlamos férfiú volt, amit az apjától örökölt, s minden akarateréje ellenére ez ellen nem igazán tudott küzdeni. Nem tekinthető szenvedélybetegnek, de hajlama volt rá: s ez főleg a túlevésben nyilvánult meg. Bár volt valami affinitása a kábítószerrekhez is, egyszer erről is beszélt. Inni csak néha ivott: de akkor minőségi röviditalokat. Gögös arisztokratizmusában megvetette a „primitív” sörivókat. Én nem árultam el neki, hogy imádom a sört. Mintha az italok között bármi különbség is lenne, legalábbis ami az alkoholtartalmat illeti. Igazi *Übermensch* volt.

Nem tudtam semmit a nőügyeiről. Mondtam neki egyszer-egyszer, hogyha lesz ilyesmi, nem szükséges elmondania. Csakhogy én egy-egy alkalmi, nem jelentős viszonyra gondoltam, csak amolyan egyszeri „félrelépésre”. Álmodban nem jutott eszembe, hogy viszonyai vannak rajtam kívül. Az ugyan átfutott a fejemen, hogy esetleg egyik tanítványa megragadja, de ezt azonnal elvettem, arra gondolván, hogy túlzottan morális lénye és erkölcsi aggályai ezt kizárják. Több mindennel félrevezetett. Többször mondta, hogy a nő életkora nem érdeklí. S valóban: az első felesége is évekkal volt idősebb nála. Mi szinte napra egyidősek voltunk. Az-

tán a kövérsége. Aggódott miatta. Egyszer az ágyban félve kérdezte tőlem, nem találom-e gusztustalannak. Én? Imádtam őt, ha százötven kilós lett volna, akkor is. Akkoriban „csak” kilencven-kilencvenöt lehetett. Föltesz ilyen kérdést valaki, aki számtalan tróféával dicsekedhet? Fölteszi a szeretőjének, akivel nyolc éve együtt van? De talán velem akarta letesztelni, tetszhet-e más nőknek is.

Utólag azt vetette a szememre, én mondtam neki, hogy nem kell beszámolnia a kalandjairól, s azzal is mentegetődzött, hogy úgy gondolta, bizonyára tudok róluk, csak *nagylelkűen* nem beszélek róla. Lehet, hogy valóban vak voltam. Sőt biztos. Utólag kiderült. Azt hittem, *mindig* dolgozik. És tényleg mindig dolgozott – a pásztorórákat kivéve.

Évekkel a szakításunk után árulta el, hogy megcsömörlött saját magától. Már mindenkivel – maga sem tudta, miért – próbálkozott. Méltatlan viszonyokba, méltatlan helyzetekbe került. És már semmi és senki nem volt elég. Csömör fogta el. Nem csoda. Hogy a végén milyen stílusban csinálta? Erről egészen véletlenül, szintén évekkel a szakításunk után szereztem tudomást. Kicsi a város. A fiam szakmabeliekkel volt egy társaságban. És Ő került szóba. Akkor már rég külföldön élt. És egy nő fölidézte, hogyan próbálta őt elcsábítani: – Nem akarsz a szeretőm lenni? – kérdezte tőle cinikusán, túl nagy feneket az udvarlásnak és a csábításnak nem kerítve. – És közben volt egy háromgyerekes szerelme – tette hozzá. Ez a nő ezek szerint azon kevesek közé tartozott, akik elutasították. Ama háromgyerekes nő én voltam, és ezt a fiam azonnal tudta.

Szintén hosszú idővel a szakításunk után viszont egy társaságban dicsérték. Természetesen az asztalnál ülők közül senki nem tudta, hogy valaha közöm volt hozzá. Egy egyetemista fiú apja mesélte el, hogy a fia beadott egy pályázatot, amelyhez tanári ajánlás szükségeltetett, és sürgetett az idő, közelgett a leadási határidő, az én volt szerelmem pedig bokros teendői mellett saját kezűleg vitte föl a fiú lakására az ajánlását. Az apa meghatódva mesélte ezt el. Valóban, a tanítványaival – akárcsak anyám – mindig törődött. Ennek értékéből talán az sem von le, hogy ez része a professzori szerepnek, s a figyelmes, joviális professzor maszkja is nárcisztikus álarc. Egyszer valaki meg úgy jellemezte, hogy jeges szellő fújdogált körülötte. Ez megrázott. Én sosem éreztem. Talán csak anyám halálát követően, kórházba ment. Na meg a szakításunk után.

Aztán kigyógyította magát. Na nem a nárcizmusból. Egy huszárvagással. Elvágta a gordiuszi csomót. Megoldotta. Végző és végleges, számomra végzetes megoldás. Ennek mindenki áldozatává vált. Csak ő nem vesztett semmit. Abszolút

győztesként került ki. Ráadásul olyan megoldást választott, mely csak tovább hizlalta a nárcizmusát.

Fiatalítás

Még a házassága idején, a mi kapcsolatunk előtt viszonya volt egy nála tíz évvel fiatalabb nővel. Ezt a nőt később én is megismertem. Egyszer el is vitt magával a dömösi Alkoholmentő Misszióba, ahová a férjével járt. Én semmit nem mondtam neki magamról, róla vagy a volt szerelmemről.

Már ez a kapcsolat is nagyon bántotta a feleségét. Vajon mit érezhetett akkor, amikor egy még sokkal fiatalabb lányért elvált tőle? Gyanítom, megszenvedte.

Ha rejtetten is, kapcsolatunk utolsó két évében érlelődött benne a vágy egy fiatal nő iránt, hiába mondta, hogy őt a nő életkora nem érdekli. Három, erről árulkodó emlékem is van.

Egyszer száját elhúzva említette, hogy egy munkatársnője, egy negyven körüli, akkor korunkbéli nő *ránchos*. Ez szinte felháborította és taszította. Nem mindenki egyformán ránchosodik, ez alkati kérdés is. Azt mondják, egy kor után az ember felelős az arcáért. Ezt elfogadom. De nem a ráncaiért.

Másik alkalommal egy olyan nő alakjára tett megjegyzést, akivel közös órákat is tartott: kövérkés, széles a csipője, ez bizonyára a korral jár, mondta némi ellenérzéssel a 45 év körüli, egyébként szép nőre.

A harmadik eset volt számomra a legdurvább. Meglátogatta egy kollégáját, és utóbb azt mondta nekem a feleségéről: nem elég, hogy buta, de még öreg is. Megdöbentem. És ha szereti? Tettem föl magamban a kérdést. Magamban, mert per-se, szokásom szerint egyik megjegyzésére sem reagáltam.

Vajon rejtett üzenetek voltak ezek számomra?

Gyengeség

Talán rejtett üzenet volt az is, amikor felháborodva és méltatlankodva mesélte el, hogy a húga kidobta a férjét egy új, természetesen jóval fiatalabb férfiért, s a férj ettől teljesen kiborult. A férfinak nemcsak a feleségéről és a gyerekeiről kellett ezáltal lemondania, de az otthonáról is, mivel nem volt hová mennie. Életem

nagy szerelme a húga pártján állt, lelkesen ünnepelte lépését, és döbbenet, értetlenül állt sógora kétségbeesése fölött. Gyűlölte a gyengeséget, a ragaszkodást, mert úgy gondolta, mindenkinek jogában áll „újítani”. Ezt elmondta nekem, és én szokás szerint nem reagáltam. Persze magamban mélyen együtt éreztem a kihajított férfival.

Arra is emlékszem, amikor még évekkorábban egyszer meséltem neki a kisebbik lányomról, és elmondtam neki, milyen jószívú, jóságos, nagyszerű emberke.

– Majd meg fogja szívni az életben – csak ennyit mondott cinikusan. Feltehetőleg nem ezt a szót használta, mivel ő szlengben sosem beszélt, de a lényeg ez volt. Szokásom szerint – rossz érzésekkel – elhallgattam. Az olyan megnyilvánulásaitól, amelyekről idegenkedtem, próbáltam nem tudomást venni és jól elsüllyeszteni magamban. Szerettem őt. És szeretni is akartam.

Dicséretetek

Három dicséretére emlékszem. Az első még kapcsolatunk első éveiben hangzott el:

– Te tökéletes vagy – mondta, majd felsorolta, mi mindenért. Ebben benne volt az önzetlenségem, a jószívűségem, az intelligenciám, az érzékiségem és így tovább. Aztán talált pár nálamnál tökéletesebbet.

Szakításunk után két újabb dicséretet kaptam. – Jó, hogy soha nem kértél tőlem semmit. – Kapcsolatunk tíz éve alatt egy kezemen meg tudom számolni, hányszor kértem tőle valamit – persze apróságokat és csak neki való, szellemi feladatokat, például, hogy nézze át egy rövid fordításomat. Véletlenül egy olyan nyelvből készítettem, amely nem volt a között a hat nyelv között, melyeket jól tudott, s erre mentegetődzve hivatkozott is.

– Nem baj, fog az menni – feleltem. Ment is neki tökéletesen. Minden hibámat észrevette, finom megjegyzéseket tett, de végső soron megdicsért, és nagyon szépnek találta a szöveget.

Hasonló kérést intéztem hozzá pár évvel később: akkor egy egészen rövid, angol szövegről volt szó, amelybe nekem beletört a bicskám. Azonnal, diktálva fordította le, de már ímmel-ámmal, kedvetlenül.

Sok is az egy kezem ahhoz, hogy megszámojjam, hányszor kértem tőle valamit.

De azóta? Hogy kérhettem volna bármit is? Egyébként még a címét sem tudtam, elérni sem tudtam volna, csak ha nyomozok utána. Hiszen magamra hagyott. Persze hogy jó volt számára, hogy nem kértem semmit, hiszen így gondokat, terheket sem okoztam neki, ugyanúgy, ahogy a kapcsolatunk alatt sem. Tudom, hogy csak ezért feleltem meg neki – egy ideig. Patológiáink tökéletesen illeszkedtek egymáshoz: az én képtelenségem a segítségkérésre és az ő távolságtartása minden nehézséggel szemben, melyet furcsa módon színezt az az állandóan hangztatott ígérete, hogy törődni fog velem és gondoskodni fog rólam, amire valósággal ki voltam éhezve.

Egy hosszú kapcsolathoz vagy két egészséges ember szükségeltetik, vagy két patológia egymásra találása, ez meggyőződésem.

Hogyan másként értelmezhetem a dicséretét? És mit kérhettem volna? Netalán pénzt? Ez elképzelhetetlen lenne. Inkább éhen halnék. Mint ahogy valóban az éhenhalás határán voltunk pár évig. Azt kérném talán, hogy szeress, vigasztalj meg, engesztelj ki? De hát ő mindezt soha nem tenné meg. Vagy azt, hogy törődj velem! Nekem nem kell annak a törődése, aki nem szeret. Bár néha, titokban, alig kimondva vágyom erre.

Az utolsó dicséret arra utalt, hogy föl vállaltam az egyedüllétet. Csakhogy ez nem vállalás volt, az élet hozta így. Én sosem akartam egyedül élni. Talán arra vonatkozott, hogy ő egy percig sem bírta társ nélkül. Egyetlen percig sem.

Don Juan asszonya

Don Juannal mint férfitípussal sokat foglalkoztak az írók, történetének számtalan feldolgozása született, és típusa a lélektan érdeklődését is sokszor felkeltette. Annál kevésbé figyeltek föl arra a nőtípusra, akit Don Juan elcsábít, aki az (egyik) asszonya lesz. Mégis rátaláltam egy eszmefuttatásra, melynek homlokterében nem a csábító, hanem asszonya áll:

„A donjuani női partnernek... gyenge az önértékelése... Olyan férfira vágyik, aki fölemeli, felismeri értékeit, azaz felértékeli. Ilyen az önmagát hatalmasnak, mindenhatónak megélt férfi, aki uralkodik is környezete fölött. Amennyiben a hatalmat birtokló férfi észreveszi, magához emeli, a női partner saját nárcizmusa legalább alkalmilag kielégül, sőt maga is részesül a hatalomból, hiszen úgy érzi, hatalmában tarthatja a hatalmast... (A rút kiskacsából királylány lesz...)”

A projektív identifikáció folyamatában mintegy elfogadja a női partner, hogy a hatalmas férfi énrészévé váljék... A nők, akik majd alkalmassá válnak arra, hogy partnerei legyenek a donjuannak, a genitális fejlődési fázisban élték át a kitaszítottsgot. Anyjuk elhidegült tőlük, nem engedte közel magához őket, az anya az apához vezető utat is eltorlaszolta... [Kiemelés tőlem.]

A donjuan személyiségű férfi elmenekülése a nő számára az ösegyesség, a szimbiózis traumatikus megszűnésének ismétlődése és az apa megtalálhatatlanságának átélése is. A nő nem tud elszakadni, s noha a férfi eltűnik, elmenekül, kötődése hozzá megmarad, gyászol éveket, sőt akár évtizedeket. Belőle nem hiányzik a gyász képessége, mint a donjuani csábítóból. Attól kezdve, hogy a férfi elfordul tőle és leértékeli, értéktelennek érzi magát, feleslegesnek, olyannak, aki nem tudta kiérdemelni a hatalmasnak (a mindenható szülő- vagy szülők reprezentánsának) a tartós odafordulását. Depressziós lesz, önmagát vádolja, s felkeresi a pszichoterapeutát...” E meghatározó sorokat Erdélyi Ildikó egyik előadásából idéztem. Rólam szól.

Az Ő válsága

Egy évvel a szakításunk előtt, 95 nyarán rossz érzés fogott el. Robotoltam a legnagyobb kánikulában, egy közvélemény-kutató intézetnek dolgoztam – jobb híján – kérdezőbiztosként. Jártam a várost, intézményvezetőket látogattam. A férjem otthon ült, és csak ivott és ivott. A lányom – súlyos lelki állapotban – szintén otthon lézengett, és csak a jégszekerény nyitogatása céljából mászott ki néha kis személyzeti szobájából. Életem nagy szerelme... nem tudtam, mi van vele, de rossz előérzeteim voltak. Így olyat tettem, amit még előtte soha: bejelentés nélkül meglátogattam a vidéki családi nyaralójukban. Tudtam, hogy ott van. Tényleg ott tartózkodott – egyedül, és nagyon rossz állapotban. Nem, nem depresszióban szenvedett, hanem valami súlyos életválságban. Gondozatlan volt, vacak, viseltes ruhában, és kicsit zavart. Bevallása szerint bevett valamiféle ott talált gyógyszerket, amelyeknek feltehetőleg lejárt a szavatossági idejük. Nekem örült. Szeretkezni kezdtünk, de nem ment neki. Soha korábban – a legelső alkalmat leszámítva – nem volt efféle problémája. Most viszont kétségbeesett, sőt pánikba. Végzetes, tragikus tényként fogadta, ami történt. Hiába próbáltam megnyugtanni. Sose láttam még olyan esettnek, regresszívnek. Hirtelen az anyukája lettem, akitől könyörögre kérte, hogy vigye el, kísérje el orvoshoz. Én persze megígértem. Tele

voltam aggodalommal, de haza kellett mennem, ahogy mindig. Hazavitt – abban az állapotban – autóval. És sajnos egy árva szóval nem beszélt arról, valójában mi bántja. Talán nem tudta. De csak sejtett valamit! Nem beszélt róla, ahogy soha nem beszélt velem őszintén. Kár. A mai napig fájlalom.

Pánik

Máskor is előfordult nála valamiféle válság, amely súlyos pszichoszomatikus tünetekben nyilvánult meg. Ezek még a harmincas éveiben fordultak elő, és én mindössze három ilyen esetről tudok. Mindegyik alkalommal szívrohamhoz hasonló állapotot élt át, szorító mellkassal, kihagyó lélegzettel. Azt hitte, menten ott hal meg. Két-három napi kivizsgálás után mindig azt állapították meg, hogy kutya baja, és hazaengedték. Tipikus pánikrohamok voltak. Hogy mi lehetett az oka? Erről csak sejtéseim vannak. Kézenfekvő magyarázatnak tűnnek a zűrtös nőügyek, de legalább ennyire a perfekcionizmusa, mely tökéletes teljesítésre ösztönzi a munkájában, ami óhatatlanul nagy szorongással járhat. Vajon képes-e a maximumot nyújtani? Ettől már lehet fuldokolni. Mióta „a végső megoldáshoz” folyamodott, nem tudok róla, hogy ilyesmi újra előfordult volna.

Endlőség

Életem nagy szerelme nem sokkal azután lett professzor, hogy elhagyott. Igen látványos lendületet adott az életének ez a lépés. Én 220 kilométerre Pestől egy vidéki kórházban próbáltam összeszedni darabkáimat, amikor ő éppen a nagydoktoriját védte. Ez 99 októberében volt. Ő fönt, a csúcson, én lent, a pokolban.

A viszonyunk csaknem kerek egy évtizedig tartott. Szerettem őt mindvégig, csakis őt, de ennél sokkal fontosabb, hogy bíztam benne, vakon, akár egy istenségben.

Az Endlőség, a végső megoldás beteljesedése az lett, amikor – miután elhagyta melankóliára amúgy is hajlamos zsidó szerelmét, azaz engem – egy *sváb, siksze* lánnyal (a származási meghatározás tőle ered, ezek szerint valamiféle jelentőséget tulajdoníthatott ennek) kötötte össze az életét, majd a *náci* Németországba távozott vele örökre. Persze magam is tisztában vagyok azzal, hogy ez a Németország sokkal kevésbé náci, mint kies hazánk, de a bombasztikus túlzásoktól nem tudok szabadulni.

Erről a lépésről és fordulatról persze már nem értesültem, nem tartotta fontosnak tudtomra adni, hogy pár száz kilométerrel odébb költözik, ha netán kereshem. De nem kerestem soha. Legalábbis évekig nem.

Milyen megoldást talált élete gubancaira? Az önmagától való csömörré? Sorra szakított mindegyik szeretőjével – kőkeményen, ellentmondást nem tűrően. S mikor tette ezt? A csömör kevés volt hozzá. Ó, azért egyedül lenni egy percet sem! Megállni és elgondolkozni az életen – azt már nem. Kellott egy biztos új kapcsolat. Egy új szerelem, egy nála két évtizeddel fiatalabb lánnyal. Aki csodálta őt. Aki fölnézett rá mint mesterére. Ez kellett neki. És ekkor neofita buzgalommal a hűség útjára lépett. Ez lett az ő végső megoldása. Nem disztinyvált, nem tett különbséget: mindenkit – hasonló stílusban – elhagyott.

Ha nemet mondasz, olyan légy, mint a fal, nem olyan, mint egy ajtó. Ez állítólag Nietzsche-től ered. Ehhez tartotta magát.

Amikor azt mondtam neki: csak az ökör következetes, meglepve kérdezte: ez amolyan népi mondás? Nem ismerte. Csak Kantot idézte, aki kiállt a döntés következetessége mellett.

Azt hiszem, félt. Félt, hogyha nem hoz áldozatokat, ha nem szakít mindenkivel, kockára teszi új kapcsolatát. Radikális és végleges megoldásra volt szüksége. Mind-egy, hogy kik és hányan pusztulnak bele.

Az én krízisem

„Vannak helyzetek, amikor nem vagyunk, mert nem lehetünk azonosak önmagunkkal. Vagy éppen fordítva? Amikor egy bizonyos iszonyatos történéssel való kényszerű szembeállítás elsöpri csecsemőkorunk óta oly gonddal szervezett... emberré formálódásunk folyamatát, és ami előbukkan, talán mégis legbenső önmagunk?” Nem egy lélektani könyvből idéztem, de nem is „kedvenc filozófusaim” textusaiból – megtehettem volna, mert sokat foglalkoztak az én- vagy önazonosság kérdéseivel, de én *soha* nem olvastam őket –, de még csak nem is egyik nagy szépírónk művéből, mindazonáltal szíven ütöttek ezek a sorok. Az idézet Zsoldos Péternek *A holtak nem vetnek árnyékot* című könyvéből való.

Ugyanis megint csak *történt valami*. Valami iszonyatos. Egyébként szokványos dolog volt, csak számomra iszonyatos.

A hónapokig, évekig tartó krízisemen belül is volt egy mélypont. Méltatlan munkakörben dolgoztam két évig egy zsidó havilapnál, gyakorlatilag adminisztrátorként; ha eufemisztikusan akarok fogalmazni: szerkesztőségi titkárként. Valljuk be, a Föld nem hordott a hátán olyan rossz titkárnőt, mint engem. Feledékeny voltam, lassú, az asztalomon kupleráj, a főnököm – egy nálam tíz évvel fiatalabb fiú – percenként, minősíthetetlen hangon adott újabb és újabb utasításait végrehajtani képtelen. Ha profi titkárnő lettem volna, több évtizedes gyakorlattal, a kívánalmainak akkor se tudtam volna megfelelni. Érzéketlen volt.

Igaz, remekül és hibátlanul gépeltem, bármilyen levelet rám lehetett bízni, és észrevettem a cikkekben a hibákat. A feladatok töredékét tudtam elvégezni. Olyan megbízást is kaptam, hogy szerezzek pénzt a lapnak. Ezt mindennek lehet tekinteni, csak nem tesztezállónak. Megtagadtam, ahogy annak idején anyám a szökdelést.

Egyszer jött egy levél, és ifjú főszerkesztőm megkért, hogy „iktassam”. S akkor föllázdattam. Egyébként se volt fogalmam arról, hogy kell iktatni, de rossz érzéseket keltett bennem már maga a szó is, így Bartlebyként – Herman Melville hőseként – ezt is megtagadtam. „*I prefer not to.*” Na, iktatásról szó sem lehet. Igaz, ennek köszönhetően később nem is találtam meg semmit, ami korábban érkezett, és fontos lett volna újra elővenni.

A főnököm úgy bánt velem, mint a legutolsó cseléddel.

A szerelmem éppen elhagyott, magam alatt voltam, figyelni, dolgozni, létezni képtelenül. És akkor egyszer fölhívott benn, a szerkesztőségben. És jól kiosztott. A maga fölényes helyzetében, amikor neki semmi vesztenivalója nem volt, kioktatott. Szinte kiabált a telefonba. Bénultan hallgattam. Ekkor megállt előttem a főnököm a maga mind a harminckét évével, lesújtóan nézett rám, és közölte, munkaidőben ne folytassak magánbeszélgetéseket. Ez volt magánéletem és munkahelyi életem abszolút mélypontja.

Végül innen is kirúgtak. Örömmel vettem.

Egyszer-kétszer még találkoztunk a szakítás után, persze semleges helyeken, presszókban. Úgymond „megbeszélni”. Csúfos véget ért valamennyi. Az egyik – az Ibolya presszóban – nyomorúságos élmény volt. Fél óránál biztos nem tartott tovább, ennyit szánt rám. Talán életem legnagyobb nyomorúságosabb élménye. Életem nagy szerelme dühös volt, nagyon haragudott rám. Nem számított rá, hogy bármiféle „nehézsége” lesz velem kapcsolatban. Hogy bármiféle gondot okozok neki, hiszen korábban sose tettem. A szó szoros értelemben fölém tornyosodott, és ott aztán tényleg *kioktatott*.

– Nem lehet egy emberbe így kapaszkodni – mennydörögte, s bár igaza volt, tudom, az ő helyzetében, amikor frissen nyerte el egy fiatal lány szerelmét, és semmi vesztenivalója nem volt, miközben én új szokásom szerint fuldokoltam az eltaszítottságom és magamra maradásom miatt, mindezt negyvenkét évesen, benne egy szörnyű házasságban, ez a teljes empátiahiányra vallott részéről.

– Légy racionális! – ezt is akkor mondta szinte mennydörögve. Vajh mit jelenthetett ez? Ő kétségtelenül racionális döntést hozott, de mit jelenthetett ez az én esetemben? Racionális megfontolások alapján ne fájjon nekem?

Egy másik presszóbeli találkozásunk során tanúsított viselkedése is a totális empátiahiányról árulkodott. Ez a Damjanich utcában történt, egy pincébe kellett lemenni, ott ültünk. Jókedvű volt, és mint egy kedves régi ismerősének mesélt nekem az új barátnőjéről. Beszélt a lányról, sajnálkozását fejezte ki, hogy nincs elég ambíciója (ideális társ egy nárcisztikus tudós mellett), fölvetette, hogy az anyja nyomdokaiba lépve talán ki kellene tanulnia a gyógyszerészetet, beszélt arról, hogy a leányzó nem meri föl vállalni a nőiességét, ezért mindig nadrágban jár, s ekkor tudtam meg, hogy egy sváb lányról van szó. Az orvos fia és a gyógyszerész lánya, mindkettő goj – ideális partnerek.

Elpanaszolta *nekem*, hogy milyen sokba kerül neki leutazni a lányhoz vidékre!

Máskülönb en ömlött a lelkes szó belőle – nekem címezve. Örület.

Azt is mondta, hogy a kapcsolatuk nem tarthat három-négy évnél tovább, mert a lánynak gyereket kell szülnie, amit ő nem akar. Ez utóbbi az egyetlen, amiben következetes maradt.

Mindig is jogot formált arra, hogy *elrendezze* mások életét. Tudni vélte, kinek hogy kell élni. Az enyémet egyszerűen gondolta megoldani: nekem, ugye, ott van a szép, nagy családom.

Érzéketlennek bizonyult, föl sem merült benne, hogy mindez vajon hogyan esik nekem.

Azt sem értette, vajon miért nem vagyunk szinkronban. Részéről vége, akkor legyen szíves én is haladéktalanul pontot tenni a viszonyunkra. Tényleg nem voltunk egy hullámhosszon: ő már régóta tervezte, hogy szakít velem, én viszont semmit sem tudtam erről. Igaz, egy évtized elteltével sem értem, hogy történhetett. Vagy legalábbis, hogy miként tehetette ezt ilyen érzéketlenül és brutálisan.

Méltatlan

Az utolsó keserves találkozásainkkor elhangzott egy-egy felejthetetlen, gyilkossággal fölérő mondata.

– Jó szerető voltál – jelentette ki például, amitől én kis híján elájultam. Már pusztán a múlt idő használata okán is, hiszen igen messze voltam attól, hogy mindezt lezárjam, a múltba helyezzem. Dicséretnek szánta, de ennél szörnyűbbet nemigen mondhatott volna. Ugyanis nem jó szeretőnek képzeltem magam – ennél sokkal, de sokkal többnek. Leértékelt ezzel, megalázott a „dicséretével”.

Aztán ezt is mondta:

– Méltatlan lenne veled többé lefeküdnöm.

Méltatlan? Elméletileg elfogadom, hogy az ember csak azzal szeretkezzen, akit szeret, de ő – saját bevallása szerint – már másfél éve nem szeretett, ez azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy hosszú hónapok alatt velem (na és a többiekkel) szexuális viszonyt folytasson. És még valami. Elfelejtette, hogy hasonló szavakat mással kapcsolatban már kiejtett: a feleségéről mondta ugyanezt. Korábban nem volt méltatlan. Legalább ne ismétljen meg egy ilyen mondatot. Nem hiszem, hogy volt fogalma a szavai hatásáról. Tisztelem az elveket, de... ezek az elvek mind öngigazolások voltak.

– De hát *neked* ez mindössze heti két-három óra időtöltés volt – ezt is közölte. S ez meg mi más, ha nem projekció? Ő feltehetőleg így élte át. Szépen sorban alkalmazta az elhárító mechanizmusokat: a projekción kívül a bagatellizálást, hozzá méltóan a racionalizálást és intellektualizálást. Persze én sem voltam mentes tőlük: elhárítás, tagadás, regresszió bőven működött bennem.

– Te három gyereket szültél a férjednek! – Ez vádként hangzott el a szájából. Igaz, az a három gyerek már a megismerkedésünkkor is megvolt. No és persze nem a férjemnek szültem őket. De ezzel kibukott belőle a legfőbb kifogása ellenem.

Azt is mondta, illetve írta évekkel később, hogy annak súlya van, hogy kit vesz feleségül az ember. Vajon elfelejtette, hogy többször hozzám akarta kötni az életét?

Azt már én teszem hozzá, hogy nyilvánvalóan egy vele egykorú, amúgy is melankóliára hajlamos, másodgenerációs holokauszt túlélő zsidó nő az ő esetében szóba sem jöhet. Akárcsak a „csepei proli lány”, az első felesége. Nem voltunk „mél-tók” a lassan nemzetközi hírévé váló professzor úrhoz. Hogyan is reprezentálhatna velünk a világban?

Miért fáj annyira? Sokszor mondta, hogy Ráchel vagyok. Ráchel, Jákob nagy szerelme, akire kétszer hét évet várt. Aztán Leává minősített, a termékeny, de állandó kötőhártya-gyulladásal küzdő, váladékózó szemű, sosem szeretett Leává, végül a szolgálóleányokká, akitől Jákobnak szintén születtek utódai. Percről percre érzékeltem a leértékelődésemet. Elveszítettem a csodálatos Ráchel szerepét. S lassan életének epizódszereplőjévé váltam. Ki lehet ezt bírni?

Trauma és vádaskodás

Sok levelet írtam tehát neki, túl sokat. Kiömlöttek belőlem – ellenállhatatlanul. Mindig azt válaszolta, hogy vádaskodom. Ezt sosem értettem. Semmi mást nem tettem, mint fölidéztem a történeteket. Igaz, hogy mániákusan újra és újra. Aztán megértettem, mi zajlik kettőnk között.

Akit trauma – testi, szexuális vagy érzelmi bántalmazás – ér, az általában azal szembesül, hogy nem hisznek neki. Vádaskodásnak tartják, amit mond. Nem vádnak, hanem alaptalan vádaskodásnak ítélik a beszámolóit. Ezért aztán a sértek hallgatni kényszerülnek. Falakba ütköznek. Persze, a hihetlent valóban nehéz elhinni. A fölidézését hallgatni is nehéz és terhes.

Igaz, nem neki kellett volna címezniem. Egy gyógyítónak inkább. „Az elkövető... arra az egyetemes emberi vágyra apellál, hogy a rosszat senki nem akarja meglátni, meghallani vagy kimondani. Ezzel szemben az áldozat arra kér [...], hogy ossza meg vele fájdalma terhét. Az áldozat cselekvést, elköteleződést és emlékeztést követel” – írja Judith Herman *Trauma és gyógyulás* című könyvében.

Vádaskodással „vádolni” azt jelenti, hogy nem történt semmi. Pedig *valami történt*.

Többször mondta, hogy joga volt elhagyni. Elfogadom, még ha fáj is, valóban joga volt. Sőt ahhoz is, hogy megváltoztassa korábbi elképzeléseit. Csak hát nehéz elfogadni, hogy egy fél életen át mondott és hitt valamit, aztán fölrúgta.

A bántalmazás áldozataihoz merem hasonlítani magam? Traumát emlegetek? Amikor semmi más nem történt, mint az, hogy elhagytak? Igen. A szavai súlyos bántalmazásoknak minősülnek, gyilkos szavak voltak, és traumát jelentett a hirtelen és radikális szakítása, amely ellentmondott mindannak, amit tíz éven át folyamatosan hallottam tőle.

A vádaskodás ítélete mellett jogi formulához is folyamadt: azt írta egyik válaszában, hogy én őt zaklatom, megzavarom a boldog új életét, és a zaklatás bűncselekmény. Megdöbbsentem. Ez lett a törődésből. Föjlajánlottam neki, hogy akkor jelentsen fel. Valahogy tényleg nem érdekelt volna. Azt is javasoltam, hogy törölje ki olvasatlanul a leveleimet, vagy tiltsa le őket, van erre mód.

Azt mondják, nem lehet jól szakítani. Persze, hogy nem, ha az egyik fél nem akarja. De fokozatok vannak. Ő brutális és kíméletlen volt, ehhez kétség sem fér.

Miért?

Totálisan összeomlottam. Életképtelenné váltam. Nem tudtam enni, aludni, be-szünttettem az alapvető életfunkciókat. Idegösszeomlás? Nem tudom, senki sem kezelte akként. Haldokoltam. Fizikaihoz hasonló fájdalmak gyötörtek: mintha kioperálták volna belső szerveimet. Hatalmas űr tátongott bennem. S nem napokig vagy hetekig, hanem hónapokig, sőt évekig. Végem lett. Érthetetlen, hiszen elég szokványos dolog történt: elhagytak. Volt már ilyen a világtörténelemben. Sőt, ha kicsit józanabb vagyok, számíthattam volna rá. De nem számítottam. Mind-
ezt csak fokozta az eljárás kíméletlensége és kegyetlensége.

A szakításkor a kisfiam még csak 11 és fél éves volt. Megvoltak a reggeli rítusaink: szinte én öltöztettem még, félálomban kidugta a takaró alól a lábát, én meg felhúztam rá a zoknit, így kezdődött az öltözködés, aztán jött a reggeli, melynek elengedhetetlen része volt az általam főzött kakaó. És emlékszem, álltam az ablaknál, néztem kifelé, tudtam, hogy le kell mennem tejért, hogy el tudjam készíteni a kakaóját, és képtelen voltam rá. Egy lépést sem tudtam tenni, nemhogy

kimenni az utcára. Iszonyatos büntudat gyötört, de tehetetlennek éreztem magam. A kisfiam nem értette, hogy mi történt jól megszokott kis világával. Nagyon szoros volt a kapcsolatunk, egészen hatodikos koráig kísértem a meglehetősen messze lévő iskolába, és érte is mentem. Kézen fogva ballagtunk. Az iskolához közeledve, amikor megláttuk pár osztálytársát, elengedtem a kezét, hogy ne látsszon amolyan anyámasszony katonájának, de ő csak legyintett, és újra megfogta a kezem. Így éltünk korábban.

Mégis érthetetlen, miért reagáltam ilyen felfokozottan a veszteségemre. A logikában van egy kifejezés: *post hoc ergo propter hoc* (utána, tehát amiatt). De ez csupán látszólagos (időbeli) összefüggés, a valóságban nem egészen erről volt szó. Legalábbis csak részben magyarázható a katasztrofális katasztrófával, ami történt. Közvetlenül utána omlottam össze, de ehhez sok más is kellett. A megelőző négy év tized. A gyerekkorom. Az, hogy soha biztonságban nem éreztem magam, csak életem nagy szerelme mellett. És amikor bedobta a törülközőt, minden támaszték nélkül maradtam. Egyedül, éppen úgy, ahogy egész gyerekkoromban, ahogy egész életemben. Ahogy – most már belátom – mellette is. Súlyos regresszióba estem, elhagyott kisgyerekké váltam. Ráadásul minden fájdalomért csak őt okoltam. Rázúdítottam mindent.

Magyarázom a bizonyítványomat, tudom. De még hozzá kell tennem egy másik alapvető okot. Szükségem volt erre a kapcsolatra azért is, hogy általa védve legyek mindattól a fájdalomtól és félelemtől, amellyel a házasságom járt. Ő eltorlaszolta a szembenézés útját. És aztán már nem tette. Én meg belenézhettem a feneketlen kútba.

Egy fekete nap

1996. szeptember 27-e, péntek volt. Én éppen a Várban voltam, a Széchényi Könyvtárban, anyám régi, megjelent írásait kerestem mikrofilmeken. A szerelmemet egy hete nem láttam. Arról, hogy soha többé nem lépem át a küszöbét, persze sejtellem sem volt. Semmi jelét nem adta. Szeretkeztünk, mint mindig. De, mégis. Elkísért a buszmegállóba – ezt már csak utólag rekonstruálom –, és *szánakozva* nézett utánam.

Eltelt egy hét. Akkortájt hetente egyszer találkoztunk. Kihagyás sosem volt. Így aztán fölhívtam a könyvtár folyosójáról, tele rossz érzéssel. Beszéltünk egy ke-

veset, de egyetlen szóval sem kérdezte, hogy mikor megyek hozzá. Ilyen még soha nem fordult elő. És akkor kibukott belőlem:

– Neked már nincs szükséged rám.

Meghökkenhetett, és csak ennyit bírt válaszolni:

– Ezt most miért mondod?

Erre már nem feleltem, alig kaptam levegőt, és hamar letettem a telefont. Ez volt az a pillanat, amikor már *tudtam*, hogy vége. Hogy végem. Letámolyogtam a hegyről, a szó szoros értelemben szédelegtem és dülöngéltem. Gyalog mentem. Képtelen voltam hazamenni. Egyetlen ember társaságát tudtam akkor elviselni: a mai napig legjobb barátomét. Vigasztalt persze. Aztán mégis hazamentem, mi mást tehettem volna. A férjem gúnyos megjegyzést tett a késői megérkezésemre, persze nem vette észre, hogy romokban vagyok.

Másnap, szombat reggel levelet írtam Neki, egy „elbocsátó szép üzenetet”. Tényleg szép volt. Megírtam, hogy nem tudom, mi történt, csak érzem, és én most elengedem, de mindig számíthat rám, szeretem.

Nem is válaszolt. Egy teljes hónapig. Megkönnyítettem a dolgát, én tettem meg helyette, amihez ő gyáva volt. Végül nem bírtam tovább, mégis én hívtam fel. Vajon ha nem teszem, jelentkezik-e valaha? Elbúcsúzik-e tőlem? Ez már sosem fog kiderülni. Aztán egy hónap után találkoztunk egy színházban, a jegyet már régen, előre megvettem. És ott aztán *megmondta*.

Gyilkosság a színházban

Milyen jó cím, akár egy Agatha Christie-krimi. Viszont én voltam az áldozat. Életem nagy szerelme szakítani akart velem. Már régóta, mint utólag kiderült. Erre a legmegfelelőbb helyszínt egy színházban vélte megtalálni, és a legmegfelelőbb pillanatot egy színházi előadás szünetében, az előtérben vagy kétszáz idegen ember jelenlétében (ahol még sikoltozni sem lehet). Könnyedén és bevezetés nélkül közölte két felvonás között:

– Már másfél éve nem szeretlek. Különben is van rajtad kívül két férjes asszony szeretőm. És elegendő van a férjes asszonyokból. És megismertem egy fiatal lányt, aki mostanában megragadott – mindezt egy szuszra. Nem kaptam levegőt. Fuldokoltam. Utána hónapokig. Évekig. Semmit sem tudtam mindebből. Bár La

Rochefoucauld szerint „*majdnem mindig a szerelmes hibája, hogy nem veszi észre, mikor szűnik meg a másíknak a szerelme*”.

Tört döfött belém. Megölt. És milyen könnyedén. Szinte föl volt dobva, emlékszem a jókedvére. Büszke volt magára. Levegőért kapkodtam, de a tömegre való tekintettel és átkozott jólneveltségem okán nem kezdtem el zokogni, se üvöltöni.

Nem tartotta be József Attila intelmét: „*Ne bántsđ a gyenge nőt, ha már szeretted*”.

Egyszer csak ott az előtérben, mondandóját követően meglátott egy nőt, és elhúzódot tőlem, mondván, hogy az a felesége barátńője. (S akkor nyilván illik díszkréten félrehúzódnia egy idegen nő társaságában. Vajon kit kímélendő? Ki elől bujkálandó?) Utolsó lélekjelenlétemmel csak ennyit bírtam kinyögni:

– Persze, neked az is van.

Mármint feleség.

– Látom, megőrizted a humorodat – jegyezte meg megkönnyebbüléssel. És büszkén. Hogy lám tényleg: mennyi nője is van. Pedig nem őriztem meg a humoromat, éppen az utolsókat rúgtam. Fuldokoltam.

„*Az állhatatlanság csapása: a csömör; a szenvedélyes szerelemé: a kétségbeesés és a halál*” – mondja Stendhal.

Futóbolond

Elkezdtem futni, ösztönösen, a túlélésért. Nem kocogás volt, és köze nem volt az egészséges, sportos élethez. Futás, rohanás a túlélésért. Talán már hallottam valamit a boldogsághormonokról, melyeket a fizikai megerőltetés termel. De boldogtalan voltam, és maradtam, akár a kő. Hajnalonként futottam. Amikor elkezdtem, tél lévén bukósötétben keltem, mivel nem tudtam aludni, s akár mínusz 10-15 fokban száguldottam a kihalt Duna-parton, át a hidakon, olykor jeges utakon is, minimum egy, olykor másfél órát. Embert alig láttam, hogy is láttam volna hajnali négykor-ötökör? Mivel aludni úgysem tudtam, a korai kelés nem esett nehezemre. Mégis nagy adag önkínzás, önbüntetés is volt ebben, magam se tudom, miért éreztem szükségét ennek a pluszszervedésnek. Meg akartam halni. Igazi, komoly szándékom erre csak egy januári hajnalon volt, a Margit híd közepén. Megálltam, és néztem a sötét, hullámzó vizet. Be akartam ugrani a Dunába. Ma sem tudom, mi tartott vissza. Istenem, mennyi szenvedést megspórolhattam volna magamnak,

ami az elkövetkező években még várt rám! Gyáva voltam, féltem az ugrástól, a jeges víztől, így aztán tovább futottam. Ha a jeges út miatt már nem lehetett futni, akkor a ház körül és a lépcsőházban folytattam, emeletekre föl és le.

Csak tizenegy évvel később, 2008 januárjában jutottam komolyan hasonló gondolatra: bevettem vagy száz nyugtatót, de nem sikerült örökre elaludnom. Ezúttal nem is a halálvágy hajtott, nem is volt különösebb előzménye – pusztán az életundor. Még tíz-húsz évig így élni – ugyan minek? Minderről ő már rég nem tud, már nem akarok büntudatot kelteni benne, amúgy is reménytelen kísérlet lenne.

Aztán versenyeken is indultam: Futapest, Vivicittà, mind végigcsináltam becsülettel. A maratonnal nem próbálkoztam, élsportolói, de amatőr sportolói babérokra sem vágytam, nem erről szólt a dolog. Kényszer volt ez is, valamiféle függőség: muszáj volt mennem, futnom, rohannom – talán ki a világból. És futás közben jókat lehetett tépelődni, rágódni, vágyakozni, arra is jó volt.

Évekkel később, amikor pszichiátriát kezdtem tanulni, tudtam meg, hogy a depresszió egyik tünete a pszichomotoros gátoltság vagy éppenséggel agitáció. Most nem a dunyhát választottam, hanem a vad mozgást.

Törődés

Mindig azt mondta, hogy életem végéig törődni fog velem. Azt is mondta – nagy sóhajtás közepette, bánkódva azon, hogy nincs abban a helyzetben, hogy megtehetné –, hogy adott esetben eltartana engem az egész pereputtyommal együtt, beleértve az alkoholista férjemet is. Még hónapokkal a szakítása után is azt mondta, hogy: – De hát én törődni fogok veled! – Ezek után tűnt el teljesen. Nem érttem semmit. Mi történt? Nem adta tudtomra, hogy megváltoztatta korábbi elképzeléseit. Egyébként sem volt szokása megosztani a döntéseit azokkal, akiket érintett. Évekig őrvongtem ezen.

Voltaire írja: *„Azt hisszük, hogy semmivel sem tartozunk annak az asszonynak, akinek ezerszer is mindent megígértünk.”* Hát Ő azt hiszi.

Sucht

Amit az azt követő hetekben, hónapokban, években átéltem, sokféleképpen jellemezhető: hívhatom összeomlásnak, major depresszióknak, idegösszeroppanásnak, szétesésnek, függőségnek, patológikus gyászreakciónak, vagy idézhetem az ő szokás szerint tudálékosan precíz és bizonyára szakmailag korrekt szavait: – A tárgyvesztés összes tünetét produkárod. – Freuddal is foglalkozott ugyanis, persze filozófiai megközelítésben. Amikor ezt a mondatát felidéztem egy önsegítő csoportban, hatalmas derűltség támadt, mindenki nevetni kezdett. Rajtam kívül.

Mégis éppen egy német szó fejezi ki leginkább azt, amit átéltem, átélek ma is: *Sucht*. Nem tudok németül, sosem voltam hajlandó megtanulni, nem a nációk miatt, hanem a szüleim titkos nyelve miatt, mellyel kirekesztettek a beszélgetéseikből. Így aztán megnézhetem ugyan a szótárban, és leírhatom a jelentést (mánia, szenvedély, megszállottság, eszeveszett düh), de azt a stílusárnyalatot, amelyet valóban fölidézt, csak egy anyanyelvű értheti meg, s akkor sejthetem meg a jelentését én is, ha látom, hogy egy német beleborzong a hallatán. Buda Béla így határozza meg: „*a szenvedélyszerű kötődés, a rabságszerű, szabadulni képtelen állapot, a szenvedéllyel együtt növekvő önkárosítás örvénye, a motivációs tényezők beszűkülése és leépülése... öndesztuktív viselkedés...*”

Szokás szerint irodalmi példát is találtam rá: „...*visszahullva a kielégítetlen bosszúvágy poklába...*” – ez a *Kolhaas Mihály*ból való. Heinrich von Kleist halhatatlan művéből. Kolhaas Mihálynak, az engesztelhetetlen, megbocsátani képtelen és végül önpusztító, törvényszerűen elbukó Kolhaas Mihálynak éreztem magam.

Megbocsátás

Szeretnék megbocsátani neki. Nem is miatta, inkább magam miatt. Könnyebb lenne az életem. Méltósággal telibb. Felszabadulnék egy rabság alól. A harag rabság.

De nehéz megbocsátanom. Van, akinek nagyon nehéz megbocsátani. Ezek közé tartoznak azok, akik erre nem tartanak igényt, nem gondolván, hogy bármi hibát követtek volna el. Akik soha bocsánatot nem kérnének. Akik minden tettüket igazolják. Akik fölmentik magukat. Akikben nincs megbánás, bűnbánat.

A megbocsátás útja lehetne, ha megérteném az ő szempontjait. Próbálkozom

ezzel is. Szeretett volna már egy kizárólagos kapcsolatot, valakit, aki minden esztét vele tud tölteni. Akinek nincsen családja. Aki teljesen felvállalja. Minderre én életkörülményeim és téveszméim miatt alkalmatlan voltam. Persze, ha szeretett volna, mindez előbb-utóbb nem jelentett volna akadályt. Vagy várnia kellett volna, vagy föl vállalnia a gyerekeimet. Ma már mindkettő képtelenségnek tűnik. S mi van, ha valóban kiszerezett belőlem? Ezt is el kellene fogadnom. Kérdés persze, hogy szeretett-e valaha is. Kétségeim vannak. Évekkel a kapcsolatunk vége után megírta, ha tudta volna, hogy ez lesz velem, már az elején elmenekül. Ennyit ért hát neki ez az évtized, hogy utólag megtagadta, holott ő nem szenvedte meg. Én megszenvedtem, de sosem mondanám, hogy bár ne lett volna az életemben. Hogy tagadhatnék meg egy szerelmet, mely boldoggá tett, amíg tartott?

Meg aztán mindketten negyvenkét évesek voltunk, s ez az életközépi válság pontos ideje. Ő is átélhette. Valamit akart tenni az életével, és tett is. Nekem meg kettétört az életem, mint egy gyenge pálcika. Senki nem tudta, hogy gyenge pálcika vagyok, még én sem.

Ám sok mindent köszönhetek – ha nem is neki, de az általa okozott traumának. Ha ez nem ér utol, sosem értem meg, ki ő valójában, de főleg azt nem értettem volna meg soha, ki vagyok én, mi vezérel, mi irányítja a választásaimat, mi motivál, mi alakította a személyiségeimet és a sorsomat, mit tettek velem a szüleim, hogyan próbáltam mintákat követni. A megértésben előbbre tartok nála, ez bizonyos. Ő erre időt és energiát nem fecsérelt. Nekem tíz évem szólt erről. Ha nem hagy el, boldog tudatlanságban töltöm hátralevő életem. Boldogság vagy tudás? Inkább a tudás.

A megértésben és a megbocsátáshoz vezető úton már odáig eljutottam, hogy nem őt hibáztatom mindenért. Soktényezős történet ez, s az okok a régmúltba vezetnek. A szüleimig és az ő szüleiig és még messzebb. Üldözött és sérült nemzedékek sorához.

Apámnak volt egy kedvenc Balázs Béla-verse:

A világ van kínnal tele,
S mi mégsem ebbe halunk bele.

Mindig így idézte, én így jegyeztem meg, aztán találkoztam a valódi sorokkal, melyek végső soron hasonló jelentést hordoznak:

A világ kint haddal tele,
De nem abba halunk bele.

Figyelemre méltó apám átírása, apámé, aki „megjárta a hadak útját”, mégis tudta, hogy nem okvetlenül az a legelviselhetetlenebb.

Küzdök hát továbbra is azért, hogy meg tudjak bocsátani neki. Talán ez is eljön majd egyszer, anélkül hogy ebben bármi szerepe lenne. Gyakorlom az elengedés művészetét. És már senkiben nem várom a Megváltót.

Ezenkívül nagy feladat magamnak is megbocsátani. Sok mindenért gyötör a bűntudat. A „barlangomban” töltött évek miatt, a szenvedélybetegségeim miatt, amiatt, amit a gyerekeim ellen valaha elkövettem, vagy elmulasztottam értük megtenni, az elmaradt kakaó miatt, a meg nem rendelt taxi miatt, a nagylányom magára hagyása miatt, amikor Szegeden élt egy drogos férfival, a szerelmemnek írott levéláradatom miatt, végül leginkább az engesztelhetetlenségem miatt. Talán ha kiengesztelnének. De erre nem várhatok.

Ideje lenne magamnak is megbocsátanom.

Pszichoszomatika

1997. január elején kórházba kerültem: egy pécsi immunológiai osztályra. Valójában pszichiátrián volt a helyem: olyan mélyponton voltam, hogy infúzióban kellett volna kapnom az antidepresszánt (no meg a táplálékot), vagy hosszú altatásban részesülnöm. Enni és aludni képtelen voltam, a szobatársaim ijedten nézték, milyen sovány vagyok. Az ételadagomat kiosztottam köztük, egy falatot sem bírtam lenyelni. Szinte napról napra hullottak le rólam a kilók. Teljes testséma-zavarba estem: soha olyannak nem ismertem magam, amilyen akkor és ott lettem, s ami a visszajelzésekből csak még inkább megerősítést nyert.

Szintén tanulmányaimból tudtam meg, hogy a major depresszióban szenvedőknél vagy az étvágy csökkenése, vagy jelentős súlygyarapodás figyelhető meg. Rám ekkor az előbbi volt jellemző. Ami az alvást illeti, előfordulhat inszomnia vagy hiperszomnia. Nos, én, a híresen jó alvó, az előbbiben szenvedtem.

Egyébként a pszichiátriai betegségek diagnosztikai rendszerezése által leírt major depresszív szindróma mind a kilenc tünetét produkáltam. Mára ez négy-ötre csökkent.

Máskülönben csupán kivizsgálás miatt kellett volna kórházba mennem, de közben nagyon megbetegedtem. Azzal kezdődött, hogy egy súlyos allergiás rohamot kaptam, nem tudni, mitől: tele lett a *lesoványodott* testem csalánkiütés-szerű, viszkető dudorokkal, majd bedagadt a szemem, nem is láttam, végül a torkom, de úgy, hogy tolókokcsival száguldottak át velem egy másik épületbe gégemetszésre. Erre aztán nem került sor, valahogy időben lelohadt. Hatóránként adtak C-vitamin- és kalciuminjekciót, és konzíliumot hívtak össze. A bőrgyógyász szakorvos tehetetlenül tárta szét a kezét.

Végül, pár nap múlva és azt követően, hogy az összes korábbi gyógyszeremet megvonták tőlem (hátha gyógyszerallergiáról van szó), elmúltak a rohamaim, de alig telt el egy nyugodalmasabb nap, újabb baj ütötte fel a fejét. Tudvalevőleg az immunbetegségek gyakori velejárója az ízületi gyulladás, de ezt a problémát korábban nem ismertem (azóta sem). Akkor és ott azonban sokizületi gyulladás lepett meg, ide-oda vándorolva: mozdítani se tudtam a tagjaimat, képtelen voltam le- vagy fölhúzni a hálóingemet. Nem csak a kezem vált használhatatlanná, az arcom, a szám is, az ottani ízületek is fölmondták a szolgálatot, az állkapcsomat sem tudtam megmozdítani. Nem tudtam egy pohár vizet sem inni, ugyanis tehetetlen kezemmel a poharat sem tudtam fölemelni, de a szám se működött, a rágóizuleteim is felmondták a szolgálatot, a szám szélén csorgott le a víz. Mozgásképtelenné váltam. Nagyon megijedtem, attól tartottam, hogy ez így marad, és ettől kezdve a legegyszerűbb dolgokra is képtelen leszek, és segítségre szorulok. Ez rémülettel töltött el. A kiszolgáltatottság a legfőbb rémképem. A kórház személyzete nem csinált ebből ügyet, nem értették meg, hogy ezek nekem vadonatúj panaszok, és rám se figyeltek.

Ezenközben olyan magányos voltam, mint még soha. Az én (akkor még) törődést ígérő volt szerelmem egyetlenegyszer sem vette föl a telefont, hogy érdeklődjön felőlem, az pedig eszébe sem jutott, hogy meglátogasson. Ez azért is megdöbbenett, mert korábbi barátnőit rendre meglátogatta ilyen esetben. Ez volt az első eset, hogy nem tette.

Akkor és ott vesztette el a hitelét előttem, akkor és ott döbbsentem rá, hogy soha többé nem számíthatok rá, hogy minden szava pusztá, tartalom nélküli, üres-vekkal teli szó volt. Egyedül voltam, mint az ujjam, s azóta is egyedül vagyok.

A két hét elteltével a főorvos behívott a szobájába, akárcsak Roth a szívrohamom után, és közölte: – Maga nagyon beteg. – Tudtam, csak nem arra a betegségre gondoltam, amire ő.

A telefon továbbra is néma maradt. Két hét múlva aztán vonattal hazajöttem – persze egyedül. A vonaton több heti éhezés után hősiesen elrágcsáltam egy kiflit. Negyvenvalahány kilós voltam, önmagam árnyéka. Alig éltem. Tudtam, hogy senkire sem számíthatok. Attól kezdve biztosan tudtam.

Mi más volt mindez, mint a lélek kétségbeesett kiáltása? Soha nem voltam allergiás semmire, izületi problémáim nem voltak. A testem lázadt föl. Pontosabban a lelkem – ilyen formában. Íme, átéltem, mi a pszichoszomatika valójában.

„Mennyből az angyal”

Nem, mégsem voltam teljesen magányos Pécsen. Minden nap megjelent egy látogatóm. Egy huszonéves lány, Éva, akit korábban soha nem láttam. Anyám és az ő apja (neves pedagógus, egy szentlőrinci kísérleti iskola igazgatója) valaha barátok voltak. A Pécsen élő Évának valahogy tudomására jutott, hogy egy helyi kórházban vagyok, és meglátogatott engem, az ismeretlent. Ezután mindennap eljött, annak ellenére, hogy a Pécsi Közgazdaságtudományi Egyetemen éppen vizsgaidőszaka volt. Csodálatos teremtés, hasonlót sem ismertem még. Elhalmozott gyümölcscsel, mindennel, elvitt a lakására, hogy haját tudjak mosni. Nem tudott a veszteségemről, de nyilván ráérezett.

Szerelmes volt egy tanárába, egy maláj-indiai keverék férfibá, Prembe, akit később meg is ismertem. Gyönyörű ember. Mindketten a bahai vallás hívei, melynek központját, csodálatos templomával és kertjével volt szerencsém látni Haifán, a Karmel-hegyen. Később, középső gyermeküket, egyetlen kislányukat Carmelnek is nevezték el.

Egy-két év múlva – még mindig súlyos depresszióval küzdve – elmentem Pécsre az esküvőjükre, amely korábban sosem látott bahai szertartás szerint zajlott, és amely nagy élményt jelentett számomra. Nem volt pap vagy szertartásvezető, a pár beszélt – gyönyörűen.

Éva most a harmincas évei közepén jár, és az elmúlt tíz évben veszteségek és csapások sora érte, melyeket derűs hősiességgel fogadott. Panaszt sosem hallottam a szájából. Az én pécsi tartózkodásom után nem sokkal az édesanyja 51 évesen, sok szenvedés után petefészekrákban meghalt. Alig valamivel az esküvője után az édesapja is váratlanul elhunyt szívinfarktusban.

Aztán a pár elutazott Szingapúrba, ami Évának kulturális sokkot jelentett,

nem érezte ott jól magát. Majd Londonba kerültek, most – ideiglenesen – Pesten élnek, immár három kisgyerekekkel. Évát is sorban érték a súlyosnál súlyosabb betegségek. Aztán egymást követően meghalt mindkét nagymamája. Talán már csak a nagybátyja él Magyarországon. Vándorélet és teljes bizonytalanság a sorsa, a jövője, mindez anyagi gondokkal tetézve. De a férje minden bajban, minden nehézségben mindig kiáll mellette. Szeretem és csodálom Évát. Jobbakat, könnyebb életet kívánok neki.

Daróczi néni

Mindig dolgoztam. A legmélyebb depresszióban is. Éppen akkor vállaltam el egy nyolcvanöt éves zsidó nénit, a munkahelyem mellett. A legrosszabbkor. Ő is depresszióban szenvedett – imádott, egyetlen fia, aki 56-ban Amerikába disszidált, és ott dúsgazdag ember lett, agydaganatban meghalt –, én pedig persze nem tudtam fölvidítani. Mindennap jártam hozzá, minden áldott délután. A negyven-akárhány kilós korszakomban. Mindig mondta is, hogy milyen sovány vagyok. Az Amerikában élő özvegy menyé fizette a szolgálataimat – igen busásan. A feladatomban csak az volt, hogy beszélgessek vele, társaságot nyújtsak, orvoshoz kísérem, és olykor elmosogassak, kitakarítsam a hűtőszekrényét. Ténykedéseimet fejcsóválva nézte: – Még a rongy is rosszul áll a kezében – mondta. Hát, igazat mondott, nem számítottam profi takarítónőnek, de még amatőrnek sem. Föl kellett volna mondanom, olyan rossz állapotban leledzettem akkoriban. De még akkor is erős volt bennem az igény, hogy gondoskodjak a családomról. Végül ő mondott föl. Szokás szerint.

Nem szerettem Daróczi nénit: végtelenül önző és smucig asszony volt. Egyetlen hatalmas szenvedély kerítette hatalmába: a spórolás mint napi program és elfoglaltság. Jelentős nyugdíjat kapott, emellett az eltartói fizették a rezsijét és a takarítónőjét, és még a menyé is támogatta. De egyetlen életcél lebegett előtte: fogához verni a garast. Rosszullét kerülgetett tőle.

Szerencsére elváltak útjaink. Empátiával nem rendelkezett, igaz, akkoriban én sem.

Jenő bácsi

Nem csak rossz tapasztalataim vannak öregekről. Jenő bácsi, akihez pár évvel később szintén vagy másfél évig jártam minden áldott nap segíteni, vacsorát főzni, maga volt a csoda. Ha létezik olyan, hogy pozitív gondolkodás, ő a maga csaknem száz évével megtestesítette. Csodálatos ember volt. Amikor először mentem hozzá, fürgén szaladt le a lépcsőn, a galériáról, ahol a műterme volt. Festett, egész életében dolgozott, még kilencvennyolc éves korában is. Soha nem zsörtölődött, az életet olyannak fogadta el, amilyen. A hideg telet hideg télnek, a kánikulát mint a nyár természetes velejáróját olyannak, amilyen. Panaszszó nem hagyta el a száját. Tévét sosem nézett, a munka mellett csak olvasott. Filozófiát, művészettörténetet, sőt szexológiát. A fia havonta elvitte beszélgetni egy híres pszichológusnőhöz, aki matuzsálemkutatással is foglalkozott.

A festményei tükrözték a világlátását: pasztellszínekkel harmonikus tájképeket alkotott. Bár ez nem az én világom, ezért is csodáltam.

Azért az évtizedek súlya mégis nyomott hagyott benne: a rövid távú memóriája felmondta a szolgálatot, viszont régi emlényeiről színesen, érzékletesen mesélt. Imádtam, és nem én segítettem neki, hanem ő nekem. Új világlátásra tanított. Vegetáriánus volt, és ha elrontottam a zöldborsófőzeléket, csak annyit mondott: – Milyen érdekes, Kemények a borsószemek. – Imádtam. Sokat tanultam tőle.

Hajdan biztosan nagyon szerette őt az anyja és az apja.

Süllyedő hajóról a barlangba

Hát elköltöztem. Megtettem. Elhagytam a süllyedő hajót. Ennek csak egy szépséghibája volt: rajta maradtak a gyerekeim. És a hajó hamarosan el is süllyedt. Ahogy azt várni is lehetett. Velük együtt meg a kapitánnyal, azaz a férjemmel. Valaha igazi kapitányként ténykedett, vitorlás hajót irányított. Szabad Szél: ez volt a hajónk neve. Persze csak béreltük. Fizettünk is érte egy hétre nyolcan száz egész forintot. Naponta és fejenként nem egészen két forintot. Mindez a hetvenes években történt.

Akkor még tudott navigálni. Szárnyalt a Szabad Szél a Balatonon. Maga volt a szabadság.

A gyerekeivel és a nagy lakással már nem tudott mit kezdeni. A valaha szép ott-

honunk Ulpius-házzá kezdett változni a különleges testvérpárral (a fiammal és a kisebbik lányommal) meg a komor, megközelíthetetlen apával. S még egy irodalmi hasonlat: a lakás olyan pusztulásnak indult, mint García Márquez Macondója. Napról napra enyészett el. Nem takarított senki. Az ablakok a kosztól lassan el-sötétültek. A lámpák sorra kiégtek, nem cserélte ki az égőket senki. A növények elhervadtak, nem locsolta őket senki, de az elszáradt kórókat sem dobta ki senki. A bojler elromlott, attól kezdve nem volt meleg víz. A pénztelenség miatt épp-hogy kenyérré meg tojásra telt. Meg persze borra és cigarettára a „kapitánynak”. A napi bevásárlás rendre így zajlott:

– Itt van ezer forint. Hozzá két liter bort, két doboz cigarettát, egy Népszabadságot és fél kiló kenyeret – mondta a férjem a kisebbik lányomnak, aki félig-meddig átvette a családanyai funkciókat, vásárolt, néha összeütött a szűkös keretből valamit az öccsének, akinek gondját viselte – helyettem meg az apja helyett. Macondo.

Én tehát elköltöztem, mondhatni elmenekültem. Egyedül. Senki nem segített benne. Jött egy kis teherautó, fölpackolták rá kevés holmimat, és egy óra múlva már az új lakásban laktam. Lakás? Inkább barlang – én legalábbis „az én kis barlangom”-nak hívtam. Sötét volt, mint egy igazi barlang: alagsori lakás lévén, és dohszagú a penészes falaktól, melyek egy szinten voltak a pincével. Mégis szerettem: el lehetett bújni, rejtőzni benne. A depresszióhoz ideálisabb terepet nehéz elképzelni. Meg a zugiváshoz. Néha azért a keleti fekvésű ablakon délelőttönként még a nap is besütött. És csönd volt, nagy csönd. És magány, nagy magány. Körben kert és növények. Télen nagy fehérség, hó. A hó olykor betemetett, befűtta a bejárati ajtót, úgy kellett hólapáttal kiásnom magam. Szenvedtem az egyedüllétől, de meg is szerettem. Így egyszerre. Amikor ballagtam haza, és készültem kulccsal kinyitni az ajtót, hihetetlen felszabadultság-érzés kerített hatalmába. Belépek, és tudom, hogy nem lesz benn senki. Csak akkor jöttem rá, hogy rándult korábban görcsbe a gyomrom arra a gondolatra, mi vár rám a régi lakásban, ahányszor ide hazaértem. Megtanultam az önállóságot, én, aki korábban soha nem éltem egyedül. Megtanultam ezt-azt szeretni, megjavítani. Fregolit szerettem például. Csőtörést hártottam el. Hiába, magamra voltam utalva.

Két év után a volt férjem bedobta a törülközőt, belátta, hogy nem megy neki tovább, nem boldogul, mégis neveljem inkább én a gyerekeimet. Boldogan mondtam igent. Csakhogy még másfél évig nem tudtuk eladni az addigra teljesen lepusztult lakást, ahonnan minden érdeklődő hanyatt-homlok menekült. Így aztán három

és fél évig éltem a barlangban, a gyerekeim pedig az elárasztott Macondóban, a régi, közös lakásban az apjukkal.

Mr. Alkohol

Ó, Mr. Alkohol, hát itt vagy már megint – énekelte Koncz Zsuzsa annak idején. Igen, ott volt, újra és újra, de nem tolakodott előtérbe, csak évtizedek múltán.

Ha belegondolok, mindig szerettem inni. Szerencsém volt, hogy annyi éven, évtizeden át nem lettem a szesz rabja, nem kerültem függőségbe az alkoholtól. Vagy nem is szerencse... egyszerűen más, erős indíttatások, más függőségek kötöttek le. A kodependens, az alkoholista társfüggő hozzátartozója ritkán húz bele az ivásba. Inkább eszik, vagy nyugtatókat szed. Vagy csak a hozzátartozójával törődik minden pillanatában. Negyvennégy évig kellett várni arra, hogy „igazi” alkoholbeteg legyek. Hogy az életem már csak erről szóljon.

Tízévesen kóstoltam először alkoholt, azt a bizonyos tojáslikőrt egy osztálytársnőm biztatására – nagyon ízlett.

Aztán hosszú évekig nem ittam. Majd huszonkét évesen férjhez mentem leendő alkoholistámhoz. Sokat ittunk együtt társaságban, bár az ő tempóját én sosem tudtam követni. Évtizedekig szigorú szabály – nem is szabály, csak szokás – volt, hogy kizárólag napi teendőim után, este ittam, és nem mindennap, csak alkalmakkor, társaságban. Tehát ún. szociális ivó voltam. Tudtam nem inni. Az alkohol nem volt életem fontos része.

Azért előfordult már kezdetben is, hogy elvesztettem a mértéket. A férjemmel házasságunk elején elmentünk egy barátja állófogadásos esküvői partijára, melyet szerencsére éppen akkori lakásunk közelében tartottak. Odaléptem a pult-hoz, és az amerikai filmekből ellesett könnyedséggel azt mondtam az ott álldogáló pincérnek: – Kérek egy dupla whiskyt jéggel. – Rögtön duplát, amit egy hajtásra megittam. Nem éreztem semmit, így szinte azonnal kértem egy újabb adagot, természetesen megint duplát. Ennyi elégnek is bizonyult, teljesen kiütöttem magam, a férjemnek még az est elején haza kellett vinnie, mert se élő, se holt nem voltam. De azért ez ritka esetnek számított.

Aztán... az összeomlásom... utána sem ittam vagy másfél évig. Nem jutott eszembe mint „megoldás”, mint egyfajta könnyebbség. Csak le voltam bénulva. Életképtelen voltam, és egyetlen megoldás sem jutott eszembe.

Aztán rátaláltam. 1998. január elején meglátogattam egy barátnőmet Berlinben – azt a leányzót, aki a férjem első szeretője volt még a házasságunk harmadik évében. Sötét, hideg tél vett körül. Ő a csecsemőjét gondozta, sok időt nem tudott rám szólni. Én csontsoványan, igen rossz állapotban töltöttem nála a napokat, a városból sem láttam semmit. Aztán hazajöttem busszal, tizenkét órán át. A férjem egy üveg itallal várt. Istenem! Örömet akart szerezni? Bele akart volna vonni saját szenvedélyébe – hogy akkor ő is büntetlenül ihasson? Nem tudom, de örült ötlet volt, még ha örömmel vettem is.

Majd, két hónap múlva, 1998. március 5-én, éppen a nagylányom 21. születésnapján, már másfél évvel elhagyatásom után, ültem a számítógép előtt, és levelet írtam volt szerelmemnek. Közben – éhgyomorral – megittam fél liter kevertet. („Ezt még nem tudták elrontani.” A nevezetes mondat a *Megáll az idő* című filmben hangzott el Őze Lajos szájából.) A levelet sosem fejeztem be, mert elájultam. A földön feküdtem, és állítólag nyöszörögve könyörögtem a férjemnek, hogy hagyjon békén, hagyjon magamra. Ő azonban mentőt hívott. Semmire nem emlékszem. Se a mentőre, se a kórházra, se a gyomormosásra. Este ébredtem föl a kórházi ágyon – fekete szájjal. Széntabletták sokaságát adták be. Azt hitték, öngyilkos akartam lenni. Fölkeltem, felhívtam az akkori „barátomat”, elmondtam neki, hol vagyok, és mi történt, s még a telefonban azonnal megszakította velem a kapcsolatot. Megértem, nem haragudtam rá. Aztán saját felelősségemre hazamentem.

Még az év júniusában elköltöztem hazulról. Megszereztem – feketén, ügyvédi segédlettel és viszonylag sok pénzért, de közel sem annyiért, mintha öröklakás lett volna – azt az önkormányzati szuterént, amelyben aztán három és fél évig tetőztem. Ideális hely a teljes melankóliára. Ott aztán lehetett inni, nem látta senki. Volt, hogy napokig ki se mozdultam. Nem dolgoztam, nem volt munkahelyem sem. Nem is tudtam volna dolgozni. Munkahelyre eljárnai biztosan nem. Ittam. Aztán eljött az idő, hogy már naponta kétszer rúgtam be: először délelőtt, aztán félajultan aludtam, ha azt alvásnak lehet egyáltalán nevezni, majd délután újra kezdtem, és estére megint teljesen kiütöttem magam. Tudom, mi a teljes emlékezetkihagyás, a filmszakadás. Nem emlékeztem telefonokra, nem emlékeztem, kivel mit beszéltem meg. Volt, hogy föl hívtam a volt szerelmemet, és amikor az új barátnője vette föl a telefont, lecsaptam a kagylót. De előfordult, hogy beszéltem is a volt szerelmemmel. Leveleket folyamatosan írtam. El is küldtem – sajnos. Iszonyatos telefonszámlákat csináltam, és nem tudom, hogy kivel és miről beszéltem. Ezt már soha nem fogom megtudni, de nagyon nyomaszt. Nem voltam ura magamnak,

a tetteimnek. Aztán elkezdtek fájni a lábaim: begyulladtak az idegvégződéseim. Időnként próbálkoztam azzal, hogy elmentem az AA-ba (az anonim alkoholisták öngyógyító csoportjába) – akkor már tudtam róluk. A meetingek után rögtön ittam. Szörnyűséges lelki és testi állapotba kerültem. Egyszer kábult állapotomban megszólalt a telefon, fölpattantam, odarohantam a készülékhez, közben tiszta erővel belerúgtam egy álló fogasba. El is tört egy lábujjam. Eszembe se jutott orvoshoz menni – azóta is ferde. Végül 99 őszén rászántam magam, és jelentkeztem – nem elvonókúrára, annak sok értelme nem lett volna, ezt már akkor is tudtam – egy hosszú kórházi terápiára. Fölvettek. A szó szoros értelemben felvételi volt.

Furcsa egybeesés, hogy ezekben a napokban, amikor testi-lelki roncsként megérkeztem abba a kisvárosba, életem nagy szerelme éppen a doktori disszertációját védte meg a Magyar Tudományos Akadémián. *So it goes*. Ez Kurt Vonneguttól való.

Akkor már semmilyen kapcsolatban nem voltunk, így nem is tudott rólam semmit. Így aztán nem is kellett várnom, mint korábban Pécsen, hogy meglátogasson. Egyébként sem tette volna meg, addigra már más nézeteket vallott a törődésről, a hűségéről és a felelősségről.

Az akkori „barátom” sem látogatott meg. Ellenben jókat ivott Pesten más nők társaságában. Barátaim felháborodásukban oda is mentek hozzá, és felelősségre vonták.

Remek választásaim vannak.

Hat hónapot töltöttem lenn, és utána öt évig nem ittam. Aztán visszaestem.

Dunyha

Mindig depresszióval küzdöttem. Sokáig azt hittem, hogy csak *nel mezzo del cammin di nostra vita* zuhantam bele a mélységbe, a sötétség bugyraiba, aztán ráébredtem arra – fölidézve apró részletességgel életem első tíz, majd húsz évét –, hogy egész gyerek- és kamaszkoromban ettől szenvedtem. „...és nem tudja senki, / még magam sem, hogy mennyit szenvedek.” Ez egy József Attila-törredékből való.

Most úgy látom, hogy a fennmaradt, köztis két évtizedet húsz és negyven között, „jólletem” éveit is – amikor „helyemen voltam”, legalábbis azt hittem, hogy ott vagyok – idesorolhatom, annak ellenére, hogy akkor ösztönösen rátaláltam egy olyan útra és *modus vivendire*, amely eltompította a fájdalmakat.

Bár eszembe jut egy huszonkét éves kori depresszióm is: friss, boldog(nak hitt)

párkapcsolatban éltem, és igen hamar várandós lettem első gyermekemmel. Boldogság helyett egy-két héttel a hír után lehangolttá váltam. Nem tudtam, mi van velem. Szégyelltem magam. Hogy lehetek ilyen „rosszkedvű”, amikor egy új életet hordok a szívem alatt? Alvásba menekültem, tizenkét órát tudtam egyhuzamban aludni. Nem értettem, mi történik velem. És senkinek nem beszéltem róla. Se a gyerekem apjával, se a szüleimmel, se szakemberrel. Ma már nyilvánvaló számomra, hogy túl fiatal és túl éretlen voltam egy gyermek világra hozásához. Megijedtem a felelősségtől, megijedtem a dolog véglegességétől és megváltoztathatatlanságától. Talán valamiféle ellenállás is lehetett bennem, mert a kilenc hónap alatt, anélkül hogy egy percig is diétáztam volna, nemhogy nem híztam semmit, de nyolc kilót fogytam. A szülés után nyolc kilóval voltam könnyebb, mint a teherbe eséskor. Ez azért ritka jelenség. Miközben a gyermekem egészségesen és normális súllyal jött világra. Talán hormonális okai is voltak, nem tudom. S ki tudja, hogy hatott a lelki állapotom a magzatomra?

Anyám ezekről a depressziós epizódjaimról nem tudott, vagy nem akart tudni. Legfeljebb a felismerés ritka pillanataiban. („Milyen szomorú zsidó lány vagy!”) Őrzök árulkodó fényképeket ebből a boldog(nak hitt) időszakból, amikor csak úgy lekaptak, anélkül hogy tudtam volna, és ijesztő képek tárulnak elém: szép és mélyégesen szomorú nő néz maga elé mindegyiken. Teljes reményvesztettség az arcán. Tehát mindig is, örökkön-örökké. Persze akkoriban még ez a szó – depresszió – sem nagyon létezett, legalábbis nem forgott közszájon, nem volt „divatban”, a melankólia pedig éppen kiment már a divatból. Hogy ez betegség, nem tudta senki, hatásos gyógyszeres kezelése sem volt még akkoriban. Nem létezett pszichológiai kultúra sem, a pszichoanalízist és -terápiát is polgári csökevénynek, imperialista dekadenciának tartották, nem is beszélve arról az elgondolásról, hogy a mi társadalmunkban természetesen a lelki bajok eltűnnek. Anyám sem hitt a lélektanban, holott egyik szakja az egyetemen éppen ez volt. Ő maga soha nem járt volna terápiába. De minek is járt volna? Ő tényleg a helyén volt.

Egyszóval, végtelenül magányos voltam, pedig negyvennégy éves koromig mindig családban éltem.

Anyámat kisgyermekként alig láttam. Nem tudtam, mi bajom, sőt azt sem, hogy van valami bajom. Fogalmam sem volt arról, hogy érezhetném magamat jól is a bőrömben. Láttam a többi gyereket vidáman, felszabadultan játszani, néztem őket kívülről, és azt hittem, ez a világ természetes rendje: vannak ők és vagyok én – egyedül. Nem irigyeltem őket.

Két olyan emlékképem van, hogy mégiscsak maguk közük akartak fogadni. Egyszer egy napközis táborban szokás szerint a csoport mögött bandukoltam, amikor egy lány észrevett és megsajnál. Visszafordult, belém karolt, és együtt mentünk tovább. Legalábbis egy darabig. Az emberek néha jótékonykodnak, de hamar megunják. Az álhumanizmus rosszabb a közönynél.

Aztán egyszer Mikulásra korcsolyát kaptam ajándékba. Hajnalban fölbredtem, és izgatottan néztem meg az ablakpárkányra (a cipőmbe?) éjszaka elhelyezett ajándékot. A sötétben csak azt éreztem a kezemmel, hogy valami hűvös, éles fémtárgy – el nem tudtam képzelni, mi lehet az. Korcsolya volt. Csakhogy nem tudtam korcsolyázni. Egyszer kimentem ugyan a jégpályára, de még csoszogni is alig tudtam a fémsíneken. És akkor megláttak az osztálytársaim. Közrefogtak, jobbról-balról belém karoltak, és végigszáguldottak velem a jégpályán. Főlemelő volt. De ez sem tért vissza. Nem tanultam meg egyedül siklani, és többször már nem volt kedvük segíteni. Ahogy az már lenni szokott. A mór – jó esetben – megteszi kötelességét, aztán mehet, és megy is. Talán el se tudtam az ilyesmit fogadni. Az egyedüllét volt a természetes állapotom. Nem emlékszem, hogy vágytam volna arra, hogy befogadjanak. Ennek a lehetősége se merült fel bennem. Nem lett volna biztonságos. Anyám ötlete... a korcsolya... ő gyerekkorában szintén próbálkozott, pontosabban az ő szülei is próbálkoztak vele, azonban örülségnek tartotta az emberiségnek azt az ötletét, hogy a biztonságos két lábon való földön járást lecseréljék a hideg jégen való siklásra egy ilyen bizonytalan fémeszközön. Talán azt gondolta, hogy majd én, a lánya... Ennyit az egészséges, sportos életre neveléséről.

Egyetlen igazán jó korcsolyázó volt a családban: Ottó, a nagybátyám. Ő – apámmal, a bátyjával szemben – erős, izmos, férfias sportember volt.

Depresszióban szenvedtem, ehhez nem fér kétség, csak éppen ezt senki nem tudta, nem diagnosztizálta, és persze nem is kezelte. „A kedélyem *megbetegedett, elkomorulását és elsötétülését* senki, *egyetlen felnőt sem* érzekelte, nem tekintették kedélybetegségnek, pedig ez *halálos betegség*, mégse tett ellene senki semmit.” Ezt Thomas Bernhard írja magáról. Vagy rólam? Az a bizonyos csecsemőkori dunyha, amelyet rádobtak a babakocsira, mintha később – mint az egyedül biztonságot jelentő „műmajom” – visszatért volna az életemben: egyedül a dunyhám alatt, embrió-pózba húzódva bírtam csak elviselni a létezésemet, amikor évtizedekkel később összeomlottam. De a dunyha jó volt, biztonságot adó. Meg a párna is: azt szorongattam mackó helyett. Negyvenöt évesen is. Már „meggyógyultam”, amikor gregelente csak úgy bírtam elindulni dolgozni, ha felkelés, mosakodás és öl-

tözködés *után* visszafeküdtem ruhástul vagy húsz percre az ágyba – az anyaméhbe –, a szokásos módon összekucorodva. Ha belegondolok, az ágyneműm jobb volt bármelyik férfinál. Legalábbis biztonságosabb.

Amikor életem nagy szerelme elhagyott, és én összeomlottam, így értetlenkedett: – Te mindig olyan derűs voltál. – Nem tudta, hogy ő tartott életben.

Apai nagyanyám is depressziós volt, hónapokig föl sem kelt az ágyból. A deportálás feltehetőleg már nem is érdekelte.

Apám? Súlyosan kedélybeteg volt, az utolsó öt évében csak feküdt az ágyban. Már nem akart élni, ezért lefeküdt és hospitalizálódott. Életművésznek tartották, talán az is volt évtizedekig, de én láttam öregén, soványan, komoran, összetörve, összeomolva, kezében a borosüveggel.

– Verám, ha te nem lennél, már rég föbe löttem volna magamat – szokta volt mondani. Korábban is voltak hasonló ötletei. 44-ben az akkor tizenkét éves nővérem kezét megfogva ezzel a programjavaslattal állt elő: – Gyere, megyünk a Dunának.

Kényszer

Van egy rossz szokásom. Évtizedek óta. Tépem, nyúzom kezemről a bőrt. Ó, nem rágom a körömöm, hanem a körömágyamról tépem a bőrt a másik kezemmel – véresre. Anyám is ezt csinálta, én átvettem, aztán a nagylányom is. Mindhárman ezt csináljuk. Véresre tépjük a kezünket. Tízéves koromban már ezt műveltem, emlékszem, Ottó próbált leszoktatni róla. Fogott egy ollót, és gondosan megmanikűrözte a körmeimet, szép szavak kíséretében, levagdosta a vadhúst, rendbe hozta a kezem, és kért, hogy mostantól vigyázzak rá. Persze nem sikerült: a kényszer, az önbántás, az autoagresszió erősebb volt. Legalább negyven éve csinálom. Nem fáj. Muszáj tennem. Megnyugtató. Olyan, mint a falcolás.

Egyszer megkaptam álmaim állását: egy könyvkiadó irodalmi főszerkesztője lettem. Ahelyett, hogy élveztem volna, betegre szorongtam magam. A munkahelyem felé menet a villamos abba az irányba vitt, ahol életem nagy szerelme lakott. Folytak a könnyeim, miközben a munkahelyemtől és szörnyeteg főnöknőmtől való szorongás miatt véresre téptem a kezemet: ömlött a vérem. Leszálltam a villamosról, betértem a legközelebbi patikába leukoplasztért, és az összes ujjamat le-

ragasztottam. Így felvértezve már be tudtam menni a munkahelyemre, igaz, abban sok köszönet nem volt.

Mindig rejtegettem a kezem, mint egy testi fogyatékossgot. Az is. Egyszer egy orvosi vizsgálaton vettem részt, s a doktor éppen az ujjbegyeimet nézegette speciális eszközökkel a kisvérköröket és ereket vizsgálándó. Elborzadva kérdezte:

– Ez mi?

– Gyerekkori rossz szokás – feleltem mentegetődzve.

– Ez már nem gyerekkori – mondta maró gúnnyal. Igaza volt, negyvenkét éves voltam akkor.

Bántom, büntetem magam. De miért, ha nincs bűnöm? Vagy talán van? *Mért nincs bűnöm, ha van.* Miért van bűnöm, ha nincs? Mások bűneiért ostromozom magam, vezekelek?

Érintés

Igazából nem bírtam, ha hozzám érnek, holott szeretkezni szerettem. De mégse érjenek hozzám. Főleg ne gyöngéden! Csak szeretettel ne! Ha a járműveken véletlenül hozzám ér egy idegen, a rosszullet kerülget. A minap fölszálltam egy tro-lira, és egy idős néni kedvesen rámutatott egy üres ülőhelyre, és biztatott, hogy üljek le, miközben nyújtotta felém a kezét, hogy odasegítsen. Vajon miért? Én biztosan állok a lábamon, nem hiszem, hogy segítségre szorulónak látszanék. Legalább húsz évvel idősebb volt nálam. Talán érintéshiányban szenvedett. Én viszont ráfőrdtem, szinte fölsikoltva: – Jól van, csak hozzám ne tessék érni!

Korai emlékem is van ilyesmiről. Az alsó tagozatban aranyos tanító nénim volt, az Edit néni. Szeretett engem, egyáltalán szerette a gyerekeket. Egyedül élt, neki nem volt saját gyereke. Egyszer a padsorok között közelített felém, és már nyújtotta is a kezét... hogy megsimogasson. Tudtam, hogy ezért, és mégis... pánikszerűen, rémülettel kaptam el a fejem, mint aki egy ütéstől, egy nagy pofontól tart. Ő persze azonnal levonta a jogos következtetést: engem otthon nyilván vernek. Be is hívatta a szüleimet, akik soha nem emeltek kezét rám.

Anyám se tudta, mi a jó érintés, nyilvánvalóan neki, magának sem volt része benne. Már felnőttkoromban néha hevesen át akart ölelni, magához szorítani, amitől én minden alkalommal megrémültem és elhúzódtam. Talán ha kicsi koromban gyakrabban ölel magához...

A szexnek valójában sok köze nincs az érintéshez. Ezért ment nekem. Az intimitásnak a legkevésbé sem a szexuális aktus a legmagasabb foka, ma már tudom. Nem emlékszem olyan férfirra, aki simogatta az arcom... pusztán szeretetből. De el se viseltem volna.

Évtizedekkel később, amikor arra a hosszú terápiára kerültem, az ottani főorvosnő – terápiás okból – egyszer hosszan, nagyon hosszan, elviselhetetlenül hosszan és szorosan magához ölelt. Feszengtem, ez elfogadhatatlan volt számomra, egyáltalán nem esett jól. Úgy éreztem, hogy nem ölel, hanem a karmai között tart. Volt olyan terapeuta, akit a második alkalom után azért hagytam ott örökre, mert kedves volt hozzám, empatikus és szeretettel. Ez elviselhetetlen volt számomra. Talán csak egyetlen férfi volt szerelmes belém (nem az, aki ezt állítja magáról) – őt én hagytam el.

Részvét

Azon a kívánságaimnak megfelelően szervezett, számomra még nagyon friss gyásszal megterhelt temetésén történt egy s más, mely megint csak előrevetítette az új, anya nélküli életem, s amelyet az ott levő tömegből bizonyára senki nem vett észre.

A legnagyobb gyermekem a legkeservesebb kamaszkori gyötrelmeit élte át akkoriban – *cen hat év, cen hat év, tudom, hogy nehéz*: ezt a Laing-parafrazist táviratozta el neki a tizenhatodik születésnapjára, 1993. március 5-én, már a kórházból, haldokolva anyám. Az eredeti – *16 év* címmel – Eörsi István kongeniális fordításában így szólt:

tszenchat év
déli pu
mitszináljon
mitszináljon
a fiyu
déli pu
tszenchat év
mitszináljon
mitszináljon
a fiyu...

Így a lányomnak egy ilyen ceremónia mindenképp természetellenes cirkusznak minősült, ennek megfelelően dült-fült, s valamelyik távolabbi rokon csillapította, hogy azért botrányt ne kavarjon. Mindazonáltal végig érzékeltem feldúlt lelkiállapotát és a skandalum szelét, s tehetetlennek éreztem magam ezzel szemben.

A férjem bizonyos értelemben alkalmazkodóbb volt: ő előre bebiztosította magának, hogy majd illendően tudjon viselkedni: egy laposüvegben alkohollal föl-szerelve és azt alkalmas és titkos pillanatokban meghúzva vészelté át a temetést, ami persze neki is cirkusznak minősült. Természetesen láttam és tudtam ezt, és mélységesen bántott. Lélekben nem állt mellettem a gyászomban.

Ugyanezt tudom elmondani életem nagy szerelméről, a gyászbeszédmondásról lemaradt, későbbi professzor úrról. Feltűnően jókedvűen lépett oda hozzám, és a helyzethez a legkevésbé illő bizalmassággal a fülembé súgta: – Milyen jó fej a férjed! – Igen, akkoriban még az volt, vagy legalábbis annak látszott, és a szerelmem nem ismerte, nem látta még. Mindazonáltal nem ez volt erre a legalkalmasabb pillanat.

A szervezés tehát pompásan sikerült, a hozzám közelálló viselkedésével viszont egy pillanatilag sem számoltam.

Csak a nyolcéves, ünneplőbe – rövid, fekete kantáros nadrágba és fehér ingbe – öltözött, mellettem komolyan és fegyelmezetten lépkedő kisfiam kezét fogni és vele menni volt jó.

Panasz

Sokat panaszkodom, le kellene szoknom róla. Nem sikerült az életem, elhagytak, megbántottak, nem szerettek, méltatlanul bántak velem, kevés a pénzem, nem kapok hozzám méltó munkát, miért pont én?, és így tovább. Descartes mondja: „Soha ne sópánkodj!” Mit jelent ez? Föltenni azt a kérdést: Miért pont én? Én, hát én. Ennyi. Én mégis ezerszer föltettem. Igazából nincs bennem belátás, miért alakult éppen nekem így az életem, ilyen kudarcokkal, veszteségekkel tele, melynek vége a teljes elmagányosodás. Ma sem érzem azt, hogy ez sorsszerű volt.

De ez nem volt mindig így. Évtizedekig nem hagyta el számat panaszszó. Némán tűrtem minden méltatlanságot. Az indulataimat, szenvedéseimet elfojtottam, a szőnyeg alá söpörtem. Három példa is föl villan erről.

Amikor úgy nyolcévesen egy balatoni kényszertáborozáson vettem részt, az

első napokban eltörtem a kulcscsontomat. Ügyetlenül másztam le az emeletes ágyról, akkor történt. Rettenetes fájdalmaim voltak, attól kezdve csak a parttól néztem, ahogy a többiek önfeledten fürdenek. Egyszer azért szóltam egy tanárnak, hogy „nagyon fáj”, el is vittek a tábor orvosához, aki azt mondta, hogy bizonyára izomlázam van.

Keserves lassúsággal eltelt a két hét. Aztán vonattal hazajöttünk. Fogtam a bőröndömet, és valahogy leszálltam vele a vonatról. Anyám ott várt a peronon, és amikor átölelt, a kiálló kulcscsontom beléütközött. Aztán elvitt orvoshoz.

Egyszer a férjem vasárnapi ebédet főzött – ez szinte mindig az ő reszortja volt. Igen jól főzött, és mi – én és a gyerekek – már alig vártuk a déli harangszót, mely a kész ebédre hívott. Csakhogy a férjem főzés közben egész délelőtt meg-meghúzta a butykosát, s délre nagyjából teljesen kiütötte magát. Amikor az étellel teli lábost odanavigálta az ebédlőasztalra, megtántorodott, és nekizuhant a konyhaablaknak. A tál kizuhant a kezéből, az ablaküveg meg ripityára tört. Egy jókora üvegdarab pedig a vállából meredt előre. S ekkor én, a nagy konfliktuskerülő a lehető legkevésbé odaillő kijelentést tettem, hogy mentsem és bagatellizáljam a helyzetet: „Nem baj, csak a belső üveg tört szét”, ennyit bírtam kinyögni. A gyerekek sírva rohantak be a szobájukba.

Nem lázadtam, és nem csináltam botrányt akkor sem, amikor minden alapom megvolt rá, s amikor már engem is csak egy hajszál választott el attól, hogy üvöltözni ne kezdjek. Íme erről is egy példa: A hegyekben nyaralt az egész család egy üdülőben, és a két hetet a férjem szokás szerint végigitta. A nyaralást én fizettem és szerveztem. Ő meg minden este vett két liter bort, amit napközben pár sörrrel is kiegészített. Egyik délelőtt kirándulni mentünk, a férjem szokás szerint beállítva. De nem ez volt a baj, hanem az, amit még ő is ritkán tett: elkezdett froclizni, és gunyoros, ironikus megjegyzéseket tett rám. Ez megdöbbenett és felháborított. A pizkálódás az én totális elnézésem mellett már mindennek a teje volt. Mélyen megdöbbenem és felháborodtam. Abban a pillanatban csak egy hajszál választott el attól, hogy ki ne mondjam: nekem ennyi volt a nyaralás, hazautazom! És mégis hallgattam. Összeszorítottam a számat, és hallgattam. Mint akinek súlyos következmények terhe mellett valaha megtiltották, hogy bármiért szót emeljen, bármit kifogásoljon, bármikor a hangját fölemelje. Gyáva is voltam, súlyosan konfliktus- és botránykerülő. Évek múlva dobbantottam csak, de az aztán hatalmas dobbantás volt – visszafordíthatatlan. Fogtam a motyómat, és elköltöztem. Nem is értem, hogy voltam rá képes.

A szüleimnek sem mondtam el, ha valamitől szenvedtem, föl sem merült bennem, hogy segíthetnének, s akkor máshogy lenne. A döntésük, minden velem kapcsolatos döntésük is tiszteletet parancsoló, megfellebbezhetetlen, megváltoztathatatlan volt számomra. Vagy húsz évig néma voltam a házasságomban is – a legméltaatlanabb helyzetekben is. Életem nagy szerelmétől sem kérdeztem meg a legfontosabbakat, úgy véltem, erre nincs szükség, beszélt ő helyettem, s éppen azt mondta, amit hallani akartam. A nagy szívrohamomba is kis híján belehaltam, hiszen ilyen apróság miatt nem illik panaszkodni.

Kérni sem tanultam meg. Sokáig képtelen voltam rá. Ma már néha megy. Emlékszem – lehettem vagy tizennyolc éves –, egy társaságban voltunk, és az est végén egy férfi természetes udvariassággal föl akarta segíteni rám a kabátom. Pánikba estem, és elutasítottam. Ő értetlenül állt, majd hagyta, hogy egyedül fölvegyem. Erős tiltás lehetett ez bennem, ez magyarázhatja, hogy az első gyermekem születése után kétségbeesve tiltakoztam, hogy egy műtősnő fölemeljen, és saját kezűleg áttegyen a tolóágyra. Nem jár, nem jár, nekem semmi sem jár, ezt soha nem gondoltam, de mélyen ezt érezhettem.

Anyám is képtelen volt bármit kérni bárkitől is, talán tőle vettem ezt át. Bár utolsó éveiben ráébredt arra, hogy ez nem helyes, és ezt írta: „Aki nem tud kapni – aki nem tud egy almát jó szívvel elfogadni, vagy egy ismeretlen ember kezét, amikor szédül –, aki nem tud örömet fogadni, az továbbítani sem képes. És nem jobb, mint a zsugori, aki adni képtelen.” Lehet, hogy mindketten „zsugoriak” voltunk?

Amikor aztán évtizedek múltán „megszólaltam”, nos, az rögtön üvöltésszámba ment.

Metatarsus

Évtizedekkel később volt egy figyelemért esdeklő csonttörésem: leszálltam egy buszról nyári melegben, eső nem esett, nem voltak csúszósak az utak, rutinmozdulattal szálltam le, ma sem értem, hogy törhetett el a csontom. „*Metatarsus*”, alapította meg az én mindent – így az anatómiát is, benne mind a 233 csont latin nevével – tudó szerelmem, amikor megmutattam neki a lábfejem. Imádtam és utáltam érte egyszerre. Azt hiszem, nem ártana egy kis diszkréciónak a tudás terén sem. Olykor hallgatni is lehet.

Mi volt a *félrelépés* előzménye? Nyár volt, anyám ekkor már nem élt. Életem nagy szerelme, akiről nem tudom, hogy valaha depresszióban szenvedett volna, akkor mégis válságban lehetett. A vidéki nyaralójában, mint már mondtam, szörnyű, szétesett állapotban találtam, olyanban, amilyenben soha, se előtte, se utána nem láttam. Mindenkim rosszul volt a két kisebb gyerekemen kívül, így nem is tudtak rám figyelni, észre sem vették nyilván, hogy a szörnyű kánikulában, melyet sosem bírtam, járom a várost éppen egyik méltatlan robotmunkámat végezve, hogy el tudjam tartani a családomat. Ők hárman – a férjem, a nagylányom és a szerelmem – persze nem dolgoztak. És akkor tört el a lábam. Nem történt aztán se semmi, tudomásul vették, és továbbra se figyeltek rám. Nem lázadtam, nem panaszkodtam, ez volt az élet rendje. Mivel mászkálni egy hónapig nem tudtam, hát ülőmunkával folytattam.

Irigység

Néha úgy érzem, irigylem anyámat. Nem azért, mert sikereket tudhatott magáénak; a siker se neki, se nekem soha nem volt fontos, nem is azért, mert született östehetségnek számított, hanem azért, mert a „helyén volt”, a „helyére került”, vagy legalábbis úgy hitte, hogy ott van. Mélyen érző, szenvedő ember volt, kirekesztett sokáig – először az anyja által, majd 44-ben a nyilasok által, majd alig pár évvel később, 49-ben az új rendszer által, hiszen kizárták a pártból, mégis hazatalált a két legfontosabb területen. Megtalálta a hivatását: az írást és a tanítást, és rátalált arra a férfira, apámra, akivel harminc éven át töretlenül szerették egymást. Miután apám meghalt, évekig mélyen gyászolta, megszenvedte ezt a veszteséget. De megőrizhette ezt a kapcsolatot csorbítatlanul, és dolgozni is tudott tovább.

Igen, néha irigylem, mert én sem a magánéletben, sem a munkában nem találtam boldogságra. Más, mennyivel könnyebben elfogadhatóbb, ha meghal az ember szerelme, mintha elé áll, és közli, nem szereti már, és elhagyja örökre. Ha meghal, nem vész el a kapcsolat értéke, az emlék megmarad teljesnek; ha elhagynak... az fölfoghatatlan, elviselhetetlen. Különösen annak, aki mindig kirekesztett volt, s aki minden bizodalját egyetlen emberbe vetette, s akinek más ambíciója, vágya sem volt, csak egy igazi kapcsolat.

Életem nagy szerelmét is irigylem. Neki minden sikerült: karrier, teljesítmény, siker, elismerés és szerelem. Nem érte veszteség talán soha. Nem szenvedte meg az életet. Tankként ment végig rajta, és mindent elért, amit akart.

Az ő második feleségét is irigylem: istenem, milyen habkönnyű élet, tanult, majd a „nagy ember” felesége lett. Ennyi. Ki van jelölve az életútja. Küzdenie, dolgoznia, pénzt keresnie, felnőttnek lennie nem kell. De mégsem irigylem. Nincs saját élete. Nincs gyermeke. Magányra van ítélve öregkorára. Majd gondozhatja a férje szellemi hagyatékát. Ez is egy élet. Én amúgy is alkalmatlan lettem volna rá. Ó, mégis irigylem... Vele élhet.

Azt mondják, haláláig senkit se irigyelj. Anyámat halála után, élete egészét nézve irigylem. Életem nagy szerelme még él – saját szavai szerint boldogan. Vele nem tudok mit kezdeni. Néha bosszúra szomjazom, de azt sosem éreztem, hogy félténem. Nincs mitől.

Apámat holta után sem irigylem, legfeljebb anyámért, aki szerette és védte és támogatta mindvégig. Sokan életművésznek gondolták őt, de én láttam, milyen boldogtalan.

A csodálatos és idősen is gyönyörű és bölcs Beney Zsuzsa, költőnő és irodalomtörténész, mellesleg tüdőgyógyász szakorvos, aki a hároméves fia halála után évtizedekig depresszióval küzdött, mondta: egy idő után a veszteségek és a fájdalmak kiegyenlítődnek. Már mindenkinek van elég.

Jobb szeretni, mint szeretve lenni. S még gyűlölni is jobb, mint közömbössé válni.

Hogy engem valaki irigyelhet, ez eddig föl sem merült bennem. De a napokban a harmincegy éves nagylányom mély kétségbeesésében azt mondta:

– Te legalább fölneveltél három gyereket, és munkád is van.

Balhé

Úgy tűnik, mindenért én viszem el a balhét. A szüleim félték, rettegtek mindenféle lehetséges veszteségtől, melyek közül végül semmiben sem lett részük. Apámat nem zárták ki a pártból, nem vették el a nyugdíját, nem végezte szegényházban, anyám soha az állását nem veszítette el, nyugdíjba sem ment soha, ugyanis előbb (inkább) meghalt, nem lettek elhagyatva, és nem ölte meg őket senki. De a veszteség ott lógott a levegőben. Mégiscsak alá volt aknázva az életünk. Végül – sta-

tisztikai törvényszerűség alapján is – valakinek már rá kellett lépnie egy aknára. Én lettem az. Én részesültem a Nagy Veszteségben. És őrzöm, szinte dédelgetem. Fáj nagyon – múlhatatlanul. De valamiért ragaszkodom hozzá.

Másért is én vittem el a balhét. Mint mondtam, nálunk családi hagyomány, hogy az anyák nincsenek anyai hivatásuk magaslatán. A nagyanyám... ne is beszéljünk többet róla. Anyám... róla már eleget beszéltünk... S én mint anya... megvannak a bűneim nekem is. Még ha az anyaszerep vállalása nemzedékről nemzedékre némi javuló tendenciát mutat is. Anyám soha szemrehányást az anyjának nem tett semmiért, elfogadta és fölmentette. Ugyanezt mondhatom el magamról: soha anyámnak szemrehányást (életében) nem tettem semmiért, elfogadtam és fölmentettem. Nem így a nagylányom. Aki időről időre ostoroz, mindent a szememre vet, fölhánytorgat, és mostohának állítja be magát. Megkapom a magamét. S mintha nemcsak azért, amit én tettem, vagy elmulasztottam megtenni, hanem mindazért, amit anyám és a nagyanyám tett, vagy elmulasztott megtenni. Én bűnhődöm több nemzedék bűnéért.

Vajon miért nem tudnak jó anyák lenni azok, akiknek az anyja sem volt jó velük? Kézenfekvőnek látszik a magyarázat: ezt a mintát látták maguk előtt. De másról is szó van. Egy kisgyerek, egy csecsemő láttán fölelevenedik bennük saját kiskoruk. És ez tudattalanul rémülettel tölti el őket, amelyre csak háritással felelhetnek.

Deviancia

Mindig elementáris erővel vonzottak a deviáns férfiak. A szenvedélybetegek. A sikertelenek. Az el nem ismert zsenik. A szegények. Az így vagy úgy betegek. A tragikus múltat magukénak tudók. Életemben egyetlen kivételt nagy szerelmem képviselt. Ő tudott dolgozni, volt munkahelye, tehetségét kiteljesítette, sikereket ért el. Neki nem volt múltja! Egy-két apró megaláztatás a papától, és ennyi, nem több. Jó helyre született, jó módba, semmi törés az életében. Illetve ami volt, azt saját akaratából tette, őt nem törték össze soha. Elefántcsonttoronyban élte egész életét. Még a katonaság alól is felmentették. A többiekkel ellentétben nem is kellett megmentenem, nem szorult rá – neki kellett volna engem. Azt reméltem, benne végre meg lehet bízni, számítani lehet rá. Nem így történt. Ha belegondolok, éppen az volt a közös benne és a férjemben, hogy gondokkal-bajokkal nem lehetett

terhelni őket, és igazából számítani sem rájuk. Mindig ilyet választottam, akkor is, amikor azt hittem, hogy az ellenkezőjét teszem.

Később, évekkel később a professzor úr azt mondta, hogy ő és a biztonság az két dolog. De nem ilyennek mondta, mutatta magát. Se szóval, se – sokáig – tettel. Ez inkongruencia. Ez hamisság. Bizonyos értelemben talán ő volt a legdeviánsabb. De nézzük a többieket!

Akaszttott ember fivére

Bár egész (eddig) életemet békében töltöttem, a XX. századi történelem iszonyata nem csak a szüleim révén mint másodgenerációs holokauszt túlélőt ért utol. Két olyan szerelmem is volt, akinek egy-egy hozzátartozóját politikai okokból megölték. Mindkettőt fölakasztották. Más-más okból.

Életem első szerelme tragikus múltat mondhat magáénak. Én tizenkilenc éves voltam, ő negyven, amikor találkoztunk. Elementáris erővel vonzott. Nyilván nagy szerepe volt ebben az apai mintámnak: idősebb férfi egyfelől, totálisan deviáns másfelől. Akkoriban, amikor megismertem, hajnali újsághordóként kereste kenyerét. Ennél méltóbb munkát nemigen kaphatott volna, mivel pusztán általános iskolai végzettséggel rendelkezett. De tudott három nyelvet, melyeket autodidakta módon, szótárral a kezében olvasva tanult meg. És írt. Novellákat. Újabb meg nem értett, el nem ismert zseni, akárcsak apám. Engem megragadott a lénye. Szexuálisan is nagy varázserővel bírt. Ő tanított meg a szerelem művészetére. És a számomra mindig vonzó titkot is jelentette: volt élettársa (egy nálánál tizenkét évvel idősebb, akkor ötvenkét éves asszony). A szerelmem (vagy szeretőm) nem volt zsidó. (Negyvennégy éves koromig nem volt zsidó férfikkal viszonyom.) Lajosnak hívták. A nővére leukémiában halt meg – fiatalon. A bátyját, szintén fiatalemberként, 1945-ben mint háborús bűnöst fölakasztották. Nem volt az. Lefotózták a hulláját, és cikkek jelentek meg a fényképével: így végzi a nép ellensége. Évtizedekkel később aztán rehabilitálták.

Egyszer Lajos meglátogatta anyámat, és ott összefutott életem későbbi nagy szerelmével, akivel akkoriban semmilyen kapcsolatban nem álltunk. Mivel egymás közelében laktak, együtt mentek haza, nyilván végig beszélgetve.

Később életem nagy szerelme figyelmeztette anyámat, hogy óvakodjon ettől az embertől, és ne fogadjon a lakásába mindenféle lehetetlen figurát.

Két és fél évig tartott a viszonyunk Lajossal, egyetemista éveim alatt. Aztán én hagytam el – a jövődöbelimért. Hogy „normális és rendes” életet tudjak élni. Akkor még sejtelmem sem volt arról, hogy az igazi deviáns a férjem lesz. Ahogy arról se, hogy a fiatal férjem előbb fog meghalni, mint a koros barátom.

Lajosnak már időskorában jelent meg az első, vékonyka novelláskötete. Benne egy elbeszéléssel – rólam. *Minta* volt a címe. Apám volt nyilván a minta.

Mariann

Miután megszakadt a kapcsolatunk, évek teltek el, én éltem a kisgyerekes családanya szorgos életét, majd – már nem is tudom, hogyan – meleg baráti kapcsolatba kerültem Lajos élettársával, akit időközben feleségül is vett. Mariant, aki már a nyolcvanas évei közepén járt, és frissebb, nyitottabb szellemmel rendelkezett sok-sok negyvenesnél, havi rendszerességgel látogattam. Jó barátnőm lett, mindenről tudunk beszélgetni, és réges-rég fátylat borítottunk ama régi kapcsolatra, melyről ő is tudott. Ha elmentem hozzájuk, Lajos beült pár percre hozzánk, de többnyire – és ez volt a jobbik eset – bevonult a szobájába. Beteg, unalmas öregember lett. Mariann szelleme viszont ragyogott, és sokat tanultam tőle. Csak fél évvel élte túl a férjét – ahogy ez gyakori a szimbiozisban élő pároknál. Az utolsó három hónapban a Hitközség Szeretetkórházába került, ott már nagyon gyakran látogattam. Mindig panaszkodott a fiára: nem törődik vele, elveszi a pénzét, már ki is ürítette a hűtőszekrényét stb. A hatvanas férfi nekem sem volt túl szimpatikus: távolságtartónak, hidegnek, anyagiásnak tűnt, vagy legalábbis mindezt elhittem róla.

Mariannal, mint holokauszt túlélővel, 2000 táján készítettem a Soá Alapítvány számára egy videós interjút. Elmondta, hogy amikor bejött a sárga csillag viselésére kötelező rendelet, ő megvarrta és fölpróbálta, de úgy érezte, hogy nem áll jól neki, így levette, és nem hordta.

Gyönyörű nő volt, aranyszőke hajzuhataggal és égszínkék szemmel – ritka a zsidó nőknél –, és elmondása szerint több mint száz szeretője volt. Imádta a férfiakat. Az első férjétől – egy agresszív baromtól – két gyereket szült, az első egy kislány lett, 44-ben született egy kórház pincéjében, kétnapi magányos vajúadás után – halva. A férj fogta a halott csecsemőt, és kidobta a lichthofon. A második eme „önző” fiúgyermek lett. Évekig jártam Mariannhoz, és csak annyit tudtam

meg tőle, hogy egy-két évre állami gondozásba kellett adnia a fiát, amikor bagdadi kiküldetésre küldték a főnökével. Hallgattam a történeteit, és szokás szerint mindent elhittem.

45 évesen ismerte meg Lajost, a férfi csak harminchárom volt volt. Összekötötték az életüket. Csaknem negyven évig éltek együtt, az első húsz évben élettársként, a másodikban – Lajos betegsége után – hivatalos házaspárként. Mariann mindent megtett Lajosért, eltartotta, főzött-mosott rá, ápolta, ha kellett, anyja helyett anyja volt.

Mariann halála után felhívtam idős barátnőm fiát, és kértem, hogy majd értesítsen a temetésről. Ezt pár nap múlva meg is tette. Még a temetés előtt újabb telefont kaptam. Mariann menyétől. Feldúlt, zaklatott hangon számolt be arról, hogy az iratok keresése közben megtalálták azt a videokazettát, melyet pár évvel korábban készítettem az elhunyttal. És hogy hazugság az egész. És ekkor elmondta az igazságot. Mariann elhagyta a két éves fiát, akit attól kezdve – egy ideig – az apja nevelt. Aztán az apa újra megnősült, majd született egy kislánya, és akkor adta állami gondozásba a fiút, aki ott is maradt 18 éves koráig. Még hétvégeken sem jöhetett haza, mint a többi gyerek. Tehát Mariann az első két év kivételével nem nevelte. Az interjúban egyszerűen hazudott. A bagdadi kiküldetés is úgy nézett ki, hogy ő valójában a főnöke szeretője volt. A hatvanéves fiú „sértettsége” így érthetővé vált. Megdöbbsentem, de csalódottságot nem éreztem. „Kinek nincs?” – jutott eszembe anyám egyik utolsó kérdése. Már mint bűne.

Aztán eljött a temetés. Szétszóratás. Ugyanott és ugyanúgy, ahogy fél évvel korábban Lajosé. A fia úgy jelent meg pólóban, pulcsiban, mintha csak a sarki köztérbe futott volna le. A temetés korrekt volt, elhangzott beszéd és vers, szó arról, hogy az elhunyt „megismerte az anyaság örömeit”, hogy mennyit dolgozott, de egy árva szó sem arról, hogy negyven évig élt a második férjével, akit igazán szeretett, és akiért mindent megtett.

Gyűlölöm a formális temetéseket, és ez olyan volt. Az igazságnak a szikrája sem hangzott el. Mariann rossz anya volt, mégis jó „anya” Lajosnak. Legalább egy mondatot lehetett volna áldozni ennek a négy évtizednek.

A másik akaszott ember hozzátartozója már zsidó férfi volt. Zsidósorozatomban első tagja. Már elköltöztem a családomtól, külön éltem, negyvennégy éves voltam, ő negyvenkilenc, amikor megismerkedtünk. Persze a tragikus múltja ragadott meg. Úgy éreztem, szeretem, de ez nem akadályozott meg abban, hogy két randevűnk között ne zokogjak életem nagy szerelme miatt. Ekkor már 1998-at írtunk. Édesapját, aki pszichiáter volt, és kommunista funkcionárius, koncepciók perben elítélték, és 1949-ben, amikor a barátom három hónapos volt, fölakasztották. Cinikus módon az aradi vértanúk halálának napján, október 6-án. Még csak nem is a törvényes apja volt; házasságon kívül született. Dupla kirekesztettség. Az édesanyját – aki egyébként súlyos betegségekkel küzdött, melyeket koncentrációs táborokban, vegyi gyárban, az I. G. Farbenben dolgozva szedett össze – is üldözték, és rejtélyes módon elszakították tőle a gyermekét, aki egy határ menti nevelőotthonba került, más áldozatok gyerekeivel együtt. Aztán nevelőszülőkhöz adták, akik egy idő múlva lemondtak róla. Saját gyerekük született, így az örökbe fogadott már nem kellett nekik. Vagy nem tetszett nekik a gyerek? Végül az édesanyja nagynénje (!), már negyven fölött, fehér hajjal (szintén lágert megjárt és ott megöszült, hajdan gyönyörű, széke asszony) a férjével együtt örökbe fogadta az akkor hatéves kisfiút, és fölnevelték. Csak tizennyolc éves korában tudta meg, hogy nem az édes szülei nevelik. Négy-öt-hat éves korára már emlékezik az ember, de úgy tűnik, ő törölte ezt az időszakot, és hitte a hihetetlen, talán, mert hinni akarta. Amikor minden kiderült, összeroppant, csaknem otthagya a műszaki egyetemet, ahová járt. Az édesanyját mint a család rokonát, mindvégig ismerte, csak arról nem volt tudomása, milyen vérségi szál fűzi hozzá. Aztán ez az asszony viszonylag fiatalon, a negyvenes éveiben a betegségei következtében meghalt. A boncnok azt mondta, olyan állapotban voltak az erei, mint egy nyolcvanévesnek. A lágermunka következtében. A nevelőanyja kilencvennégy évet élt. Én egyedül is látogattam, szerettem, becsültem azt a nénit, bár tudtam róla, hogy sok nevelési hibát követett el. Például figyelmen kívül hagyta, hogy a nevelt fia minden reggel rosszul lesz az általa főzött kakaótól – ugyanis tejérzékeny volt. Beleerőltette.

Így aztán a szerelmemnek két anyja volt. S ebből kifolyólag mindig minimum két nőre lett szüksége: az egyik az aktuális feleség (a nevelőanya), a másik a titkos szerető (a zűrös édesanya). A hivatalos feleség mindig hűvös, a szerető meg érzelemgazdag nő. A barátomnak sejtelve sem volt arról, hogy ő így működik, „leképezi” a két any-

ját a kapcsolataiban. Én a titkos szerető lettem – egy ideig. Két évig. Aztán, amikor a segítségével elköltözött az x. feleségétől, és legálisabbá válhatott volna a kapcsolatunk, számomra döbbenetes módon eltávolodott tőlem, és meg is szakadt a viszonyunk. Segítettem neki elköltözni, bebútorozkodni, neki ajándékoztam anyám régi, értékes bútorait, szekrényt, karosszékeket. Az ötvenedik születésnapján is elhalmoztam ajándékokkal, többek között egy eredeti Gerlóczy Sári-grafikával, melyet egyenesen a művésznőtől vettem. (Később – nyomorában – ezt is eladta.) Csak azt nem tudtam, hogy éppen mindezzel én teszek pontot a kapcsolatunk végére. Válgalható módon már nem kellettem neki. Attól kezdve nem lettem volna titok.

Öt évre eltűnt az életemből, majd elszegényedve, megöregedve, kétségbeesztő élethelyzetben, munka és pénz nélkül bukkant föl újra, mintha mi sem történt volna. Összevissza beszélt arról, hogy költözünk össze, hogy nem bírja a magányt, hogy gyűlöli a lakását (melyet különben sem bír fönntartani). Szinte megkért, hogy a továbbiakban gondoskodjam róla.

Szegény ember. Nem tudok és már nem is akarok segíteni rajta. Elmúlt belőlem a vágy a mindenáron való megmentésre.

Csak egy dolog miatt haragszom rá. Nem azért, mert a bajban magamra hagyott, nem is azért, mert végül elhagyott, még csak azért sem, mert szemrehányást tett nekem, hogy idegesítette bennem, milyen odaadó vagyok, hanem azért, mert mindennek ellenére mindent elfogadott tőlem.

A béna

Fiatalka voltam, vagy húszéves. Az a férfi, aki megragadta a fantáziámat, idősebb volt még az első szeretőmnél is, akivel éppen szünetelt a kapcsolatunk. Úgy negyvenhat év körül járhatott. Persze deviáns volt ő is, amennyiben a deviánst mint a megszokottól „elhajlót”, valamiben – bármiben – furcsát értelmezzük. Ugyanis gyermekparalízis következtében megbénult, és tolokocsiba kényszerült. Szerencsére a keze ép maradt, nem úgy, mint a feleségének, merthogy persze az is volt neki, akinek mind a négy végtagja használhatatlanná vált a paralízis után.

Zoltán – nevezzük így – gyönyörű fejjel büszkélkedhetett, mintha szobrász vészt volna ki a vonásait. És intelligencia sugárzott róla, valamint fogyatékoságának nagylelkű elfogadása. Tolókocsijával ügyesen pingpongozott, amivel ugyancsak elbűvölt. (Egy nyaralóhelyen, egy üdülőben ismerkedtünk meg.) Szép férfi volt,

és ígéretes jövő állt előtte, amikor 14 évesen leteperete a kór. Jó családba született, az apja neves színházi rendezőként dolgozott. Az ő pályáját azonban a betegség félig-meddig kettétörte. Hogy meg tudjon élni, hogy fenn tudja tartani magát és a feleségét, és két (!) ápolót tudjon fizetni, dolgozni kényszerült, mégpedig képességeihez képest méltatlan munkakörben: hivatalnok lett. Mellette újságírással, film- és színházi kritikáirással kereste kenyerét. Engem mélyen megragadott a sorsa és persze segítségre, támogatásra szoruló tragikus lényé. Az, hogy nő, egy pillanatig sem zavart, holott első perctől nyilvánvaló volt, hogy egy *béna* asszonyt nem lehet elhagyni. (Bár mindenkit el lehet hagyni.)

Kapcsolatunk bonyolult volt, komoly konspirációk szükségeltettek a találkozásainkhoz, hogy a felesége meg ne tudja. A fő konspirátor az ápoló lett, aki értelemszerűen mindenhová elkísérte Zoltánt, így hozzám is. A lakásomon, pontosabban szüleim lakásán fogadtam – ápolóستul, aki azért egy időre diszkrétan elvonult. Le akartam feküdni vele, ő is velem. Csakhogy a dolog nem jött össze. Életemben akkor találkoztam először potenciaproblémával. De a bűvöletemet ez nem befolyásolta. Egyszer megkérdezte tőlem, hogy hozzákötném-e az életem, főlvállalnám-e őt. Bár „ideális” partner lett volna az én mindenáron valakit megmenteni akaró lényemnek, pánikba estem. Óriási felelősség szakadt rám ezzel a kérdéssel, tudtam, hogy most nem beszélhetek mellé, így azt feleltem: *Nem*. Ritka nemet mondásaim egyike volt ez.

Végül csalódtam benne: mégsem volt az a nemes lelkű férfi, akinek látni akartam. Ez akkor derült ki számomra, amikor *gonosz* megjegyzést tett egy mellrákos színésznőre: – Még azt a kicsit is levágták róla, amije volt. – Nekem ennyi elégnek is bizonyult, már tudtam, hogy a bénasága kárörömrre készíti más ember tragédiájával szemben.

De ő is csalódhatott bennem, talán a „nem” miatt, mert pár hónappal később, amikor az ápolója véletlenül szembetolta velem az utcán, elfordította a fejét, nem akart megismerni, és nem is köszönt.

Györgyi asszony

Két-három évig életképtelen voltam, az életem nagy szerelme általi elhagyás miatti sokk hatása alatt álltam, így nem jutott eszembe más férfi után érdeklődni. Aztán eljött a pillanat, amikor úgy éreztem, talán érdemes lenne kísérletet tennem.

Így aztán nagy merészen fölkerestem Györgyi asszonyt, a *sadchent*, aki a zsidó újságokban, a *Szombatban* és az *Új Életben* hirdette magát. Picike, fekete hajú, idősebb asszony volt, nagy rutinnal, látszott, hogy évtizedek óta úzi a szakmáját. Fölmért, mint egy eladásra kínált lovat, megdicsérte a megdicsérendőket, kifogásolta a kifogásolandókat a külsőmon. Fényképet is készített rólam, hogy betege az albumába.

Miután legomboltam neki a tetemes közvetítői díjat, felvilágosított, hogy tíz érdeklődő nőre esik egy férfi egyfelől, másfelől az az egy férfi is többnyire fiatal nőt keres. Esélyem tehát nincs, de persze mindent el fog követni a boldogságomért. És elkezdte ajánlani a szűkös kínálatot.

Jó pár tragikus randevú követte ezt, kínos és keserves együttlétek egy kávé mellett egy presszóban egy vadidegennel, feszenegés, hogy hogyan búcsúzzunk el egymástól kellő tapintattal – de persze végleg.

Mégis lett egy-két kapcsolatam az ő segedelmével.

A teniszedző

A teniszedzőt is Györgyi asszony jóvoltából ismertem meg.

Ő is ugródeszkának használt.

Az összes, eleve kudarcra ítélt próbálkozás közül leginkább ez a férfiú ragadott meg – ma is felejthetetlenül. Ég és föld voltunk, két teljesen össze nem illő ember, mai napig rejtély számomra, mi tetszett nekem benne elementárisan. Zsidó férfi volt ő is, az egyetlen az életemben, aki *circumcisió*n ment át, és bizony ezt a latin szót használta rá, véletlenül sem a magyar megfelelőjét, a körülmetélést. Akkor hangzott el a szájából – némileg szégyenkezve –, amikor először feküdtünk le egymással. Nem volt értelmiségi. Teniszoktató volt. Nem tipikus zsidó szakma. De mindig mentegetődzött is, hogy ő nem olyan, mint a teniszedzők. (Sejtésem szerint arra gondolhatott, hogy vonzó, jóképű, de üresfejű nőcsábász.) Tényleg nem volt olyan. Gyűrött képű, nem túl magas, meggyötört ember. Persze kőkemény karizmokkal, mindazonáltal viselte testén éveit nyomát. Öt évvel idősebb nálam, akárcsak az akasztott ember fia. Rendkívül intelligens volt, finom, tapintatos, mélyen érző, érzékeny ember. Sajnos öregnek talált. El is hagyott hamar. Elmenekült. Sokáig bánkódtam miatta, de soha a legkisebb haragot sem éreztem iránta.

Az Auschwitzot megjárta édesanyjával élt kettesben. Szenvedett ettől az együtt-

éléstől, és a lakástól is – mint vidéki, sőt hajdan falusi fiú, nem volt neki való a belváros. Végül ötvenöt évesen nagy lépésre szánta el magát: kivett egy külvárosi (kertes!) albérletet, és odaköltözött. Boldogan hívott fel az akció után: – Egyedül vagyok, és fehérek a falak.

Hiába volt érzékeny, azt azért nem tudta, hogy az ő boldogsága mit jelent nekem. Az új életébe már nem fértem bele. Eszébe se jutott, hogy helyem lehetne ott. A sprintelőknek van amolyan startgépük, abba teszik a lábukat elrugaszkodás előtt. Aztán repülnek. Ilyen kiindulópont lehettem: valamiféle támaszt nyújthattam a nagy életformaváltás előtt – utána már nem volt rám szükség.

A nagy manipulátor

Ő is zsidó volt, és legalább százharminc kiló. Vagy százötven, ki tudja? Sosem árulta el. Én mindig szerettem a korpulens férfiakat, de ő alacsony lévén, egyszerűen csak kövér volt, és köpcös, hatalmas hassal. Vonzót csak egyet találtam benne: sűrű ősz haját és szakállát. Tizenkilenc évvel volt idősebb nálam, és életem egyetlen gazdag férfitársa. Persze az ő múltja is megragadott, én már csak így vagyok a múltakkal. Sajnálatot és romantikus képzelgéseket keltenek bennem.

Az én „nagy manipulátorom” kilencéves volt a vészkorszak idején. Az apját a Dunába lötték. Aztán az anyja nevelte, 1956-ig, amikor is huszonegy évesen Amerikába távozott. Az asszony feltehetőleg elmebeteg volt, gyaníthatóan skizofrén, és szintén messze az egy mázsa fölött. A barátom egész fiatalon magtalanította magát, hogy ne legyen gyereke. – Nem akartam ezt a génvonalat továbbvinni – magyarázta.

Meghökkenem ezen, de csodáltam is érte. Volt két felesége – már Amerikában –, aztán mindkettőtől elvált. A másodiktól azért, mert az asszony lesbikus lett. Húszévesnyi házasság után.

A 90-es években telepedett vissza Magyarországra, és ha belegondolok, nem is volt olyan jómódú, csak az amerikai, dollárban kapott nyugdíja tűnt itt jelentősnek. Ezzel élt vissza. Mindenkit meg akart vásárolni. Azt is, akit nem kellett volna. Prostituálni akarta a környezetét. Nem hitt abban, hogy önmagáért kellhet. Engem is meg akart venni. Kilátásba helyezte, hogy nélküle milyen nyomor vár majd rám. Manipulált. Én – ha belegondolok – kihasználtam. Fölkészíttettem vele a kislányomat az angol nyelvvizsgára, persze ingyen. Elvittem vele ma-

gamat és a fiamat Krakkóba és Auschwitzba. Ő fizetett mindent. Így aztán láthattam, hol ölték meg a nagyanyámat. Mínusz 20 fok volt. 2001 decembere. Életemben nem fáztam annyira. Couchette-vagonban utaztunk, éjszaka. Végigette az éjszakát. Kekszeket, nápolyikat – kilószámra. Akkor jöttem rá, hogy ez nem csak genetika, ő kényszer- és zugevő.

Életemben nem láttam embert, aki egyszerre volt bizonyos dolgokban nagyon intelligens, másban meg hihetetlenül korlátolt.

Hozzá kötődik életem egyetlen Fehlhandlungja, tévcselekvése. Egy szürke Toyotával, jó kocsival rendelkezett. Életem nagy szerelmének utolsó kocsija egy piros Mitsubishi volt. Mindkettő japán, ugye, de semmi más közös vonás. A Mitsubishit még az én segítségével, a tőlem kapott kölcsönből vette. A kövér barátommal voltam valahol, majd készültünk elmenni. Én előbb léptem ki a házból, és gondolkodás nélkül, szinte transzban, odaléptem egy *piros* autóhoz. Egyébként Opel volt, de hát én sosem értettem az autómárkákhoz. Meg aztán nem voltam magamnál. Elkezdtem annak az idegen piros autónak az ajtaját rángatni. Mint ha arról se lenne fogalmam, hogy az autók általában be vannak zárva. Ő utolért, és látta, mit művelek. Rögtön megértette. Azt mondta: „Te batyuként cipeled a múltadat. Talán már le kéne tenned.”

Sose tudtam letenni. De róla leválni sikerült.

Mindig biztonságra vágytam, de eltartott kurva sose akartam lenni.

Verspecher

Igazi freudi elszólásom már volt korábban is, a nagy tévcselekvésem előtt, a harmincas éveim elején, hűség házastársként. A tévénél dolgoztam, és külsős munkatársam volt egy Vekerdí nevű férfi, akinek a mai napig nagy tisztelője vagyok. Nagy hatást tett rám. Magam sem tudom, hogy férfiként vagy emberként. A kető összemosódik. Aztán egy este szokás szerint lefeküdtem a férjem mellé, és elalvás előtt odaszóltam hozzá: – Hol a veker? – Igen, így egy k-val.

A varrógépszerelő

A nagy manipulátorom barátja, valahai osztálytársa volt, már nem is tudom, melyikük mutatott be melyiküknek. Ő se volt fiatal ember, viszont valaha nagyon szép férfi lehetett, s ebből a vonzó külsőből sokat megőrzött a hatvanas éveire is, így nagy vonzerőt gyakorolt rám. Egyszerűen tetszett nekem mint férfi. Minden családtagja értelmiségi volt, sőt az értelmiség krémjéhez tartozott – a volt felesége, a nővére, az unokahúga –, kivéve őt. Ő varrógépszerelő lett. Nem mintha nem lett volna intelligens. Így alakult a sorsa.

Jó volt vele. A szex is. Csakhogy én még akkoriban nagyon rossz lelki állapotban voltam, s amikor kórházba kerültem ama fél liter kevert elfogyasztása után, ettől ő úgy megrémült, hogy haladéktalanul elhagyott.

Neki is támaszra lett volna szüksége, nekem is. Vak nem vezethetett világtalant. Hipochonder volt, mindig panaszkodott valami testi bajára. Igazából ápolónőre lett volna szüksége. Így aztán nem illettünk össze, s egy-két hónap után vége is lett a kapcsolatunknak. De jó emlékeket őrzök róla.

Szirmai úr

Sem eltartott, sem nem eltartott kurva nem akartam lenni. Életemben egyszer volt egy olyan kapcsolatom, amely tényleg semmi másról nem szólt, csak a szexről. Jó volt vele lefeküdni, szép testtel büszkélkedhetett, és neki nagyon kényelmes helyzetet jelentett. Fölhívott, átjött a legény- – bocsánat! – a leánylakásomba, és szeretkeztünk. Kicsit beszélgettünk is utána: mesélt a munkahelyi gondjairól. Rémesen untam. Persze nő volt. Tíz nap telt el így, és döbbenet észleltem magamon, hogy az égvilágon nem érzek semmit iránta. Semmit. Ezután amikor fölhívott, megmondtam neki, hogy ne jöjjön többé. Nem értette. De nem jött többé. Csaknem el is felejtettem.

A skizofrén

Deviancia iránti vonzódásom csúcsát talán ő képviselte, egy diagnosztizáltan skizofrén fiú. Igen, fiú, mert nálam tizenegy évvel kevesebbet mondhatott magának.

Tényleg beteg volt, nagyon beteg, bár nem mindig látszott rajta. Teljesen tanulatlan, mégis intelligens fiú képe rajzolódott ki előttem, aki egy rendkívül primitív és súlyosan nélkülöző falusi családból származott. Egyik testvére szellemi fogyatékos is volt. Tulajdonképpen hajléktalannak számított, kicsiny rokkantnyugdíjából még egy albérletet sem tudott kifizetni. Így egy öt, igen, mindössze öt négyzetméteres szobát birtokolt egy „elit” hajléktalanszállón, ahol még külön szobákat (inkább kamrácskákat) is biztosítottak a lakóknak. Nem lakott mindig ott, általában az aktuális és minden esetben nála jóval idősebb barátnőjénél időzött. Egy, az anyjával éppen egyidős asszonnyal élt a legtovább. Mindig körülvették nők, bár a legkevésbé sem volt jóképű: kopaszodó fejével, széles homlokával, zsíros hajával, meglehetősen ápolatlan külsejével csaknem taszított. Igen, egyszerre taszított és vonzott. Ma már csak taszít, ha meglátom, szinte szédelgek az undortól, ami soha más férfival kapcsolatban nem fordult elő velem. Aztán egyszer mégis a vonzás és a vágyakozás lett úrrá rajtam, így aztán lefeküdtem vele.

Pista – hívjuk így – nem tudott szeretni. Ezt a betegségével járó fogyatékos-ságát maga közölte velem. Sokáig nem akartam elhinni, egyúttal kihívást is jelentett számomra: na, majd én megtanítom rá! De Pista tényleg nem tudott szeretni, nem voltak érzelmei, kő volt a szíve helyén, hasonlót se tapasztaltam soha. Nem, nem igaz: tapasztaltam, de olyanál, aki annyira jól volt szocializálva, hogy ezt ügyesen leplezte.

Már kapcsolatunk elején megcsalt, a vérében volt a poligámia. A maga módján ő is kodependens volt: olyan nőket választott, akiket valamitől meg lehetett menteni, például saját alkoholizmusuktól. Azáltal, hogy idősebb nőkre „szakosodott”, megváltóként is fel tudott lépni, s egyúttal megoldotta a lakhatását. Mégsem volt klasszikus értelemben strici: engem például gyakran meglepett csokival, jégkrémrel, apró szívességeket tett.

Rövid kapcsolatunknak végül ő vetett véget, amin vérig sértődtem: *ennek* sem, egy *ilyennek* sem felelek meg? Hát persze, túl jó passzban voltam akkoriban, nem ittam, dolgoztam, pénzt kerestem, fenntartottam a lakásunkat, és eltartottam a gyerekeimet. Mi megmentenivaló volt akkoriban rajtam? Semmi. Mivel soha bizalmi kapcsolatba nem kerültünk, nem tudhatta, hogy valójában egy elveszett kislány vagyok. Az intimitás és az érdeklődés hiánya még ma is elképeszt: semmit sem tudott rólam, mert semmit sem kérdezett. Nem tudta, hogy kik voltak a szüleim, élnek-e még, vagy meghaltak, van-e testvérem, az égvilágon semmit sem tudott rólam. Ilyen érdektelenség mellett aztán nem volt kedvem magamról

beszélni. Én viszont kérdezgettem. A betegségéről is. Olyan subjai voltak, hogy meztelenre vetkőzött a Corvin mozi előtt, és a jóistenről prédikált. Mentők vitték el. Pszichotikumokat szedett, melyek valahogy karban tartották, de olyan áron, hogy letompult, motiválatlan lett, depresszióhoz hasonló, munkaképtelen állapotba került tőlük. Így aztán szabadulni igyekezett a piruláitól, és voltak hónapok, amikor nem szedte őket. Tisztában volt a betegségével, de reménykedett a gyógyulásban, sőt küzdött érte. Gyógyszermentes időszakokban nem lehetett tudni, melyik pillanatban szállja meg az örület.

Szakítása után pár hónappal megkértem egy szívességre, segítene-e valamit nálam megszerelni. Ügyes keze, műszaki, technikai érzéke volt ugyanis. Megköszönte, hogy rá gondoltam, és eljött. Majd közölte, mennyi az órábére. Teljesen elképedtem. Egy volt szeretőtől pénzt kérni és elfogadni? Ez nem szokás, ugye? Nem is beszélve arról, hányszor etettem-itattam, láttam vendégül.

Ló

Tizenöt vagy tizenhat szeretőm volt életemben mindenkit beleszámítva. Ennek jóval több mint a fele a negyvenes éveimre esett. Talán ekkor pótoltam azt, amit tizenéves koromban kellett volna megtapasztalnom. Többször nekigyürköztem, hogy megszámolom őket, de valakit rendre kifelejték (ennyit bizonyos emberek életünkre gyakorolt hatásáról), így aztán már nem számolom őket. Hát igen... a felejtés... Egy idős barátnőm mesélte, hogy a metrón utazott a mozgólépcsőn lefelé. A fölfelé haladó lépcsőn meglátott valakit. Ismerős volt neki. De honnan? Törte a fejét, végül rájött: – Ja, hát ez a volt férjem!

Álmomban nem gondoltam, egyetlen pillanatig sem merült fel bennem, hogy mint nő fölkelhetem Lóránt érdeklődését. Egy barátom ajánlotta azzal, hogy kiválóan ért a számítógépekhez. Én csak írni tudok rajta, de ha lefagy, vagy bármi furcsaságot produkál, vírussal fertőződik meg, akkor igazi nőként sikítok, és egy hozzáértő férfi segítségéért kiáltok. Igen, néha jó nőnek lenni: tehetetlenül állni vagy éppenséggel sikítani egy egér láttán, és ráhagyatkozni a *bátrabb*, az *ügyesebb* nemre. Vagy néha jó és főleg kényelmes butának lenni, széttárni a kezünket, és „én ehhez sajnos nem értek”-et mondani, megint csak ráhagyatkozva az *okosabb* nemre.

Lóránt furcsa, érdekes fiú volt, nagyon csöndes, zárkózott, és valóban minden

problémát megoldani képes. Persze csak akkor, ha kivárta az ember. Mert bizony időbe telt. Megfontolt, tökéletességre törekvő, mindent százszor ellenőrző, lassú fiúnak bizonyult. Néha dörmögött egyet az orra alatt, kicsit lomhán mozgott, különben is hasonlított egy kedves nagy mackóra. Volt valami atavisztikus benne: máris szokásai rabja – nálam huszonkét és fél évvel fiatalabban.

Egy idő múlva – hónapok teltek el – egyre inkább jóba lettünk, s már mindenféléről beszélgettünk: zenéről, filmekről.

Aztán egy szép napon elmentünk kettesben moziba. Nincs ebben semmi különös – gondoltam ártatlanul. Igaz, neki már a zsebében volt a kondom. Azért megkérdeztem tőle, hogy miért nem a korabeli lányokkal jár moziba. Valamit dörmögött az orra alatt. A film – a *Kontroll* – nekem tetszett, neki nem, őt sokkolta a hangos zene és a brutális képsorok. Nem olyan volt, mint a korosztálybeli fiatalok, muzsikában is csak a komolyzenét viselte el. Utána vitatkoztunk (a művészet mibenlétéről), miközben hazakísért. Én meg tapasztalatlan kislányként nem gondoltam semmi ilyesmire.

Aztán elkezdtünk e-mailezni. A levelek hangvétele furcsa irányt vett, de nekem még mindig nem akart leesni a tantusz. Egyszer megkértem a huszonéves kislányomat, ugyan olvassa már ezt el, mert nem értem. Mi akar ez lenni?

– Szerelmes beléd – közölte tömören. Nem akartam elhinni. Lóránt szinte napra egyidős a nagyobbik lányommal. Különben is, miért nem az én szép és csinos lányaimra vetett szemet? Talán még ha a fiam kezdi érdekelni, azon sem lepődöm meg ennyire.

Aztán már elhittem. Valahogy nem hasonlított egy „mai fiatalra”. Virágokat hozott (hónapok múltán is), verseket olvasott föl, elvarázsolt lény volt. Ugyanakkor két lábbal a földön jár is: százszor jobban értett a praktikus dolgokhoz, mint én, tudta, mit hol érdemes vásárolni, a spórolás művészetét tökélyre fejlesztette, ami bizony engem mint pazarlót sokszor idegesített. Bár meghatódtam attól, hogy valaki, aki ennyire a fogához veri a garast, milyen nagyvonalú velem szemben.

Mindent meg tudott javítani, szerelni, különleges technikai-műszaki érzékkel rendelkezett. És szívesen segített. Ó, értem mindent, értem bármit. Hosszú időbe telt, míg ezt a szeretetet és odaadást el tudtam fogadni. Zavarba hozott. Sokáig nem értettem. Hát nem lát a szemétől?!

Az első együtt, kettesben töltött esténken elárulta, hogy nem én vagyok az első nő az életében – ettől megkönnyebbültem. Egy nála ugyancsak idősebb (no, nem annyival, mint én), alkoholista nővel élt együtt egy darabig pár évvel korábban.

A szex igazán jó volt Lóránttal, fantáziadús, önzetlen és a legkevésbé sem prűd, amin ma is csodálkozom, hiszen más dolgokban olyan félszeg, visszafogott, sőt gátolt tudott lenni. Én inkább zavarban voltam, kicsit szégyelltem a testem, amin ha a szülések nem is, az évek mégiscsak látszanak. Ő viszont, azt hiszem, biztonságban érezte magát velem. S ez az, amit nem érzett volna egy korban hozzáillő lánnyal. Ott mindig zűrök vannak, gyorsnak kell lenni, gyorsan döntenit és tenni a dolgunkat. Megfelelni. Meg aztán azok az érthetetlen érzelmi hullámzások és konfliktusok... Amelyek aztán persze nálunk is lettek, bár valóban kisebb esély volt rá, hogy lesznek. Láta, hogy anya vagyok, ráadásul „működésben” látott ebéli funkciómban, és tudta, hogy segítő foglalkozást űzök. Mindez valami garanciát jelenthetett neki.

Az elején tisztáztam vele, hogy sem az anyja, sem a pszichológusa nem kívánok lenni. A felvetés ellen is tiltakozott, bár talán nem tudta, melyek a belső mozgatórugói.

Kezdeti aggályaimra az én bölcs huszonéves lányom csak ennyit mondott:

– Nézd, anyu, Ló – így becéztük – ráér családot alapítani és gyermekeket nemzeni, ha egyáltalán akar majd, te meg már alapítótól családot, neked itt vagyunk mi. – Olyan egyszerűnek hangzott, és annyira megnyugtatónak.

Lóránt sérült fiú volt, feltehetőleg kifejlett kényszeres-rögeszmés betegségben szenvedett – egy brutális apa nyomása alatt, amiktől huszonnyolc évesen sem tudott szabadulni. Együtt lakott a családjával, miközben sem érzelmi, sem más természetű segítséget nem kapott, csak bántást, gyötrést és megalázást.

Fölvállalt engem mindenütt, kézen fogva sétáltunk a városban, sokfelé jártunk, sok embernek bemutattuk a másikat. Egyetlen kivétel volt: a szülei. Soha föl sem merült egyikünkben sem, hogy megismertetne velük. Én sem tettem volna ki magam annak, hogy a nálam alig idősebb anyjának bemutasson. Sosem láttam a szülőházát, a lakhelyét. Gyűlölt ott lakni, mégis ott lakott. Pedig – ha áldozatok árán is – lett volna lehetősége másra. Valami húzta vissza, húzta le, hátráltatta, bénította a továbblépésben.

Az apja híres elméleti fizikus volt, mellékesen egy érzelmileg súlyosan fogyatékos ember – talán autista is, ama zsenifajtából –, aki azért csalódott a mindössze hároméves fiában, mert fölismerni vélte, hogy valószínűleg nem fog az ő szakmai nyomdokaiba lépni, s ezt szemére is vetette számtalanszor. Ráadásul Ló pecchére még ugyanúgy is hívták őket: az id. és az ifj.: csak ennyi volt a különbség. Emiatt aztán állandóan nevet akart változtatni, de mint minden terve, ez is éve-

kig húzódott, s a közelgő harmincas éveiben már értelmét veszti majd. Pedig hetekig – mit hetekig?!, hónapokig! – tanulmányoztuk az *Utónévkönyvet*, s már ki is választottuk azt a három bibliai nevet, amelyek szóba jöhetnek, s melyek mindkettőnknek tetszettek. Itt aztán el is akadt a dolog, mint szinte minden, amit tervezett. Autót akart venni, házat akart venni, kölcsönt akart felvenni, vállalkozást akart indítani, új, jobban fizető, nagyobb megbecsülést nyújtó állásba menni, egyetemre járni – és semmiből nem lett semmi. Az egyetemre föl volt véve – harmadszorra sem kezdte el, mindig halasztott.

Tehetséges volt, a szakmájában egészen intuitív és kreatív. De persze súlyos kisebbségi érzéssel küzdött – képtelenül az önérvényesítésre.

Én kapkodok, gyors vagyok, meg kellett tanulnom a nagy családom és a munkám mellett, hogy minden beleférjen az időmbe. Talán még aludni is gyorsan alszom. Lóránt lassúsága és téblábolása az örületbe kergetett. Meg olykor az odaadása is. A huszadik csokor virág helyett jobb lett volna, ha a régen ígért szereléseket ejti meg. Mindenre várni kellett – az anyagi türelem azonban hiányzik belőlem.

Pedig próbálkozott és fejlődött – a maga módján és a maga tempójában. Egyik kora reggel munkába indultam – ő mindig vagy három-négy órával később szedelődzködött –, s hirtelen följánlotta, hogy lekísér. Beleegyeztem, feltéve, ha három percen belül útra kész, merthogy én vele ellentétben – akárcsak annak idején anyám – gyűlölök késni. El is indultunk, de a sarkon megállt, kinyitotta egy kocsiját, és lovagiasan így szólt: – Elvihetlek? – Közben ugyanis titokban mégiscsak vett egy használt autót. Meghatódtam. Sikerült neki! S elvitt a munkahelyemre. Párszor el is jött értem, hogy hazavigyen, s többnyire csak húsz-harminc perccel tartott *tovább* az út, mintha tömegközlekedést vettem volna igénybe.

Fontos voltam neki, mégis megbízhatatlan maradt mindvégig, sokat, nagyon sokat késett a találkozásainkról, és előfordult, hogy eltűnt, egyáltalán nem jött el a megbeszélte időben, a megbeszélte helyre, még csak nem is telefonált. Tudtam, hogy ez nem arról szól, hogy semmibe vesz, de soha nem bírtam megszokni.

Néha nevelgettem, tanítgattam az élet dolgaira. Pszichológusa ugyan nem lettem, de a pedagógusvénaomat kihozta belőlem. Azt hiszem, értett mindent. De más érteni és megint más betartani és követni.

A szerelem azzal a sürgető vággyal jár, hogy láthassam végre a kedvesem, és vele lehessenek, amennyit csak lehet. Hogy nem tudok betelni vele. Sürgető vágy bennem is sokszor volt, csak hogy arra irányult, hogy menjen már el, hadd maradhassak egyedül. Ez így tarthatatlannak bizonyult.

Végül megpróbáltam szakítani vele. Csak harmadszorra sikerült, mert kétszer visszafogadtam. Hogy én szakítsak, ez nem az én műfajom. Hogy miért tettem? Amikor tiszteltem, becsültem, érzelmgazdagnak, intelligensnek, tapintatosnak, jóképűnek és kiváló szexpartnernek tartottam? S mi más kellhet még? Nos... nem a korkülönbség miatt, ó, a legkevesbé sem. Úgy éreztem, hogy fuldoklom ebben a kapcsolatban, túlzottan megterhel, sőt minden energiát kiszív belőlem. Meg aztán két társfüggő nem fér meg egy csárdában. (Csak két alkoholista.) Aztán vége lett. Megsíratta és megszenvedte, mintegy tükröt tartva elém: milyen lehettem, lehetek én a saját gyászomban. Mindenki megszenvedti előbb vagy utóbb a magáét. Ki így, ki úgy. De igazán szép emlékem. Talán az egyik legszebb. Tíz gyönyörű és keserves hónap.

Ló „utóéletéről” pár szót. Eltűnt, totálisan eltűnt. Senki nem tud róla semmit. Otthagyta a munkahelyét, elköltözött hazulról (annyit azért kinyomoztam, hogy életben van), megszakította mindenkivel a kapcsolatát, az összes barátjával, az összes kliensével, elérhetetlen telefonon, e-mailben, mindenhogy. Talán egy marslakó volt, aki lejött a Földre, körülnézett egy kicsit, de nem tetszett neki, és visszarepült. Komolyra fordítva a szót, talán én voltam az utolsó, aki még a valóságához kötötte. Vajon mekkora a felelősségem abban, hogy az életből való kiszállást választotta? Büntudatom csak azért nincs, mert a kapcsolatunk nem tíz évig, csak tíz hónapig tartott, mert soha nem ígértem neki semmit, és mert fiatal volt: 29 éves, előtte az élet. Persze ha akar vele kezdeni valamit.

Gyógyító kapcsolat

Korábban azt írtam, hogy egy kapcsolat vagy két egészséges lelkű ember, vagy két egymást kiegészítő patológiájú férfi és nő között lehetséges. Talán még sincs egészen így.

Természetesen egy szerelemnek vagy egy házasságnak nem lehet célja, hogy a másikat meggyógyítsa. Csakis kölcsönös szereteten, elfogadáson, vonzódáson alapulhat. És mégis. Úgy gondolom, hogy ha lett volna egy olyan társam az életben, akiben bízhatok, akire támaszkodhatok, akire számíthatok, aki erőt nyújt, aki segít, ha baj van, aki pótolni képes a gyermekkori hiányaimat, aki férfi tud lenni a szó leghagyományosabb értelmében, aki képes felelősséget vállalni értem és a családjáért, akkor meg sem közelít a depresszió, és soha nem lett volna szükségem

terapeutákra és gyógyszerekre. Ő meggyógyított volna. Visszaállította volna bennem az ösbizalmat. Ehhez persze egy melegszívű, empatikus, érzelmgazdag, hűség, szeretni tudó férfi kellett volna.

De törvényszerű volt, hogy soha nem ilyen férfiakat választottam. Anyám mintája nyomán elesett, (szenvedély)beteg, segítségre szoruló partnereim voltak, akikről azt gondoltam, ha mindent megteszek értük, szeretni fognak, és helyrebillen a felborult egyensúly. Vagy olyanokat, akiket nem zavartam az alkotómunkában saját problémáimmal. Talán már születésem pillanatában eldőlt, hogy boldogság nem várhat rám.

Ma meg már – tudatos fejjel – késő. Azt mondják, sosem késő. Nem hiszem.

Barátnők

Lassan – így magamra maradván – fölfedezem a női nemet, persze nem szexuális értelemben. Sosem volt homoerotikus indíttatásom, bár tagadhatatlan, hogy kétszer is álmódtam ilyesmit.

Fontosak a barátnőim, bár nincsenek sokan, igazi talán három-négy. Olyasmit nyújtanak, amit férfi sosem tudott. Megértést, empátiát, mélységes életismeretet és -bölcseletet, szeretetet, odafigyelést és, igenis, törődést. Tudom, hogy ha beteg lennék, fölhívhatnám őket, és rohannának, ápolnának, és mindent megtennének értem, amire egy férfi képtelen. Ma már máshogy látom a kávéházban találkozó, süteményeket majszoló öreg néniket, akiktől fiatalkoromban borzadtam. Nyilván többségük özvegy (vagy elhagyott), és már megszenvedték a magukét. És az legyen a legnagyobb bűnük, hogy van pénzük egy zserbószeletre.

A nők csodálatosak. Bölcsek, finomak, tapintatosak és mindentudóak. És a soruk többnyire tragikus. Rossz házasságokban vergődnek, vagy elhagyatnak. Lassan feminista leszek. A nők az erősebb nem. Ők az igazi túlélők. Boldogtalanságukban is életpártiak. Háborúban is életpártiak. Mindig azok.

Mindez nem jelenti, hogy férfigyűlölővé váltam volna, erről szó nincs. Pusztán arról van szó, hogy már nem várok tőlük semmit. Nem találtam meg azt, aki azt tudta volna nyújtani – és kitartóan, töretlenül –, amire igazán vágytam.

Egyik barátnőm, Ági a legokosabb ember, akit valaha ismertem. Fantasztikus verbális képességekkel és eredeti gondolatokkal rendelkezik, okosabb minden általam ismert férfinál. Messze okosabb életem nagy szerelménél, a zseninél is. Mély

élet- és emberismerete és nagy szakmai tudása van – gyermekpszichológusként dolgozik. Tulajdonképpen nem az én ízlésvilágomnak való ember, kicsit túl racionális, kicsit túl cinikus, talán hűvös is, de ő volt azon kevesek egyike, aki tudta, mivel segíthet rajtam. Ráérezett, hogy az örület határán vagyok amiatt, hogy nem értem, mi történt, és miért. És angyali türelemmel elmagyarázta. Szakkönyvekből fölolvastam nekem bekezdéseket, nehéz szakmai szöveget, és sorról sorra elmagyarázta. Én pedig megértettem, ez pedig valamennyi megkönnyebbülést okozott.

Legkedvesebb barátnőm Margó. Először is gyönyörű, bár erről sejtelve sincs. Ötvennégy évesen is gyönyörű. Vékony, karcsú, csodálatos ízléssel. A férje gonosz. Nem szereti, sőt megveti a feleségét. Együtt élnek mégis. Szex vagy két évtizede éve nincs közöttük. Margó sokáig szerelmes volt belé, ezért is hagyta el az első férjét, akitől pedig már volt két gyereke, és aki szerette, becsülte őt. Margó igazi kódependens, olyan férfira van szüksége, akit szolgálhat és megmenthet. Szolgál és megment, de cserébe csak gyűlöletet kap. A férjét, aki munkaképtelen, vagy harminc éve eltartja. Margó munkamániás: éjjel-nappal dolgozik, hogy a családját el tudja tartani. Emiatt ritkán tudunk találkozni.

Margót imádom, de a férjét gyűlölöm. Pedig ő is beteg, a legkevesebb, hogy paranoid skizofréniában szenved. Akkor is gyűlölöm. Margó jobb ember, mint én: senkit sem tud utálni. Margóra *mindig* számíthatok. Szeretem őt. Csodálom őt. Sajnálom őt. Jobb sorsra érdemes. Bízom benne.

Barátok

Azokkal a férfiakkal maradt meg kitartó hűségben a kapcsolatom, akikkel soha le nem feküdtem, akik mindig igaz barátok voltak. Három-négy ilyen férfibarátom van. Soha nem ígértek semmit, de bármikor fordulhatok hozzájuk, segítenek mindenben, amiben tudnak. Sőt, még akkor is segítenek – maguktól –, ha nem kérek semmit. Egyszerűen kitalálják, mire van szükségem. Ez maga a csoda. Nem arra számíthatok, akire hittem, hogy mindig számíthatok. Másokra. Önzetlen férfiakra. Gyurira, Imire, Brúnóra, Jánosra. Fantasztikus emberek. Megtanítottak rá, hogy tényleg nem a szavak, csak a tettek számítanak. János látta, hogy milyen kimerült vagyok – hát elvitt nyaralni. Brúnó látta, milyen anyagi gondokkal küzdök – hát felhívta a figyelmemet egy pályázatra, melyet el is nyertem, és munkát is szerzett. Gyuri... segített költözni. Imi mindig mindenben segít. A barátság... az az igazi.

Pszichoterápia

Anyám néha fontolgatta, hogy öregkorában, nyugdíjasként majd az otthonában terapeutaként fog dolgozni. Aztán igazából sosem öregedett meg, és soha nem lett nyugdíjas – előbb meghalt. De talán nem ezért nem került sor a terve megvalósítására. Bár neki legalább volt hozzá érzéke és némi tapasztalata, sőt részben végzettsége is. De maga soha nem vetette alá magát, nem is vetette volna: nem hitt a pszichoanalízisben. Kár. Ráfért volna. Akkor is, ha ő többnyire a helyén volt. Sokat segített volna rajta is – meg rajtam is, ha még időben sort kerít rá.

Volt benne megszólaltató erő. Anélkül, hogy akarta volna, az emberek megszólaltak előtte. Előfordult, hogy már rászólt valakire, hogy ne mondja tovább, amit mond, mert érezte, hogy messzebb megy, mint kellene. Így is túl sokat mondott. Olyasmit, amit nem lenne szabad tudnia senkinek. A titkot akarta elmondani.

Állítása szerint a nyilasoknak köszönhette, hogy megérezte: van benne hatni tudás. És hát egyfajta bátorság.

Életem nagy szerelme... furcsa módon ő is fontolgatta... egyfelől azt, hogy aláveti magát pszichoanalízisnek vagy -terápiának, másfelől azt, hogy kitanulja a mesterséget, majd maga is végzi. Perfekcionista lévén ezt rögtön az orvosi egyetem elvégzésével és pszichiáterré válással képzelte el. Egyikből sem lett semmi. Egyikőjüknél sem.

Végül – soha nem hittem volna korábban – én lettem az, aki több évig jártam többféle terápiába is.

Ők – a két zseni – maradtak tudatlanok. Legalábbis ami a saját magukról való tudást illeti. Ez talán lehetne a megbocsátás kulcsa: nem tudták, mit tesznek (velem).

Terapeutáim

Hát elég sokat fogyasztottam belőlük. Életem nagy szerelme föl is volt háborodva emiatt. Hogy hány embernek beszéltem róla! Mi lesz a rejtőzködésével? Micsoda indiszkréció! Kiadtam, kiszolgáltattam. Nem tudja, hogy ezek a szakemberek titoktartásra vannak kötelezve? És különben is, mi másért jártam volna hozzájuk, ha nem azért, hogy beszéljek magamról, a kapcsolataimról, a sebeimről és ezenkívül persze róla is?! Méltatlankodásával elvette volna tőlem az esélyt a gyogy-

ulásra. Ezt is kontrollálta volna. A reputációja mindennél fontosabb. Megint csak magára gondolt.

Mindjárt a nagy krízisem kezdetén haladéktalanul fölkerestem a legmegfelelőbbnek tűnő helyet: egy krízisambulanciát. Annak ellenére tettem ezt, hogy előzőleg, az azt megelőző negyvenkét évben soha terápiára nem jártam – soha szükségét nem érezvén. Egy kivétel volt: mivel a férjem elégedetlen volt a szexuális „teljesítményemmel”, sőt csaknem frigidnek nyilvánított, hogy megfeleljek neki, a harmincas éveim elején eljártam pár hónapig egy neves szexológushoz. Utólag tudom csak azt is, hogy meglehetősen konzervatív szemléletű hölgy volt, hitt a házasság szentségében. Így soha, egy pillanatra nem merült föl, hogy netalántán a házasságommal van a gond, vagy a férjem nem a megfelelő partner számomra; csak a szűk kereteken belül gondolkoztunk a problémáról, ami nem is az én problémám volt. Hogy nincs semmi baj a szexualitással, arra csak akkor jöttem rá, amikor életemben először, csaknem harminchárom évesen szerelmes lettem.

De ezúttal élet-halál kérdésről volt szó, tudtam, hogy nem várhatok a segítségkéréssel. Kifogtam egy nagyon szimpatikusnak tűnő, ráadásul igen jóképű, analitikus orientáltságú pszichiátert. Fölrít nekem gyógyszert; hatása – akár halottnak a csók. Meg akartam halni, de semmiféle kemikália ezen nem segített. Ehhez képest igen oda nem illőnek tűnt, hogy az álmaimról faggatott. Akut és súlyos problémáról volt szó, azonnal kórházba kellett volna utalnia, infúzióban adni nekem az antidepresszánt, és altatni, csak altatni. Ehhez képest az álmaim... akkor nem volt ott a helye. Levegőt nem kaptam a kétségbeeséstől. Beszünttettem minden életfunkciót. Persze nem volt ilyen rálátásom a dolgokra, szakmailag végképp nem tudtam ítéletet mondani, a legkevésbé sem voltam kritikus, most is csak évek távlatából, utólag teszem. Talán ott se hagyom őt, ha egy alkalommal nem észlelem, hogy elfelejtette, amit előzőleg mondtam neki, majd azt, hogy nem tud elfojtani egy hatalmas ásitást. Többé nem mentem hozzá.

Aztán elkezdtem terápiába járni a Lipótra egy pici, vékony pszichiáternőhöz. Meglepődtem, amikor a gyermekkoromról faggatott. Ő volt az első, aki hallván, hogy milyen hamar „államosítottak”, fölhúzta a szemöldökét, és finoman ráirányította a figyelmemet, hogy itt talán valami nem volt egészen rendben. Csaknem két évig jártam hozzá. De ő is elkövetett pár durva hibát. Először is az én mérhetetlen fájdalomra megjegyezte:

– Maga nagyon nem bírja a kudarcokat! – Ezen mélyen megdöbbsentem. Uramisten, hány kudarc ért már életemben, és mindet *birtam*. S vajon kudarc-e az, hogy

kihúzzák a lábam alól a talajt, életem legfőbb kapaszkodóját a legbrutálisabb módon kirántják a kezemből? És különben is... neki nem feladata ítéletet mondania.

Aztán a terápia során egyre többet ittam. Szombat reggelként fogadott, s előtte a kórházzal szemben levő boltban vettem alkoholt (akkor talán még csak egy felest), és az ülés előtt megittam. Már így mentem hozzá. Egy idő után színt vallottam neki:

– Iszom.

Minden jel szerint nem értett az addikciókhoz. Azt válaszolta:

– Méltatlan lenne magához, ha alkoholista lenne.

Majd ecsetelte, milyen csúnyán hálnak meg az alkoholbetegek. Azt is mondta: – Igyon kevesebbet!

Szóval – mai eszemmel – túl sokat nem tudott erről a betegségről. Kétévi közös munkát követően otthagytam őt is.

Előzőleg, egy év után két hétre befektetett az osztályára. Addigra már föl-szedtem pár kilót, de önmagamhoz képest még mindig nagyon sovány voltam. És akkor írtam egy herzogi levelet volt kedvesemnek. S ő – szólításomra – meglátogatott. 1997 októbere volt, egy éve kínlódtam – nélküle. Hozott gyümölcsöt, banánt, ahogy az illik. Állig felgombolt ballonkabátba burkolódzott, úgy nézett ki, mint egy merev pap. Papanak nem volt pap, de végtelenül mereven viselkedett, távolságtartóan. Beteglátogatásra jött, és külsejével meg minden megnyilvánulásával sugallta: ne várjak tőle semmit. Rosszul sikerült a találkozás, összeomlottam utána. Benne meg csak megerősödött, hogy én beteg vagyok, tehát a legjobb, ha távol tartja magát tőlem. Profi volt az önkíméletben.

Egy fél évig jártam klasszikus, díványon fekvős freudi analízisbe is. Jó volt, csak nem vitt előre, és fizetni sem tudtam tovább. De azt a csöppnyi szobát, a díványt, a festményt a falon – egy lilaruhás nővel – szerettem.

Egy zeneesztéta barátnőm lelkesen ajánlott egy csodálatosnak hitt terapeutát, akiről utólag derült ki, hogy hívő református. Elbumliztam hozzá Gazdagrétre, de ő alig hallgatván meg, annyit mondott, hogy ne hagyjam el a férjemet. A házasság szent volt számára. Az orvos hitelességét némiképp csorbította, hogy pszichiáterként elcsábította a barátnőmet, akit nemhogy meggyógyítani nem tudott, de öngyilkosságba kergetett. A lány halála nagyon megviselt.

Ezek után ez a férfi sem tűnt számomra megfelelő embernek.

Aztán meghallgattam egy pszichológusnő kissé ezoterikus előadását, amely annak ellenére mélyen megragadott, hogy korábban távol tartottam magam minden

ilyesmitől. A nő – pár évvel idősebb nálam – elbűvölt. Odamentem hozzá nagy merészen, és megkérdeztem tőle, vállal-e terápiát. Vállalt. Attól kezdve hozzá jártam – vagy másfél évig. Rajongtam érte. Bölcs volt, és hívó. Nem járt a fellegekben. A hitét nem tukmálta rám, sugárzott az intelligenciától és a tudástól. Akkoriban is ittam, és ő tudta. Végül beismerte – azóta is becsülöm érte –, hogy az alkoholhoz nem ért, és személyes érintettsége miatt nem tud a továbbiakban vállalni. Persze nem ő volt érintett, egy családtagja halt meg fiatalon alkoholbetegségben. Számomra ott kezdődik egy segítő szakember, ahol beismeri a határait, a korlátait. A mai napig nagyon szeretem és becsülöm őt.

Ott maradtam kapaszkodó nélkül. Végül nehéz döntést hoztam: fölálltam, hogy elmegyek egy vidéki kórház féléves terápiájára. Hogy ez valóban hat hónap, azt az elején nem vettem komolyan. Úgy két hétre terveztem az otlétemet. Aztán valóban hat hónap lett belőle. A pszichiáternő, az osztály vezetője furcsa asszony volt: mélyen elkötelezett a szakmájának. Egyszerre volt kibírhatatlanul kemény, durva és mélyen együtt érző. Volt, hogy ki akart rúgni az osztályáról. Aztán szorosan, szeretettel, végtelenül hosszan ölelt át. Láttam azt is, hogy egy-egy tragikus sors hallatán elsírja magát, máskor meg üvöltözött a szerinte nem eléggé együttműködő betegekkel. Vitatható módszerei voltak, de kétségtelenül nagy hatékonysággal dolgozott. Letelt a fél év, ezalatt és utána még öt évig egy kortyot sem ittam. Sikeres terápia volt.

Aztán hazajöttem (a hegyi barlangomba), s eltelt tíz hónap segítség nélkül: 2000 áprilisától 2001 januárjáig. Amikor is végre elhelyezkedtem. Egy kiadóba – főszerkesztőnek, álmaim állásába. Pár héten belül szorongásaim csúcára érkeztem, élet- és munkaképtelenné kezdtem válni, segítségre volt szükségem, hogy valamennyire működni tudjak. Akkoriban nemcsak nem ittam, de semmiféle gyógyszert sem szedtem.

Fölkerestem egy pszichiáter-addiktológust, akit az önsegítő csoportokban ajánlottak. Érdeklődéssel hallgatta a történetemet. Addikciók, kodependencia, volt benne minden, ami a „szakterülete”. De az akut problémámat szociális fóbiaként diagnosztizálta. Gyógyszert is írt fel: benzodiazepint, azaz nyugtatókat, szedatívumokat nem szedhetek, mert az egyenrangú az alkohollal. Egy xanax = egy feles. Valami mást talált ki. Szorongásoldó antidepresszánt. Attól kezdve jártam hozzá vagy öt évig. De ez sem igazán működött. Őt is otthagytam. Lazán veszi az egészséget, a terápiás órán nevetni szeretne, elvárja, hogy szórakoztassák. Ezt sokáig meg is tettem, sztorikat meséltem, sokszor megnevettem. De már nincs

kedvem hozzá, és e nélkül neki sem tetszik. Ha a kliense nincs jól, keményen leszidja. És tanácsokat osztogat, ami szigorúan tilos lenne. Akkor haragudtam meg rá igazán, amikor direkt tanácsot adott: vándoroljak ki Izraelbe. És mit csináljak ott? Mindegy, mondta, söprögessenek egy kibucban.

De ő volt az első, aki elismerését fejezte ki amiatt az igen vitatható tettem miatt, hogy elhagytam a családomat. Bátorságnak minősítette. A másik ember furcsa módon a férjem volt, aki a gyermekeim mellett a leginkább megszenvedte ezt a lépésemet.

– Sosem hittem volna rólad, hogy képes leszel rá – mondta inkább csodálattal, mint haraggal.

Sok megvetést is kaptam emiatt, volt, aki örökre elfordult tőlem erkölcsi felháborodásában.

Ez az addiktológus egyszer azt is kifejtette, hogy a reakcióim életem történéseire teljesen normálisak voltak, minden korábbiból ez következhetett, a lélek törvényszerű működése zajlott, sőt az lett volna patológikus, ha éppenséggel egy életen át derűsen viselek mindent. Úgy is mondhatnám, hogy a patológikus gyászreakcióm természetes volt. Erről eszembe jutnak azok a tényleg nagyon beteg emberek, akik mindenre csak mosolyognak vagy nevetgélnek. Ismerek ilyeneket.

Aztán kerítettem egy új pszichológust. Mindössze kétszer jártam nála. Amikor eksztatikus lelkesedéssel, entuziazmussal elkezdett anyámról beszélni, akit személyesen is ismert, elhatároztam, nem megyek többé hozzá. Feltételezhetette volna, ha ennyi gonddal küzdök, talán „anyabajjal” is küszködök. Különben is mindig halálosan zavarba jöttem, amikor anyámról rajongva kezdtek nekem beszélni. Bárgyún és zavartan mosolyogtam, és többnyire nem szóltam egy szót sem.

Ezután fölkerestem egy első-, másod- és harmadgenerációs holokausz túlélőkkel foglalkozó alapítványi terápiás rendelőt. Ez jó lesz, gondoltam magamban, talán ez mindenre magyarázatot ad. „Kiutaltak” nekem a stábból egy pszichológus fitalembert, nem lehetett több 28 évesnél. Magas, fekete hajú, gyönyörű fiú volt: egy Adonisz. Én csak ámultam-bámultam, talán ilyen szép embert még nem is láttam. Hiába volt azonban végzett terapeuta, és hiába látszott intelligensnek, kizártnak tartottam, hogy megérthet. Egy nálánál több mint két évtizeddel idősebb nőt. Meg különben is... túl szép volt, ez elvonta a figyelmemet.

Aztán elkezdtem pszichodráámra járni. Jó is lett volna, ha a csoportvezető nő nem lett volna nárcisztikus, gögös személyiség. Nagy tudású volt, analitikusan orientált szakember, mégsem bírtam elviselni. Egy bombázót játszott, fantaszti-

kusan jó ízléssel, remek ruhákkal – mindezt hetvenévesen. Valóban szép, csinos és okos nő volt – de hát már idős. Utólag tudtam meg, hogy az egyetemen „Múmia” volt a beceneve. Én egyszerre csodáltam és irtóztam tőle. Pár alkalom után otthagytam a pszichodramát.

Elég jól kijövök a pszichiátriai betegekkel – egyik munkahelyemen foglalkoztam is velük, amit nagy örömmel tettem –, és a különféle személyiségzavarokat is jól viselem, ami a mostani munkámhoz elengedhetetlen, de azért van egy-két kivétel: a nárcisztikusokat nehezen viselem. Igaz, pszichopatákhoz még nem volt szerencsém: feltehetőleg őket sem túrném túl jól.

Ami a szenvedélybetegeket, különféle függőségben szenvedőket illeti, nos, őket is mélyen megértem, talán saját tapasztalataim miatt. Az alkoholistákat, az évési rendellenességben szenvedőket, a drogosokat, a játékszenvedélyeseket, talán még a munkamániásokat is, bár az utóbbi hármat sosem próbáltam. Azért itt is van kivétel: a hatalomfüggők, már amennyiben ezt függőségnek lehet nevezni. Az ilyen emberekkel egyáltalán nem tudok azonosulni, nem is értem, hogy lehet ez számukra fontos. Engem tökéletesen hidegen hagy a hatalom. Csak rémálmaimban szerepelt, hogy főnököknek neveznek ki.

Azóta van egy legújabb pszichológusom, aki eredetileg tanárom volt, s már akkor is nagyra becsültem: egy velem egyidős nő. Most éppen ő az igazi. Komoly ember, komolyan vesz. Empatikus. Eszébe sincs kacarászni. Lehet vele mindenről beszélni. Szeretem, elfogadom. De meddig? Előbb-utóbb eddig mindenben csalódtam.

Viszont ez az írás elég jó lelki támasz.

Depresszió

A mai napig küzdök vele. Sosem voltak mániás szakaszaim, így egyértelműen unipoláris depresszióban szenvedek. 1996-ban egyértelműen reaktív depresszió, gyászreakció gyötört. *Valami történt*. Bár ez mára sem múlt el, mégis azt mondják, ez már vissza-visszatérő, rekurrens endogén depresszió. Kisebb-nagyobb megszakításokkal tizenegy éve szedek rá gyógyszert, és járok terápiába. Olykor kevés sikerrel. 2006 májusában meglátogattam a kisebbik lányomat Izraelben. Csodálatos két hetet töltöttem vele. Boldogsággal töltött el csodálatos lény, az, hogy láthatom, hogy vele lehetek, boldoggá tettek a Naan kibuc fantasztikus növényei, hatalmas,

színes, virágos fái, az egész ország, a Holt-tenger, melyben végre fürödhettem, akárcsak a Földközi-tenger, melyben boldogan úszkálhattam. Minderre korábbi, 1989-es utunk során, amikor anyámmal utaztam oda, nem kerülhetett sor. Akkor január volt, fürdésre alkalmatlan, esős évszak. Jeruzsálem elbűvölt, és egy ott élő vezetőnk révén olyan helyekre is eljutottunk, ahová turistákat nem visznek. Például az ortodox zsidó negyedbe, *measarimba*. Ott utálják a turistákat. Senki ne bámulja őket, mint az állatkerti majmokat.

Akkor komolyan felmerült bennem a kivándorlás lehetősége. Számomra ez az egyetlen menekülési útvonal. Aztán egyszer csatangoltunk Tel-Avivban, kerestük a tengerhez vezető utat, sokat nevetgeltünk tájékozatlanságunk miatt. S egyszer csak, minden előzmény nélkül rám tört. Összegörnyedtem a fájdalomtól és a kétségbeeséstől. Úgy éreztem, mindjárt rám szakad az ég. Rosszullét kerülgetett. Nem értem, hogy fordulhat ilyen elő. Hogy támadhat rám ilyen orvul? S ez a mai napig időről időre előfordul. Nem tudok védekezni ellene. Egyben biztos vagyok: ha a szerelmemmel lehetnék, ilyesmi nem történne. Az ő lénye tíz éven át megvédett. Senki és semmi más. Nem ismertem őt, de ő sem ismert engem. Igazán és őszintén sosem beszélgettünk egymással.

A napokban fodrásznál voltam. A fiatal fodrászlány rémülten kérdezte: – Mi a baj? – Bár a tükörrel szemben ültem, nem vettem észre, hogy elborul a tekintetem. Ez sokszor megesis. Ijesztő látvány lehet. Azt hittem, idővel enyhül a fájdalom, de nem enyhül. Túl mély.

Múzsza

A családom tagjai a két végletet képviselték: egyiken minimum egyetemi tanárok, nagyhírű akadémikusok, elismert tudósok vannak, a másikon – velem egyetemben – a nímandok. Apám is az volt, pontosabban sok-sok erőfeszítés után mégiscsak azzá vált, én is az vagyok. Semmit nem tudok fölmutatni. De mégis! Múzsza vagyok! Eldicsekedhetem, hogy írtak rólam verset, papírra vetettek rólam szóló novellát – igaz, évtizedekkel később megjelent novellát –, ajánlottak nekem könyvet, és faragtak rólam szobrot. Talán ez utóbbira vagyok a legbüszkébb. Évtizedekkel később szereztem tudomást róla. A jó nevű művész nő meglátott egy buszmegállóban: hajdan divatos kékfestő ruhában voltam, beszélt velem pár szót, majd hazament, és megihlettem arra, hogy kőbe véssen, vagy agyagba gyúrjon.

Vajon hol lehetek? Egy magánlakásban? Vagy a Nemzeti Múzeum pincéjében, rak-tárában? Ezt a művész nő se tudta megmondani. Sosem láttam a szobrot.

A férjemnek nem lettem múzsája, csak odaadó, a szenvedélybetegségét maximálisan kiszolgáló társa.

Nem vagyok igazán kreatív, alkotó lény, inkább csak amolyan befogadó, bár annak igazán jó. Értem és érzem a dolgokat, eljutnak mélyen hozzám. De valamit létrehozni – azt sosem mertem, vagy sosem tudtam.

Viszont még életem nagy szerelme is megemlít – igaz, pusztán megemlít – egy könyv előszavában mint segítőtjét.

Ha más korba születtem volna, lenne egy neves irodalmi szalonom, melynek én lennék a háziasszonya, meghívnék érdekes embereket, művészeket, tudósokat, ezzel, csupán ezzel szerezve nevet magamnak, meg szerelmi kalandjaimmal. Múzsá lennék és *valaki*, még ha egy sort se írnék le. A XVIII. században élnék Franciaországban vagy a XX. század 20-as, 30-as éveiben ugyancsak Párizsban. Sosem jártam ott, de az az én városom, az én közegem, ehhez kétség sem fér. Talán életem is ott egy előző életemben. Múzsaként.

Végül a múzsá eme írásra vetemedett.

Hazatérés

Úgy alakult az életem, hogy 31 évvel a szülői házból való elköltözésem után visszaköltöztem a Benczúr utcai lakásba – ezúttal a fiammal. Megviselt a visszatérés, föl kavarta az emlékeimet. Az ágyam ott áll, ahol sokáig anyám feküdt. A szoba nagyon sötét, leárnyékolja a szemben levő négyemeletes ház meg a fák. A fáknek azért örülök. Hiányoztak évtizedeken át. Komfort alig van, a szűkös mellékhelységek hidegek, fűtés hiányában. De legalább a fiam szobája kertre néz. Ő szereti. Anyám régi íróasztalánál dolgozik. Feje fölött egy apámról készült grafika. Itt élek most újra. A szüleim lakásában – nélkülük. Minden kicsit más, mégis ugyanolyan. Hazatértem.

